

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

За издавачот:

Проф. д-р Велимир Стојковски, ректор на Универзитетот
„Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

XXXVIII Научна Конференција

на МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР
ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Редакциски одбор:

д-р Катица Трајкова
акад. Иван Доровски
акад. Ала Шешкен
проф. д-р Волф Ошлис
проф. д-р Борис Павловски
проф. д-р Максим Каранфиловски
Благица Велјановска

Јазична редакција:

М-р Лилјана Пандева

Компјутерска обработка: БороГрафика

Печати: БороГрафика

Тираж: 300 примероци

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

**XXXVIII НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
НА МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР
ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА
И КУЛТУРА**

(Охрид 14-15 јули 2011)

ЛИНГВИСТИКА

Скопје, 2012

**БЛАЖЕ КОНЕСКИ И РАЗВОЈОТ
НА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ
ЈАЗИК И ЛИТЕРАТУРА**

Благица Петковска

ПРИЛОГОТ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК ВО XIX ВЕК

Апстракт: Блаже Конески, гледано од социолингвистички аспект, ја продолжи календарската граница на XIX век до балканските војни, омеѓувајќи ја така првата од трите фази, во развојот на современиот македонски јазик.

Тој, анализирајќи обемен писмен материјал на тоа време, ни покажа како врз народна основа, со подбор на обединувачки јазични црти, и со преемственост својствена на луѓето на перото, се градела наддијалектната, унифицирачка форма на писмениот македонски јазик во изградба.

Доколку некој имал можност да го истражува јазикот на овој век, тогаш тој многу добро знае дека неговите сознанија се врамиле како каменче во шемата на мозаикот, исцртан од проучувачот Блаже Конески.

Клучни зборови: *современ македонски јазик, писмен јазик, преемственост.*

Македонската културна историја од XX век, како своја севременска придобивка, во ликот на **Блаже Конески** (1921–1993) ја има едната од најдоминантните личности на своето време. Тој беше писател, преведувач и препејувач, научник – лингвист, општественик, а велеше дека најмногу го исполнува тоа што беше учител на генерации студенти – негови ученици, прво на Филозофскиот, а потоа на Филолошкиот факултет во Скопје. Неговото присуство и заложба значеа многу и за Македонската академија на науките и уметностите, за Институтот за македонски јазик „Крсте Петков Мисирков“, за Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје.

Со право велíme дека тој е камен-темелникот на македонската лингвистика во изградувањето на нашата наука за јазикот. Заедно со професорот Крум Тошев го состави „Македонскиот правопис со правописен речник“ во 1945 година. Ова прво издание на правописот е озаконето на 7 јуни 1945 година, откако се воведо македонскиот јазик како службен на историското заседание на АСНОМ (2 август 1944), и по усвојувањето, од страна на Президиумот на НРМ, на македонската

азбука (5 мај 1945). Стандардизацијата на јазичната норма го отвори патот јазичната практиката да го оствари сонот на претходниците – културни дејци од XIX век и на проектантот за кодификација на македонскиот јазик – Крсте Петков Мисирков.

Во 1952 и во 1954 година беа објавени првиот и вториот дел на обемната „Грамматика на македонскиот литературен јазик“ од Блаже Конески. За стабилизацијата на македонската лексика и за младата стандарднојазична норма многу значеше изготвениот, под негова редакција, тритомен „Речник на македонскиот литературен јазик“ (I – 1961; II – 1965; III – 1966).

Со ваквите заложби на Блаже Конески и на неговите колеги соработници, трасираниот пат ги отвораше можностите за функционален развој и негово непречено користење во секојдневната практика.

Кон основните книги што ѝ ги приопшти на македонската лингвистика се надоврзаа на низата и многу други трудови, како: „Историја на македонскиот јазик“ (Скопје, 1967); „За македонскиот литературен јазик“, Скопје 1967; „Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија“ (1975), „Џинот“ (1987). Во книгата „Македонскиот XIX век. Јазични и книжевно-историски прилози“ (19-86), Блаже Конески, на едно место, објави негови трудови за тој период. Во делата, овој вешт, опитен јазичен истражувач, го даде својот научен придонес со проучувањето на македонскиот јазик и на синхрониски и на дијахрониски план.

Јазикот на деветнаесеттиот век е, исто така, плодно поле за научните ангажирања, а придонесот е скапоцен и неодолив. Отворањето на широка порта за македонскиот писмен јазик во изградба е значајно заради смената на основата на писмениот јазик на почетокот на овој век, кога народниот јазик се ставил во функција писмено да ги задоволува комуникациските потреби на Македонците од ова време.

Го приведуваме овде искажувањето за „Македонскиот писмен јазик во XIX век“ од Блаже Конески: „Доста сум пишувал за XIX век. Сум правел специјални студии, сум обработувал специјални прашања, а сум давал и општи прикази“. (*Македонскиот XIX век*, 1986: 24). Разгледувајќи ги критичките процени на Крсте Мисирков за XIX век и неговото наследство, искажувањата на Кочо Рацин за ова време (*Македонскиот XIX век*, 1986: 21-22), Конески ќе заклучи: „Сега е јасно, зошто Мисирков не беше задоволен од XIX век. Тој не беше задоволен, затоа што XIX век не ја изјасни доволно националната програма на нашето ослободително движење. Сега мислам дека е јасно и тоа, – зошто сме пак ние многу задоволни од успехите постигнати во XIX век денеска, кога дефинитивно нашето јазично прашање е решено. Ние сме задоволни затоа што тука гледаме еден континуитет и се свртуваме кон таа епоха од поширока културно-историска основа“. („Македонскиот XIX век, Јазични и книжевно-историски прилози“,

носно новата писмена традиција на народен македонски јазик, која низ времето што надоаѓало ги барала патиштата за јазична унификација.

Јазичните активности на ова време, па сè до проектот на Мисирков за кодификација на македонскиот јазик, обзнанет во книгата „За македонските работи“ (Софија, 1903), на што нè упатија согледувањата на Блаже Конески во истражувањата, се следните: **1) ѝромена на основата на ѝисмениот јазик; 2) упростиување на орѝографијата; 3) ѝоѓледи за нормирање, создавање на литератѝурниот јазик; 4) создавање ѝреемстѝвеност ѝ на ѝисмениот јазик во изѓрабда.**

Опсервацијата на Конески, работејќи врз влогот за формата на писмениот јазик што го оставил Јордан Хаѝи Константинов-Ѡинот, нè насочува кон неговите реакции за *комѝлицираната орѝографија*. (*Македонскиот XIX век*, (1986): 23; *Ѡиноѝ*, 1987). Тој ќе забележи уште поголемо упростиување на азбуката и правописот кај Панајот Ѓиновски, во втората половина на XIX век, а азбучниот и правописниот систем ќе ги проучи и кај Темко Попов, претходникот на Крсте Петков Мисирков (*Македонскиот XIX век*, 1986: 23)

Блаже Конески истакна дека XIX век, со дадените историски околности, не ја дозволуваше можноста за разрешување на *ѝрашањето за формаѝта на литератѝурниот јазик*. Околу поставеното прашање за единствениот писмен облик на македонскиот јазик ќе нагласи само две теории, а третата – да се усвои некој од постојните балкански јазици (грчкиот, бугарскиот, српскиот) тој ја трга настрана. „Едната теорија бараше зеднички јазик за сите Словени во Турѝија. Тие Словени подоцна се вклучија главно во бугарската и во македонската наѝија, а делумно и во српската наѝија“ (*Македонскиот XIX век*, 1986: 24). Теоретски таква форма на литературен јазик изложил Партениј Зографски, иако се заложил македонските говори од југозападна Македонија да ја дадат основата на така проектираниот заеднички јазик. „Втората теорија, истакнува Конески, бараше за Македонците, како посебен народ, за посебна наѝија, да се формира посебен литературен јазик“ (*Македонскиот XIX век*, 1986: 24). Истражувачот Конески за таквите заложби му го определи местото на Ѓорѓи Пулевски, а потоа следеа македонистите – лозарите и Темко Попов. Сега случувањата се во контекст на време кога во Македонија се појавило, под раководство на ТМРО, револуционерното ослободително движење. На меѓата на вековите, во 1903 година, во „За македонските работи“ Крсте Мисирков ги изнесе во петтата статија „Неколку зборои за македонскиот литературен јазик“ познатите ставови за нормирањето на македонскиот јазик.

Мисирков и факторот на традиѝијата се нагласено респектирани елементи, значајни фактори во добивањето на современата нормирана форма на македонскиот писмен јазик, која дури во 1945 година ја доживеа својата кодификација со формирањето на македонската

држава – Демократска федерална Македонија, тогаш во состав на Демократска федеративна Југославија („65 години Министерство за образование и наука на Република Македонија 1944 – 2009, автор м-р Сашо Додевски), Скопје 2009).

„Во свеста на новите македонски генерации К. П. Мисирков иде во редот на највидните личности на македонското блиско минато. Нему му припаѓа заслугата на истакнат поборник за национална еманципација на македонскиот народ и на еден од првите кодификатори на македонскиот литературен јазик“ ... „Така и неговата мисла се враќаше кон своето извориште, давајќи ѝ и со трпењата во животот уште поголемо значење на исповедта што ја содржи книгата „За македонските работи“. Мисирков не се откажа од својата порака и од своето сведоштво. Неговата книга секогаш ќе побудува интерес кај луѓето што сакаат да знаат што се работело и како се мислело меѓу Македонците во недалеchnото минато.“(*Крстиџе Пејќов Мисирков*, „Македонски јазик“, XXV, Скопје 1974, стр. 7, и стр. 17).

Погледите за литературниот јазик имаа своја еволуција, и во XIX век беа тесно поврзани со јазикот на учебниците, составени од македонските преродбеници.

Јазичните погледи на Партениј Зографски за „општ писмен јазик“ Конески ги анализираше и ги толкуваше, давајќи им развоен правец во барањето на решение во даден историски, општествено-политички контекст. Неговите погледи беа појдовни во нашата работа: „Јазичните погледи на Партениј Зографски и јазикот на неговите текстови“ (магистерски труд под менторство на Блаже Конески, Скопје 1989). Тезата на истакнатиот македонски лингвист Благоја Корубин, изнесена во „Националноста, националната свест и јазикот – со осврт на македонската националност и македонскиот литературен јазик“, Скопје 1970, ја прифативме и ја поткрепивме со нашите резултати од истражувањето: *Партиениевите погледи за литературниот јазик беа прво јавно и можно противставување на македонскиот јазик спрема употребата на буџарскиот писмен јазик во Македонија.*

На изостреното око на Конески за забележување на јазичните особености не можеа да му избегаат од вид оние *црпци и што го ирејстивуваат заедничкото во обликот на писмениот јазик* кај учебникарите и луѓето на перото на македонската преродба, а што е резултат на *иреемањето*, односно *следењето на образец во описување на норма.*

Имено, Конески не ја превиде обединувачката улога на правописот на Партениј Зографски, применет посебно во „Свештената историја“ (прв учебник на македонски народен јазик, објавен во Цариград, Галата, во 1857 година). Укажувајќи на преемственоста на јазикот како на „фактор од посебна важност во развитокот на писмениот јазик“ (*Македонски XIX век*, 1986: 208), таа врска со јазикот на Партениј ќе ја пронајде кај учебникарите Димитар Македонски, Кузман Шапкарев,

Ѓорѓи Пулевски, поетите Константин Миладинов и Григор Прличев. За преемањето кај Григор Прличев Блаже Конески говореше на Научниот собир: „Македонскиот јазик во XIX век“, по повод стогодишнината од смртта на Прличев, во Институтот за македонски јазик во Скопје, 1993 година. Во истата година, на 7 декември, се случи неговото физичко заминување. Во трудот: „Односот на Григор Прличев спрема локалниот говор и писмениот јазик“, (објавен во Скопје 1996, под претходно приведениот наслов за Собирот, стр. 73-83), тој ќе забележи: „Тоа, како и фактот што понекаде во *-e, -и* група ја избрал наставката – *аиѝ* го доближува (Прличев) до решението на Партениј Зографски и Кузман Шапкарев, без да бараме од него строга доследност. Овој избор не треба да се превиди, зашто со него се инсистира од повеќе страни врз една македонска особеност“, стр. 77 на Зборникот). Повеќето на подбор на црти од повеќе македонски народни говори, и нивното внесување во писмениот јазик во прерод-бенските години на XIX век од страна на македонските интелектуалци го покажува стремежот на нашите културно-просветни работници да излезат од тесно говорното, како и тоа свесно да се грижат за обликот на писмениот јазик.

Воопшто, дури и кога станува збор за записи на дијалект од ова време, Конески нив не ги третира само како документација за дијалектот, туку дека: „...Едновременно, преку таа активност се изразува и присутниот стремеж, нашиот современ писмен јазик да биде изграден врз македонска основа. Така, и текстот што го разгледуваме не е само обичен запис на дијалект, ами уште еден обид повеќе за прилагодување на македонскиот јазик за писмена употреба во модерното време“ (*Јазикот на еванѓелието на ѝој Јована*, „Македонски јазик“ XXVI, Скопје 1975, стр. 264-265).

Ние, што се вклучивме во одделни јазични истражувања од XIX век, должни сме овде, на нашиот учител Блаже Конески, да му ја искажеме благодарноста за тоа што тој го направи за спознавање на македонското јазично наследство и од овој период, да научиме како во ткивото на најмладиот стандардизиран словенски јазик се воспоставувала рамнотежата меѓу подновувањата и традицијата.

Лесно ни беше нам, водени од неговите обемни истражувања и луцидни, прецизни лингвистички обопштувања, да ја пополнуваме рамката на јазично исцртаниот мозаик со резултатите на парцијалните истражувања. Длабоко во себе му ја изразувавме благодарноста за неуморноста во научната работа, каде творечкиот гениј и љубов кон сопствениот народ и неговиот јазик највешто се беа вткале во импозантен корпус кој непогрешливо нè водеше и нас кон научно-истражувачка работа. Правците ни беа дадени, тие ни ја ширеа свеста како најдобро да се насочиме, но и толку јасно осознававме и со почит признаваме дека **Блаже Конески како лингвист го одбележа нашето време – македонскиот XX век.**

Blagica Petkovska

THE CONTRIBUTION OF BLAZE KONESKI FOR THE
MACEDONIAN WRITTEN LANGUAGE IN THE XIX CENTURY

(Summary)

Viewed from a sociolinguistic perspective, Blaze Koneski continued the calendar border from the XIX century to the Balkan Wars thus delimiting the first of the three phases in the development of the modern Macedonian language.

He, by analyzing the vast written material from that period, on folk basis, with selection of unifying language marks and following the model characteristic for writers, showed us how a unified form above the dialects of the written Macedonian language was being constructed.

If somebody had the opportunity to explore the language of this century, then this person knows very well that his cognitions fit in perfectly, like a pebble in the scheme of the mosaic, depicted by the researcher Blaze Koneski.

Key words: contemporary Macedonian language, written language, normative model

Виолејџа Николовска

ОСВРТ НА ЛЕКСИЧКИОТ ФОНД ВО „ГРАМАТИКАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК“ ОД Б. КОНЕСКИ

Апстракт: Во трудот ќе се осврнеме на лексичкиот фонд што Б. Конески го користи во „Грамастиката на македонскиот литературен јазик“, во издание на *Култура*, Скопје (1982). Ќе ја обработиме лексиката што Б. Конески ја користи во своето излагање (а не во примерите за илустрација), и тоа од аспект на нејзиното потекло и зборообразувачки модели. Обработен ќе биде само оној лексички фонд што од денешен аспект е егзотичен и необичен.

Клучни зборови: лесека, зборообразување, суфикс, продуктивен / непродуктивен, потекло.

Некои луѓе ја имаат среќата или несреќата да живеат во одредени временски периоди од историскиот развој на нацијата, но и на човештвото. Среќата или несреќата зависи од околностите, но и од личниот ангажман на поединецот.

Б. Конески е личност, која во историјата на македонскиот народ се најде во многу важно време¹. Време кога македонскиот народ конечно се стекна со сопствена држава и време кога конечно требаше да се стави во законски рамки, како службен, македонскиот јазик и неговата писмена форма (азбука и правопис). Секако, тој не беше сам во ова време, ниту сам во историјата на македонскиот јазик и неговата писменост. Тој беше една алка во синцирот на оваа историја. Алка цврста и со посебен сјај. Неговиот сјај се делата што зад себе ги остави

---

¹ За личноста и делото на Б. Конески е многу пишувано. Во оваа прилика ќе ги споменеме само рефератите од XXIX научна конференција на XXXV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, одржан во Охрид, 19-20 август, 2002, а од нив во овој контекст, ќе ја нагласиме статијата од проф. Л. Минова – Ѓуркова „Блаже Конески и македонскиот стандарден јазик“.

и во однос на јазикот (неговото нормирање, разработување и согледување) и во литературата како поет и прозаист.

За времето и за ѝнтересиите на ѝоа време. „Грамастиката на македонскиот литературен јазик“ е пишувана во време кога македонскиот литературен јазик беше штотуку нормиран и исправен пред сите предизвици на еден литературен јазик, без разлика колку е стар, колку е стара неговата писмена традиција и во какви околности се развивала. Основите на литературниот јазик беа поставени (централните македонски говори), но како се разбираа и како можеа да се разберат централните говори зборува и самиот автор на Грамастиката во нејзиниот воведен дел. Секако, не беше доволно да се даде само препорака (која главно е принципиелна) што е основата на литературниот македонски јазик. Литературниот јазик требаше да се развора. По фазите на селекција, дескрипција и кодификација на нормата, според социолингвистите од крајот на XX век, следува фазата на елаборација, разработка на нормата (в. М. Radovanović, 1979, стр. 85). А оваа фаза воопшто не е лесна работа за оние кои се нашле да творат и да работат во тоа време. Еве што вели самиот Конески за проблемите со кои се соочил самиот тој, а всушност новиот литературен јазик: „... литературниот јазик развива ред свои специфики, ред такви изразни средства или особености што во народните говори или ги нема или се дадени само во зачеток. Ниту речничкото богатство што се содржи во дијалектите, ниту оние начини на исказ, на поврзување на речениците, што им се познати, – можат да ги задоволат напoлно потребите за изразување што стојат пред еден современ литературен јазик. Во него има нужда од маса нови зборови, или нови значења во зборовите, при изградбата на една целосна терминологија во различните области на човечката дејност; има нужда од далеку поразвиена реченица, по патот на приредување и подредување, одошто е тоа случај во народниот јазик“ (Б. Конески, 1982, стр. 73).

Грамастиката на македонскиот литературен јазик требаше да одговори токму на овие барања на штотуку кодификуваниот македонски литературен јазик. Б. Конески во неа не ја опишуваше само структурата на овој јазик², туку со својот личен пример и избор на јазични средства тој учествуваше во градењето на нормата на литературниот јазик. Нормативниот карактер на оваа Грамастика треба да се сфати токму во оваа смисла: како личен пример, модел, избор на јазични средства од она што беше предложено да биде основа и принцип за раз-

² За карактеристиките на зборообразувачкиот опис во Грамастиката на Б. Конески, во однос со сличните описи во грамастиките на другите словенски јазици зборува статијата на Ј. Соколовски „Зборообразувањето во Грамастиката на Блаже Конески“, в. веќе споменатата НК XXIX (2002).

вивање на литературниот јазик. Како прилог кон неговото разработување во самите негови рани фази, кога некои решенија и различно се разбираа, а и се менуваа избраните предлози. Кога правецот беше поставен, но се разодуваше патот.

Апстрактното изразување е една од основните карактеристики на еден литературен јазик. Тоа особено се гледа во лексиката и во синтаксата. Реченицата треба да биде одраз на една посложена мисла, а лексиката треба да им одговори на потребите на сите нови функционални стилови на литературниот јазик. Токму пред овие предизвици се најде и проф. Конески кога ја пишуваше оваа Граматика. Еве во кој правец тогаш се движеа размислувањата за апстрактната лексика и каков беше ставот на проф. Конески по ова прашање: „... особен акцент се поставуваше на тоа дека во нашиот литературен јазик апстрактните зборови треба да се примат од рускиот јазик; така се затемнуваше законитиот стремеж за јазично творештво пред сè со средствата на нашиот народен јазик. Првата јазична комисија отиде и подалеку, изнесувајќи во своето образложение до Поверенството на народната просвета, од 20 јануари 1945 година, дека таа го дава предлогот не во дефинитивна форма, ами крајно решение за нашето јазично прашање треба да се земе дури кога ќе дојде да ни помогнат некои руски научници. Се разбира дека ова беше сосем наивно и погрешно мислено. За решавањето на нашето јазично прашање не можеше да биде компетентен никој друг освен ние самите. Тоа прашање претставуваше жив дел од нашиот национално-културен развој, и ние требаше по свои сили и разбирања да го кажеме својот збор“ (Б. Конески, 1982, стр. 56).

Втората јазична комисија беше со гледишта поблиски до гледиштата на професорот Конески:

1. Во македонскиот литературен јазик треба да се установаат оние форми од централните говори што во најголема степен ќе ги поврзат сите наши говори и ќе бидат лесно приемливи за луѓето од сите наши краишта.
2. Во македонскиот литературен јазик треба до најголема степен да се изрази неговата народна основа. Речникот на литературниот јазик да се обогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки, и само колку што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки.
3. Македонската азбука да биде составена од толку букви колку што има гласови во литературниот јазик. Правописот да се изработи врз фонетскиот принцип.

За примерој што го даде проф. Конески. Лексиката во Граматиката на проф. Конески ги следи токму овие препораки на

јазичните комисији. Таа е главно словенска, среќаваме словенска лексика што има корен во писмената традиција, а спорадично се среќаваат и лексеми што ги имаат некои од другите словенските јазици. Она што нам ни е интересно е личниот удел³ на проф. Конески. Него пред сè го гледаме во употребата на народната лексика со апстрактно значење, нешто со што требаше да се започне, како и во новите образувања на некои зборови што требаше да ги задоволат потребите на новиот литературен јазик.

Она што мораме да го споменеме е дека на моменти можеме да се прашаме дали некоја лексема е образувана од Конески или се среќава или се среќавала во јазиците на блиските словенски народи. За ваква анализа би ни требало и повеќе време и повеќе познавање на состојбите во тоа време и на соседните и несоседни словенски јазици. Друго нешто што треба да одбележиме е тоа дека можеби се движиме по тенката линија на личниот стил на авторот и она што е обид за создавање на литературен јазик, но всушност, тоа е веројатно и начинот на кој се градеше тој литературен јазик, преку личните обиди на неговите современици⁴.

Во лексиката што ја окарактеризираме како словенска, се забележува еден слој што се чувствува дека има друго потекло како: *качество, нажалосиј / на жалосиј, нейремено (место), крииериј, иреемсiveness*. Како што може да се види, списокот не е голем. Тука спаѓаат и некои лексеми кои ги има во иста или слична форма и во старословенскиот јазик, па би можеле да влезат во оваа група, но не мора: *ириеме, велика, воздејство, иовеленици, восприема*. Вреди, на ова место да се каже нешто и за препораките во однос на словенските јазични елементи карактеристични за тоа време: „Ова што го кажавме, иако не е сето што може во овој поглед да се приведе, стига за илустрација на она основно настроение при кое е оформен нашиот литературен јазик, а кое исклучуваше секако избегнување на одделни црти, ако тие инаку конструктивно влегуваат во литературниот јазик, само заради тоа што тие се среќаваат и во најблиските литературни јазици“. На овој начин се постигна еден вид баланс помеѓу словенската природа на македонскиот јазик и она што е типично македонско, различно од

³ Секако дека оваа констатација треба да ја земеме во многу слободно разбирање, бидејќи за со сигурност да тврдиме дека некој лексички слој е посебна креација или заслуга на Конески, треба да направиме споредба со делата на неговите современици. Затоа можеби најточно би можеле да кажеме дека одреден лексички слој, употребен со такво и такво значење е карактеристика на таа фаза од развојот на литературниот јазик.

⁴ Интересна констатација за уделот на поетската интуиција во лингвистичката работа на Конески има дадено Н. Миниси во „Б. Конески и нормирањето на јазикот“, НК XXIX (2002).

сите други словенски јазици, а особено соседните, одразено, уште според Мисирков, во централните говори. Овде ќе приведеме дел од таа словенска лексика, што денеска, кога сме преплавени со туѓи зборови, звучи толку изворно: *особена* (варијанџа), (*ке џи*) *џосочиме* (книџиџе), *своеобразно*, *уџадок* (= *оџаѓање*), *џризнак*, (*рег*) *заемносџи*, (*џексџови за*) *џрочџиџ*, *џодражавање*, *указание*, *наџаџсџва*, *џоловка*, *сџораџично* во смисла повремено, наспрема *насџореден*, *насџоредно* во смисла паралелно, *смесена* (*содрџина*), *џреџџолаџа*, *одломка*, *креџе*, *книџнина* (со специфична семантика, врзана токму со одреден постар временски период), *соодвеџсџиво*, *џодлоџа*, *оџиџ*, *доџиска*, *џеџестџ*, *усилби*, *се џодриваше*, (*национално*) *самоуџвргување*, *насџроение*, *извод*, *суџносџ*, *неуклоно* (*движење*), *укаџе*, *оџсџоџна* (*дискусиџа*) и др. Не можеме тука со жалење да не констатираме колку од оваа лексика денес или не се употребува, или се употребува ретко. Колку сме осиромашени за еден толку жив, колоритен словенски слој. Некои од лексемиве како *џоловка* на пример беа само специфични словенски деривации. За специфичните деривации ќе стане збор понатаму во текстот.

Сега, да се задржиме на онаа друга потреба на литературниот јазик што се разработуваше, имено тенденцијата на народните зборови да им се додаваат нови, апстрактни значења, со цел да одговорот на потребите на сложената мисла. Во овие обиди, проф. Конески се надоврзуваше на Мисирков, за кој самиот вели: „Кај него имаме ред неологизми, како и веќе познати зборови употребени сега со нови, апстрактни значења – во кое пак се изразува основното негово ставовиште дека литературниот македонски јазик треба да има што поизразити одлики што ќе го делат од другите словенски јазици“ (Б. Конески, 1982, стр. 43). Да ги земеме на пример, глаголите на движење, кои се употребуваат со вакво ново, мисловно значење. Еве го изборот на Конески: *уџе* – *џрилозиџе* *џиџо* *уџаџ* *џри* именки, *уџеше до* израз, *имеџо* *нивно* *уџе*; *џрџа* (*џрџнува*) – *џрџаџки* *од* *србизмиџе* *во* *јазиџоџ* *на* *зборниџоџ*, *џрџаџки* *сосем* *јасно* *од* *извесен* *свој* *оџиџ*, *Милаџинов* *џрџаше* *од* *јазиџоџ* *на* *народнаџа* *џоезиџа*; *оџи* – *нивноџо* *влијание* *оџеше* *џо* *џовршинаџа*; *излезе* – *можеме* *да* *излеземе* (= *џоџдеме*) *од* *џоа* *дека* *најблиску* *му* *џриоџаџи* (*на* *лиџературиџоџ* *јазиџ*) *џовориџе* *во*; *измесџи* – *да* *џо* *измесџаџ* *неџовиоџ* *џек*, *ке* *џи* *измесџи* *одделниџе* *народни* *џовори*; *џреоџ* (*џреџе*) – *џреоџи* *на* *х* *во* *в*, *ф* (денеска почесто *џремиџи*). Негов избор во Граматиката е и понародното *џиџо* *џоџе*. Сретнавме и еден турцизам, кој секако се смета за карактеристика на народниот стил, употребен во контекст кој денеска би звучел многу весело: *доџовор* *за* *ориџаклук*. Ќе приведеме уште некои интересни народни избори на Конески: *до* *реченоџо* (денес *односноџо*) *време*, *џринос* (= *џридонес*), *една* *книџа* *џиџо* *ја* *џокми*, *налиџни* *зборови* (*да* *им*

придаваат нови нијанси во значењето на некои веќе налични зборови), две шечења (= сируи), зледиштите што во бишното се оира, сиремежот за самостојно редење на работните, поддавајќи му се на влијанието, обете сиоменати прашања во литературниот јазик да се сложат што повеќе такви ирти, се подзеде (= се презема), надвизаат (= надвладуваат, преовладуваат), се кладе крај на сигурноста во развијокоот, живата снага на литературниот јазик. Изделивме и некои интересни деривации, што во случајов му ги припишуваме на проф. Конески. Секако, за ова тврдење да биде со сигурност кажано, потребно ќе биде да се изврши анализа на соодветните лексеми и во другите словенски јазици (особено соседните и рускиот), и на текстовите на неговите современици. Како и да е, тие се избор на проф. Конески: форма неизменлива, неизменливоста на прилогот, поредбени стиени, преводачот, создавателите на современата наша поезија, преднамерната цел, најисокот (= пријисокот), исписите (од книгата), одглас (на мислата), закрејник (што најде свој природен сојузник и закрејник), се придоуваше (= се приладоуваше), преводна литература, сушността на работата, двојственисти, набележаниите ирти, едновременно (= истовремено), составки (колку убав словенски збор за интернационалното комјоненти). Некои примери претставуваат интересна комбинација на книжевно со народно – во деривацијата или во фонетските решенија: ни посведочуваат (денеска почесто ни сведочат), доста оживена книжевно преводачка дејност (оживена, преводачка), му послужувале (бугарски текстови), го наречува што лаш, излагани, како што посведочува Мисирков, дека е главното достигањето на иставената ... цел. Како што се гледа, се работи главно за видски образувања.

Како посебна целина, ги izdelivme префиксните образувања. Она што ни беше интересно, се образувањата со префиксите при-, пои-, с-, особено со првите два, со кои се означува помал степен на нешто (или можеби и извесна емотивност во изразот на Конески!) и образувањата со префиксите у- и о- (кои се поретки во денешниот литературен јазик). Ќе ги приведеме примерите: поисилено, сиомага, сиомогне, сиоможување, принижена исменост, се примешуваат ирти (на збор), да ја пришатаат секоја желба за, прибрзани интервенции, учај, установат, установен (облик), усвојува (кои како што гледаме останаа до денес), се оираа (на јазичното богатство во нашата народна поезија), се оира (на својот роден велешки збор), обогатува, оцртате (иерихорија). Како интересни префиксни избори на Конески ги izdelivme и: поредбени (стиени), се зародуваше движење, како назреано прашањето, назреаја сили, (весни и позни состави што сведочеа за) соживувањето (на литературната работа на македон-

ски јазик), да се изјасна̄и (=разјасна̄и) ред њодробносӣи, изјаснине (=објаснине).

Потребата да се пишува на литературен јазик поставува свои барања и во проширувањето на значењата и употребата на предлозите, во изразувањето на поапстрактната мисла. Еве некои од решенијата на Конески: *штио се однесува до, њо њаков начин, во резултӣа̄и на њоа, се њо̄тврдуваше и од (фактӣо̄ӣ), на њрактӣика се сведуваше до*. Како што можеме да видиме некои употреби останаа, во некои контексти се затврдија други предлози. Конески употребува во вакви контексти и предлози со „понароден белег“: *о̄т̄аде њроизле̄гува, о̄т̄кај њоловина̄ӣа на 19 век*. Употребува и предлози кои денеска се слушаат сè поретко – *њри, њрез: оде̄јки њри ѓла̄гол, уредување њри кое, њрез њурско̄ӣо ро̄ис̄ӣво*.

На крај, ќе приведеме некои лексеми кои сметаме дека се одлика на личниот стил на Конески (иако многу е тешко не само во времето на создавањето на литературниот јазик, туку воопшто, да се каже што и колку е лично во пишувањето на некој автор): ... *на јазик во кој њовеке или њомалку њпросираше македонска народна основа, ненужни разногласици, њроблесоци на националн̄а̄ӣа свесӣ*.

Со ова не го исцрпиме лексичкиот слој што проф. Конески го употребува во „Граматицата на македонскиот литературен јазик“. Сметаме дека успеавме да дадеме една слика каков беше неговиот личен пример и приод кон прашањата што се наметнуваа при кодификацијата и разработката на македонскиот литературен јазик.

Со оглед на тоа што досега кажавме, статијата можеби би можела и да се вика ***Како се ѓрагеше норм̄а̄ӣа на еден лӣтер̄а̄ӣурен јазик***.

Литература:

Б. Конески, „Граматицата на македонскиот литературен јазик“, *Култури*, Скопје, 1982.

Миниси Нуло, *Блаже Конески и нормирањето на јазикот*, НК XXIX (2002), 31 – 36.

Минова-Ѓуркова, Лилјана, *Блаже Конески и македонскиот стандарден јазик*, НК XXIX (2002), 57 – 63.

Соколовски Јан, *Зборообразувањето во Граматиката на Блаже Конески*, НК XXIX (2002), 65 – 72.

XXIX научна конференција на XXXV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 19-20 август 2002 година, Скопје 2003 година.

М. Radovanović, „Sociolingvistika“, *BIGZ*, Beograd, 2121 1979.

Violeta Nikolovska

REVIEW OF THE LEXICAL STOCK IN THE *GRAMMAR*
OF THE MACEDONIAN LITERARY LANGUAGE BY B. KONESKI

(Summary)

The paper is about B. Koneski's personal share in the elaboration of the standard of the newly codified Macedonian standard language. The emphasis is on the lexical stock in the "Grammar of the Macedonian literary language" through which we see how B. Koneski in practice solves the issues of abstract lexis and word-building. The lexis in Koneski's Grammar follows these principles: the vocabulary of the Macedonian literary language should be enriched with words from the dialects of the Macedonian language (it should have a foundation in folk speech), with preference given to those features of central speeches which to the highest degree connect all Macedonian dialects; new words should be derived using live suffixes; foreign words should be borrowed only when it is really necessary. The lexis in the B. Koneski's Grammar is mostly Slavic. This paper lists examples in which folk words are used with abstract meaning (*иде, ѓрџа/ѓрџнува, оди, ѓрејде, измесѓи, ѓринос, ѓокми, ѓечење, се ойира, речење, снаџа, се кладе*) and some specific Koneski's derivations (*ѓреводачоѓѓ, ѓреводачка /дејносѓѓ/, создаѓелиѓѓ, закреѓник, назреано, обоџаѓува, оцрѓѓа, ѓриниѓжена /ѓисменосѓѓ/*).

Key words: lexis, word-building, suffix, productive/unproductive, origin.

*Лилјана Макаријоска
Еленка Сџоевска-Денчова*

БЛАЖЕ КОНЕСКИ ЗА ЗБОГАТУВАЊЕТО НА ЛЕКСИЧКИОТ ФОНД НА МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК

Апстракт: Проф. Блаже Конески постојано укажуваше на потребата од искористувањето на речничкото богатство на народниот јазик за збогатување на лексичкиот фонд, со оглед на тоа што некои народни зборови може да развијат и нови, дополнителни или апстрактни значења. Предмет на нашиот интерес е лексиката од областа на македонската материјална култура и особено од областа на духовната култура (македонските традиционални обреди и обичаи) како значаен прилог кон истражувањето на македонското културно наследство. Почитувањето на традиционалните календарски и семејни (постродилните, свадбените и посмртните) обичаи и обреди го одразува животот и духот на македонскиот народ, што се потврдува и преку употребата на обредната лексика на македонската јазична територија. Дел од оваа лексика е карактеристичен за одделни региони, а друг дел упатува на обреди и обичаи што може да се сметаат за балкански, јужнословенски и општословенски феномени. Врз основа на анализата на обредната лексика на македонската јазична територија се истакнува употребата на голем број обредни термини кои се значаен прилог на истражувањето на македонското културно наследство (материјално и духовно) и заслужуваат место во речникот на македонскиот стандарден јазик.

Клучни зборови: лексика, македонски стандарден јазик, дијалектен јазик, материјална и духовна култура, обредна лексика.

Во годината кога ја одбележуваме 90-годишнината од раѓањето на проф. Блаже Конески и се навршуваат 50 години од издавањето на првиот том од Речникот на македонскиот јазик¹ ќе се навратиме на

---

¹ Второто издание на Речникот е од 1986 година во издание на „Македонска книга“ и Графичкиот завод „Гоце Делчев“, а третото фототипно издание од 1994 од Книгоиздателството „Детска радост“.

прашањето за изградувањето на македонскиот речнички фонд и на ставовите на проф. Блаже Конески во врска со тоа. Во духот на Мисирковата порака „речничкиот материјал да јет собрајне от сите македонски наречиа“ (Мисирков, 2003: 145) во врска со доизградувањето на речникот на литературниот јазик проф. Конески укажува на потребата во него „да дојде до поголем израз речничкото богатство на народниот јазик и живите начини на зборообразување во него“. Збогатувањето на лексичкиот фонд се должи и на тоа што некои народни зборови развиваат нови, дополнителни или апстрактни значења. Според Конески (1982: 82), ние треба да се обрнеме кон народниот јазик, да се прашаме дали ни е во него сè познато од зборовите што можат да изразуваат одредена апстрактна содржина, и дали не можеме во ред случаи по патот на творење нови зборови од корени и наставки дадени во народниот јазик да го доизградуваме речникот на литературниот јазик.

Определувајќи ги целите и задачите кои се поставувале пред македонскиот литературен јазик уште во педесеттите години на минатиот век се истакнува потребата од солидна научна граматика на нашиот литературен јазик, како и од речник на македонскиот јазик и во таа смисла и создавање на установена терминологија во сите области. Апелот за собирање лексички материјал придонесува и за големиот број речнички прилози од различни дијалектни подрачја во првите броеви на списанието „Македонски јазик“, на пр. зборови од Мариово, од Охрид, од Дебарско, од Порече, од Тиквешко, од Малешево итн. Се истакнува дека и учителите по селата можат да придонесат со прилози од речникот, а предавачите по македонски јазик во средните училишта со изнесување на проблемите и тешкотиите во употребата на македонскиот јазик во практиката. Притоа се истакнува дека „во периодот на изградувањето и брзиот растеж речникот на нашиот литературен јазик ќе послужи како извор за богатење на литературната реч. Преку него ќе може најарно да се изврши подбор на зборови што ќе го заменат сиот оној баласт туѓи зборови, дојдени во нашиот јазик по разни патишта, а кои поради непознавање на народниот речник пробиваат пат и во писмената реч. Исто така, со него ќе се помогнеме и при создавањето разни терминологии од кои се има денеска толку голема нужда. Понатаму, преку речникот ќе биде изнесено пред нашиот народ лексичкото богатство наше ... Речникот ќе даде богат материјал што ќе ја афирмира индивидуалноста на македонскиот јазик во словенската заедница на јазиците“ (Редакција, 1951, 2: 27–28).

При почетоците на собирањето речничка граѓа за изработка на толковен речник на македонскиот јазик, во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во шеесеттите години се оформуваат три картотеки – картотека на зборовите во современата литература и публи-

цистика (во периодот од ослободувањето наваму), картотека на зборовите во народниот јазик претставен во прозното народно творештво, во дијалектолошките и етнографските описи и др. и картотека на зборовите на народната поезија, кои содржат околу два милиона ливчиња и според обемот повеќепати ја надминуваат картотеката чијашто граѓа е користена за составувањето на Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања (Димитровски, 1975: 26–27). Со изработката на речникот на народната поезија се обезбедува обработена граѓа за толковниот речник и притоа стануваат достапни многу подзаборавени зборови својствени на нашето народно творештво, а начините на зборообразувањето да најдат примена во современиот јазик.

Лексичкиот фонд е најсуштествениот показател за битот и карактерот на нашата материјална и духовна култура и за нашиот однос кон нив. Лексиката од областа на материјалната култура е подложена на релативно брзи промени, усвојување нови и потиснување на старите лексеми, во зависност од промените во општественото живеење. Промената од руралниот кон урбаниот начин на живеење доведува до промени во повеќе семантички сфери, како на пр. во именувањето на покуќнината и сè што е врзано со домувањето, на облеката, на храната итн. и архаизирање на голем број лексеми и нивно повлекување во пасивниот речнички фонд.

Терминолошката разновидност сведочи за богатите изразни можности на јазикот и за улогата на различните мотивациски односи при појавата на термините. Старите термини, како на пр. за именување на покуќнината, садовите за секојдневна употреба, облеката, храната и сл. се извор кој ја потврдува врската со историската и социјалната средина, односно верноста кон народната култура.

Во таа смисла во речникот на македонскиот јазик своето место го наоѓаат лексемите од областа на материјалната култура, пр. во врска со традиционалните занимања, занаети: **вретено** *врейенесѝо дрво со чие врѝење се ѝреде волна, мерка за ѝреденоѝо, воденичко (врейено), повесмо, пасмо дел од навѝќана ѝреѓа, или ѝласѝи волна или лен за ѝредење, плоча ѝоѝќова, ѝоѝќовица, коњска ѝлоча, брус, точило камен или друѓа најрава за осѝрење, острило сечило за жнеење, косење, сечење, со традиционалните јадења: **копривалник/коприварник** *ѝѝѝа, зелник со коѝриви, мазник вид ѝѝѝа со масѝ, мајалница, наутлија леб замесен со маја, озѝора ѝремачкан со јајце, масленица вид ѝѝѝулицач, вид ѝѝѝа, палеж е јадење од ѝолчени суви (луѝи) ѝѝѝерки и варени комѝѝири на кои се додава сечкан ѝраз, тараненик ѝоѓача месена од ѝарана и кори, турипечи, турипотпечи вид јадење, кори од чистѝо ѝченкарно брашно една врз друѓа во ѝеѝѝја, со ѝоѝѝечување, а меѓу нив урда, изварка, топеница исѝѝрошен ѝржен**

леб, здробен сув леб ѿѿрскан со солена вода и масѿ, масло, во врска со облеката: **јака**, **крагна** дел од облекаѿа, ѿарче ѿлаѿно, крзно и сл. ѿришешено околу враѿниоѿ изрез, **капа**, **шапка** дел од облекаѿа шѿо ја ѿкрива главаѿа, со различна форма и големина, без раб или со сѿреа над челоѿо, **колан** ѿјас, **ремен** долга лениа од кожа, ѿорейко од цврсиа ѿкаенина, шѿо служи како ѿјас или за врзување, **појас** 1. дел од народнаѿа носија, домашно ѿкаено ѿлаѿно за оѿашување околу ѿоловинаѿа, 2. широка лениа од кожа, ѿлаѿно или друѿ цврси маѿеријал со која се оѿашува облекаѿа, каша, ремен, **марама**, **шамија** ѿарче чейѿриаголна ѿкаенина со различна големина за различни ѿѿшреби (за украсување и ѿкривање на главаѿа, враѿоѿи, за бришење на лицеѿо и сл.), **ракавица**, **нараквица** дел од облекаѿа изработен од кожа, волна или ѿлаѿно, шѿо ги ѿкрива шакаѿа и ѿрсѿиѿиѿе и ги шѿѿѿиѿи од сѿуд или од нечисѿоѿиѿа или се носи како моден деѿтал, **риза** кошула, крѿа, како и во врска со покуќнината и садовите за секојдневна употреба: **трпеза** ниско ѿркалезно масиче на кое се јаде, **долап** всудан орман, **шкаф** за смесѿување облека, садови и др. ѿредмеѿи, ѿлакар, **креденец** орман наменет за кујна, за ѿрѿезарија, **водник** месѿо за миење, месѿо каде шѿо сѿѿојат садовѿѿе за вода, **зглавница** ѿерница на која се сѿава главаѿа ѿри сѿишење, **светало**, **светило** лимена домашна ламба без сѿакло, ламба (се среќава и **ламба**, **светилник**, **видело**, **виделче**, **виделниче** и **кандило**, **кандилче**), **масолник** сад за масло, **каленица** земјен сад во вид на чинија, **ведро** дрвен сад, мерка за ѿечносѿ.

Во сферата на духовната култура – елементите на новата култура не ги заменуваат елементите на старата, туку продираат во нив, се соживуваат со неа, влегуваат во различни видови односи и на тој начин го усложнуваат поранешниот систем, го менуваат во помал или поголем степен. Наспроти принципот на замена во материјалната култура стои принципот на наслојување во духовната култура, иако ниту еден од нив при нивното разгледување не треба да биде апсолутизиран (Толстој, 1995: 12–13). Јазичниот систем пак, врши унифицирачки притисок на сите јазични нивоа, не допуштајќи значителна историска слоевитост, како повеќеслојноста на духовната култура. Во таа смисла слоевитостанува само лексичкиот слој на јазикот.

Според Толстој (1995: 16–19) истовременото разгледување на различните изолинии – изоглосите (линии што ги изделуваат јазичните показатели), изопрагмите (линии што се однесуваат на показателите на материјалната култура) и изодоксите (линии што се однесуваат на показателите на духовната култура) е сведоштво за историскиот континуитет на народната култура, на јазикот и на етносот. Така, типовите куќи кај Словените можат да се поделат по ареали во зависност од гео-

графската средина, климатските услови, постојниот градежен материјал, но доколку се земе предвид друг архаичен показател на словенската материјална култура – типовите на примитивните земјоделски орудии и нивната географската распространетост ќе покажат поинаков распоред на областите, затоа што одделни показатели на материјалната култура повеќе зависат од географската опкруженост. Што се однесува до духовната култура (особено за верувањата, обредите итн.), таа во принцип е послободна од надворешните услови и затоа нејзините локални варијанти се изразити показатели на одделни дијалектни типови.

Лексиката од областа на материјалната и духовната култура е значаен прилог кон истражувањето на македонското културно наследство. Дел од оваа лексика е карактеристичен за одделни региони, а друг дел може да се смета за балкански, јужнословенски и општословенски феномен.

Етнолингвистичкиот пристап изнудува паралелно разгледување на јазикот и етничкиот развој на неговите носители, на дијалектното расчленување на јазикот и географското (и социјално) расчленување на етносот, имајќи го предвид општото и различното во историските судбини на народите и етничките групи. Неопходно е создавањето претстава за интегралните и диференцијалните јазични и етнографски (материјални) обележја.

Врз основа на анализата на лексиката на македонската јазична територија се истакнува употребата на голем број термини кои се значаен прилог на истражувањето на македонското културно наследство (материјално и духовно) и заслужуваат место во речникот на македонскиот стандарден јазик. Лексиката е прилог кон етнолошката интерпретацијата на народната култура, којашто е тесно поврзана со сите сегменти на животот: домувањето, исхраната, облекувањето, стопанисувањето, обичаите и моралните норми на заедницата и социјалните односи, сфаќањето на светот и животот како единствена целина на традициската народна религија, претставите за светот, т.е. обредната практика итн. Во врска со духовната култура како еден од сегментите на народната култура, тежиштето е насочено кон народната религија, светогледот во кој се инкорпирани и други верувања.

Почитувањето на традиционалните семејни и календарски обичаи и обреди го одразува животот и духот на македонскиот народ, што се потврдува и преку употребата на обредната лексика на македонската јазична територија. Во рамки на обработениот лексички фонд на Толковниот речник на македонскиот јазик со постројилната обредност се поврзуваат на пр.: **задојница** *жена шио ѝрејайи му дава на новороденче да цица*, **наречница** *сиоред народнојо верување, ѝри женски сушјесѝва шио на ѝрејаша вечер од раѓањето му ја*

о̀йределуваа̀ӣ судбина̀ӣа на дѐӣеӣо 2. ӣаа ш̄ӣо му е од судбина̀ӣа о̀йределена на момчеӣо да му с̄ӣане со̀йру̀га, **пово̀јница** 1. ӣодарок ш̄ӣо се носи за новороденче 2. ӣрва̀ӣа ӣосеӣа ка̀ј леунка и новороденче како обича̀ј, **крава̀јче** мало колаче ш̄ӣо се меси за Коледе и се дава на деца, мало леӣче, колаче ш̄ӣо се меси за родилка̀ӣа, **застриг** ӣрво ӣо̀ӣс̄ӣрижува̀е ка̀ј бебе, обича̀ј ш̄ӣо го изведува кумо̀ӣ, **престапалка**, **постапалка** ӣо̀гача или ӣес̄ӣо во форма на с̄ӣа̀йало ш̄ӣо се дава ко̀га дѐӣеӣо ќе ӣрооди, **леунка** е жена ш̄ӣо неодамна се ӣородила, до 40 дена ӣо ӣородува̀еӣо, родилка, **леунче** новородено бебе, новороденче.

Во врска со свадбената обредност се: **венчаник** младоженец, со̀йру̀г, **венчаница** 1. извод од кнѝга̀ӣа на венчанѝӣе 2. венчан фус̄ӣан 3. венчана жена, со̀йру̀га, **законици** заедничко именува̀е на кумо̀ӣ, с̄ӣаросва̀ӣо̀ӣ и деверо̀ӣ ӣри свадба, **калесар**, **калесник** 1. ӣо̀ј ш̄ӣо кани на свадба и сл. 2. ӣредмѐӣ со кој се кано̀ӣ го̀с̄ӣи (ја̀болко, ӣо̀гача и сл.) на свадба, веселба и сл., **калесарка**, **калесница** 1. ӣаа ш̄ӣо кани на свадба и сл. 2. дрвен ӣлосна̀ӣ сад, ма̀ӣарка со која се кани на свадба и сл., **замес** народен обича̀ј на ӣри дена ӣред свадба̀ӣа, во чѐӣвр̄ӣок рано нау̀иро, во кука̀ӣа на младоженецо̀ӣ да се месат̄ две ӣо̀гачи: една за невест̄ӣа̀ӣа, дру̀га за кума̀ӣа, **замески** дево̀јки ш̄ӣо месат̄ леб и колаче од ка̀ј момчеӣо ӣред свадба̀ӣа (од ӣеӣоко̀ӣ се месел лебо̀ӣ), **канески** млади дево̀јки кои заѝгруваа̀ӣ ка̀ј невест̄ӣа̀ӣа, **засевка** свадбен обича̀ј ш̄ӣо се изведува во о̀йределен ден ӣред свадба̀ӣа, ӣри ш̄ӣо се засѐјува брашно за свадбенио̀ӣ леб, **првиче** ӣрва ӣосеӣа ш̄ӣо ја ӣрава̀ӣ родил̄елѝӣе на невест̄ӣа̀ӣа во кука̀ӣа на зей̄о̀ӣ ӣо свадба̀ӣа, **вториче** обича̀ј ко̀га зей̄о̀ӣ со своѝӣе роднини оди ка̀ј родил̄елѝӣе на невест̄ӣа̀ӣа вӣорио̀ӣ ӣеӣок ӣо свадба̀ӣа, **повратка** ӣосеӣа, на го̀с̄ӣи на омажената̀ӣа керка ка̀ј ма̀јка̀ӣа ӣо две-ӣри недели, **прего̀зба** го̀зба ш̄ӣо ја ӣриредуваа̀ӣ зей̄о̀ӣ и невест̄ӣа̀ӣа за родил̄елѝӣе на невест̄ӣа̀ӣа во ӣрвио̀ӣ чѐӣвр̄ӣок ӣо свадба̀ӣа, **свадбар** свай, **намерник** с̄ӣро̀јник, **огледник** ӣо̀ј ш̄ӣо ја з̀леда дево̀јка̀ӣа ш̄ӣо е за мажѐе, с̄ӣро̀јник. **проводѝја** дар во ӣари ш̄ӣо се дава на невест̄ӣа или на новороденче, **закон** венчава̀е на младѝӣе во црква, **карта**² ӣлосна̀ӣ дрвен сад во форма на ма̀ӣарка во кој се служи вино, се кани на свадба и сл.

Со посмртната, погребната обредност се поврзуваат: **месарѝја** на ӣо̀греб – ӣос̄ӣара жена ш̄ӣо ја ӣриго̀ӣува ӣченица̀ӣа ш̄ӣо се раздава за ӣоко̀јнико̀ӣ, **покрив** 2. ӣикаенина, чаршаф со кој се ӣокрива ӣелото̀ӣ на мрт̄ӣовецо̀ӣ, **мртвен ден** заду̀шница, **тажачка** лице ш̄ӣо ӣажџи, особено на ӣо̀греб, **пѐјачка** ӣомен за умренио̀ӣ, о̀йело, ӣарас̄ӣос.

Некои обредни термини за најголемите календарски и семејни празници се локални, имаат ограничена употреба. Пр.: **коледашка** 1.

лейче шиџо ѓо меси домаќинкаџа за децаџа (за секоѓо џо едно) џред Божик и Велиѓден, даровиџе со кои домаќинкаџа ѓи дарува коледа-риџе (ореве, косџени, крушки, џари и сл.) 2. в. коледачка 3. џорба за коледе, **коледарски колак** леб во вид на ѓеврек, се носи в црква џред Божик на Коледе, **коледачка џалка** со којашиџо коледароџ чука на џорџа коѓа џее коледарски џесни, **Бадник** верски џравославен џразник, ден сџроџи Божик 2. дабово дрво или дабова ѓранка – симбол на џраз-никоџ Бадник, **лазарица** 1. христиџански џразник – Лазарова сабоџа, седум дена џред Велиѓден, со кој се сврзани оџределени обичаи со џесни и иѓри. 2. џесна шиѓо се џее и иѓра на Лазарова сабоџа 3. сп. лазарка девојка шиѓо џее и џанцува на Лазарова сабоџа, **месници** времеџо од Божик до сирнаџа недела, џред велиѓденскиоџ џосџ, коѓа се јаде месо, **лилјарка** додолка, девојка учесничка во обичајоџ за измолување дожд, **полазеник** оној шиѓо џрв ќе влезе на Божик, или ќе наиде коѓа се заџочнува некоја нова рабоџа, **нејатка** деноџ на сџроѓ џосџ сџроџи Боѓјавление, **поклади** деноџ сџроџи џосџи коѓа џоследен ден се јаде мрсно, **божјарче**, **господово јајце**, **првак** или **прваче**, **пророк** џрвоџо бојадисано јајце, **тримир** џридневен џосџ џред велиѓденскиџе џосџи, **петолемие** џеџ мали лейчиња шиѓо ѓи џодѓоџвувааџ џравославниџе верници за в црква, особено за боѓслужбаџа во џеџоџиџе на велиѓден-скиџе џосџи, **моринки** џрвиџе дванаесет денови во месец авѓусџ, џо сџариоџ календар, сџоред кои се џредвидува какво ќе биде времеџо во џекоџ на ѓодинаџа џ.е. следниџе дванаесет месеци.

Резултатите од лексичко-семантичката анализа на материјал-ната и на духовната култура овозможуваат согледување на културните и јазичните традиции кои доаѓаат од различни македонски подрачја, а кои се значаен дел од македонското културно наследство и сведоштво за културното единство на Македонците.

Можеме да заклучиме дека историјата на јазикот се заснова и на податоците на живиот современ јазик и неговите говори, затоа што тие можат да служат како појдовна точка за истражување и реконструкција на јазичните основи на говорите, на јазичниот состав во постарите епохи и на неговите промени.

Промените на материјалната и на духовната култура се изразу-ваат со промените во јазикот, па во услови на длабока преобразба на животот, несомнено е важно да ја одржуваме врската меѓу времето на нашите предци и времето што го живееме, а истовремено и да размис-луваме за нашиот однос кон употребата на традиционалната, народната лексика или според зборовите на проф. Блаже Конески (1952: 73) „Развитокот на нашиот литературен јазик ние треба да го цениме, и правилно е да го цениме, по најдобрите обрасци што се на него напи-шани, а во кои најмногу се изразува народната негова основа“.

Литература:

Давкова-Ѓоргиева С., 2009: *Дијалектните именувања на ѝосај-киѝе во македонскиот јазик*, Посебни изданија кн. 68, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Димитровски Т., 1975: Кон еден речник на јазикот на нашата народна поезија, *Литературен збор*, год. XXII, кн. 2, Скопје, 26–31.

Етнологија 1996: *Етнологија на Македониѝе*, МАНУ, Скопје.

Конески Б., 1952: *За македонскиот литературен јазик*, Кочо Рацин, Скопје.

Конески Б., 1967: Одживеани речнички елементи во нашиот јазик, *За македонскиот литературен јазик*, избрани дела во седум книги, Култура, Скопје 1967, 11–18.

Конески Б., 1967: Јазикот на македонската народна поезија, *Македонски јазик*, XVIII (1967), Скопје, 5–38.

Конески Б., 1982: *Грамаѝика на македонскиот литературен јазик*, Скопје.

Макаријоска Л., 2003: *Лексикаѝа на маѝеријалнаѝа кулѝура во македонскиѝе црковнословенски ѝексѝови*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Мисирков К., 2003: *За македонскиѝе работѝи*. фототипно издание, МАНУ, Скопје.

Мургоски З., 2005: *Речник на македонскиот јазик*, Скопје.

Пеев К., 1970: За македонската дијалектна лексика, *Македонски јазик* XXI, Скопје 1970, 123–136.

Пеев К., 1995: За аспектот многузначност во речничката граѓа во југоисточните македонски говори, *Македонски јазик* XL-XLI (1989-1990), Скопје, 403–411.

Редакцијата 1951: За речникот на македонскиот јазик, *Македонски јазик* II, бр. 2, Скопје, 25–28.

Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, (составувачи: Бл. Корубин, Т. Димитровски, Т. Стаматоски, ред. Бл. Конески) том I А-Н (1961), том II О-П (1965) том III Р-Ш (1966). Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Толковен речник на македонскиот јазик, ред.: К. Конески, Ж. Цветковски и С. Велковска, том I А-Ж (2003), том II З-К (2005), том III Л-О (2006), том IV П (2008), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Толстој Н. И., 1995: *Језик словенске кулѝуре, I Језик и кулѝура*, Ниш.

Liljana Makarijoska, Elenka Stoevska-Denčova

BLAZHE KONESKI ON THE ENRICHING OF THE LEXICAL FUND
OF THE MACEDONIAN STANDARD LANGUAGE

(Summary)

Regarding the issue on further development of the standard language lexicon, Blazhe Koneski indicates the need of "casting a light on the lexical heritage of the dialects and the living methods of word formation". The enriching of the lexical fund is also due to the fact that some dialect words can develop new, additional or abstract meanings.

Subject of our interest is the lexis from the area of the Macedonian rituals and customs as a significant contribution to the analysis of the Macedonian cultural heritage. The observance of the traditional calendar and family (postnatal, wedding and posthumous) customs and rituals reflects the life and the spirit of the Macedonians, which can be confirmed also through the ritual lexis on the Macedonian linguistic territory. Part of this lexis characterizes certain regions, while another part indicates rituals and customs which can be considered Balkan, South-Slavic and Proto-Slavic phenomena. The analysis of the ritual lexis on the Macedonian linguistic territory indicates more intensive use of large number of ritual terms which contribute significantly to the analysis of the Macedonian cultural heritage (material and spiritual) and they deserve a place in the lexicon of the Macedonian standard language.

Key words: lexis, Macedonian standard language, dialects, ritual lexis.

Билјана Ивановска

„ИСТОРИСКА ФОНОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК“ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ КАКО МОСТ МЕЃУ ГЕРМАНСКАТА И МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА

Апстракт: Како единствена историска фонологија на македонскиот јазик воопшто, објавена во Хајделберг–Германија во 1983 година од реномираниот универзитетски издавач Карл Винтер, во овој труд го илустрираме значењето на оваа книга на Блаже Конески за унапредувањето на македонско-германските, односно германско-македонските интеркултурни врски. Независно од тоа што историската фонологија е објавена на англиски јазик, сепак, самиот факт што таа е објавена во Германија укажува на тоа дека и таа влегува како еден многу значаен елемент во остварувањето на контактот меѓу овие две култури и два народа. Во заклучокот ќе се потенцира огромното значење на овој труд на Конески за местото и за улогата на македонскиот јазичен систем кај нас, во Европа и пошироко.

Клучни зборови: *Конески, интеркултурни релации, фонологија, германска култура, македонска култура.*

Во овој труд се осврнуваме на книгата „Историска фонологија на македонскиот јазик“ на Блаже Конески како единствена историска фонологија на македонскиот јазик воопшто, објавена во универзитетскиот град Хајделберг – Германија во 1983 година од реномираниот универзитетски издавач „Карл Винтер Ферлаг“ (Carl Winter Verlag). Во овој труд го илустрираме значењето на оваа книга на Блаже Конески за унапредувањето на македонско-германските, односно германско-македонските интеркултурни врски и релации. Независно од тоа што историската фонологија е објавена на англиски јазик во оригиналниот наслов: „*A Historical Phonology of the Macedonian Language. With a survey of Macedonian dialects. With Macedonian Index*“, сепак, самиот факт што таа е објавена во Германија укажува на тоа дека и таа влегува како еден многу значаен елемент во остварувањето на контактот меѓу овие две култури и два народа. Со оваа книга се потенцира огромното значење на овој труд на Конески за местото и за улогата на македонскиот јазичен систем кај нас, во Европа и пошироко.

Книгата „Историска фонологија на македонскиот јазик“ од Блаже Конески во издание на МАНУ и на Фондацијата Трифун Костовски, преку издавачката куќа *Култура*, беше достапна долго време само на англиски јазик, а публикувана во 1983 година во Хајделберг – ДР Германија. Дури по 18 години во декември 2001 г. ова дело се промовираше и на македонски јазик. Предговорот кон историската фонологија на македонскиот јазик е напишан од професор д-р Људмил Спасов. „Историска фонологија на македонскиот јазик“ дава преглед на фонолошкиот развикот на македонскиот јазик со карта на македонските дијалекти од Божидар Видоески.

Овој труд претставува прва историска фонологија на македонскиот јазик воопшто, објавена во странство. Георг Јуриј Шевелов (Shevelov, George Yurii), славист, лингвист, филолог, есеист, литературен историчар, член на Украинската академија на наука и уметности од 1945 г. предавал славистика на Универзитетот во Харков (1939-43). По неговата емиграција во Германија, тој предавал на Украинскиот слободен универзитет во Минхен (1946-49) каде што се здобил со докторат. Тој е автор на околу 500 статии, прегледи, книги за славистичката филологија, лингвистиката и историјата на литературата. „Објавувањето на оваа книга кај нас се чини дека беше многу потребно и неопходно, бидејќи на меѓународен план од некои „научни“ кругови од поранешниот политички исток (тука особено треба да ги споменеме бугарските центри) во тоа време на македонскиот јазик засилено му се одрекуваше историјата, а со тоа и правото на сегашност“ – пишува во предговорот д-р Људмил Спасов (2001: X). Текстот е направен според нарачката на именуваниот славист Шевелов, Американец од украинско потекло, кој имено се занимава со историската фонологија на словенските јазици. Во 1983 година оваа книга беше објавена во рамките на една голема серија историски фонологии на словенските јазици со цел, меѓу другото, да се истакнат посебностите на помалите словенски јазици.

Во славистичката лингвистика и историјата на литературата, Шевелов со своите дела придонесе во областа на фонологијата, синтаксата, лексикологијата, етимологијата и ономастиката. Тој бил еден од организаторите на литературниот емигрантски живот во Германија по Втората светска војна. Шевелов бил уредник и коуредник на многу училишни и литературни списанија, серијали, книги, и други изданија, вклучувајќи ја *Arka* (1947-8), *Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States* (1960–1), *Historical Phonology of the Slavic Languages* (5 vols, 1973–83), and *Suchasnist'* (1978–87). Тој, исто така, бил јазичен уредник на *Entsyklopediia ukraїnoznavstva* (Encyclopedia of Ukraine, 1, 949–52, 1955–89), *Ukraine: A Concise Encyclopaedia* (vol. 1, 1963), and *Encyclopedia of Ukraine* (vols 1–2, 1984, 1988), каде напишал свои бројни статии. Уредникот на фонологијата Г. Шевелов одбира реномирана издавачка куќа Карл Винтер Ферлаг *Carl Winter Verlag* (Carl

Winter University Publishing House) која е најстарата издавачка компанија во германскиот универзитетски град Хајделберг. Таа води потекло од издавачката куќа основана од Јакоб Бенџамин Мор во Франкфурт во 1801 г. и четири години подоцна Универзитетскиот сенат на Хајделбершкиот универзитет (кој во тоа време бил потполно признат) му дал грант на Мор да отвори академска книжарница и издавачка куќа во Хајделберг. Во семејна сопственост останува издавачката куќа на двајцата браќа Ото и Карл Винтер, која од 1993 станува Карл Винтер Хајделберг Ферлаг (GmbH), а од 2002 г. станува Универзитетска издавачка куќа.

За нас Македонците од особена важност е фактот дека Шевелов предвидел место во серијата на историските фонологиите на словенските јазици да се најде и македонскиот јазик. Шевелов е уредник на серијата историски фонологиите на словенските јазици и самиот е автор на фонологијата на украинскиот јазик, која претставува една од основните книги со ваква тематика во славистичкиот свет. Тој имал соодветна концепција како треба да изгледа конструкцијата на книгите посветени на историската фонологија на одделни јазици, така што таа концепција е одразена и во книгата *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Блаже Конески со целосна сериозност пристапил кон обработка на овој научен проблем и навистина достоинствено го претставил историскиот развој на гласовниот систем на македонскиот јазик од најстари времиња до денес. Бидејќи, преку развитокот на гласовниот систем, најрано се појавиле посебностите на македонскиот јазик, а тие датираат некаде меѓу XI и XII век, се гледа важноста на проучувањето на гласовниот систем на македонскиот јазик. Затоа оваа книга треба да ја сместиме меѓу основните трудови од значење не само за македонската наука за јазикот, туку и за македонската култура воопшто. Блаже Конески го вбројувал овој труд меѓу неговите најважни дела и токму затоа интересно е прашањето зошто тоа не било порано објавено на македонски јазик. Одговорот на ова прашање се чини дека не е едноставен и е дискутабилен: според некои информации, во тогашните министерства за наука, односно култура, не се нашле средства за објавување на трудот. Или пак, се чинело и дека немало расположение кај некои луѓе да се ангажираат околу неговото објавување (сп. *Инијерџу* на Спасов Љ, 2002). За нас е важен фактот дека книгата е објавена и на македонски и на англиски јазик, и таа има огромно значење за афирмација на македонскиот јазик кај нас и во светот.

Конески ги ценеше и ги сакаше луѓето, а посебна почит покажуваше кон младите. Во негово присуство сè беше едноставно дури и сосема природно што на сите им обрнуваше внимание и ги третираше како рамни на себе. Тоа е големината на таквите луѓе. Осумдесетгодишнината од неговото раѓање беше навистина вистински повод постхумно да се објави овој текст на македонски јазик. Промоцијата беше во рамките на свеченоста со која МАНУ ја одбележуваше 80-годишнината на

Конески. Организатори беа Институтот за македонска литература и Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Во оваа смисла треба да се нагласи иницијативата на акад. Георги Старделов и г. Глигор Стојковски, главен уредник на ИП „Култура“ од Скопје, овој ракопис да се објави на македонски јазик. Исто така, без соодветната финансиска поддршка на фондот „Трифун Костовски“ и неговата лична поддршка овој ракопис до сегашниот миг немаше да биде објавен. Оваа книга е многу значајна затоа што покажува дека македонскиот јазик онаков каков што го знаеме денес почнал да се формира мошне рано, што значи го покажува правото на историската посебност на македонскиот јазик. Другите словенски јазици дури подоцна се издвоиле од словенската основа. Потоа се случиле и други промени во граматиката што делумно биле повлечени од гласовните промени, итн.

Од друга страна пак, Конески ја промовира германската литература и култура преку своите преводи на поезијата од германски јазик (песни од Фридрих Готлиб Клопшток, Јохан Волфганг Гете, Фридрих Шилер, Фридрих Хелдерлин, Хајнрих Хајне), потоа преведува и од руски јазик (песни од Александар Блок, Владимир Брусев, Владимир Мајаковски, Едуард Багрицки, Леонид Мартинов, Сурков), од српскохрватски јазик (*Горски венец* и други текстови од Петар Петровиќ-Његош, потоа песни од Десанка Максимовиќ), од чешки (Карел Јаромир Ербен, Карел Хинек Маха, Јан Неруда, Петар Безруч, Јиржи Волкер, Витеслав Незвал), од полски (Адам Мицкијевич, Јулиуш Словацки, Зигмунт Крашињски, Казимјеж Пшерва-Тетмаер, Леополд Стаф, Јулијан Тувим, Тадеуш Ружевич), словенечки (Франце Прешерн) и бугарски јазик (Лазар Поп Трајков и др.). Блаже Конески се користи и владее со материјал од голем број јазици и во текот на својот живот преведува од различни јазици.

Во преведувачкото „досие“ на Блаже Конески, покрај преводите од црковнословенски јазик (*Тиквешкиот зборник*), се запишани и други преводи на пократки драмски четива, прозни дела (Иво Андриќ – *Нови раскази*, Вјекослав Калев – *Бриџагаџа*) и публицистика, но сепак основната негова преведувачка окупација е поезијата. Некои од овие преводи претставуваат ремек-дела и трајни урнеци за преведувачите на македонски јазик. Тука посебно место зазема *Лирскојто инџермецо* на Хајне, *Горскиот венец* на Његош, потоа делата на Шекспир, Блок, Прешерн...

Интересно е што во неколку збирки поезија на Блаже Конески, покрај авторските стихови, рамноправно се подредени и неговите препеви. Во *Небеска река* во циклусот „Тажачка“ се поместени пет песни од петмина германски класици, и тоа Фридрих Готлиб Клопшток (1724-1803), *Рани ѓробови*, Јохан Волфганг Гете (1749-1832) *Елеџија (I)*, Фридрих Шилер (1759-1805) *Ненија* (лат. тажење, тажачка, тажаленка), Фридрих Хелдерлин (1770-1843) *Роден крај*, Хајнрих Хајне (1799-

1856) *Бојноѿо ѿоле кај Хесѿинѿс*. Во собраните дела песните и препевите на Конески имаат ист третман со другите негови стихови.

Во *Песни и ѿрејевѿи* влезени се скоро сите препеви на Б. Конески на лирски песни (само некои од текстовите носат поинаков карактер). Останале неопфатени неколку единечни препеви што не можеа да се вклопат згодно во целостта на книгата. Сите песни се преведени од јазикот на оригиналот. Препевот на *Лирски инѿермеѿо* од Хајнрих Хајне (1797-1856) излезе во посебна книшка во 1952 г., во издание на „Кочо Рацин“. Тој е придружен од краток поговор за поетот.

Македонистиката во несловенските земји е од големо значење за самиот македонски јазик. Истражувањата и публикациите уште во XIX век во Германија, во Австрија, во Франција, а подоцна и во САД, Италија, Австралија, Канада, Јапонија и во други земји помогнале во стандардизацијата на македонскиот јазик и негово меѓународно промовирање. Низ голем број странски факултети се предава македонскиот јазик и опстојуваат голем број македонски катедри. Меѓу најпознатите несловенски македонисти ги споменуваме Виктор Фридман, Кристина Крамер и Хорас Лант.

По војната Германија била долги години поделена на два дела, Западна и Источна Германија (Сојузна и Демократска Република Германија) со Берлинскиот сид, но во двата дела македонистиката играла одредена улога. Во некогашната ДРГ постоела една мала, но мошне активна група македонисти која се предводела според начелата на Мисирков и на Конески, а центарот бил градот Хале (Halle an der Saale), градот на барокниот композитор Г. Ф. Хендел, градот на еден од најстарите германски универзитети *Универзитѿеѿоѿи Марѿин Лутѿер*, градот на некогашниот министер за надворешни работи Ханс Дитрих Геншер, седиште на Националната академија на науките *Леѿолгина*, каде долго време постоеше лекторат по македонски јазик. Го споменувам овој факт бидејќи јас како стипендист на овој лекторат студирав на Универзитетот „Мартин Лутер“ (Sprach- und Literaturwissenschaft, Institut fur Germanistik, Abteilung DaF) во Хале, во 1993 г. и како стипендист на овој лекторат поминав незаборавен дел од своите студентски денови на Институтот за германистика, во тогаш веќе тукушто обединета Германија. Го споменуваме и фактот дека во 1984 г. е издаден првиот учебник по македонски јазик надвор од просторот на некогашна Југославија, напишан од Вера Бојик и Волф Ошлис, кој по две години доживува второ издание и побудува сѐ поголем интерес за Македонците и македонистиката. Сите сме свесни и знаеме, а не само Германците, дека единствено Р. Македонија од некогашните југословенски републики остана држава која по мирен пат го помина патот на транзицијата и осамостојувањето, и секогаш се залагаше за мир и за европска интеграција.

Можеме да заклучиме дека Конески со оваа книга, пред домашната, а особено многу порано пред странската јавност, но и со преводите кои ги прави од германските автори, ја афирмира историјата на македонскиот јазик, но истовремено и неговата култура и традиција, со што ги продлабочува германско-македонските и македонско-германските интеркултурни врски и релации.

Библиографија:

Конески Бл. *Историска фонологија на македонскиот јазик*. МАНУ и Фонд Трифун Костовски, ИП Култура. Скопје, 2001.

Конески Бл. *Небеска река: Песни и ѝрејеве*. Македонска книга, Скопје 1991.

Студии и огледи за Конески, Фондација за македонски јазик Небрегово. Редакција П. М. Андреевски, А. Вангелов, Љ. Спасов, Т. Стаматовски, Скопје 2002.

Спасов. Љ. *Инџервју*, во: Македонско сонце, 2002.

Biljana Ivanovska

"A HISTORICAL PHONOLOGY OF THE MACEDONIAN LANGUAGE" BY BLAZE KONESKI AS A BRIDGE BETWEEN THE MACEDONIAN AND THE GERMAN CULTURE

(Summary)

As the only historical phonology of the Macedonian language, in general, published in Heidelberg-Germany in 1983 by the renowned academic publishing company Karl Winter, in this paper I try to illustrate the importance of this book written by Blaze Koneski for the promotion of the Macedonian-German and German-Macedonian intercultural relations. Regardless the fact that the historical phonology of the Macedonian language is published in English, however, the fact that it was published in Germany, suggests that it enters as an important element in achieving the contact between these two cultures and two nations. The conclusion will highlight the huge importance of this book by Koneski for the place and the role of the Macedonian language in our system, in Europe and world wide.

Keywords: Koneski, intercultural relations, phonology, German culture, Macedonian culture.

Марија Леонџиќ

БЛАЖЕ КОНЕСКИ И НЕГОВИОТ ОДНОС КОН ТУРЦИЗМИТЕ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Блаже Конески во многу свои лингвистички трудови го има изнесено својот став во однос на турцизмите во македонскиот јазик. Во овие трудови континуирано укажуваше на тоа дека турцизмите кои имаат неутрално обележје и понатаму ќе се применуваат и ќе опстанат, а дека другите ќе добиваат сè поголема стилска маркираност. Оваа тенденција трае и денес. Но исто така, важна е и редакциската работа на Блаже Конески на првиот Речник на македонскиот јазик, бидејќи во него се присутни над 3000 турцизми кои со својата стандардизирана форма го обезбедиле својот опстанок во современиот македонски јазик. Значајни се и неговите уметнички дела во кои на мајсторски начин ги употребувал турцизмите. Затоа можеме да заклучиме дека Блаже Конески со своите дела и дејност директно и индиректно влијаел на стандардизацијата и опстанокот на турцизмите во македонскиот јазик.

Клучни зборови: турцизми во македонскиот јазик, стандардизација на турцизмите, неутрални турцизми, стилски маркирани турцизми

1. Вовед

Многу научни работници по ослободувањето, поради недостиг на кадар, беа соочени со потребата и моралната должност да работат во повеќе области, а тоа им ја наметна задачата да развиваат во себе потенцијал за реализирање разновидни благородни мисии. Еден од овие научни работници е и Блаже Конески. Тој во текот на својот живот работеше како професор на Филолошкиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, правеше испитувања во областа на лингвистиката, литературната историја, литературната естетика, твореше како писател (поезија и проза), преведуваше (поезија и проза), собираще народни творби, приредуваше стари текстови и редактираше важни дела. Во сите области работеше студиозно, иноваторски, креативно

и со нему својствен стил¹, а со тоа и без да знае даде печат на својата епоха чии рефлексии се чувствуваат и денес преку неговата школа и неговите следбеници.

Во лингвистичките трудови на Блаже Конески директно или индиректно е присутен неговиот став кон турцизмите во современиот македонски јазик, а со своите дела и дејност директно и индиректно влијаел на стандардизацијата и на опстанокот на турцизмите во македонскиот јазик. Негов ученик, а потоа и следбеник и соработник, Оливера Јашар-Настева се специјализирала во оваа област и доживотно ги испитувала турцизмите во македонскиот јазик.²

2. Животот и делото на Блаже Конески

Блаже Конески е роден на 19 декември 1921 година во село Небрегово, Прилепско. Студирал славистика во Белград, а дипломирал како филолог во Софија. По дипломирањето во 1945 година работел како лектор во Македонскиот народен театар, во Агитпропот на ЦК, а потоа во Министерството за просвета. Од името на Министерството бил вклучен во групата што требала да прави подготовки за отворање на Филозофскиот факултет. Во 1946 година почнал да работи како предавач на Катедрата за македонски јазик на новоотворениот Филозофски факултет, а во 1957 година е избран за редовен професор.

Тој има историска заслуга за формирањето на значајни научни институции какви што се: Филозофскиот факултет (1946 год.), Институтот за македонски јазик (1953), Македонската академија на науките и уметностите (1967), исто така има голема заслуга и иницијатива за основање на Друштвото на писателите на Македонија (1947) и на првото македонско лингвистичко списание „Македонски јазик“ (1950). Поради неговите квалитети бил ангажиран како декан на Филозофскиот факултет, ректор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ и како претседател на МАНУ.

¹ Атанас Вангелов многу сликовито го опишува стилот на Блаже Конески: „Прво што гледа човек, со извесен увид во списите на Конески е – неговиот стил. Конески пишуваше меко, кротко, необично јасно и строго, а сепак полетно, привлечно и остраствено дури. Се работи за повлечена, потисната страст, внатре. Таа се слуша; присуствува и учествува дури во вашето читање на неговите списи. Меѓутоа, никогаш не стапува на сцена. Не зема збор и не се легитимира. Ете зошто списите на Блаже Конески се кристално јасни, но не и студени. Ете зошто тие полемизираат кога, навидум опишуваат и многу опишуваат кога, во прв ред, полемизираат. Тоа се фини контри на Конески од кои нема спас...“ Види: (2002). *Блаже Конески (осумдесет години од раѓањето)*. Институт за македонска литература – Скопје, 11.

² Блаже Конески бил во комисијата пред која Оливера Јашар-Настева ја бранела својата докторска дисертација, но исто така тој ја напишал и рецензијата за нејзината дисертација. Во следните години Блаже Конески и Оливера Јашар-Настева работеле заедно, а тоа значи дека меѓу нив имало размена на знаење и на искуство што сигурно се одразило и во областа на турцизмите во македонскиот јазик.

Во текот на својот живот создал богат научен и литературен опус кој може да се следи преку 569 публикувани библиографски единици. Бројни дела се објавени по неговата смрт.

Блаже Конески работи и твори во историски важен период кога македонскиот јазик се кодифицира во стандарден, современ литературен јазик. Со неговото име се поврзани клучните и темелни дела на македонската наука за јазикот кои претставуваат фактори за кодификување на еден јазик: азбуката, „Правописен речник на македонскиот јазик“, „Граматика на македонскиот јазик“, „Историја на македонскиот јазик“ и „Речник на македонскиот јазик“.

Блаже Конески влијаел на втемелувањето и развојот на современата македонска лексикографија бидејќи многу добро знаел дека нормирањето и стандардизацијата на македонскиот литературен јазик се тесно поврзани со речникот на македонскиот јазик. Затоа се ангажирал во областа на лексикографијата преку следниве активности: изработка на „Македонски правопис со правописен речник“, организација, следење на работата и редакција на тритомниот „Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања“, и изработка на анексни речници. Во сите овие речници се присутни турцизмите.

Блаже Конески почина на 7 декември 1993 година во Скопје.

3. Ставот на Блаже Конески кон турцизмите во неговите дела и дејност

Блаже Конески со својата дејност, дела, широка надареност, суптилно чувство за јазикот и лингвистичка компетенција е лингвист со широко влијание во Македонија и пошироко на Балканот. Неговиот став кон турското влијание врз македонскиот јазик најубаво може да се согледа во рецензијата што ја напишал за докторската дисертација на Оливера Јашар – Настева под наслов „Турските лексички елементи во македонскиот јазик“, која споменатата дисертација ја бранела во далечната 1962 година: „...Силното турско влијание во лексиката на балканските јазици е очевиден факт. Меѓутоа, со исклучок на она што е сторено како изучување на таа појава во областа на романскиот јазик, сè уште нема доволно работи, во кои целосно би се согледала длабочината на тоа влијание и последиците што произлегле од него не само во однос на речникот, ами и на фонетскиот и граматичкиот развој на балканските јазици. Со работата на Настева сега се пополнува до голема мера таа празнина, што се однесува до македонскиот јазик. Основниот впечаток по читањето на оваа работа е дека на турскиот треба да му се оддели место како на јазик со несомнен престиж во балканската средина во минатото и дека се работи за многу поинтимен контакт со него, отколку што можеше да се мисли на прв поглед. Тоа се гледа пред сè од големиот број турски калки во нашиот јазик, собрани и

разгледани од д-р Настева...³ Овие мисли на Конески во рецензијата се многу искрени, а тоа може да се согледа при споредба на неговата книга „Граматика на македонскиот литературен јазик“ (1952) пишувана и објавена пред одбраната на докторската дисертација на Оливера Јашар-Настева и на неговите дела „Историја на македонскиот јазик“ (1965) и „Историска фонологија на македонскиот јазик“ пишувани по одбраната на споменатата дисертација во кои може да се забележи дека и самиот доаѓа до истите сознанија, се согласува и ги применува сознанијата на Оливера Јашар-Настева.⁴

Ставот на Блаже Конески кон турцизмите може да се следи преку:

- неговите лингвистички дела
- неговите лексиколошки дела
- неговата редакторска дејност
- неговите уметнички дела

3.1. Ставот на Блаже Конески кон турцизмите во неговите лингвистички дела

Ставот на Блаже Конески кон турцизмите ќе го проследиме преку неговите три лингвистички капитални дела: „Историска фонологија на македонскиот јазик“, „Историја на македонскиот јазик“ и „Граматика на македонскиот литературен јазик“.

Во „Историската фонологија на македонскиот јазик“, Блаже Конески на фонолошки план го прикажува влијанието и на турскиот јазик во пошироки размери и во локално ограничени појави.⁵ Влија-

³ Рецензијата за докторската дисертација на Оливера Јашар-Настева, бројни статии од разновидни симпозиуми и конгреси и неколку ретки книги поврзани со турскиот јазик ги добив како подарок од ќерката на професорката, Бисера Настева, преку професорката Олга Иванова, кои знаеја дека ги испитувам турцизмите и кои мислеа дека тие материјали можат да ми користат. Од професорката Олга Иванова ја добив информацијата дека рецензијата ја пишувал Блаже Конески. Оваа рецензија е драгоцен бидејќи содржи мисли и ставови на Конески што не можат да се сретнат на друго место. И на Бисера Настева и на Олга Иванова им благодарам за довербата.

⁴ Ова е нормално бидејќи по одбраната на докторската дисертација Оливера Јашар – Настева и Блаже Конески имаат многу заеднички реферати со кои настапувале на научни собири, симпозиуми и конгреси, имаат заеднички истражувања на стари текстови што на крај резултирало со книгата под наслов „Македонски текстови 10-20 век“ (1966). Блиските пријатели знаат дека Блаже Конески веруваше во лингвистичката компетенција на Оливера Јашар-Настева, ја ценеше, а ги поврзуваше заемна почит и добро пријателство. Во една ваква добра професионална и пријателска комуникација реално е да се претпостави дека тие, додека заедно работеле, многу дискутирале и разменувае лингвистички сознанија, што влијаело квалитативно и квантитативно и на обајцата.

⁵ Сознанијата кои Блаже Конески ги изложува во оваа книга се во корелација со тоа што го пишува во рецензијата на докторската дисертација на Оливера Јашар-Настева: „Добро е што работата на Настева не се исцрпува со чисто лексиколошкиот пристап кон турцизмите. Во последните оддели на дисертацијата, имено, се обрнува потребното

нието на турскиот јазик врз македонскиот јазик се забележува при крајот на XIV век, што претставува крај на стариот период, а се интензивира во новиот период што започнува околу XV век.

Блаже Конески при опишувањето на вокалниот систем во новиот период нагласува дека од стариот период, зависно од дијалектите, бил наследен седмочлен вокален систем (*и, е, у, о, а, ѓ, ѝ*) во кој се вклучувал и вокалот *ѝ*, или, пак, шесточлен систем од кој отсутствувал споменатиот вокал (*и, е, у, о, а, ѓ, ѝ*). Конески задржувањето на вокалот *ѝ* во одредени говори го образложува на следниов начин: „...Ситуацијата во оваа област се изменила во резултат на навлегувањето на голем број турски зборови во кои се содржи шва-вокал (*и*). Во источните говори, каде што турското влијание очевидно имало поголем интензитет, станал обичен изговорот на *ѝ* во турцизми: *ка̀на, са̀кас, ка̀смей̄, ка̀шли, калабалѝк* итн. Потоа во некои од нив се добило *ѝ* и со внатрешен развоток, на местото на слоговното *л*. Во западните *а*-говори вакво имитирање на турскиот изговор може да се забележи само кај некои претставници на градското население, така што *ѝ* може да се јавува само како маргинална фонема во говорот на тоа население. Обично пак турскиот шва-вокал се адаптирал преку *а*: *кана, сакас, калабалак* и сл., а во одделни случаи дури и преку вокалното *р* (можеби не без учество и на зборовно вкрстување): *крсмей̄, кришли*. Така шесточлениот систем останал карактеристичен само за *а*-говорите во западна Македонија, бидејќи во источните *а*-говори турското влијание го наложило вокалот *ѝ* во ред лексеми. Во овој поглед литературниот јазик ја одразува ситуацијата во западните *а*-говори...“⁶

Блаже Конески го опишува влијанието на турскиот јазик и врз консонантскиот систем во македонскиот јазик при крајот на стариот период и во новиот период. Конески за полумекото *л* во стариот период вели: „Полумекото *л* сепак постои и во системот на прилепскиот и велешкиот говор, но исклучиво во заемки, од кои најголемиот број отпаѓа на турцизми: *ѝел'ѝе, бол'ме, гил'бер, бел'а* итн. – па во некои зборови примени во ново време од европските јазици: *ѝел'уш, ѝол'ка* и др. Постојењето на два слоја зборови во овие говори – стари, со затврднато *л* и нови со *л'*, примени главно од турскиот јазик, повлекува една јасна хронолошка граница: затврднувањето на мекото *л* се извршило во нив пред идењето на Турците (крај на 14 в.), односно пред навлегувањето

влијание кон фонетската и морфолошката адаптација на турцизмите во македонскиот јазик, односно и кон последиците што усвојувањето на голем број турски зборови можело да ги предизвика во развојот на фонолошкиот и граматичкиот систем на македонскиот јазик. И во едниот и во другиот случај Настева има повеќе интересни поставања. Турскиот јазик придонесол да се пополнат „празните“ места во нашиот фонолошки систем (*ц, ф*), како и да се изменат односите во поглед на распределбата и честотата на извесни фонеме (*ќ, ѓ* и др.)...“

⁶ Конески Блаже. (2001). *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Македонска академија на науките и уметностите – Скопје, 74

на турцизмите со полумекото *л* во македонскиот јазик. Во случајов турскиот јазик извршил едно важно влијание врз консонантскиот систем на македонскиот јазик. Во говорите каде што веќе била уклонета опозицијата *л : л'* (прилепскиот, велешкиот), таа наново се востановила преку полумекото *л* во турските заемки (сп. *бела : бел'а*). Од друга страна, во говорите каде што процесот на затврднување на мекото *л* уште се наоѓал на степенот со полумек изговор на тој глас, неговото натамошно одвивање било задржано со навлегување на бројни заемки од турскиот јазик со таков изговор. Така се случило што преминот кон тврдото *л*, доживеан во прилепскиот и велешкиот говор, да се ограничи на своето првобитно огниште.⁷

Според Конески, во првите векови на новиот период поголемиот дел на македонски говори го имал следниот консонантски систем: *ѝ, б, ѝѝ, г, к, њ* (експлозивни консонанти), *в, (ф), (х), с, з, ш, ж* (фрикативни консонанти), *ц, s, ч, џ, к', џ'* (африкати), *н, њ, м, л, л', р* (сонанти), *ј* (полувокал). Според него: „...Стремежот за депалатизација на консонантите дејствува и во новиот период. Тој го зафаќа не само *њ*, ами во некои локални говори во најново време и *к'* и *џ'*, откако нивната фреквенција се зголемила, особено преку заемањето на еден број турски зборови во кои секвенците *kö, kü, gö, gü* се адаптирале како *ко, ку, џо, џу* (бидејќи во македонскиот јазик ги нема вокалите *ö, ü* контекстуално условената палатализација во гореспоменатите секвенци станала дистинктивен признак): *кор, кукур, џол, џувеч...*“⁸ Турскиот јазик преку турцизмите во македонскиот јазик влијаел некои консонанти, посебно *ф* и *ц* во македонскиот јазик да се утврдат. Конески за *ф* и *ц* го напишал следново: „Честотата на *ф* се зголемила значително со примањето на ред турцизми што го содржат тој консонант: *фиџан, филиз, марифеѝ* итн.“ „Во стариот период немало звучен парник напрема *ч* во групата на африкатите. Празното место било потполнето со *ц* откако биле примени ред турски заемки со тој консонант: *џамија, оџа, алџација* итн... Гласот *ц* се јавувал и пред навлегувањето на турцизмите при едначењето по звучност во случаи како *личба* □ *лицба, нарачба* □ *нараџба, речба* □ *реџба*. Но тогаш тој бил само варијанта (алофон) на *ч*, а не посебна фонема, сè додека преку турските заемки не се јавил во употреба и во независна позиција...“⁹

Во книгата „Историја на македонскиот јазик“, Конески го разгледува развојот на македонскиот јазик, а во „Грамматика на македонскиот литературен јазик“, тој ја опишува современата состојба на

⁷ Конески Блаже. (2001). *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Македонска академија на науките и уметностите – Скопје, 56-57

⁸ Конески Блаже. (2001). *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Македонска академија на науките и уметностите – Скопје, 88

⁹ Конески Блаже. (2001). *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Македонска академија на науките и уметностите – Скопје, 90

фонетски и на морфолошки план и тенденциите на нормираниот македонски јазик. Во еден ваков контекст се споменува местото и улогата на турцизмите во македонски јазик.

Турскиот јазик освен на фонолошки и на фонетски план, оставил влијанија и на морфолошки план. Од турскиот јазик навлегле голем број зборови градени со турските суфикси: -сі, -сі, -су, -сү, -џі, -џі, -џу, -џү; -лік, -лік, -лук, -лүк и -лі, -лі, -лу, -лү кои во македонскиот литературен јазик се адаптирале со формите -џија /-чија, -лак и -лија. Но овие суфикси во историскиот развој на јазикот успеале да се осамостојат и по пат на аналогија да се додаваат на македонски зборови со што се добиваат нови лексеми по турски модел коишто внесуваат економичност во говорот, но поради своите карактеристики добиваат сè повеќе емотивно-експресивна, односно стилска функција.¹⁰ Овој процес на осамостојување на турските суфикси трае до денес и нивната употреба е сè присутна во книжевниот јазик и во јазикот на средствата за јавно информирање. За овие суфикси Конески го напишал следново: „Некои турски наставки станале продуктивни во нашиот јазик. Кај именките тоа се наставките -џија, -чија (тур. -сі, -сі, -су, -сү, односно -џі итн.), -лак (-лік, -лук, -лік, -лүк): *џолемџија, џовелџија, џеслак, војниклак* и сл. Тие се продуктивни и во нашиот современ јазик, меѓутоа, новите образувања со нив, како *филмаџија, фесџивалџија*, носат призивок на подбивност, иронија и сл. Некогаш неутрални наставки, тие се користат сега како наставки со емоционална окраска, што станало можно поради она ограничување на извесни турцизми во сферата на архаичниот бит...“¹¹ За суфиксот -лија, Конески го напишал следното: „Како зборови што во литературниот јазик наоѓаат сè помала употреба, станувајќи обележје на прстонародниот говор, треба овде да ги споменеме оние заемки од турскиот јазик, со наставката -лија, што се употребуваат во придавска служба: *исавлија човек, белалија човек, кафе синџирлија* и сл...“¹²

Конески уште во шеесеттите години на минатиот век ја предвидел судбината и развојниот тек на турцизмите во македонскиот јазик што како тенденција трае и денес. Неговата визија не може да не нè

¹⁰ Овие тенденции на турските суфикси ги има опишано авторката на овој напис во својата докторска дисертација. Види: Леонтиќ Марија. (2008). *Турските суфикси во македонскиот јазик со паралели од македонската џајронимија и џојонимија* (необјавена докторска дисертација). Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

¹¹ Конески Блаже. (1987). *Историја на македонскиот јазик*. Култура – Скопје, 220. Зборови градени со овие суфикси се присутни во уметничките дела на Конески. Пр. „...Како мајка му да го беше родила / со таква порач: / меѓу сите браќа - / гурбетчи, пазарџии, дулѓери, / тој да биде орач, / да гази стамено по загоните / спрема смената на сезоните...“ („Дедо Илија“) / „Мажите од комшилукот кај сестра ми Нада веќе скрпиле на ширинката пред куките нешто како натстрешница...“ („Во земјотресот“) / „...Го возбудува тоа тутунарот и чаршијузлијата...“ („Љубов“).

¹² Конески Блаже. (1987). *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Култура – Скопје, 313

зачуди бидејќи јазикот е жива материја и е подложна на промени под влијание на надворешни фактори: „...Сосем јасно дека никој не помислувал ниту пак се обидува да ги заменува оние турцизми или грцизми што, означувајќи извесни предмети или односи во нашиот бит, се станати неразделни составки од речникот на нашиот јазик. Никој и не помислувал, на пример, дека треба да се бара некаква замена на зборовите *алва* или *сѝомна* итн. Друг е случајот меѓутоа со цел ред особено турцизми, што носејќи повеќе или помалку интелектуална содржина, спаѓајќи кон т.н. апстрактни зборови, по силата на самиот историски развиток почнуваат и во народниот говор да добиваат сè поограничена и често пати особено емоционално обоена содржина. Тие се покриваат со извесни односи, разбирања и чувствувања карактеристични за едно веќе одминато време во животот на нашиот народ, и ете зошто не можат да се употребуваат со полна вредност денеска за изразување на новонастанати односи, разбирања и чувствувања. Така, на пример, зборот *севга* ни оддалеку не може да ги покрива оние различни нијанси во значењето што го носи за нас денеска зборот *љубов*. Ако ние сè уште во одреден битово обоен стил велíme: На Петрета му остана *аѝер* дека не го викнаа на гости, смешно би ни звучело да го употребиме тој израз во некој ваков случај: На која било влада ѝ остана *аѝер* дека не ја викнаа на конференција...“¹³

Овде чувствувам должност да нагласам дека често пати Конески е погрешно сфатен во однос на турцизмите или неговата литература е читана сегментално, а не целосно, каде што може да се согледа развојот и промената на неговите погледи во однос на некои појави, но и нивната практична примена во неговата уметничка литература.¹⁴ Затоа во овој труд ги изнесувам своите согледувања откако ги препрочитав неговите капитални лингвистички и уметнички дела, а притоа се трудам колку што е можно да приложам цитати од неговите книги.

¹³ Конески Блаже. (1987). *Грамаѝика на македонскиот ѝ лиѝераѝурен јазик*. Култура – Скопје, 77-78

¹⁴ Секој лингвист има развоен пат во кој неговите погледи и ставови се раѓаат, развиваат и созреваат. Од ова не се исклучок ниту лингвистите од земјите со развиена лингвистичка традиција и литература, ниту Конески, кој испитувал и творел во средина во која јазикот допрва се нормирал, а литературата била мошне скромна. Конески и во овој поглед бил многу скроман и во еден предговор напишал: „Во изминатите десетина години имав можност да се вратам повторно на некои прашања од историјата на македонскиот јазик во повеќе специјални испитувања. Се собра нов материјал и се изменија моите погледи во однос на објаснувањето на некои појави, особено во делот посветен на историската фонологија на македонскиот јазик...“ Види: Конески Блаже. (1987). *Исѝорија на македонскиот јазик*. Култура - Скопје, 5

3.2. Ставот на Блаже Конески кон турцизмите во неговите лексиколошки дела

По ослободувањето на Скопје во НОБ, во 1944 год. Президиумот на АСНОМ назначил една комисија, а потоа втора комисија која требала да ги подготви основните принципи на македонската азбука и правопис. Блаже Конески бил член и во обете комисији. Како резултат на оваа ангажираност во 1945 год. се објавил првиот „Македонски правопис“ чиј најголем дел го подготвил Конески, а делот за интерпункција го изработил Крум Тошев. Во 1950 год. истите автори ова дело го прошириле и му дале наслов „Македонски правопис со правописен речник“ во кој се вклучени 7000 збора. Ова е посебно значајно дело бидејќи е првиот македонски правописен речник во кој се опфатени најважните и најчесто употребуваните зборови од централните говори кои најуспешно можеле да ги поврзат сите говори и можеле да бидат лесно приемливи за луѓето од сите краишта на Македонија. Овој критериум се применил и во следното дополнето и проширено издание на „Правопис на македонскиот литературен јазик со правописен речник“ во 1970 година кој содржи околу 30000 зборови, а е труд на Блаже Конески, Крум Тошев, Божидар Видоески, Тодор Димитровски и Рада Угринова-Скаловска. Бидејќи централните говори ги содржат основните и најчесто употребуваните турцизми во македонскиот јазик, тоа значи дека во правописниот речник на македонскиот јазик се вклучени голем број турцизми.

Од посебно значење се и анексите речници на Блаже Конески во рамките на делата од типот збирки, избрани и собрани текстови од областа на фолклорното и на литературното богатство од македонското поблиско и подалечно минато бидејќи во нив се вклучени помалку познати зборови (црковнословенизми, грцизми, турцизми и дијалектизми). Турцизмите во овие анексни речници, всушност, претставуваат поретко употребувани или помалку распространети зборови или архаизми. Конески имал аналитички приод кон турцизмите, бидејќи по потреба, освен нивното основно значење го давал и значењето на турцизмот во контекстот во којшто се наоѓал. Турцизмите со бројни примери се застапени во анексите речници особено во следниве дела: „Збирка на македонски народни песни“ (1945), „Крчовски – Пејчиновиќ, Избрани текстови“ (1963), „Марко Цепенков, Сказни и сторенија“ (1986), Јордан Хаџи Константинов - Џинот, Избрани страници“ и др.

Работата на Конески на македонскиот правописен речник влијала на стандардизацијата на турцизмите во македонскиот јазик, а неговите испитувања кои резултирале со анексни речници претставуваат материјал за следење на историскиот развој на турцизмите во македонскиот јазик, што може да бидат тема на нови научни трудови.

3.3. Ставот на Блаже Конески кон турцизмите во неговата редакторска дејност на „Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања“

Конески често пишувал за потребата и важноста на речник на македонскиот јазик, но во 1950-1951 година во своите написи нагласувал дека се созреани условите за еден таков речник кој суштински ќе влијае на развитокот на македонскиот јазик, но воедно давал и насоки за негова подготовка и реализација. Пресвртен момент претставувало назначувањето на Комисија за македонски речник од страна на Министерството за просвета на СР Македонија, а чии членови биле Блаже Конески, Крум Тошев и Михајло Петрушевски. Задача на Комисијата била да ја организира работата за подготвување и објавување речник. Од тричлената комисија работата ја раководел и ја привел до крај само Конески покрај кого составувачите на речникот, а тогашните асистенти Тодор Димитровски, Благоја Корубин и Трајко Стаматоски израснале во први лексикографски специјалисти. Конески ја организирал, осмислувал, конципирал, следел и редактирал работата и материјалите на овој прв македонски толковен (експликативен) речник кој е истовремено и двојазичен бидејќи содржи објаснувања и еквиваленти на српскохрватски јазик. Речникот кој се објави како издание на Институтот за македонски јазик е дело на интензивната и полетна работа на составувачите, но и на зрелиот лингвистички пристап на редакторот. Во трите тома на речникот последователно објавени во 1961 год., 1963 год. и 1966 година се опфатени околу 70000 збора наместо предвидените 140000. Тоа значи дека овој речник во извесна смисла е и нормативен речник и влијаел на стабилизацијата на речничкиот фонд на македонскиот литературен јазик. Блаже Конески како редактор имал одлучувачка улога во конечната селекција на зборовите за конечната верзија на речникот. Како резултат на овој приод во речникот се вклучени над 3000 турцизми кои влијаеле на стандардизацијата на турцизмите во македонскиот јазик. Тие и додека се составувал речникот, но и потоа добиле карактеристика на неутрални турцизми, стилски маркирани турцизми или архаизми.

4. Ставот на Блаже Конески кон турцизмите во неговите уметнички дела

Теоретскиот став на Блаже Конески за турцизмите во македонскиот јазик во неговите лингвистички дела, практично е реализиран на чудесен начин во неговата поезија и проза. Блаже Конески за турцизмите во неговите лингвистички дела пишуваше: „...Турцизмите како *севда*, *сефалак*, *џабиџи*, *марифеџи* и сл. остануваат во жива употреба, но тие со установувањето на нормата на литературниот јазик се

ограничуваат до улогата на еден слој зборови посебно стилски обележени. Тие придобиваат боја на фолклорност, на елементи што се сврзуваат со атмосферата на патријархалниот бит. Се разбира, покрај тоа имаме сè уште во нашиот јазик ред турцизми што наполно се адаптирале во основниот речнички фонд и спаѓаат во неутралната лексика (тоа се пред сè зборови што означуваат материјални предмети: *алва, боза, нишестие, ѓава* итн.)...¹⁵

Во својата поезијата и проза Блаже Конески употребил бројни турцизми што имаат неутрално значење. Тие на многу сликовит начин можат да се согледаат во следните негови стихови: „Ги изнесе тој на пазар / своите грнци, бардиња и вагани, / ги положи во шарен круг на земи, / та со своите бои и цветчиња / да заличат на градинка пред Дуовден, / или да заличат на дечиња / од едно големо и среќно семејство, / наредени како за сликање...“ („Грнчар“) / „Прилепското со пиперки се слави, / со купишта на пазарот ги има, / ги јадеме во салати, во тави, / во туршија ги чуваме за зима...“ („Пиперки“) и во следните реченици од неговата проза: „...А јас извикувам: О чудесни македонски бостани! О вие слачни црвени лубеници што крцкате под ножот! О вие жолти дињи бадемки полни мисковина!...“ („Бостан“).

Во следните стихови може да се согледа дека турцизмите од типот *сокаче* и *бајрак* освен што имаат неутрално значење, пополека добиваат и стилско обележје: „Цел ден над роданот неми зборови реди. / Навечер со жените на порта седи. / Кротко темницата дише во сокачето...“ („Старата“) / „Мајка ми само ова го рече за покојникот, / како тажачка: / Кога ќе го видов оддалеку / во бела кошула на нашата нива, / ми се чинеше бел бајрак се вие над нашата нива, / со него полето ми стануваше убаво...“ („Пред годишнината на татковата смрт“).

Но во следните стихови доминира стилската маркираност на турцизмите *кувети*, *зулуми* и *думани*: „А таа / во страшна доба, / и ноќе дури, / по патчиња низ шумите / трчаше, избекумена од лоша коба, / да стигне навреме, / таму каде што куќи горат / и пискотат куршумите, / да втаса само до таткови дворје, / да биде во злото со браќата, / да даде кувет, да крепи надеж, / и да ги поднесе, ако дошло, / со браќата зулумите...“ („Белата тетка“) / „Мој Боже, / чади во твоите раце гламната со која ми ги подгоре крилата, / целата моја сушност се накрева против тебе, / моето срце те проколнува, / не чекам одговор од тебе, / унижен / сеќавам сепак во мене нешто што те надминува, / што си го имал, можеби, но си го отуѓил / кога нè создаде да откинеш од маката, / сам / низ думани треба да го барам патот на мојот живот. („Одземање на силата“).

Од гореизложените примери секој читател може да согледа колку мајсторски Конески ги употребувал турцизмите во својата уметнич-

¹⁵ Конески Блаже. (1987). *Историја на македонскиот јазик*. Култура - Скопје, 219

ка литература, особено тие што имаат стилска маркираност. Но при ова должна сум да нагласам дека благодарение на тие стилски маркирани турцизми неговата поезија станува посуптилна и почудесна, но и турцизмите употребени во таков контекст добиваат посебна димензија и убавина каква што немаат кога се одделно презентирани.

4. Заклучок

Ставот на Блаже Конески кон турцизмите може да се следи преку неговите лингвистички дела, лексиколошки дела, редакторска дејност и уметнички дела. Во повеќеслојниот опус на Блаже Конески може да се забележи дека компетентниот научник, лингвист и писател имал издиференциран и доследен став кон турцизмите во македонскиот јазик.

Во лингвистичките дела „Граматика на македонскиот литературен јазик“, „Историја на македонскиот јазик“ и „Историска фонологија на македонскиот јазик“ е изложено местото, значењето и тенденцијата на турцизмите во минатото и денес. Конески посебно укажува на стилската маркираност на турцизмите што како тенденција трае и денес.

Во делата „Правопис на македонскиот литературен јазик со правописен речник“ и во првиот „Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања“ под негово визионерство се вклучени пред сè зборови, меѓу другото и турцизми, од централните говори кои се основа на нормираниот македонски литературен јазик. Овој приод овозможил стандардизација и стабилизација на лексиката во македонскиот јазик, меѓу која и на турцизмите, која во источните и во западните говори, во народната литература и во старите текстови се сретнува во многу варијанти и со разновидни значења. Но затоа пак во анексите речници на разновидни дела ги вклучил сите оние зборови, меѓу другото и турцизмите, кои се поретко употребувани или помалку распространети зборови и што можат да бидат тема на одделни написи.

Во уметничките дела, Блаже Конески, мајсторски ги употребил турцизмите со што нивната повеќеслојност и убавина најубаво доаѓаат до израз.

Библиографија:

Конески Блаже. (1987). *Историја на македонскиот литературен јазик*. Култура - Скопје

Конески Блаже. (1987). *Граматика на македонскиот јазик*. Култура - Скопје

- Конески Блаже. (2001). *Историјска фонологија на македонскиот јазик*. Македонска академија на науките и уметностите – Скопје
- Конески Блаже. (1990). *Песни*. Култура – Скопје
- Конески Блаже. (1990). *Проза*. Култура – Скопје
- (1995). *Зборник на трудови посветени на академик Блаже Конески*. Македонска академија на науките и уметностите - Скопје
- (2002). *Блаже Конески (осумдесет години од раѓањето)*. Институт за македонска литература - Скопје
- Димитровски Тодор, Корубин Благоја, Стаматоски Трајко. (1986). *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски јолкувања*. Македонска книга - Скопје

Marija Leontić

BLAZE KONESKI'S POSITION ON THE ISSUE OF TURCISMS IN THE MACEDONIAN LITERARY LANGUAGE

(Summary)

Blaze Koneski has made clear in his works on numerous occasions his position regarding turcisms in the Macedonian literary language. He had regularly pointed out that turcisms with neutral marking will be used in the future and will survive, and that others will receive even greater stylistic marking. This tendency continues till present times. Of equal importance is his work as a redactor of the first Dictionary of the Macedonian language due to the inclusion of around 3000 turcisms which have remained in the Macedonian literary language in their standardized form. Also of significance are his literary works where he masterly used turcisms. Therefore, we can conclude that Blaze Koneski has influenced through his works, directly and indirectly, the standardization and the survival of the turcisms in the Macedonian language.

Key words: turcisms in the Macedonian language, standardization of the turcisms, neutral turcisms, stylistically marked turcisms

**ОПРЕДЕЛЕНОСТА
ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК,
СЕМАНТИКА И ФОРМИ**

Најталија Бороникова

СЕМАНТИКА НА ДИСТАНЦИРАНОСТ ВО ДЕИКТИЧКИОТ СИСТЕМ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во прилогот станува збор за семантиката на именските показатели кои ги маркираат просторната и временската оддалеченост на предметот од говорителот. Општото значење на показателите ќе го именуваме дистанцираност. Дистанцираноста се разгледува преку психолошкиот поим персонален простор (personal space), кој има деиктичка организација. Со помошта на показателите на дистанцираност говорителот маркира објекти оддалечени од него во просторот и во времето. Намерното дистанцирање доведува до исклучување на предметот од границите на персоналниот простор, сведочи за промената на неговиот социјален или психолошки статус во очите на говорителот или, пак, зборува за промената на неговиот однос кон објектот.

Клучни зборови: деиксис, оддалеченост, персонален простор, деиктички показатели.

Во текстот се анализира семантиката на еден дел од деиктичките показатели во македонскиот јазик – именските показатели кои ги маркираат просторната и временската оддалеченост на предметот од говорителот (показните заменки и членската морфема со коренот **-н**). Општото значење на показателите ќе го именуваме **дистанцираност**, **дисталност**. Терминот широко се употребува за означување реално, физичко растојание кое врши психолошки функции или за мерење на поделеност или нееднородност, нееднаквост на предмети.

Ќе ја разгледуваме дистанцираноста преку психолошкиот поим персонален простор (personal space¹). **Персоналниот простор** – тоа е некаков индивидуален преоден простор кој намерно го формираме околу себе (просторот ја вклучува интимната зона и дел од социјалната зона). Големината на просторот зависи од степенот на блискоста со другите лица. Тој простор има невидлива и мобилна граница која

---

¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Personal_space. Categories: [Social psychology](#)

другите не смеат да ја преминаат без да се предизвика психолошки дискомфорт. Широко е познато дека персоналната дистанца не зависи само од индивидуалните карактеристики на субјектот туку и од културата на социумот. Културно обусловената дистанца наоѓа одраз во јазикот на еден етнос (јазичната организација на персоналниот простор се разгледува во повеќе истражувања, види, на пример, во трудовите на Ј.Д. Аapresјан², А.В. Кравченко³, В.И. Шаховски и др.⁴).

Персоналниот простор има деиктичка организација. Субјектот на говорот одбира учесници, формира просторни и временски рамки на јазичното соопштение. Универзалниот деиктички модел **јас – овде – сега** лежи во основата на јазикот, меѓутоа, конкретни начини на расчленување на светот се карактеристични за секој одделен јазик: тие го одразуваат социјалното искуство на јазичната средина и имаат посебен комплекс на јазичните изразни средства. Како што одбележува В.А. Плунгјан, „системот на кодирање учествува во содржината на соопштението, меѓутоа, притоа, остава сопствен печат на самото соопштение“⁵. Значајните семантички компоненти за еден етнос се фиксираат не само во лексичкиот, туку и во граматичкиот систем на јазикот.

Во основата на деиктичкиот систем на македонскиот јазик лежат три показатели: **-в, -н, -т**, кои се поврзани со персоналниот деиксис и директно укажуваат на степенот на оддалеченост на референтот од учесниците на говорниот акт. Според мислењето на Т.В. Цивјан, категоријата деиксис во балканските јазици игра „особено важна улога. Стремежот ‘да се определи во времето и просторот‘ тука е мошне изразен.“⁶ „<...> главна функција на балканскиот деиксис е *йосвојување на йростјорой и сйранайа на субјекјойи*, без оглед дали станува збор за вистински простор или за просторот на текстот и дискурсот. <...> Балканскиот деиксис често е ориентиран на субјектот на соопштението, кој е земен како појдовна точка; субјектот на соопштението формира свој сопствен простор, ги исцртува неговите граници. На тој начин субјектот на соопштението добива улога во формирањето на балканскиот простор (БП). Една од особеностите на тој простор е комплексното преплетување на *своейио* и *йуџойио*, што се огледа во неизбежноста на опозицијата како основа за членување на светот и истовремено во варирањето на сите значења во рамките на опозицијата. Делењето на просторот (во овој случај балканскиот) е мошне релативна работа“⁷.

² Аapresјан Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Семиотика и информатика. Вып. 35. Москва, 1997. С. 272–297.

³ Кравченко А. В. Принципы теории указательности: Дис. ... докт. филол. наук. Иркутск, 1995.

⁴ Шаховский В.И., Жура В.В. Эмоциональный дейксис говорящего в межличностной коммуникации // Вопросы языкознания. 2002. № 5. С. 38–56.

⁵ Плунгян В.А. Общая морфология: введение в проблематику. Москва, 2000. С. 254.

⁶ Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы. Москва, 2005. С. 140.

⁷ Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы... С. 141.

Според нашето мислење, релативноста на расчленувањето на просторот од говорителот е универзална црта, карактеристична за секој јазик, меѓутоа, нагласеното семантичко расчленување на просторот на *своје* и *тјуѓо* зборува токму за спецификата на балканскиот менталитет⁸.

Типични маркери на персоналниот простор од страна на говорителот се показатели на проксималниот (близок) деиксис. Границите на проксималниот простор и неговата структура целосно се под контролата на говорителот⁹. Во персоналниот простор обично се вклучени самиот говорител, предметите кои се неговата неотуѓива сопственост (или така субјективно маркирани) и неговата најблиска социјална средина. Проширувањето на просторот зависи од степенот на адаптираноста на субјектот во социумот и во светот. Освен тоа, на таков начин говорителот маркира најблиски временски рамки, најчесто најблискиот факт во минатото. По правило, она што се наоѓа во персоналниот простор на говорителот има позитивна субјективна обоеност (понекогаш пејоративна)¹⁰. Кога говорителот сака нешто да исклучи од својата сфера, тој ги користи показателите со семантиката на дистанцираност. Ке се задржиме на случаите на употребата на показателите со коренот **-н**.

Најнеутрални случаи на маркирање на дистанцираност се физички оддалечените предмети од говорителот во ситуацијата **јас – овде – сега**. Како правило, станува збор за преместување на говорителот (или адресатот) од појдовната точка во просторот во најблиската иднина (контекстите со формите за идно време или за императив). Говорителот може и да не каже каде се наоѓа овој или оној објект, актуализирајќи ја само шемата „далеку оттука, оддалечен“ (види: 1, 2):

(1) *Еве ти торбиче со леб, оди до ѓланинана, таму ќе најдеш сѝрав!* – му рекла мајка му (МНП);

(2) *Оди до мене, ќе ти сокријам во огајана за ѓосѝи* (Р. Крле, „Антица“).

Во други случаи тој се потпира на реална топографија, лоцирајќи се како објект кој се наоѓа внатре во некакво поле (3, 4), чиј центар го маркира со помош на показателите со **-в**, а она што се наоѓа надвор од неговите граници со **-н**:

⁸ Види: Т.В. Цивьян (2005) и *Балканска слика на свейоѝи* (прир. К. Кулавакова). Скопје, 2006.

⁹ Подетално види: Боронникова Н.В. Дейктические показатели македонского языка как способ организации личного пространства // Славянский альманах: 2010. Москва, 2011. С. 393-402; Боронникова Н.В. Показатели ближнего дейксиса как способ формирования личного пространства говорящего (на материале «Колумниве пред години – ТВ Сеирѝија – Трендо») // Славянский мир в третьем тысячелетии: Межкультурный и межконфессиональный диалог славянских народов. Москва, 2011. С. 299-306.

¹⁰ За емотивниот деиксис види: Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций. Москва, 2008.

(3) *И сеџа да се по̀зледниш одавде, а баишка да се по̀зледниш од Калено, ќе видиш дека по̀лево е по̀йлавно со куќи, куќа до куќа* (С. Димитровски, ОХ);

(4) *Коџа одиш во **Сџарион Град** имај по̀риша, Горна-Пориша шо викаме, кун „Свети Клименти“* (Н. Луканова, ОХ).

Како што одбележавме погоре, персоналниот простор на говорителот по негова волја може да се пополнува со различни објекти (и предмети во неотуѓива сопственост), исто така и со луѓето кои говорителот ги вклучува во својот „близок“ социјален круг. Најчесто тоа се членовите на семејството, деца, најблиски пријатели, соседи, колеги, истомисленици. Членовите на блискиот круг, по правило, се маркираат со инклузивните лексеми *наш, мој*¹¹. Она, пак, што се спротивставува на т.н. близок простор се одбележува како дистанцирано (5, 6):

(5) ИЛИЈА: *Некој иде... Каде да се сокријам?*

АНТИЦА: *По **чекорине** како шубо човек да е, кој не иде во куќава* (Р. Крле, „Антица“).

(6) ИЛИЈА: *Та ти знаеш, шубо ми треба да ти расправам... А, можеби ова да не го знаеш! Рече: „Прво ќе наминам кај **друѓаркине** од Антица и ќе ги замолам да одат дома на поседа со работи.“* (Р. Крле, „Антица“).

Меѓутоа, социјалниот фактор не игра секогаш главна улога при формирањето на персоналниот простор. Така, во примерите (7) и (8) во прв план е ставен факторот на физичка местоположба на објектите во просторот, како и семантиката на отуѓеност, која се создава со помош на контекстот и изборот на лексемите за означување лица од најблискиот социјален круг (*син, сојруж, родител*). Наместо од очекуваниот показател на проксималниот деиксис, авторот го користи показателот со семантиката на дистанцираност:

(7) *Газдарицата намуриено ги гледа. Одмавнува со раката и изморена седнува, цбарајќи несвесно по кумурот во скариата. Размислува: „Секој ден исто. Две поколенија ијаници. Народов сџоулавел. Парите си доаѓаат, сејак ништо не разбирам. Од кај им се? И ова курвиштво ако продолжи да си ги продава влакнесиите нозе со вакво шемто ќе се збогати. Ќе мора да барам нова. А добра келнерка е. Јас сџареам. Секое сабајле **оној суршукон** дома само наредува: «Ојери ме!» Мейлаша, правосмукалкаша, криаша и шаваша. Бев најубава во целошто маало. Сџројна. Долги коси. Дobar е, барем не се коцка и жени не брка. А и кај ќе брка? Која би се свршила по нешто освен мене буда-лаша? Зашто вака си го уйнав животоцот? Кафеџика. Кај ми беше умот? **Синон** израсна, љубов ќе води“* (С. Станковиќ, „Тренирани сншта“);

¹¹ Види: Боронникова Н.В. Дейктические показатели македонского языка как способ организации личного пространства // Славянский альманах: 2010. Москва, 2011. С. 393-402.

(8) *Сакааѝ сѝарине* (= родители, кои останале дома, в село – Н.Б.) *и да ме женаѝ, џанам сакале внуци...* (С. Станковиќ, „Тренирани сништа“).

Проширувањето на поимите **наш** и **свој** може да се однесува и на етничките и културните поими, тогаш претставниците на други етноси се претставуваат како туѓинци, носители на поинакви културни особини, својства (9, 10, 11, 12). Интересен е примерот од драмата на Ристо Крле „Антица“ (11), каде што турскиот ага чука на вратата на хероината и самиот се маркира како туѓинец (*аџана*), а вратата на која чука ја означува со помош на членот со дистално значење (како да се наоѓа на местото на хероината Македонка):

(9) ... *ке ѝ исѝечефме рибииѝе, и ке ѝ фаѝефме, ке ѝ исѝресефме рибииѝе со икра как' шо си беа, сосе све, и ке џи ѝоѝсолефме, и сеѝине јаги, ко шо јагеѝ Турцине и сеџа ушче. Со ѝѝрсѝи, со раѝеѝе, ѝака* (Л. Кордов, ОХ);

(10) *Јас онаму џи мачкам Турцине ѝабла на нивен ѝѝерен, а вие, овде, со Чакала си иџраѝе жмурки!* (Трендоленд, Човек лесно се одвикнува од Македонија...!; 06.08.04);

(11) ГЛАСОТ НА СЕЛМАН-АГА: *Оѝвори враѝана, мори џаурко, ка дојде џоре аџана, ка љуби ѝебе малку.*

АНТИЦА: *Ах, ах, ах... сеџа ме јаге враџоѝ!... Ако ми се качи џоре, како ѝѝо не е ѝорѝана* *заклучена, не ми осѝанува ниѝиѝо друџо освен да се фрлам ѝреку ѝенџериѝава.* (Сирка од прозорецот да види дали е уште тука.) (Р. Крле, „Антица“).

(12) *Дедо ѝраша во ѝѝо се сосѝои мојаѝа вина. Таѝо со ѝоѝснев кажа дека учѝѝелкаѝа се сомневала оѝи јас не можам да ѝрочиѝам цела книџа со македонски народни ѝриказни за еден ден. Туку дека некој од дома ми џи раскажал. Тоа не било добро, бидејќи јас ѝреба да се навикнам да чѝѝам сам.*

Дедо заѝали ѝуѝун и мудро ѝраша: „И да џи знаеме македонскиве ѝриказни, оѝкаде ке џи знаеме оние, за ирнцине од Африка?“ (В. Плавевски, „Амкаѝ“).

Уште еден случај на дистанцираност е означување на какви било настани во минатото и учесници и ситуации поврзани со нив. Може да се забележи одредена ретроспектива на настаните, говорителот ја реконструира ситуацијата која ја доживеал во минатото и ја проценува од денешната гледна точка (13, 14, 15):

(13) *Арно ама ѝѝо-време* *деѝерџени, немаше овие ѝрашкој, ѝрујачи, ѝаква-раѝоѝа. Езероно* *ѝливаше од рѝичина, ѝливаше* (С. Димитроски, ОХ);

(14) *Прво ми се случи снеџоѝ. <...> Белинаѝа која доаџаше однадвор ме ѝпринуди да се залеѝам на ѝрозореџоѝ како мрсул на ѝлочка. Мадафака... Шѝо е сеџа ова? Шок и сѝравоѝоѝиѝ! Сивѝоѝ скоѝски краџолик одеднаш изгледаше како оние белиѝе и чуѝави*

ѿорѿи кои на *времеѿо* ѿи *ѿравеа ѿеѿкиѿе* не *ѿѿедејки* од *велешкиоѿи марѿарин* во *коцка* (Трендоленд, „Боро е цар!“);

(15) *Мамо, вчера уѿро* коѿа се *среѿнав со друѿаркине*, ме *ѿрашаа* коѿа да *дојдаѿи* кај нас на *ѿоседа со рабоѿиа* (*Имиѿира* некоја). *Пак Фроса*: „*Таа* од некое време се *држи* како *ѿонасѿирана* од нас. Да не *неѿѿо* мајка ѿ да не ја *осѿава* да *дружи*“. А *ѿак* *Кайе*, *догаде*: „*А ѿак* коѿа *ѿојдеме* дома и на *ѿоседа* мајка ѿ *никаде* не *мрднува*, *се* со нас како *друѿарка* да ни е“ (Р. Крле, „*Антица*“). Во последниот пример лексемата *друѿарка* (која може да маркира учесник на блискиот социјален круг) се употребува со показателот на оддалеченост. Тој факт истакнува дека настанот се случил вчера и дека главниот женски лик не се согласува со мислењата на пријателките.

Покомплициран случај на ретроспекцијата се забележува во примерот (16), во кој говорителката размислува дали момчето, кое секој ден поминува во кафеаната, е вљубено во неа. Истовремено се сомнева во себе и се присетува на тоа каква убава девојка некогаш била:

(16) *Сеѿак* *зоѿѿо* се *речиси* *секоѿаш* *овде* (станува збор за момчето со друштво. – Н.Б.), *женски* *нели* *имааѿи*? *Можеби* *нависѿина*... *еееј* *сѿаро-аро*, *будало*. *Дебела* *си*, *брчкосана*, *а* *деѿено* во *ѿебе*... *ѿѿо* *ми* *сѿана*? (С. Станковиќ, „*Тренирани* *сништа*“).

Освен тоа, ретроспекцијата може да биде и измислена, кога говорителот виртуелно изградува ситуација во иднина, од која го согледува своето минато:

(17) *Знаеѿе*, *некоѿаш* *си* *ѿишувам* *сам* *себеси*. *Убеден* *дека* *за* *инаеѿи* *на* *сѿѿе* *лоѿи* *навѿики*, *сеѿак* *ке* *доживеам* *глабока* *и* *мирна* *сѿаросѿи*, *чесѿоѿаѿи* *седнувам* *да* *му* *ѿишувам* *на* *оној* *осѿарениоѿи* *Трендо*. *Да* *му* *се* *најдам* *коѿа* *на* *ѿоследниѿе* *залачиња* *од* *мекаѿа* *ѿоѿара* *ненадејно* *ке* *му* *дојде* *желба* *да* *ѿрочиѿа* *неѿѿо*, *да* *се* *сирне* *себеси* *во* *сѿариѿе* *и* *мемлосани* *харѿиѿи*, *со* *надеж* *дека* *оној* *ѿомла-диоѿи* *ке* *усѿее* *да* *изнуди* *барем* *малецка* *искра* *во* *неѿовиѿе* *очи* (Трендоленд, „*Сѿе* *можеше* *да* *биде* *поедноставно*..!“).

Оценувајќи го објектот, говорителот го сместува во една или во друга класа објекти (види ги примерите 18 и 19). Оценката често подразбира некоја јавна или скриена компарација, во која објекти на споредбата се двата временски сегмента: минатото и сегашноста. Говорителот ги споредува фактите од минатото и сегашноста и открива предност на едниот факт во споредба со другиот, критериумите на оценувањето се izdelуваат од контекстот (примери 20, 21):

(18) *Холи* *ѿиѿи*, *каква* *недела*! *Мамеѿо* *нејзино* *халуѿиноѿено*, *ке* *ѿи* *збибери* *ѿар* *ѿоѿѿално* *неочекувани* *гешавки* *и* *ке* *ѿи* *исѿреѿумба* *мозаичниѿе* *алаѿки* *како* *леѿо* *коцки*. *Доволно* *е* *да* *ѿоверуваѿи* *дека* *секојдневиеѿо* *не* *е* *неѿѿо* *ѿѿо* *се* *случува* *секој* *ден*. *Зборувам* *за* *онакви* *насѿани* *кои* *умеаѿи* *да* *ѿе* *сѿаѿисааѿи*, *за* *час* *да* *ѿи* *ѿо* *бло-*

кирааѝ целокуѝниоѝ мисловен сообраќај и врз ѝвојоѝ корѝтекс да фрлаѝ рибарска мрежа во која е залудно какво било ѝреѝелкање (Трендоленд, „Боро е цар!“);

(19) *Од еднаш го заѝвара ѝеѝекоѝ и носи една ќеса. Мене ѝочине ѝо малце лагна ѝоѝ да ме облева, да не случајно неѝоваѝа ѝубезноѝ се ѝреѝвори у најѝѝраѝнаѝа сцена од «Кошмар на Улицаѝа на бресѝовиѝе», да не е ѝиѝов од **оние манијацине**, ѝа да ми сѝеѓне една хембла...???* (Р. Пејовиќ, „Сеир“);

(20) *Оливер Сѝоун конечно го ѝуѝиѝ својоѝ најнов филм. <...> Сѝоун реши, ѝиѝо би рекле ѝословично досадниѝе филмски рецензенѝи, на ѝолемоѝо ѝлаѝно да ни го ѝрене се ликоѝ на Александар, некаде ѝознаѝ како Велики а некаде како Македонски. <...> Филм ко филм. Мене овој жанр не ми е од **оние омилениѝе** (Трендоленд, „Македонски бисексуалец“).*

(21) *Куйѝл касеѝа, некоја еѝѝен чудна. Ај да ја чуеме... Пред да видиме дали сме ја чуле, да објаснам за **оние** чија младосѝ е изрежана на ѝеде: касеѝиѝе беа ѝрилично ѝлуѝ конѝеѝиѝ на ѝнр. носѝѝели на звук. Оно, свиреа и од двеѝе сѝѝрани, ама ѝоа не менува ниѝиѝо. После ѝар ѝреснимувања на касеѝаѝа, ѝласоѝ на Марија Калас ви звучи како **оној на Мица Трофрѝаљка** неѝосредно ѝред фајронѝ во извесна крчма на Ибарска маѝисѝрала (Трендоленд, „Можеби е малку досадно, ама добро се живее!“).*

Понекогаш на прв план излегува семантиката на поделеност, нееднаквост на споредуваните објекти кои припаѓаат на иста класа и се наоѓаат во една деиктичка проекција:

(22) *Веќе еден час ѝи буѝѝкаме бебешкиѝе колички ѝо ѝаѝекаѝа ѝокрај мореѝо. Набиваме кондиѝија. Како да ќе се ѝѝркаме со рикиѝи. Жена ми ја буѝѝка количкаѝа со ѝомалиоѝ син, а јас – **онаа на ѝосѝариоѝ**. Меѝу друѝоѝо, ѝелѝа на нашиѝе редовни и долгоѝѝрајни уѝѝрински и вечерни ѝрошеѝѝи е да се најолнаѝ малиѝе кревки бели дробови со ѝиѝо е можно ѝовеќе морски воздух и јод. На исѝава ѝаѝека и со исѝаѝа ѝел, ѝаѝѝко ми и мајка ми не ѝеѝале сесѝѝра ми и мене ѝред ѝѝриесеѝѝина ѝодини. Посѝеѝено сфаќаме дека нашиѝе ѝрошеѝѝи се во дослук и со некои друѝи ѝрошеѝѝи (В. Мартиноски, „Ехо од бранови: хаѝбуни“).*

Оценката на реалноста многу ретко останува неутрална, обично таа е придружувана од емоциите на личноста, кои ја покажуваат значајноста на референтите за човекот. Во врска со тоа, во лингвистиката се разработува поимот „емотивен деиксис“ – своевидна персонална слика на светот обусловена од односите на говорителот со адресатот, објектот и хронотопот итн.¹². Семантиката на дистанци-

¹² За емотивниот деиксис види: Шаховский В.И., Жура В.В. Эмоциональный дейксис говорящего в межличностной коммуникации // Вопросы языкознания. 2002. № 5. С. 38-56; Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций. Москва, 2008.

раноста, според нашето мислење, многу често ја придружува негативна оценка со конотација на пејоративност. Говорителот има цел не само да го покаже сопствениот однос кон предметот на соопштението, туку и да влијае врз мислењето на адресатот, избирајќи за тоа соодветна лексика и граматички средства. Притоа, адресантот и адресатот треба да имаат заеднички знаења. Особено често емотивниот деиксис доаѓа до израз во именските групи со лични имиња или во двојноопределени емфатички конструкции од типот:

(23) *Судоӣ љо осудил оној Вранишковски на љодина и љол зайвор. Срамо̄йлаци!* (Трендоленд, „Еве Пекинг кај е...!“);

(24) *Арно викаше оној луд хрва̄йски љрай̄еник Ројс, ‘човек љтреба да е вис̄йински маж за да љризнае дека е љедер’!* (Трендоленд, „Кандидатите не сакаат да си го откриваат газот!“);

(25) **РИСТАКИ:** *Ти се чудам ш̄йо береш љајле љи! Тоа љајле е мое, не е љвое. Јас ќе љ најдам на Ан̄йица маж бо̄а̄й и, онака, зрел човек во љодини, а не ш̄йо ла̄а муви како оној ко̄йук. Да љо обесиш со нозене ӯоре ље̄й љари скршени не ќе љадна̄й од љебовине не̄гови. (бла̄о) Еве, на љример, ш̄йо би било лошо да можеме да ја на̄гласиме рабо̄йа̄а да ја земе Никола С̄йефанов?* (Р. Крле, „Антица“);

(26) *«Да љ кажам. Не, не. Море ќе љ кажам. Ама ако вреска. Мажена е. Ама не можам љовеќе. Да им кажам на овие ќе се скина̄й од смеење. Да, ќе љ кажам: Она: чистио и јасно. Кар̄ий̄е на маса. Ќе се најравам – одам во ВЦ, ќе љ љријдам и... ш̄йо е, љука е. Може ќе љољуш̄йи. Зош̄йо да не, млад сум, здрав, љрав, а оној не̄зинио̄й кускуле. Каква љозагина има! Малку е извеш̄вена, ама ш̄минка, кр̄и, и се јаде. Само да не ме љоѓали љо љлава и да љомисли дека сум дей̄иш̄йе...»* (С. Станковиќ, „Тренирани сништа“);

(27) *А ља̄йрио̄йизмо̄й е убава рабо̄йа. Еве лани ќе ис̄ядневме е̄й̄ен ља̄йрио̄йи да ја љееше Тоше на Евровизија онаа љеснана – а̄йликација за ЕУ, со а ла Рагмила Ше̄керинска – љекс̄й, неш̄йо како Евро̄йо, рашири раце!* (С. Мацановски, „Интервју за Актуел“, 24.12.04).

(28) *...е̄йе и се̄ѓа ја слушам онаа др̄горкана, фр̄изеркана од с̄йаро маало, која ме с̄йрижеше на «нула» со љосебно уживање* (С. Станковиќ, Тренирани сништа).

Можеме да констатираме дека со помош на показателите на дистанцираност говорителот маркира објекти оддалечени од него во просторот и во времето. Меѓутоа, неутралното посочување е можно само во ситуација на примарниот деиксис (**јас – овде – сега**). Временското посочување во случајов е поврзано со најблискиот момент во иднина. Освен тоа, можна е ретроспекција на ситуацијата во минатото (или во измисленото минато). Со ретроспекцијата тесно е поврзана деиктичка оценувачка функција: говорителот ги однесува маркираните предмети кон определена класа, ги споредува и емотивно ги оценува. Намерното дистанцирање доведува до исклучување на предметот (при-

времено или постојано) од границите на персоналниот простор, сведочи за промената на неговиот социјален или психолошки статус во очите на говорителот или, пак, зборува за промената на неговиот однос кон објектот. За точна интерпретација на оценката на говорителот од страната на адресатот соговорниците треба да имаат заеднички знаења.

Литература:

Апресян Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Семиотика и информатика. Вып. 35. Москва, 1997. С. 272–297.

Балканска слика на светот (прир. Катица Ќулавкова). Скопје, 2006. 525 с.

Боронникова Н.В. Дейктические показатели македонского языка как способ организации личного пространства // Славянский альманах: 2010. Москва, 2011. С. 393-402.

Боронникова Н.В. Показатели ближнего дейксиса как способ формирования личного пространства говорящего (на материале «Колумниве пред години – ТВ Сеирџија – Трендо») // Славянский мир в третьем тысячелетии: Межкультурный и межконфессиональный диалог славянских народов. Москва, 2011. С. 299-306.

Кравченко А. В. Принципы теории указательности: Дис. ... докт. филол. наук. Иркутск, 1995. 335 с.

Плунгян В.А. Общая морфология: введение в проблематику. Москва, 2000. 384 с.

Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы. Москва, 2005. 280 с.

Шаховский В.И. Лингвистическая теория эмоций. Москва, 2008. 416 с.

Шаховский В.И., Жура В.В. Эмоциональный дейксис говорящего в межличностной коммуникации // Вопросы языкознания. 2002. № 5. С. 38-56.

Извори:

Крле Ристо. Антица. / Македонската драма меѓу двете светски војни. II книга. Приредил Александар Алексиев. Скопје: Македонска книга, 1976. С. 91-180.

Македонски народни приказни / изб. Томе Саздов. Скопје: Детска радост, 1999. 69 с.

Мartiновски Владимир. Ехо од бранови: хаибуни. Скопје: Или-или. 2009. 120 с.

Мацановски Сашо – Трендо. Трендоленд. Скопје: Табернакул, 2011. 680 с.

ОХ – Така се зборува во Охрид / прир. Лилјана Гушевска и Лилјана Минова-Ѓуркова. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици, 1999. 196 с.

Пејовиќ Ружица. Сеир. Скопје: Планет прес, 2001. 144 стр.

Плавеvски Владимир. Амкање. Скопје: Дирекција за култура и уметност на Скопје, 2001. 213 с.

Станковиќ Сениша. Тренирани сништа. Битола: Мисирков, 1987. 69 с.

Наталија Боронникова

СЕМАНТИКА ДИСТАНЦИРОВАННОСТИ В ДЕЙКТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ МАКЕДОНСКОГО ЯЗЫКА

(Резиме)

В статье анализируется семантика одной из составляющих дейктической системы македонского языка – именных показателей, маркирующих удаленность предмета речи от говорящего в пространстве и во времени. Обозначим общее значение этих показателей с помощью термина дистанцированность.

В статье дистанцированность рассматривается через принятое в психологии понятие личностного пространства. Личностное пространство – это некоторое индивидуальное буферное пространство, которые мы сознательно формируем вокруг себя (оно включает в себя интимную зону личности и некоторую часть ее социальной зоны).

С помощью показателя дистанцированности говорящий маркирует удаленные от него в пространстве и во времени объекты. Простое, нейтральное, указание на удаленный в пространстве объект возможно только в ситуации первичного дейксиса. Временное указание в данном случае связано с ближайшем моментом в будущем. Кроме того, возможна ретроспекция ситуации в прошлое и будущее. С ретроспекцией напрямую связана оценочная функция дейксиса: говорящий относит маркируемые объекты к определенному классу и подвергает их экспрессивному сравнению. Намеренное дистанцирование приводит к исключению предмета речи из границ личностного пространства свидетельствует либо об изменении его социального статуса в глазах субъекта речи, или же о смене отношения говорящего к объекту.

Ключевые слова: дейксис, удаленность, личностное пространство, дейктические показатели.

Веселинка Лаброска, Зоран Рагически

ИМЕНСКИТЕ СИНТАГМИ СО НЕИДЕНТИФИКУВАН РЕФЕРЕНТ ВО ЗАПАДНОТО МАКЕДОНСКО НАРЕЧЈЕ, СЕМАНТИКА И ФОРМИ

Апстракт: Именските синтагми со неидентификуван референт се посебен лингвистички проблем затоа што постоењето или непостоењето на референт на кој се однесува дадена именска синтагма не може да се одреди само од начинот на нејзиното градење, ами и од други фактори, семантиката на глаголот, временската актуелизација/неактуелизација на предикатскиот израз и др.

Во овој реферат ќе стане збор за начините на кои се изразуваат именски синтагми со неидентификуван референт во западното македонско наречје.

Се прави анализа на лексичките показатели на неопределеноста како што се *некој*, *еден* / *груџ*, *фил'ан* во дијалектните текстови (главно кај Б. Видоески 2000) со осврт на спецификите што овие лексички показатели ги внесуваат во референцијалната карактеристика на именската синтагма. Синтагмите со *некој* и со *некојси* изразуваат објективна неопределеност, додека синтагмите со *еден*/*груџ* и со заемката *фил'ан* изразуваат субјективна определеност.

Клучни зборови: именска синтагма, референцијална карактеристика, лексички показатели, неопределен член, објективна/субјективна неопределеност, дијалекти

Грамматичката категорија 'посоченост' кај именската синтагма (ИС понатаму во текстот) ги опфаќа грамматичките средства со кои се изразува референцијалната карактеристика на ИС т.е. нејзината способност да идентификува делови на светот. При јазичната комуникација, од основно значење е адресатот успешно да биде информиран за кои објекти се работи, односно да ги поврзе називите со нивните референти. Средствата, односно структурните елементи на ИС што служат пред сè за посочување на нејзините референти, спаѓаат во проблематиката на нејзината референцијална карактеристика (Тополињска 1997: 191). Треба да нагла-

симе дека референцијалната карактеристика не спаѓа само во доменот на ИС, туку таа може да се утврди дури на нивото на реченицата. Затоа, морфолошкиот израз на определеноста кај именските зборови во македонскиот јазик, т.е. членот, покрива само дел од начините на посочување, т. е. членот е само еден од експонентите на референцијалната карактеристика на ИС.

Според степенот на идентификација на ИС тие можат да бидат: 1) без референција, предикативно употребени како називи на множество особини што му се припишуваат на референтот на друга ИС; 2) генерични употребени: *Расиенијаџа се белиџе дробови на Земјаџа*. 3) употребени како називи за даден елемент кој објективно постои, е индивидуализиран, но не е идентификуван; и 4) определени, т.е. да означуваат еден единствен објект кој е познат и за говорителот и за соговорникот.

Маркирани по посоченост се сите синтагми кои се употребени референцијално, а немаркирани по посоченост се предикативните синтагми. Кај ИС маркирани по посоченост се издвојуваат оние маркирани по определеност, т.е. кои претставуваат називи за идентификувани предмети. Во овој труд ќе се осврнеме на ИС со неидентификуван референт во западното дијалектно наречје, базирајќи се главно на дијалектните текстови собрани од Б. Видоески, но и на материјал од други монографии за говори од западното наречје, а некаде има и податоци добиени во усна комуникација.

Именските синтагми со неидентификуван референт не се едноставен лингвистички проблем. За разлика од ИС со идентификуван референт каде што идентификацијата на референтот на кој се однесува ИС (а за што условот е таа да претставува определена дескрипција) претпоставува согласност на говорителот тој референт да го гледа како постоечки ентитет (Тополињска 1997: 214), кај ИС со неидентификуван референт ситуацијата е многу посложена. Кај ваквиот тип синтагми постоењето, односно непостоењето на референт на кој се однесува дадената ИС не може да се одреди само од начинот на градење на ИС, ами зависи од повеќе фактори, меѓу кои и лексичката семантика на глаголот, временската актуелизација или неактуелизација на предикатскиот израз и сл. Пример, во реченицата: *Уџре џреба да се среџнам со една џријаџелка на жена ми*, ИС *една џријаџелка* е референцијално употребена, ама референтот не е идентификуван за соговорникот, а можеби не е и за говорителот, што не можеме да знаеме од самиот исказ, наспроти: *Би џребало да си најдам една џријаџелка*

каде ИС една *пријателка* не е референцијално употребена, зашто не можеме да знаеме дали во иднина ќе постои некој таков кој ќе биде бараната пријателка на говорителот (Тополињска 1997: 215). Оттука, поради немањето на некои општи правила за тоа кога ИС со неидентификуван референт е употребена референцијално, а кога не е, ние ќе тргнеме од лексичките показатели на неопределениот карактер на ИС и ќе ги толкуваме можностите за изразување на овој тип ИС во западното македонско наречје. Треба да го истакнеме уште и фактот дека ИС со неидентификуван референт кои содржат во себе лексички показатели на неопределеноста, посочуваат индивидуализирани елементи на општото множество, за разлика од ИС со нулти показател, кои најчесто, но не секогаш, се во генерична употреба, па така ако речеме: *На враќањето еден поштар* тежиштето на информацијата е врз индивидуализацијата на посочуваниот елемент од множеството поштари, а ако речеме *На враќањето поштар*, тогаш даваме само информација дека посочениот елемент е поштар, а не на пр. полицаец или нешто друго (сп. генерична употреба на ИС со нулти показател во примерот: *Тука имај чоек! Кажете ми каде е?* (Црско, 63)). Што значи, „има висока, но сепак некомплетна корелација меѓу формата и функцијата на ИС“ (Тополињска 1997: 216).

Во македонскиот стандарден јазик, а ситуацијата е иста и во западното наречје, има три типа неопределени заменки: 1) тип *некој* кој носи информација дека говорителот не знае да го идентификува посочениот предмет; 2) тип *еден, друг* (варијанта на овој тип се и ИС со *извесен*, но такви не регистриравме во дијалектните текстови), со информација дека говорителот не сака да се изјасни дали го идентификува посочуваниот објект, и 3) тип *кој било, кој и да е* со информација дека не постои таков елемент на идентификуваното множество што не би можел да биде референт на дадената ИС. Сите овие неопределени заменки можат да вршат служба во општото множество или во издиференцирано идентификувано подмножество на елементи, примери: *некој/еден/кој било професор, ученик, пријател vs. некои/еден/кој било од професорите, учениците, пријателите итн.* Како конститутивни членови кои се инхерентно маркирани како индивидуализиран неидентификуван референт кај неопределените дескрипции се јавуваат само членовите на една затворена група неопределени заменки (*нешто, некој, некој си, по некој* и сл.), додека кај другите ИС со неидентификуван референт, најчесто конститутивниот член е необележен, а соодветната информација за неидентификува-

носта ја носи дополнителен член кој е најчесто заменска определба. Во примерите подолу во текстот ќе ги разгледаме ИС конституирани и од неопределени заменки и од некој немаркиран конститутивен член со неопределени заменски определби во западното македонско наречје.

Објективно неопределените ИС најчесто се изразуваат со неопределената заменка *некој*: *...ама ѓо-р'аниле во-џ'рсџеџо, во-н'екој џ'рсџ ѓо-р'аниле.* (Лаброска, 334); *...џие бројоџие, џриес-седум, џриесосум, џриешес, џ'ака некој-бр'ојој,..*(Лаброска, 336); *Некој 'офчар н'е-знајл н'ишиџо ни за-Велиѓден ни-за-Рисџоса.* (Лаброска, 351); *...а на друџиџе неѓде-ѓоде џо некое зрно саде да џаднеџ?* (Црско, 66); *...да не задремеџ и џој, џак да доџџ некој свер, влк ели мечка, да им изеџџ некој коњ ели ними.* (Црско, 116); *У-некое-село д'алеку мн'оѓу 'имало л'амн'а.* (Текстови, Скопје, 45); *Вечерџа н'аиле некоа-м'еана, се вр'аџиле у-м'анайџа, џ'рашале меанџ'џаџа шџ'о-има за ј'аден'е, за џ'иен'е.. А џ'аџко-им 'оџишиол во-н'екое-си с'ело и џ'амо се-ѓл'авил ѓоведар.* (Текстови, Горно Соње, 47). *'Имало некој-овчар во-н'екоа џл'анина, и-џ'асол 'овџиџе* (Текстови, Нова Брезница, 48); *Н'ашила н'екоја м'ечка и ѓо-з'ема д'еџеџо и ѓо-н'оси у-џ'еџџера и ѓо-џ'ура кај-меч'ин'аџа.* (Текстови, Билимбегово 50); *Си бил некој сиромаѓ човек. Човекоџ џој само имал некоје маѓаре и некоја секира. После чукнал на некоја бука и се изјавил од букаџа ѓосџоџ* (Текстови, Рудник 54); *'Имал некој-џар 'една к'ерка. И-си-бил некој-сиромаѓ и-џ'ој 'имал џ'р'и-к'ерки и-'еден с'ин* (Текстови, Богомила, 57); *З'аваџил сџ'д'џаџа да-м'ака оџ-к'ашаџа и неѓд'е-ѓоде си-в'адел џо-н'екое к'амче...* (Текстови, Прилеп 60); *Еден-м'ајсџор му-н'аџраил на-н'екој ч'оек еден-оџак* (Текстови, Прилеп 60); *По-џ'аџ в'рвел некој-ч'оек...* (Текстови, Кривогаштани, 61); *Поодва џ'ака и-џ'ак сџ'р'еџџиџ некој-џ'арџалко...* (Текстови, Брусник, 68); *Си-б'ил некој-ч'ојак, 'имал мн'оѓу л'оша ж'ена. По-неѓо 'идел некој-др'ук ч'ојак со-дв'а-кон'а. Се-сџемнувало и засџ'анале во-некој-ан да-нокува:...* *По-неко:-вр'еме 'оној шо-б'еѓал од-ж'енаџа...*(Текстови, Српци 71-72); *...сџиѓна до-некој- м'анасџир...* (Текстови, Слоештица 73); *...в'ака и в'ака н'океска к'-имай н'екои сџ'р'аџни р'абоџи. Ама 'имала џ'ечайџ, некој-м'ур 'удрено во-н'оѓаџа, на-б'уџоџ.* (Текстови, Сапотница 75); *...и да-е-ѓ-'изваџџ красџ'илоџо ко-неко: к'озја к'ожа... 'Ама некој-џ'еџел одн'екаде џ'р'оџе: и џ'ие се-нев'идо: 'оџиџува.* (Текстови, Сапотница, 76); *'Имало некој-в'алк и некоа-л'исиџа.* (Текстови, Куново, 93); *Мач'орокоџ 'оџиол ке-н'еко: вод'ејнца и џ'амо се-н'ајал ѓл'уѓци.* (Текстови, Пожарани, 95); *Ен-офчар си-џ-џ'асол*

'официје на-некоа-л'ивада. 'Арно-ама ен-д'ен ѓо-д'оѿерал сѿ'адоѿо ѿо-ѿ'аѿоѿ уз-некоа-ш'ума. По-некое-вр'еме ѓлеа ѓодем 'оѿен'. (Текстови, Стенче, 101); *Излеѓле некој-ѿр'и К'осин'а ѿр'ед-неѓо...* (Текстови, Себишта, 147); „Нека-ѿи-наѿолнееѿ една-ѓемија со-шчо-је-ѿо'убоо и некој дв'а-ѿри ѿоѿа.“ (Малестрени, 149);... *ѿ'аке ж'ив'еале до-некое-вр'еме.* (Текстови, Луково, 154); *По-некоје вр'еме ѿ'осле д'ошла др'уѓа девојка и је-в'икаѿ н'а-враѿа..* (Текстови, Росоки, 168), *Коѓа-од'ееѿиѿ ѿо-некое-ѿусѿ'елија м'ес-ѿо ја-н'ајде ж'ена-му, си-ја-з'еде к'ај-неѓо.* (Текстови, Мелница, 174).

Кај ваквите ИС најчесто се работи за референт кој не му е познат на говорителот. Во примерите што ги наведовме, *некој* се јавува како определба на именката која е конститутивен член, и многу често се работи за примери кои претставуваат почеток на приказна т.е. вовед во случката што раскажувачот ја раскажува. Се сретнуваат и примери каде што *некој* самостојно ја конституира ИС со неидентификуван референт: ...*'онде во-б'афчено наше н'екој и-в'идел.* (Лаброска, 340); *Абе ако е-н'екој д'обар н'е-ѿребаѿ да-ѓо-злойоѿр'ебуѿи!; Насираше ѿој, дали ка излезеѿ некој да му оѿворѿи ама никој не излезе ни да се ѿрошеѿааѿ ѿо двороѿи.* (Црско, 44). *Го-ср'еѿнал н'екој со-с'имиди и-му-в'ика... Пон'аѿаму ѓо-ср'еѿнал н'екој-сос-м'еѿ* (Текстови, Скопје, 45-46); *Ама, ако-в'икне н'екој, да-не-се-одѓлас'уеѿе.* (Текстови, Рудник, 52); *Се-в'аѿише, зн'ачи, како н'екој м'ожѿи ж'енѿа да-му-се-ѿреварѿи* (Текстови, Сапотница, 75); *Е-е, ко-немаѿ некој да-слуѿиѿи...* *Е-е, ко-н'емаѿ н'екој да-е-з'емѿи ц'рѿкаѿа...* (Текстови, Сапотница, 76); *Тука се-наше некој и виделе како филан-филан-чоек си-е-окришл ракаѿа* (Текстови, Кривогаштани, 61); *Самов'илиѿе р'екле: „Ако-н'екој ч'уеѿ и ако-к'ажѿи, к'амен да-се-сѿ'орѿи.“* (Текстови, Луково, 152-153); *Тамо се-н'ајдуваѿ со-н'екоѓо и ѓо-ѿр'ашу-ваѿи...* (Текстови, Пагаруша, 174).

Освен *некој*, во текстовите од дијалектите на македонскиот јазик, од Б. Видоески од каде што го ексцерпиравме најголемиот дел од материјалот, се сретнува и формата *некојси* која носи информација дека говорителот не знае да го идентификува референтот, но и дека таквата информација не е важна за текстот: *'Ама на- ч'оков коа-ке-л'еѓне да сѿ'ије и на-с'оноѿ н'екој-си ч'оек му-д'оаѓал и му-в'икал...* *Ж'ено, н'а-сон н'екој-си ч'оек д'оаѓа и ми-в'ика ѿ'ака и ѿ'ака...* (Текстови, Горно Соње, 46); *И-р'аскрили кр'илјаѿа, 'оја, 'оја до-некое-си-м'есѿо...* (Текстови, Слоештица, 72); *Некое-си-вр'еме ѓо-ѿр'ашал некој-чоек изм'екароѿи.* (Текстови, Луково, 153).

1981: 325; Минова-Ѓуркова 2000: 125). Слична е ситуацијата и во западното македонско наречје. Овде ќе дадеме примери од користените текстови во кои *еден* навистина има членска функција (а не бројна): *Си-б'ило едно деџе, м'ало...*(Лаброска, 333); *Да-ми-д'ојџи еден-к'онь д'орија, на-в'еков шџио-џо-н'емаџи, една с'абја зл'аџина...* (Лаброска, 334); *Една-ж'ена р'екла ке-џр'ајла џиџе.* (Лаброска, 357); *Оџиде во една одаја кај шџио ја беше скрил сабјаџина...*(Црско, 43); *Имало еден јунак на некоја џланина.* (Црско, 43); *Пред ними излегол еден чоек и џи џрашал...*(Црско, 127); *Тој најде зафрлени во куќишџиџе едни орачки железа, ралник и цресло и зеде и џи однесе на еден коач да му најрајџи од ними едно џоџусче* (Црско, 158). Други примери... *Б'иле џр'ојца бр'ака. 'Еднијоџи е К'ел'чо... џреџи- к'укаџина 'имало една-јабука* (Текстови, Скопје, 45); *Имаше еден-ч'оек б'оџаџи и-с-имаше една-ж'ена 'уба. ...џри'аџиеле, у-ж'иоџоџи џв'ој'имаш една-сиром'аџиџија џолема шџио-не-џосџоџи...* *Еден- ден ч'оekoџи с-'увилл, с-'уџајлел и ж'енаџина џо- џр'аџала...* (Текстови, Горно Соње, 46); *Идеке сџр'еџина една-р'ека.* (Текстови, Горно Соње, 47); *Имало едно-с'ело у-џл'анина. Ама едно-д'еџенце м'алечко, џри-џ'одини б'ило, заџинало у-џлан'инаџина.* (Текстови, Билимбегово, 50); *Во-м'ореџо 'имало една-м'ајка и-к'ерка...* (Текстови, Велес, 50); *Се-н'асласџил како-в'амџир на-џекмес, 'има една-р'еч.* (Текстови, Велес, 52). *Им- д'аде Џацо на-бр'ака-си џо-еден-с'рџи, „одеџе-рече - џо-мене“.* *'Одеа, 'одеа, д'ојдоа до-една-н'ива сџ'асана. 'Едно наведн'уен'е, една-џосџа исџ'ера с'е.* (Текстови, Рудник 52); *Оџиџиол 'еден сџ'аџија во некое с'ело и к'ондисал во 'една-к'ука н'а-конак.* (Текстови, Прилеп, 59); *'Еден м'ајсџор му-наџраил на-некој ч'оек 'еден 'оџак.* (Текстови, Прилеп, 60); *Едн'и-џаџи и л'аџаџина џокрива сџрам'оџаџина.* (Текстови, Прилеп, 61); *Ч'оekoџи шџио-'одел џо-џаџо му-'удрил едно-м'а:н'е...* *К'он'о џи-б'ил к'ор со-едноџ'о-око и 'едно-бод'инан'е, к'олаџина се-џрејаџиџила...* (Текстови, Кривогаштани, 61); *Си-б'еше една-баба и еден-д'едо.* (Текстови, Битола, 64); *Сџ'ана 'едно вр'еме, б'еше 'еден б'ек. 'Едно уџро е џ'ака...* *Ко: едно вр'еме с 'оџл'ачка Б'иџол'а...* (Текстови, Дихово. 65-66); *'Едно-уџро вл'еџва Насџрадин ф-кафе...*(Текстови, Дихово, 67); *И д'оџол м'ажо на-една-раск'рсница, и наџол на-раскрсн'иџаџина еден-ч'оџак.... врџи 'еден с'ирома со едно-м'аџаре и врџи еден-џоџи со џ'ри к'он'и...* (Текстови, Брусник, 68-69); *...н'ајде една-р'ека џолема и...* *Ко-џр'ешол р'екаџина од-една-џ'а-сџрана џеџи-се...* (Текстови, Слоештица, 73); *Си-б'еше еден-ч'оек...* *'Имаше една-ж'ена с'ама д'ома. Едно-вр'еме овие, џеми-џи:ве...* (Текстови, Сапотница, 74); *А-џ'ој с'еа с'акиџи да-умреџи за-*

една-ж'ена. (Текстови, Тајмишта 85); *Си-б'ил ен-д'едо и ена-б'аба, биле м'аши-и-ж'ена... Си-се-п'од'елиле, 'еден си-зел п'ейл'ейо, 'еден си-зел мач'орокои.* (Текстови, Вруток, 90); *Си бил-ен м'аши и ена-ж'ена... Ама-'имале п'и'је ен-п'ес... али-'имап' ена-д'ејка 'уба...* (Текстови, Вруток, 90-91); *Му- п'уриле една-р'оџожа з'џора на-д'уйкап'а...* (Текстови, Куново, 93); *З'андан, зап'ворници шо-др'желе едно-вр'еме.* (Текстови, Роби, 144); *Ам-п'ој ко:-дож'ивјал ж'ена-му, една-ж'ена да-џо-п'оел'ап'...* (Текстови, Јабланица, 146); *„'Одај да-им-р'ечиши да-п'и-н'ап'олнап' едни-дисасу п'ари“.* (Текстови, Малестрени, 149); *Му-џо-зел к'ојн'ош' еен-ч'оек.* (Текстови, Г'инеец, 151); *Едно-у'п'ро сл'у'гип'е д'ошле п'аму...* (Текстови, Присовјани, 163); *И еден- д'ен п'очна да-му-в'ика на-сел'анецош'...* (Текстови, Пагаруша, 174).

Од примерите се гледа дека со *еден* се врши индивидуализација на објектот којшто е посочен со дадената ИС, но не и негова идентификација. Слична индивидуализирачка функција извршуваат и броевите, па затоа синтагмите со бројни определби по дефиниција ги толкуваме како непредикативни. Од кажаново произлегува дека двете функции на *еден*, членската и бројната, се преклопуваат и се доближуваат на некој начин и не се работи за омонимија, туку за две функции на една иста лексема (Тополињска 1974: 102). Членската функција убаво се гледа и од примерите *едно време, едно у'п'ро, еден ден* во кои имаме индивидуализација на неидентификувана отсечка на временската оска. Исто така интересни примери се синтагмите со глаголска именка во кои јасно се истакнува членската функција на *еден*: *едно-м'а:н'е; 'едно-бод'инан'е* итн. Притоа, би требало и во оваа прилика да се нагласи добро познатиот факт дека конструкциите од типот *'Едно навед-н'уен'е...* (види го целиот пример погоре) се резултат на јазична интерференција на балканскиот простор зашто исти такви конструкции се карактеристични за ароманскиот и за албанскиот јазик (сп. Б. Конески 1982: 185-186). Разликата меѓу бројната и членската функција на *еден*, може да се забележи во начинот на изговарање на бројот *еден* кој е секогаш акцентоген и неопределениот член *еден* којшто, како што се гледа од примерите, најчесто влегува во акцентска целост со именката што е конститутивен член на ИС.

За субјективна неопределеност во западното македонско наречје се употребува и лексемата *фил'ан* како во следниве примери: *...р'екол дека 'идеј од фил'ан с'ело.* (Лаброска, 350); *Беше-п'и-бил филан чоек. Дру'гип'е п'ијале саде-п'одолу, а филан-филан*

џи-џијал до-џазер. Сиџе ручале, а филан чоек малку каснал и не-можел џојчке, оџи-џи-џијал ноџу. Тука се-нашле некој и виделе како филан-филан-чоек си-е-окришил ракаџа. (Текстови, Кривогаштани, 61); Дојде во-селово, џрашуваџ кај седи вилан чоек. Е вилан-чоек седџи џамо, му-рекле... вака и вака ноќеска к-имаџ некои сџрашени рабоџи. (Текстови, Сапотница, 75); 'Оди му -р'екое - во-ф'ил'ан џл'анина, да- 'оји, да-џ'оји ал' да-се-н'е-враџиши. (Текстови, Лабуништа, 116). На филан ден излезе сџроџи ноџиџа да шеџаџ крс-чарџиџа... (Текстови, Пустец, 138); Км'еџе, оџ-џ'ароџ 'имаме 'емар, фил'ан д'евојка, ако не-му-ја-наџ'равиме св'адбаџа...(Текстови, Пагаруша, 175).

Значењето на оваа заемка од турскиот јазик (тур. filan/falan) е дека 'тој и тој е идентификуван за оние чии зборови се прекажуваат, но експлицитно неименуван во текстот', што е и една од нејзините главни служби и во турскиот јазик (Тополињска 1997: 222).

Лексемата *друџ* не е вистинска неопределена замена. Таа функционира главно во опозиција со некој друг објект, претходно споменат, а можеби и веќе идентификуван. Примери ...*да-си-н'аџра-џ к'олбаси и др'уџо м'есо да-н'аџра-џ за-з'имница. (Лаброска, 353); З'еми овој-с'имиџ, 'изеди-џо,... 'Он з'ел ј'ал, ј'ал и др'ук џ'оџраџил. (Текстови, Скопје, 45); „Нџиџо н'ејку др'уџо, с'амо ј'азик да-р'азбера к'ое как'о-зборџиџ“. „Ја ке-џи-к'ажа, ке-з'наеш ј'азик, ама ако-к'ажеш др'уџему ке-умреџ“. (Текстови, Нова Брезница, 49); 'Он ја-осџави и-си-з'еде др'уџа ж'ена и-џ в'ика на-в'аја... (Текстови, Велес, 51); С'офра, с'иџо, се шџо-му-дојде д'о-рака ке-џ'ури на'оџаку и мн'оџу др'уџи џ'акосџи џрави. (Текстови, Велес, 52) Др'уџи- џак и- 'околу л'еџлоџо сџ'авале оџи-џо-џ'рн' џо-сџр'аело н'оџу. (Текстови, Велес, 52); Др'уџиџе џ'ијале саде-д'оџолу, а фил'ан-фил'ан џи-џ'ијал д'о-џазер. (Текстови, Кривогаштани, 61); П'о-неџо 'идел некој-др'уџ ч'ојак со два-кон'а... и му-р'екол на-ч'ојако др'уџио да-се к'ачи на-к'он'о... По неко-вр'еме 'оној шо-беџал од-ж'енаџа р'екол дека-џр'ебе да-сврџи џо др'ук џаџи и не-му-џ'о-давал к'он'о. (Текстови, Српци, 71-72); С'џа не-му-џребиџ др'уџо. (Текстови, Сапотница, 75); С'еџне џ'ој з'еде др'уџа ж'ена... Др'ук н'екој н'е-са-о'дај. (Текстови, Нивици, 142); Ф'аџиџаеџ некое-др'уџо ј'аџне. (Текстови, Јабланица, 145); Е-е, бре-ч'овек, ј'а ако-з'емам, џи ако з'емаш, двеќи ако-з'емаџи, на-џ'ароџ шо-ка-осџа-неџ. (Текстови, Пагаруша, 175). Како што се гледа од последниот пример, во скопското село Пагаруша регистриравме интересна форма *двеќи* образувана со бројот *два* во основата и со значење на *друџ*.*

Освен посочување на неопределени елементи од општите множества или од нивните определени подмножества, како кај досега наведените примери, јазикот располага и со средства за посочување на неопределени подмножества од општите или определените множества. Има два типа такви средства: 1) за издвојување на само две подмножества или 2) без конкретна информација колку подмножества можат да се издвојат. За издвојување на само две подмножества се употребуваат заменките *еден vs друг*. Примери: *'едниоѝ во-Иѝ'алија з'аминал,...др'уѝиоѝ син во-Ск'оѝје...* (Лаброска, 335); *'Едниоѝ на-др'уѝиоѝ му-в'ика: „Одк'аде-си ѝ'и, др'уѝар?“ ... И ѝ'очна да-к'ажуе и др'уѝиоѝ ѝ'ака.* (Текстови, Горно Соње, 48). *Рѝйна 'еден и фрли една-меѝидија, др'уѝи л'ира....* (Текстови, Дихово, 67); *И-р'аскрили кр'илјѝи, 'оја, 'оја до-н'екое-си м'есѝо, ѝо-ѝ'уѝѝи ч'оekoф, од-едно-м'есѝо ѝо-ѝ'уѝѝи од-др'уѝо ѝо-н'ачека... и-оѝера друѝиѝе Биѝола... сѝиѝна до-некој-манасѝир... Сеѝне 'ошод до-др'уѝиоѝ м'анасѝир...* (Текстови, Слоештица, 72-73); *'Еднијоѝ 'одел н'а-дорва, др'уѝијоѝ с'едел д'ома.* (Текстови, Дебар, 103). Од примерите се гледа дека во зависност од тоа дали се претходно веќе именувани подмножествата или се првпат спомнати, заменките се појавуваат со или без член.

За издвојување на неопределен број подмножества се користи како средство повторувањето на заменката *кој* или на заменката *некој*: *Сѝѝе излеѝле да-ѝо-ѝ'еѝѝи влкоѝ, кој со ѝѝи-ѝоли, кој со ѝушки... со-ѝ'енка ѝдна к'олава, ке-ми-д'а:ѝ, н'екој ѝри-ѝ'оѝѝачи, н'екој ѝеѝ, н'екој д'есеѝ, зависѝи оѝ-ч'ојкоѝ, н'екој ѝ'одобар ѝѝ'о-е.* (Лаброска, 338) *Тие, к'окошкѝѝе разб'ирале ѝѝ'о-му-е на-ч'оekoф. Н'екоја јади, н'екоја н'е-јади.* (Текстови, Јабланица, 145) *Кој – „ѝоа ке ѝѝ сѝѝани“, му велел, кој – вака, кој – инаку. Никој не му ѝоѝоди.* (М. Цепенков, според Б. Конески 1981: 340). Примери од овој тип исто така нема многу во текстовите што ги ексцерпиравме, но, од тие што успеавме да ги најдеме, може да се види дека начинот на изразување е ист како во стандардот.

Како заклучок, можеме да го констатираме следново: именските синтагми со неидентификуван референт во поглед на јазичните средства со кои се изразуваат се совпаѓаат со ситуацијата во стандардот: *некој (некојси)* изразува објективна неопределеност, а *еден* субјективна неопределеност, но во приказните се разбира овие две средства се употребуваат наизменично кога се работи за индивидуализација на референт што претставува живо суштество или конкретен предмет. Употребата на *еден* со значење на неопределен член, посебно се истакнува во синтагмите што

означуваат временски отсек *едно време, еден ден, една ноќ*, индивидуализација што не може да ја оствари *некој* бидејќи носи дополнителна информација на неопределена количина на временскиот отсек, и, главно, во текстовите го сретнавме во комбинација со предлог (*ѿо некое време, ѿо некој ден, до некое време*) или пак може да има нереференцијална употреба, ако се однесува на идност (пр. *некој убав ден ќе се случи ѿоа*).

Примери со *едикојси* регистриравме само во монографијата за Битола (в. Трајковски 2007), иако од говорители од западното наречје добивме усна информација дека формата постои и се употребува како неопределена замена, повеќе со значење на субјективна неопределеност, а помалку со значење на објективна неопределеност. Стандардното *извесен* во дијалектите не го регистриравме, но затоа е мошне фреквентен турцизмот *фил'ин* (со разни фонетски варијанти), кој се употребува да изрази субјективна неопределеност на именската синтагма чија именка центар ја определува.

ИС конституирани од инхерентно маркираните замены кои означуваат индивидуализиран неидентификуван референт *нешѿо, некој, некој си, ѿо некој* ги има во западното македонско наречје и функционираат на ист начин како и во стандардот.

Заменката *дрӯ* и интересната форма *двеки* која ја регистриравме во Скопско, има значење *не оној шѿо е веќе сѿомнаѿ*, т.е. функционира на принцип на опозиција со претходно веќе индивидуализиран или и идентификуван референт и се употребува често во западното дијалектно наречје, сама или во опозиција со *еден*.

Поголемо истражување на ИС со неидентификуван референт и споредба со ситуацијата во југоисточното наречје и во северните говори, сигурно ќе даде уште поинтересни резултати, што останува како предизвик за понатамошни истражувања.

Користена литература:

Видоески, Божидар 2000, Текстови од дијалектите на македонскиот јазик, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Конески Блаже 1981: *Грамаѿика на македонскиот ѿиѿе-раѿиурен јазик*, Култура и др. Скопје.

Конески Блаже 1982: *Исѿорија на македонскиот ѿиѿе-раѿиурен јазик*, Култура, Скопје.

Минова-Гуркова Лилјана 2000, *Синџакса на македонскиот сџандарден јазик*, Магор, Скопје.

Тополињска Зузана 1974: *Грамаџика на именскаџа фрази во македонскиот лиџературен јазик*, МАНУ, Скопје.

Тополињска Зузана 1979: „Кон дефиниџата на членот“, *Присџаџни џредавања, џрилози и библиоџрафија на новиџе членови на МАНУ*, Скопје.

Тополињска Зузана 1995: *Македонскиџе дијалекџи во Еџејска Македонија, кн. I, Синџакса I*, МАНУ, Скопје.

Тополињска Зузана 1997: *Македонскиџе дијалекџи во Еџејска Македонија, кн. I, Синџакса II*, МАНУ, Скопје.

Тополињска Зузана 2003: *Полски – македонски, џрамаџичка конфронџаџија. б. Синџаксичка дериваџија*, МАНУ, Скопје.

Трајковски Кирил 2007: *Биџолскиот џрадски џовор*, Универзитет „Св. Климент Охридски“, Битола.

Veselinka Labroska, Zoran Radicheski

NOUN PHRASES WITH UNIDENTIFIED REFERENT IN THE MACEDONIAN DIALECTS. SEMANTICS AND FORMS

(Summary)

Noun phrases with unidentified referent are special linguistic problem because they refer to the existence or non-existence of a referent for which the particular noun phrase could not be determined, at least not through its composing method, but through other elements - semantics of the verb, temporal actuality/ non-actuality of the predicate etc.

This article elaborates the modes that express noun phrases with unidentified referent in western Macedonian dialects.

We have conducted analysis for the lexical markers of indefiniteness: *некој, еген / груџ, фил'ан* using the texts of the dialects (Vidoeski 2000) with retrospection of the specifics that these lexical markers employ in the referential characteristics of the noun phrase. The NP with *некој* и *некојси* express objective definiteness, whereas the NPs with *еген/ груџ* and the loanword *фил'ан* express subjective definiteness.

Keywords: noun phrase, referential characteristic, lexical markers, indefinite article, objective / subjective indefiniteness, dialects

Бранимир Сџанковиќ

ТОПИКОТ/ФОКУСОТ, ОПРЕДЕЛИТЕЛНОСТА, СПЕЦИФИЧНОСТА И ЧЛЕНОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Рефератот ги согледува определениот и неопределениот член во македонскиот јазик на позицијата на подмет и топик како израз на категоријата референцијалност, за разлика од „голата“ номинална фраза, која е неререференцијална и најчесто се позиционира во прирокот, односно фокусот на реченицата. Единственоста на референтот на именката не е задолжително маркирана во предикативот, бидејќи единицата што се наоѓа во фокусот на исказот не се „оптоварува“ со ваква контекстуално условена и редувантна информација, освен ако дискурсот нема поинакви побарувања. Теориска заднина во интерпретацијата е хипотезата на Крифке дека еволуциската асиметрична бимануелна координација *лева рака/десна рака* со текот на времето била пресликана и на асиметричната структура на човековиот јазик во рамките на дистинкцијата топик/фокус, а оттаму и на синтаксичките односи, како субјект/предикат, глагол/објект итн. Врз основа на сите овие наоди, понудена е и соодветна интерпретација на појавата на удвојување на неопределениот објект во колоквијалниот македонски јазик како топикализација, која придонесува за специфичното читање на именската група.

Клучни зборови: топик, фокус, определителност, специфичност, подмет, прирок, топикализација, македонски јазик

1. Вовед. Предмет и композиција на рефератот

Приложениот реферат се обидува да понуди редуционистичка експликативна интерпретација на дистрибуцијата на определениот член, на неопределениот член и на „голата“ номинална фраза во македонскиот јазик со оглед на семантичките, синтаксичките и информациските околности во кои се наоѓа именската група. Пред сè, во секцијата 2 ќе стане збор за употребата на определениот член како знак на единственост или споменатост/старост во дискурсот на номиналниот референт, односно на неопределениот член, кој придонесува именската група да имплицира или да пресупонира неединственост или неспоме-

натост. Во секцијата 3 се укажува на разликата во дистрибуцијата на определениот член во подметот и прирокот – се констатира дека единственоста не е задолжително маркирана во предикативот во македонскиот јазик, за разлика од англискиот. Понатаму, имајќи го предвид фактот дека ниту неопределениот член најчесто не е дел на прирокот, во 4 се развива идејата дека предикативот во македонскиот јазик има, пред сè, нереференцијален статус – „голата“ именка во предикативот забележува дека референтот во подметот е член на некое множество, без информација дали множеството има само еден, ексклузивен член. Објаснение за разликата во однесувањето на определениот и на неопределениот член во рамките на синтаксичкиот субјект и предикат ќе биде побарано подлабоко, во информациската структура на реченицата, односно, топикот и фокусот, кои во текот на јазичната еволуција биле транспонирани во подметот и во прирокот. Имено, единицата што се наоѓа во фокусот на исказот не се „оптоварува“ со една контекстуално условена и редундантна информација како што е единственоста на референтот, освен ако дискурсот нема поинакви побарувања. Во секцијата 5 ќе биде презентирани и идејата на Крифка дека еволуциската асиметрична бимануелна координација *лева рака/десна рака* со текот на времето била пресликана и на асиметричната структура на човековиот јазик во рамките на дистинкцијата топик/фокус, а оттаму и на синтаксичките односи, како субјект/предикат, глагол/објект итн. Врз основа на сите претходни наоди, во секцијата 6 ќе биде понудена соодветна интерпретација на појавата на удвојување на неопределениот објект во колоквијалниот македонски јазик како топикализација, која придонесува за специфичното читање на именската група. Конечно, во заклучокот во секцијата 7 ќе бидат резимирани сите презентирани факти и констатации.

2. Определениот член наспрема единственоста и споменатоста/староста во дискурсот

Дистрибуцијата на определениот член во јазиците со оваа категорија најчесто се анализира со оглед на семантичко-прагматичките категории **единственост** (Расел 1905) и **споменатост/старост во дискурсот** (Кристоферсен 1939, Хајм 1982). Во реченицата (1) определениот член во *прејисегајтелој на Нитекс од Ниш* имплицира постоење на само еден човек што е претседател на Нитекс од Ниш:

1. **Претседателот/#претседател на Нитекс од Ниш** допатува завчера. (единствено)
2. **The president/#A president of Nitex from Nish** arrived the day before yesterday.
3. **Сналажљиви/#сналажљив председник Нитекса из Ниша** допутовао је прејуче.

Можеме да забележиме дека ситуацијата е слична и во примерот на англиски јазик (2). Во српскиот пример, пак, долгата форма на придавката (таканаречениот определен вид на придавката) ја маркира единственоста на референтот на номиналната фраза во контекстот. Од друга страна, доколку определениот член не е употребен, неопределеноста на номиналната фраза имплицира или пресупонира постоење на уште некои референти во контекстот што можат да ја задоволат позитивната дескрипција, без оглед на тоа дали е присутен неопределениот член:

4. Донеси ми **(едно) палто** од масата! (неединственост)

Слично е и со англискиот и српскиот јазик. Во англискиот јазик неопределениот член, а во српскиот кратката, неопределена форма на придавката, имплицираат или пресупонираат постоење на повеќе потенцијални номинални референти:

5. Bring me **a coat** from the table!

6. Донеси ми **топао капут** са стола!

Речениците (4), (5) и (6) едноставно прагматички се депласирани во контексти во кои постои само едно (топло) палто на масата.

Покрај единственоста, определениот член је маркира и споменатоста, староста на номиналниот референт во дискурсот. Тој го упатува колокуторот референтот на номиналниот израз да го побара во претходните дискурс-модел. Притоа, староста во дискурсот може да биде и индиректна – во примерот (7) најпрвин во дискурсот е воведена куќата, а потоа се зборува за вратите и собите во куќата, кои се маркираат со определениот член, иако конкретно за вратите и собите претходно не станало збор:

7. Ранко се всели во **нова куќа**. **Собите** се огромни, а **вратите** масивни. (старо во дискурсот)

8. Ranko has moved to **a new house**. **The rooms** are huge, and **the doors** are massive.

9. Ранко се уселио у **нову кућу**. **Закошени кров** му се нарочито свиђа.

Ова ни покажува дека и деловите на референти стари во дискурсот се третираат како спомнати (в. повеќе во Станковиќ 2010). Доколку, пак, номиналните фрази *соби* и *прозорци* не се маркирани со определениот член, тогаш служат да воведат нови референти, кои не се иманентен дел на референтот со веќе достапна определена дескрипција:

10. Ранко се всели во **нова куќа**. **Спална соба** има сè уште и кај родителите. (ново во дискурсот)

11. Ranko has moved to **a new house**. **A bedroom** at his parents' house is still available for him.

12. Ранко се уселио у **нову кућу**. **Закошен кров** има и кућа његових родитеља.

Ситуацијата е соодветна и во англискиот и во српскиот јазик, (11) и (12). Неопределениот член и кратката форма на придавката, како немаркирани, никогаш не упатуваат кон стари референти (или нивни делови) во дискурсот.

Можеме да заклучиме дека определениот член служи да упатува кон референти на номинални изрази што се единствени во контекстот или спомнати, стари во дискурсот. Од друга страна, неопределеноста имплицира или пресупонира постоење на повеќе од еден референт што може да ја задоволи дескрипцијата, односно, на референт што не е воведен во дискурсот, дури ни индиректно, како дел на друг референт.

3. Определениот член наспрема подметот и прирокот

Сите факти презентирани во претходната секција имаат едно ограничување во доменот на синтаксата. Имено, прикажаната дистрибуција на определениот член во македонскиот јазик важи за номиналните фрази што се наоѓаат на позицијата на синтаксичкиот подмет, но не и за прирокот – една иста номинална фраза во подметот задолжително ќе биде маркирана со определениот член, но не и како дел на прирокот. За разлика од реченицата (1), во која единственоста на референтот на именката е обележана со определениот член, истата номинална фраза во прирокот на субординираната клауза во (13) го нема определениот член:

13. Во реченицата (1) определениот член во *iprejtsegajteloi na Nitekso od Nish* имплицира постоење на само еден човек што е **претседател на Нитекс од Ниш**.

Меѓутоа, во англискиот јазик номиналната фраза во предикативот не се разликува од истата во подметот – определениот член е задолжителен знак на единственоста, дури и како дел на прирокот:

14. There's just one person who is **the president/#a president of Nitex from Nish**.

Иста е и ситуацијата во српскиот јазик. Единственоста на референтот ќе биде маркирана со помош на долгата форма на придавката и во предикативот, а кратката форма имплицира или пресупонира постоење на повеќе номинални референти:

15. Постоји само једна особа која је **сналажљиви/#сналажљив председник Нитекса из Ниша**.

Оваа меѓујазична разлика ни покажува една битна карактеристика на македонскиот јазик. Имено, во македонскиот именката во предикативот забележува дека подметот е член на некое множество, без информација дали множеството има само еден, ексклузивен член (освен ако дискурсот нема поинакви побарувања), за разлика од англис-

киот и од српскиот јазик, во кои оваа информација е задолжително енкодирана во прирокот.

За разлика од семантичката категорија [±единственост], дискурс-ориентираната споменатост (најчесто) е маркирана во предикативот во македонскиот јазик:

16. Добре дојдовте во централата на Нитекс од Ниш. Ова е Милан Стевановиќ. Тој е **директорот на Нитекс**.

Во вакви контексти отсуството на определениот член звучи необично и е прагматички депласирано, освен во контексти во кои постои повеќе од еден директор:

17. Добре дојдовте во централата на Нитекс од Ниш. Ова е Милан Стевановиќ. Тој е **#директор на Нитекс**.

Според тоа, за разлика од единственоста, споменатоста во македонскиот јазик се маркира со помош на определениот член на двете основни синтаксички позиции, и во подметот и во прирокот.

Интересно е дека и придавската форма во српскиот јазик слично се однесува како и именската фраза во македонскиот, во случаите кога „голата“ (аноминална) придавка има предикативна функција. Вообичаено е на таа позиција да се најде кратката форма, без оглед на единственоста – следната реченица е прагматична без оглед на тоа дали во контекстот постои уште некој стап, или уште некој зелен стап, или кој било друг зелен предмет:

18. Овај штап је **зелен/#зелени**.

Меѓутоа, доколку придавката и припишаната особина се стари во дискурсот, тие служат за упатување кон референти во претходните дискурс-модел и ќе биде употребена долгата форма на придавката (определениот вид):

19. Дечак на крају реда је **брзоплети/#брзоплет** о којем сам ти причао.

Очигледно е дека подметот и прирокот, како фундаментални синтаксички категории, имаат поинаква склоност кон маркирање на единственоста. Во следните секции ќе се обидам да понудам објаснение на овој факт.

4. Неопределениот и определениот член во предикативот – неререференцијалноста

Констатиравме дека во македонскиот јазик определениот член стои постноминално во предикативот само за да ја маркира споменатоста. Оттука би требало да се очекува дека неопределениот член во македонскиот јазик поприродно ќе се најде во прирокот. Интересно е, меѓутоа, дека ниту неопределениот член најчесто не е присутен во прирокот:

20. Марко Јовчевски е **Ø проректор за финансии**.

21. Марко Јовчевски е (#)еден проректор за финансии.

За единицата *проректор за финансии* во (20) велиме дека е неререференцијална. Од друга страна, реченицата (21) е исто така неререференцијална и е во потполност граматична, но може да се употреби само во одредени контексти.

Пред сè, неопределениот член *еден* во соодветни контексти може да добие евалуативно читање, негативно или позитивно – Марко Јовчевски е типичен претставник на типот „проректор за финансии“. Во тој случај, колокуторот во самиот контекст мора да побара информации за инференции дали и кои позитивни и/или негативни конотациски карактеристики локуторот му ги припишува на подметот: прецизен е, штедлив, го интересираат само пари или нешто слично. Евалуативно читање добиваат и аналогните примери (со *један* во рамките на предикативот) и на српски јазик:

22. Марко Јовчевски је Ø проректор за финансије.

23. Марко Јовчевски је један проректор за финансије. (евалуативно)

Покрај евалуативното читање, (21) звучи потполно прагматично кога реченицата не се завршува само со предикативот, туку е дополнета со нерестриktivна релативна клауза, како на пример во (24):

24. Марко Јовчевски е еден проректор за финансии, за кого имам многу работи да ти раскажам.

Дури и определениот член во (25) е дозволен, без оглед на фактот дека ниту еден проректор претходно не бил воведен во дискурсот, но само доколку во понатамошниот развој на дискурсот постои уште некоја информација за референтот, како и во (24)¹:

25. Марко Јовчевски е проректорот за финансии за кого имам многу работи да ти раскажам.

И неопределениот член во (24) и определениот во (25) служат за воведување на нова единица во дискурсот, но за разлика од неререференцијалниот „нулти член“ во (20) и (22), двата члена имаат иста задача: да му стават на локуторот до знаење дека повеќе информации за новата дискурсна единица ќе бидат понудени во продолжение на дискурсот. Ова едноставно ни објаснува како и зошто двата члена можеле да се појават во предикативот – всушност, истиот номинален конституент (*еден проректор, проректорот*) е и подмет на следната релативна клауза, а веќе констатиравме дека членот е „задолжително“ дел на подметот².

¹ Разликата во рестриktivноста на релативните клаузи во речениците (24) и (25) не е релевантна за оваа анализа и тоа прашање ќе го оставиме настрана.

² На сличен начин и во српскиот јазик долгата форма на придавката мора да се појави во предикативот доколку е дополнета со релативна клауза, без оглед на фактот дека единицата е нова во дискурсот:

1. Момир Видановиќ је **сналажљиви о којем ти никад нисам причао.**
2. Момир Видановиќ је **#сналажљив о којем ти никад нисам причао.**

Слично, Тања Јонин во Јонин 2006 пишува за „забележителноста“ (noteworthiness) на заменката *this* во колоквијалниот англиски. Имено, демонстративот *this* може да се појави во неопределени контексти, но само како маркер на специфичноста, која Јонин ја објаснува како забележителност на единицата, маркер на локуторот дека референтот е важен за понатамошниот развој на дискурсот:

26. There's **this guy** who run away from school.

Во лингвистичката литература неопределителноста како категорија најчесто со едноставна негација се изведува од категоријата определителност. Меѓутоа, Честерман во Честерман 1991 смета дека неопределителноста и определителноста не се квалитативно проста опозиција. Слично, во Хокинс 1991 авторот пишува дека неопределителноста претставува дескриптивен проблем, бидејќи интерпретациите на неопределениот член се изведуваат од имплицатурите во контексти во кои определениот член не е употребен. Нашата анализа не се обидува двете категории да ги контрастира. Напротив, врз основа на претходните забелешки, јасно е дека двете категории, определителност и неопределителност, можеме редукционистички да ги сметаме за два рефlekса на една единствена категорија – референцијалноста воопшто.

Лонгобарди во Лонгобарди 1994 поставува хипотеза дека во јазиците со член реченичниот аргумент (подметот, на пример) не може да постои без постоење детерминаторска фраза, DP. Ова е некој вид синтаксичко побарување од логиката/семантиката. Според тоа, подметот на реченицата во македонскиот јазик се формира така што именката на оваа референцијална позиција добива соодветен определен или неопределен член, како маркери на единственост или неединственост, односно старост или новост во дискурсот, а кога е во прашање именскиот референт. Овие процедурални единици помагаат во идентификацијата на екстралингвистичкиот денотат на јазичниот израз, но очигледно служат и за да упатат кон делот на реченицата што го претставува подметот. На ист начин и отсуството на двата члена во предикативот може да биде анализирано како граматички маркер дека таа реченична партиција го конституира прирокот.

Се поставува логично прашање – која е причината зошто карактеристиката [±споменатост] е, а [±единственост] не е релевантна за синтаксичкиот прирок? Одговорот е очигледно скриен зад природата на синтаксичкиот субјект и предикт, коишто претставуваат синтаксичка формализација на топикот и фокусот, соодветно, во рамките на информациската организација на реченицата, а за што повеќе ќе стане збор во наредната секција.

5. Членот наспрема топикот и фокусот. Бимануелната координација

Ќе је повториме штотуку споменатата изоструктурална апроксимација дека подметот на реченицата е синтаксичка формализација на топикот, а прирокот – на реченичниот фокус. Крифка во Крифка 2008 смета дека бимануелната координација кај човекот и двосложната топик/фокус (Т/Ф) структура на човековиот јазик директно се поврзани. Пред сè, структурата Т/Ф е универзална и единствена карактеристика на хуманите јазици, која не е посведочена во анималната комуникација. Мануелната латеријализација, која се манифестира во асиметричната бимануелна координација, можеби е и највпечатлива карактеристика на човековите акции, понагласена кај човекот отколку кај другите примати. Според Крифка, постои очигледна структурална сличност помеѓу асиметричната бимануелна координација и структурата Т/Ф, а која може да се забележи и во гестовниот и знаковните јазици:

Недоминантна (Л) рака ↔ Топик (Т)
Доминантна (Д) рака ↔ Фокус (Ф)

Крифка смета дека оваа сличност е доволна за да претпоставиме дека мануелната латеријализација е адаптација што ѝ претходи на структурата на Т/Ф во еволуцијата на човековиот јазик. Во еден момент на еволутивниот развој рачната манипулација почнала да се латеријализира – недоминантната, лева рака сè повеќе служи само за држење на предметот што се обработува, додека доминантната, десна со помош на алатки прави мали прецизни корекции на предметот, припишувајќи му нови својства. Ваквата асиметрија со текот на времето е транспонирана и на структурата на двата јазични знака – топикот е веќе воспоставена, стара единица, и „се наоѓа од левата страна“, додека фокусот дава дополнителна информација за денотатот на Т и „се наоѓа од десната страна на исказот“.

Истата структура може да се забележи и во структурата субјект/предикт (С/П). Денотатот на предиктот содржи „слот“ за аргумент, кој е пополнет од страна на денотатот на субјектот. Авторот констатира дека структурата Т/Ф ѝ претходи на структурата С/П, што значи дека и оваа структура е поврзана со мануелната латеријализација:

Топик (Т) ↔ субјект (С)
Фокус (Ф) ↔ предикт (П)

Недоминантна (Л) рака ↔ Топик (Т) ↔ субјект (С)
Доминантна (Д) рака ↔ Фокус (Ф) ↔ предикт (П)

Со помош на операцијата рекурзивност истата схема се повторува и во структурите од типот функција/аргумент, како на пример, во односот глагол – објект.

Доколку сега претходните синтаксички наоди на дистрибуцијата на членот ги префрлиме на терен на информациската структура на исказот, многу поедноставно ни е да заклучиме која е причината што природот во македонскиот јазик не ја маркира единственоста – едноставно, единицата што се наоѓа во фокусот на исказот не се „оптоварува“ со една контекстуално условена и редувантна информација. Меѓутоа, доколку истата единица е дискурс-стара, таа задолжително ќе биде обележана со определениот членот.

Зошто? Определениот и неопределениот член очигледно имаат моќ да топикализираат, да упатат кон референти за кои нешто ќе биде кажано во рамките на фокусот. Слично, и Јонин смета дека употребата на *this* во колоквијалниот англиски јазик е топикализација. Така, имајќи ги предвид претходно презентираниите факти, можеме да го констатираме следново: определениот и неопределениот член, како референцијални единици, се маркери на топикот/субјектот/„левата страна“, додека нултиот член не е референцијален и е маркер на фокусот/предиктот/„десната страна“.

6. Неопределениот член, специфичноста и удвојување на објектот

Неопределениот член во повеќето јазици со член, всушност, има две функции: пред сè, да воведи нова, специфична единица во дискурсот, но и да денотира некој, кој и да е референт на номиналниот израз. Во двата случаја ќе биде употребен неопределениот член, кој ќе има амбигвитетно читање – специфично и неспецифично. Таков е случај и со номиналните единици на позицијата на синтаксички објект во македонскиот и во англискиот јазик, на пример, во модални контексти како следниот:

27. Горан сака да купи **еден мотор**. (двосмислено)

28. Goran wants to buy **a motorcycle**.

Речениците (27) и (28) можат да значат дека постои единствен мотор, кој Горан сака да го купи, но и дека Горан сака да купи некој, кој и да е мотор. За да се добие недвосмислено неспецифично читање („кој и да е мотор“) на реченицата (27), доволно е да го елиминираме неопределениот член:

29. Горан сака да купи **мотор**. (неспецифично)

Според тоа, како и во претходните наоди, во (27) и (28) (неопределениот) членот има поголем референцијален потенцијал од „голата“ номинална фраза.

Презентираната „двојна“, двосмислена природа на неопределениот член, всушност, е една од причините зошто авторите како споменатите Честерман и Хокинс сметаат дека категоријата неопределеност побарува посложена интерпретација од вообичаената, како едноставна негација на определеноста. Се разбира, јазиците со член најчесто формираат и инвентари со маркери на специфичност или неспецифичност на неопределената номинална фраза, кои можеме да ги сметаме како помошна граматикализација на семантичката дистинкција [$\pm$ (неопределена) специфичност].

Интересно е како во јазичната еволуција некои граматички решенија со времето интерлокуторите ги пренесуваат во нови контексти и така формираат предуслови за евентуална понатамошна граматикализација. Така, Фридман пишува за удвојување на неопределениот директен објект во колоквијалниот македонски, како во примерот:

30. **Ја барам една марка**, ама не **ја** најдов. (Фридман 1993: 291)³

Забележуваме дека удвоениот објект, всушност, претставува поместување на објектот во предглаголска позиција, со што објектот се топикализира и така добива недвосмислено специфично читање. Клитиката сигнализира дека референтот е непознат, но специфичен и забележителен – релевантен е за продолжението на дискурсот бидејќи уште нешто ќе биде кажано за единствениот референт. Од тие причини реченицата (30) може да се заврши со клаузата *ама не ја најдов*.

Во стандардниот македонски јазик оваа реченица би требало да гласи:

31. Барам **една марка**, ама не **ја** најдов.

Бидејќи фразата *една марка* може да има и неспецифична интерпретација, реченицата (31) може да има и поинаков завршок, како:

32. Барам **една марка**, ама не најдов ниту една.

Од друга страна, „голата“ номинална фраза нема доволен референцијален потенцијал и не може да се комбинира со клаузата *ама не ја најдов*:

33. Барам **Ø марка**, #ама не **ја** најдов.

На ист начин и примерот со удвоениот објект од колоквијалниот стил има строго специфично читање и не може да се комбинира со завршокот што пресупонира неспецифичност:

34. **Ја барам една марка**, #но не можам да најдам ниту една.

Според тоа, можеме да констатираме дека појавата за која пишува Фридман е обид постојните граматички ресурси да бидат употребени во поинакви контексти за недвосмислено да маркираат семантичка категорија којашто во македонскиот јазик засега не е енциодирана.⁴ Воед-

³ Истата појава е забележана и во грчкиот и албанскиот јазик (Казазис и Пендерудакис 1976).

⁴ Удвојувањето на неопределениот објект е можно не само кога се работи за директниот објект. На ист начин во колоквијалниот говор се прави дистинкција помеѓу

но, таа е само логично продолжение на граматикализацијата на структурите формирани за време на прогресивните балкански измени во историјата на македонски јазик.⁵

7. Заклучок

Статијата ги согледува определениот и неопределениот член во македонскиот јазик на позицијата на подмет и топик како израз на категоријата референцијалност, за разлика од „голата“ номинална фраза, која е неререференцијална и најчесто се позиционира во прирокот, односно фокусот на реченицата. Се констатира дека единственоста не е задолжително маркирана во предикативот бидејќи тој само забележува дека подметот е член на некое множество, без информација дали множеството има само еден, ексклузивен член. Едноставно, единицата што се наоѓа во фокусот на исказот не се „оптоварува“ со една контекстуално условена и редундантна информација како што е единственоста на референтот, освен ако дискурсот нема поинакви побарувања. Како теориска заднина во интерпретацијата ни послужи хипотезата на Крифка дека еволуциската асиметрична бимануелна координација *лева рака/десна рака* со текот на времето била пресликана и на асиметричната структура на човечкиот јазик во рамките на дистинкцијата топик/фокус, а оттаму и на синтаксичките односи, како субјект/предикт, глагол/објект итн. На крај, врз основа на сите овие наоди, беше понудена и соодветна интерпретација на појавата на удвојување на неопределениот објект во колоквијалниот македонски јазик како топикализација, која придонесува за специфичното читање на именската група.

неспцифичното и специфичното читање на индиректниот објект. Во наредните примери, неопределениот член во (1) е двосмислен по оглед на специфичноста, додека нестандартно удвоениот објект во (2) има строго специфично читање:

1. Директорот на Нитекс сака да подари награда на **една работничка**. (двосмислено)
2. Директорот на Нитекс сака да **ѝ** подари награда на **една работничка**. (специфично)

⁵ Интересно е дека, слично како и со удвојувањето на неопределениот објект во македонскиот, и во српскиот јазик во присуство на квантификатор како што е *сваки* определениот вид на придавката добива и (неопределена) специфична интерпретација:

1. Сваки професор је прочитао један **интересантан** рад. (неспцифично)
2. Сваки професор је прочитао један **интересантни** рад. (двосмислено)

Литература:

Јонин 2006: Ionin, T. THIS is definitely specific: Specificity and definiteness in article systems, *Natural Language Semantics* 14: 175–234, 2006

Казазис и Пендерудакис 1976: Kazazis, K. & J. Pentheroudakis, „Reduplication of Indefinite Direct Objects in Albanian and Modern Greek“, *Language* 52: 398–403, 1976

Кристоферсен 1939: Christophersen, P. „The articles: A study of their theory and use in English“, Copenhagen: Munksgaard, 1939

Крифка 2008: Krifka, M. „Functional similarities between bimanual coordination and topic/comment structure“, во: Regine Eckardt, Gerhard Jäger & Tonjes Veenstra (eds.), *Variation, selection, development: Probing the evolutionary model of language change*: 307-336, Berlin: Mouton de Gruyter, 2008

Лонгобарди 1994: Longobardi, G. „Reference and proper names: A Theory of N-movement in Syntax and Logical Form“, *Linguistic Inquiry* 25,4: 609-655, 1994

Расел 1905: Russell, B. „On denoting“, *Mind* 14: 479-493, 1905

Станковиќ 2010: Станковиќ, Б. „Члан у македонском језику и категорија придевског вида у српском језику“, *Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу*, година XXIII, бр. 10, Филозофски факултет, Ниш, 2010, 487-496

Фридман 1993: Friedman, V. „Macedonian“, во: Bernard Comrie & Greville Corbett (eds.), *The Slavonic Languages*, London, 1993, 249–305

Хајм 1982: Heim, I. „The semantics of definite and indefinite noun phrases“, PhD dissertation, University of Massachusetts, Amherst, 1982

Хокинс 1991: Hawkins, J. „On (in) definite articles: implicatures and (in) grammaticality prediction. *Journal of Linguistics* 27: 405–442, 1991

Честерман 1991: Chesterman, A. „On Definiteness“, Cambridge University Press, Cambridge, 1991

Branimir Stanković

TOPIC/FOCUS, DEFINITENESS, SPECIFICITY
AND ARTICLE IN MACEDONIAN LANGUAGE

(Summary)

The paper analyzes the definite and indefinite article in Macedonian language in the subject and predicate position as expression of the category of referentiality, unlike the “bare” nominal phrase, which is nonreferential and most often positioned in the predicate/focus. The uniqueness of the noun referent is not obligatorily marked in the predicative, because the item in the focus is not “burdened” with this contextually conditioned and redundant information, unless there are different discourse demands. Theoretical background for the interpretation is Krifka’s hypothesis that the evolutionary asymmetric bimanual coordination *left hand/right hand* has been transferred onto the asymmetric structure of human language in the distinction topic/focus, and from there onto the syntax categories subject/predicate, verb/object etc. Based on all of these findings, an interpretation of the phenomenon of indefinite object doubling in colloquial Macedonian language is offered – **topicalization**, which contributes to the specific reading of the noun phrase.

Keywords: topic, focus, definiteness, specificity, subject, predicate, topicalization, Macedonian language

**МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
НАСПРОТИ ДРУГИТЕ ЈАЗИЦИ.
МОДАЛНОСТА ВО ЈАЗИКОТ**

Елена Верижникова

АДМИРАТИВНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Што ти **бил** животот!
Сон од привид да делиме!
Блаже Конески

Апстракт: Адмиративноста како функционално-семантичка категорија сè повеќе го привлекува вниманието на лингвистите. Во трудот се разгледани глаголските форми, сум-л-форма, да-конструкција, идно време, плусквамперфект кои во македонскиот јазик го изразуваат тоа значење.

Клучни зборови: македонски јазик, адмиратив, евиденцијалност, да-конструкција, идно време, плусквамперфект

Во најново време адмиративноста како функционално-семантичка категорија сè повеќе го привлекува вниманието на лингвистите. Врз материјалот на различни јазици објавени се веќе голем број трудови, кои целосно или делумно (најчесто во рамките на истражувања на евиденцијалноста) ѝ се посветени на таа појава [в. на пример *Эвиденциальность 2007*, Алексова 2003].

Македонскиот јазичен материјал е широко застапен во типолошките проучувања на адмиративноста, во најголема мера благодарение на многубројните трудови на В. Фридман, кои го третираат како специјално, така и во балканистички контекст [Friedman 1981, 1986, 2005 и др.]. Постигнувањата во сестраното разгледување на адмиративното значење на евиденцијалните форми се инспирација за да се види кои сè можности постојат во македонскиот јазик за изразување на адмиративното значење и какви корелации и разлики постојат меѓу нив, а и што всушност стои зад тој поим – адмиративност. Овде ќе

зборуваме само за глаголските форми кои можат да го изразат тоа значење.

Анализата на адмиративноста е доста комплицирана, поради неколку причини. Како прво, глаголскиот систем на македонскиот јазик е доста сложен и разгранет. И не само тоа: на синхрониски план тој претставува ситуација кога многу форми се здобиле со нови значења зачувувајќи ги и старите, и затоа претставуваат проблем за третирање на нивниот статус, а и не можат да бидат дефинирани еднозначно, припаѓајќи истовремено кон категоријата време и начин, време и евиденцијалност. Оттука произлегуваат обиди да се третираат како граматички хомоними или, пак, тешкотиите со објаснување на останатите значења при вклучувањето во една од алтернативните категории. Како второ, адмиративноста е тесно поврзана со таквите појави како што се модалност, евиденцијалност и епистемичност.

Се придржуваме до широкото поимање на модалноста. Притоа разликуваме 1) модалност како однос на ситуацијата спрема реалноста, што е граматикализирана како глаголски начин. Таа традиционално се нарекува објективна модалност, иако предложени се и други термини. Без разлика кој термин се употребува важно е да се има предвид дека и овде таа врска меѓу исказот и ситуацијата се воспоставува од говорникот; 2) модалност како однос, оценка на ситуацијата од страна на говорникот. Тука има повеќе видови оценка: од етичка гледна точка, од гледна точка на интензивноста на дејството и така натаму. Овие значења традиционално се опфаќаат со поимот субјективна модалност. Овде нас ќе нè интересира пред сè таканаречената епистемичка модалност, односно оценка на степенот на веројатноста на ситуацијата од гледна точка на говорникот. Адмиративноста има врска со овој тип модалност. „Оценка на веројатноста на ситуацијата говорникот може да дава во два различни случаја. Како прво (и тоа е најприродно), може да се прогнозира веројатноста на некоја ситуација, за постоењето на која во сегашност, минато или иднина говорникот нема сигурни податоци. Вториот тип на епистемичката оценка говорникот го дава *post factum*, то ест во однос на ситуацијата, веродостојноста на која му е добра познатата; во овој случај говорникот соопштува дали настапувањето на ситуацијата се совпаѓа со епистемичката хипотеза, којашто ја имал пред тоа" [Плунгјан 2003: 311]. Адмиративот изразува епистемичка неочекуваност, односно покажува дека некоја реална ситуација не се совпаѓа со претставата која говорното лице ја имало пред да дознае за ситуацијата. Евиденцијалноста, пак, на современата етапа на досегашните опширни типолошки истражувања на таа категорија, се третира како начин на пристапот до информацијата за дејството: директен/индиректен и личен/неличен [Плунгјан 2011: 463]. Комбинација на тие

признаци ги разликува ренаративот (прекажување) и конклузивот (личен заклучок на говорникот за дејството врз основа на некои негови резултати). Како таква таа изразува само имање/немање информација за веројатноста на информацијата за дејството. Но во зависност од временскиот план, од контекстот таканаречените прекажани форми можат да изразуваат различен степен на веројатност дури до дубитативност, то ест целосна негација на веројатноста на дејството. Како што е познато, показателот на евиденцијалноста за минати/сегашни ситуации во македонскиот јазик формално се совпаѓа со формата за минато неопределено време и во ред случаи тешко е да се одреди за кое од значењата станува збор (перфектно или евиденцијално), односно таа настапува како дифузна, амбивалентна форма. Ваква состојба не е уникатна за релативно нови граматички појави во еден јазик, кои се развиле врз основа на наследениот потенцијал. Тоа е карактеристично за балканските јазици, истото се констатира и за албанскиот [Сытов 1979: 111]. Евиденцијалноста е поврзана со модалност. Адмиративноста, пак, според дефиницијата на В. Фридман се наоѓа меѓу модалноста и евиденцијалноста [Friedman 2005].

1. Најзабележителниот и најопишан начин на изразување на адмиративноста во македонскиот јазик се формите **сум-л-форма**. Дејството се однесува на планот на минатото или на сегашноста.

Најлесен за анализа е случајот кога се искажува сегашно дејство, бидејќи во тој случај појасна е разликата меѓу темпоралната и модалната карактеристика на формата.

Ученикот со кого разговаравме понекогаш за штогоде, се изненади, Бигоре не сум знаел што те **влечела** филозофијата! **М. Фотев**

(Илче ѝе.) **САНДРЕ** (ракоѝлеска) **Пеало** ти, Илче, грло, како циганско трло! **Р. Крле, Милиони маченици**

Таа плесна со рацете од задоволство.

„Конечно, те налутив! Ете, значи и ти **си знаел** да се лутиш“.

Х. Крстевски

ИЛЧЕ (се сѝушѝа да му ѝи земе чевлиѝе, но ѝри изврѝувањето на рацеѝе, за ѝолесно да му ѝи оѝѝирѝне, од нив исѝаѓа ѝисмо и се ѝушѝа ѝо неѝо). Ете што **била** работата! Гледате ли кај **се криел** ѝаволот!... **Р. Крле, Милиони маченици**

Од евиденцијална гледна точка тоа е дејство за кое информацијата е лична и директно достапна за говорникот. За изјаснување на лингвистичката природа на адмиративноста важно е да се нагласи дека не е доволно да е присутна само нијансата на „чудење“. Чудењето присутно и во ексклазивни искази од типот: **Колку си убава!** Но во тој случај семантичката структура на исказот би била: *Ти си убава. Го гледам твоа. Јас констатирам: ме восхиќува интензивноста на твојот знак.* Во исказот од типот **Ти си била убава!** семантичката структура може да се претстави како *Мислев дека [најверојатно] не си убава/Не знаев дека си убава.. Констатирам: гледам дека си убава и твоа ме чуди.* Констатација што се остварува во моментот на когницијата (осознавањето на ситуацијата) од страна на говорникот е во спротивност со неговата епистемичка прогноза и информацијата за тоа се содржи во исказот. Со употреба на адмиративот се сигнализира промена во когнитивната состојба на говорникот. Притоа, важно е да се одбележи дека адмиративот е форма на слободен избор. Дури и кога има осознавање на некоја ситуација која постоела порано, макар што присутно и чудење, говорникот може да не го експлицира со употреба на посебна граматичка форма, ограничувајќи се со лексички средства, како што е случај во следниве примери:

- Колку е настојчива младоста! – одеднаш живнува старичката. – Па ти си многу упорна, мила. Ми се допаѓа што си таква. **В. Саздова**

„Имам еден син. Со другарите нешто свират, вежбаат, снимаат. Па сакам да те замолам ако можеш да се видиш со него деновите. Дај ми мобилен за да те побараме.“
Ааа... значи тука лежи зајакот. **И. Цамбазов**

И Геле го чита она „Јас ја сакам Буба“, па си вели:

- Па ја сакам, но не знам кога сум го напишал ова! Можеби ноќе! Леле, јас сум месечар! – и при таа мисла заборава да мисли и на Буба, и на сакање, и на сè. **Б. Смаќоски**

Се согласуваме со тврдењето на В.Фридман дека и кога дејствата означени со адмиративни форми се однесуваат на планот на сегашноста, тоа се состојби кои се резултат од претходното дејство или продолжуваат од минатото, „па и изненадата или чудењето на говорникот исто така ја посочува минатата состојба на неверување или незнаење на говорникот, кога немаше да ја потврди констатацијата. И така во својата стативност и врзување на минатоста со сегашноста адмиративната употреба делумно го чува значењето на перфектот од кој го

води своето потекло“ [Фридман 1980: 128]. Не случајно тука многу често ги среќаваме глаголите **сум** и **имам**.

- Море, уста те болела, рече другарот Дамјан Мравески, а бре **ти си бил** цел писател: кој може олку да каже и да изнакаже, рече, не знаев дека **ти си бил** готов писател. Да умрев, не ќе знаев, рече. **П. М. Андреевски, Скакулци**

Или пак, тоа може да бидат вонвременски, општи вистини, кои човекот допрва ги открива, осознава. Тоа се заклучоци кои човекот ги прави врз основа на своето животно искуство.

Ни се изродија и четири дечиња, трите машки, крајното женско и си велам: „Ех, бре животе, животе, колку **си бил мил** кога на душата ми е добро?“ **К. Мисиркова-Руменова**

Но сега веќе знае дека само времето **не ја губело** силата и дека само кај него **останувала** непроменета и брзината. А Теофил веќе ги загубил обете. **П. М. Андреевски, Последниџе селани**

Во тоа се гледа врската на адмиративот со конклузивното значење. К. Алексова во своите истражувања стигнува до заклучок дека адмиративот во бугарскиот јазик е специфична емоционално-експресивна употреба на конклузивот (умозаклучителен модус) [Алексова 2001: 33]. При сето заедничко што ги карактеризира балканословенските јазици, во македонскиот јазик ситуацијата е поинаква во соодносот на темпоралното, адмиративното и евиденцијалните значења на **сум-л-формите**, најверојатно степенот на поврзаноста на адмиративното значење со останатите варира во различни негови контекстуални реализации. Во македонскиот јазик не е оправдано изделување на конклузивот како посебна категорија. Тоа е едно од значењата на евиденцијалноста.

Една од честите употреби на адмиративот е фразеологизираниот израз *Имало Госџог!*, кога се случува нешто што според говорникот одговора на неговото поимање на правда, праведност, милост на судбината:

Со умот си рече: „**Имало Господ**. По толку дена, како што се хранам со сува храна и со конзерви, сега да ручам топла и сочна зготвена храна.“ **М. Христовски**

Во ред контекстуални значења очигледна е врската со значењето на перфектот. Понекогаш кога станува збор за минато дејство тешко е да се одреди за кое значење се работи – за адмиративно или за перфектно.

Прво што ми рече кога ме виде беше:

– Кај си бе, Гонцо, ама **си поцрнела и си пораснала!**

Ј. Михајловска-Георгиева

Тоа е класичен контекст во кој се употребува **сум-л-форма** и кој не му противречи ниту на значењето на перфектот, ниту на адмиративот. Новата за говорителот состојба е резултат на дејството во минатото, и тој резултат се констатира врз основа на лично набљудување, кое, впрочем, се однесува на резултатот. Прашањето во овој случај, дали тука говорникот би употребил форма **си поцрнета** или **била поцрнета**, во тој случај адмиративноста е одвоена од резултативноста. Во следниов пример **сум-л-форми** се употребени во една низа заедно со дефинитивно адмиративна форма, и тоа говори во полза на општиот адмиративен карактер на исказот:

КАТА У, да не ни кажеа немаше да го познам. Многу **се изменил**. Кога си отиде беше дробен, мал, слаб... А сега **пораснал, се здебелил**... Оти облекана... Пак и мустакине ги **бричел**, како сега овде в град, та ела познај го.

АНГЕЛЕ Американска мода е да се бричат мустаките. Пак, таму живеев!

КАТА Што ти знам јас од каде и од кого. Нели ги бричат...

Р. Крле, *Париџе се оџејувачка*

Фактот дека адмиратив во македонскиот јазик не може да се употребува како форма за нарација, туку само за единична констатација на неочекуваниот факт или состојба исто така е во согласност со врската на адмиративот со матицата, односно со перфектот како време, кое првобитно, за разлика од аористот не може да биде носител на нарацијата.

Една од регуларните контекстуални реализации на адмиративот при искажување минати ситуации е ревидирање на ситуациите за кои говорникот имал поинакво мислење, не разбираше: нечии зборови, кобни соништа итн.:

Децата навистина не смеат да им судат на родителите. Дедо така рече и **имал право**... **Ј. Вladoва, *Девојчето со две имиња***

Имале право моите, светот нема да ми побегне, допрва е пред мене животот и патувањата. Ни на сон не ќе можев да поверувам тогаш дека за сосема кусо време толку многу ќе пропатувам и ќе видам. **Ј. Михајловска-Георгиева**

Се наведнуваше таа над сандакот, се драскаше, го прегрнуваше, се исправаше и, кршејќи прсти, раскажуваше како извадила заб во сонот и дека тој заб – ете што **бил** и на што **излегол**. **П. М. Андреевски, *Закој на селскиот виолинист Ѓорѓија Димоски*** (*изваден заб на сон според верувањата, коби смрт на близок човек*)

Сметаме дека не можеме да ги третираме како адмиративни тие употреби во кои јасно се гледа дубитативност, и каде дејството не е реално, дури и да е присутна нијанса на чудење поради исказот на соговорникот:

Колкупати сум плачела од бес кога ќе се вратам од школо и кога ќе видам дека во мое отсуство ми зел гумичка или ми украде некоја скриена мастика. Па после кога ќе му речам, вели:

- Де бе, Гонцо, де бе, Брезичке, ептен ми беше потребна гумичката, а ти не беше тука, инаку, знаеш ти, не сум јас таков.

Како да не, **не бил таков**, баш таков е. **Ј. Михајловска-Георгиева** Односно: *тој тврди нешто, јас констатирам: неговото исказ не е виситивен и ме иритира дека тој го тврди тоа.*

Си спомнуваш кога ќе речеше: Од Бобиш се слизгам? (си спомнувам, како **не ќе сум си спомнувал!**)... **В. Малески. Она што беше небо.** Односно: *како не ќе си спомнувам=како може да не си спомнувам+ ренаративност-дубитативност – како што велиш ти и ме чуди дека си можел за тоа да се посомневаш.*

Во овие примери формата настапува како ренаративна, во нејзината условена од контекстот дубитативна разновидност. Чудењето не е автоматски и адмиративност.

2. Во адмиративно значење може да се јавува независна да-конструкција. Таа употреба е одбележана кај [Конески 1954: 155], [Шанова 1984: 248] и [Усикова 2003: 213]. Адмиративноста во западното маке-

донско наречје, со посебно внимание кон употребата на **да**-конструкција се разгледува од [Лаброска 2010].

Со **да**-*praesens* се искажуваат реални минати или сегашни дејства и состојби, при што констатацијата е придружена со модална нијанса на чудење во врска со ситуацијата, која не се совпаѓа со очекувањата на говорникот. Меѓу значењето на **да**-конструкција и адмиративното значење на **сум**-л-форма, сепак, постои разлика која може да се согледа од следниов пример:

Ми го **плениле** бостанот! Јас толку време се мачев, го копав, го вадев, а сега **да го испокрадат!** <...> краста да ги јаде!
Ми го испокрадија бостанот! – повторуваше таа. **П. Трпковски**

Во примеров со л-формата се констатира ситуацијата во моментот на нејзиното откривање. Со **да**-*praesens* се искажува нејзиното емоционално осмислување, ситуацијата се рефлектира, се преживува и се споделува со другите. Третиот глагол во аористната форма ја констатира ситуацијата како факт кој веќе е влезен во знаењето на говорникот. Една од разликите меѓу двете адмиративни употреби е во односот кон точката на когницијата. Констатацијата направена со сум-л-форма (прототипски) се совпаѓа со таа точка, констатацијата направена со **да**-*praesens* следува по неа.

Оттука произлегуваат различни контекстуални реализации на адмиративното значење на **да**-*praesens*. Тоа може да биде емоционална констатација на ситуацијата која не се поклопува со тоа што, според неговите претстави треба да биде:

КОЛЕ <...> Е, гиди времиња, разбираш, што дочекавме – деца **да нè учат**, разбираш, како се работи. Тие, разбираш, на нас старите **да ни солат ум!** **Р. Крле, Милиони маченици**

Исто така формите **да**-*praesens* можат да именуваат конкретни дејства во минато, кои беа неочекувани за говорното лице:

Градските светилки блеснаа и градот го продолжи денот. Една од нив светна пред нашата клупа и ја осветли старчевата бела глава. Ми се стори дека старецот се вознемири од светлината. Како да се криеше од некого, како да бараше мир и спокојство во мракот.

„Ке патуваш?“ – ме праша.

„Не патувам. Го чекам експресниот воз“ – му реков.

„Мојот воз да ти оди пред малце. Треба да го чекам другиот“ – рече.

К. Мисиркова-Руменова

Ги молам да ми ја кажат вистината и тие, најпосле ми кажаа. Мој Нацко да ги изгуби двете нозе... **К. Мисиркова-Руменова**

Се чини дека во овој случај имаме работа со своевиден адресиран адмиратив: за говорното лице важно е да го сподели своето чудење со соговорникот, со јазични средства да предизвика кај него ефект на неочекуваност. Тоа е не само споделување на емоцијата, туку и сугерирање на чудење кај слушателот. Адмиративност изразена со сум-формите исто така најчесто има адресат, но таму тоа е чудење на говорникот во моментот на откривањето на дејството, а со да-*praesens* говорникот како да го повикува соговорникот да го сподели чудењето со него. Парафразирано би било: *замисли, ишшо се случува/се случило!*, односно: *факшош во минашо беше неочекуван за мене, кога го осознав, и сега иши го раскажувам и очекувам дека и иши ќе го споделиш моешо чудење*. Не случајно во голем број примери се среќава *dathivus ethicus*. З.Тополињска за *dathivus ethicus* пишува дека „клитиката *иши* како да заменува цел еден надграден исказ упатен на адресатот на текстот, таа треба да се чита приближно вака: ‘ти кому го кажувам тоа, внимавај, сега доаѓа нешто важно/необично’“ [Тополињска 1995: 99]. Во овие случаи двата елемента на исказот имаат иста насоченост и се надополнуваат.

За разлика од адмиративите сум-л-форми, да-конструкција можат да искажуваат низа последователни дејства во нарацијата. Следниот пример е извадок од делото во кој е изграден како расказ на херојот за својот живот во прво лице, кој му се обраќа на адресатот:

Светлината нека ми е сведок, ама јас да ти се родам како вистински камен. Бел, тврд, ладен, ладен, велама, оти мајка ми, кога ме родила, да ти биде пред умирање. Не стасала кутричката да ме стопли со своите пазуви.

... пред да умре мајка ми, ме донеле до нејзината постела, ме клале врз возглавницата да ми се израдува, а јас, будаленката, токму во тој момент да **вреснам** и сета крв да **ми се искачи** во обравчињата. А мајка ми, не можела да се начуди. Како таа, boleжлива жена, да **роди** такво здраво дете? Од радост ги развлекла крајчината од бледите уснички и испуштила душа.

По нејзината смрт, ме зела да ме дои тетка ми, сестра на татко ми. Нејзиното млекце **да се погоди** тенко како конче. Гавол да ме земе, за два месеца сум се смрсил. **К. Мисиркова-Руменова**

Во следниот пример за опишувањето на ситуацијата се искористени дури 15 форми **да+praesens**. И тука се создава ефект на расказот за настаните од страна на чаршуизлии:

И Богдан Касапот, тој најмногу се земјоса, зашто се истрча пред сите понапред, а кутриот добро си мислеше: да стори и еден касап да се прочуе, затоа се истрча човекот: на 31 мај попладнето, **да ти отиде** на гробот од бугарскиот капетан Бардаров, кој во некогашните војни си ги оставил коските под струшката земја, **да го откорне** дрвениот крст и **да застане** на ширинката кај Климетица: цела Струга **да го гледа** и **да се начудува** на неговата ненадејна бугарштија. Ноќта **да ги брои** ѕвездите со крстот во рацете, недооблечен како што треба. Пекал чоекот така да го најдат војските и *бравос* да му речат и да го наградат со нешто големо! Жена му Ирина **да го моли** – „Не прави будалии, о мажу, врати се дома да ти сварам боливач та гради да стоплиш!“ и децата **да пиштат** – „Тате, месо за вечера донеси!“ и пак Ирина – „Остави го крстот, чкиља еден, не гледаш оти народов на подбишега те зеде!“ А Богдан **да молчи** и **да ги гледа** од високо и потоа **да запее** – *Ой ѝрва карџечна роѝа Девеѝнаесѝи шуменски ѝолк...* до зорнини **да пее** тоа-пак тоа, до пладнето на Први **да стои**. А тогаш, **да ти му дојде** Пере Брашнаров сиот туршија сторен и **да ти му рече** натажено – „Нема ги нашите, свату. Зборот беше за денес, ама... ете, не дојдоа. Врати го крстот на местото за да се смират коските на несреќниот капетан, и ти истегни си ги коските дома на миндер, и немам друго што да ти кажам.“ Таков срам Богдан во животот не доживеал, ниту кој и да е од големото племе Касаповци. **В. Малески, Разбој**

И уште една важна, а можеби и најважна работа за разјаснување на соодносот меѓу евиденцијалноста и адмиративноста. Во овој случај тие се раздвоени. Има многу примери кога со адмиративно значење се употребува **да-praesens**, меѓутоа имаме и примери кога станува збор за прекажување или претпоставка, и тогаш кон адмиративноста се додава и евиденцијалност и се избира **да-л-форма**. Во следниов пример

станува збор за шпекулации, кои понатаму се покажуваат како невестинити:

Како си влегол Цовани, така се свиткал наземи: од најгорното скалило припукал партизан дојден од далечни места, такви опасници немаме во градов на свети Ѓорѓија, расправаа, дошол партизанот тајно, значи, и се скрил кај Митанка Калиштанска. Зашто таа, клетата, **да ти била** замешана во *работиште* иако се правеше недоветна, божем отворена вдовица, божем пукнато-перде, **да фрцкала** со фелките и **да ги дуела** босиците и **да чкрапала** со очите и **да зрачела** убавина а зошто? за да ги навлечела дома италијанските сливари, токму така – сливари! <...> А Митанка **да ти ги влечела** како за јадица, велеа, **да ти ги тргала** еденпоеден дома ѝ, а таму... ете, партизани **да ти ги чекале** и главите им ги одрамувале и којзнае колку мрши се изнасобрале, господи брани! којзнае какви купишта коски би се нашле кога би го раскопале ќералот нејзин, сите струшки кучиња да се нарескаат и пак да престане – толку коски треба да има, велеа и се крстеа жените за душата на умрените војници.

Тоа беа првите објаснувања што си ги даваа мостарите струшки и портарките и домаќините – кога ја поминаа врзана клетата Митанка Калиштанска крајрека преку Чаршкиот Мост за в карабинерија. **В. Малески. Разбој**

Во некои примери, пак, и двата показателя изразуваат само адмиративност, чудење при откривање на некој факт. Тогаш двата показателя заемно се засилуваат и се здружуваат за изразување истото значење, во еден од следните примери напоредно се употребени обете форми:

Без некое сценарио, сонцето нè одведе до „РМ“. Случајно или не, првиот утрински муабет го разврзавме со Скендер Гаш, вработен во преноќиштето „РМ“ (за чија кратенка помислив дека значи: „Република Македонија“, а оно **да ти било** „Роко и Миле“). **Петре Димитров. 24 часа со Ивана и Петре. Life маџазин Бр. 56. јуни 2011.**

Голем дел мобилаши, со сета сериозност го убедуваат човека дека нивната мобилка е многу повеќе отколку само мобилка. Та тука **да ми ти имало** и калкулатор („со сите операции, а има и статистички функции“ – со мака пелтечи еден од локалните дибечи што во гимназијата одлично знаеше да собира, одзема и множи. Толку! Што е синус, човекот не научи ниту

кога ја повтори годината. А сега, како бизнисмен, нели така, саде „сите операции“ му требаат). Па **да ми ти имало** и телефонски именик (така е! Сигурно е полесно со мака да типкаш на мобилката и по едно 10 минути да го внесеш името – погрешно, секако и бројот – за чудо, точно, отколку сето тоа веднаш да го запишеш на хартија или во тефтерче. Хартии? Тефтери?!? Тоа се анахрони работи и само селјаци ги употребуваат); будилник (чуму ти е будилникот дома што трешти кога свони, кога мобилката на будење може да ти испие приспивна песна, па слатко да продолжиш да тронташ... и хаааааа); па **ми ти имало** и организатор (искрено, појма немам што е тоа)... и има А БЕ СВЕ БЕ! **В. Петрушевски-Фили**

3. Формите за идно време во транспозитивна употреба можат да изразуваат неочекувани за говорникот минати дејства. Претежно тука ги среќаваме глаголите *види* и *чуе*. Тоа е скоро фразеологизирана употреба во изразите: *ишшо ќе видам* и *ишшо ќе чујам*:

Им избегав и отрчав во мојата соба да го оставам А. И... Што **ќе видам**? Среде мојата соба, потпрен на столот, стоеше велосипедот на моите соништа! **Ј. Волова. Мојој ѝријашел А.**

МИЛКА Сестро мила, го убиле Ѓорчета Петров. Тукушто стигнав до бакалницата на аголот, гледам: луѓе, врволица... Кога што **ќе чујам**: „Го убиле Ѓорчета Петров. Го убиле Ѓорчета Петров“. **К. Чашуле. Црнила**

Интересно што во истиот контекст може да се сретне и **да-кон-**струкцијата:

Кога стасав до дворот на Божана Переичка што **да видам**? Мајките трчаат по борците, ги кандисуваат да тргнале и тие со своите деца. **К. Мисиркова-Руменова**

Двете форми можат да бидат употребени паралелно во ист контекст:

Се држам за дрвото, со двете раце го преграбувам, а реката и него го поткопува. Се занишува дрвото, се навалува и, колку да паднам и јас заедно со него, колку да ме поземе млечниот порој што гргори, една непозната рака ме фаќа под мишка и ме фрла на еден камион, покриен со мушама. Гледам, а што **ќе видам**: тоа **да ми ти биде** истиот оној камион што ги собира

улавите луѓе по селата. И полн е со улави. Се смејат, плачат, зборуваат со господ, со мртвите. **П. М. Андреевски, Скакулци**

Интенцијата на говорникот е создавање ефект на поживо претставување на ситуацијата, да предизвика кај него истиот ефект на чудење каков што беше преживеан од говорникот при доживување на таа ситуација во минато. Со истото настојување целата ситуација е предадена со формите на *praesens historicum*.

4. Адмиративно значење можат да имаат и формите на плусквамперфект, што е логично ако се земе предвид поврзаноста адмиративот **сум-л-форма** со перфектот од една страна, и перфектот и плусквамперфектот во темпоралниот систем, од друга страна:

И едно време изнадојдоа, чинам како да излегоа од езерото, едни луѓе млади сите исто облечени, во едни свеченоцрни костуми, со бели кошули и елечи, и со пеперутка-вратоврски <...> **Беа ти биле** хористи и настапувале на концерт. **Д. Пандев**

А ќе се сетев за прекарот а пред очи чинеше излези ми еден кутреник од театрот што го искажуваа учителите. Тој кутреникот имаше девојка и беше тргнал да си ја посака за домаќинка. Сета работа се изјалови токму поради тоа што тој завалијата имаше прекар. **Беше ти го викале** Кајгана. Штом ~ се претстави на девојката, таа брбна да се смее. И отиде сè по ѓаволите. **К. Чашуле, Прекар**

и Кирил Стојнички, гледаше многу кози и јариња и слушаше од секаде гајди и после дозна дека во тој крај **беше ти било** обичај да свират на гајде и дека најмногу од сите свиреа козарите и козите од свирката се преполнуваа со млеко, секаде кај што свиреше гајда козите се сопкаа на своите полни вимиња и млеко им капеше меѓу нозете **П. М. Андреевски, Скакулци**

Напати го запираше дишењето и наслушуваше дали зборуваат нешто за неа, дали ја пресмеваат. И секогаш кога ќе чуеше да разговараат, си мислеше дека ја навредуваат неа... **Беше било** страшно и неподносливо да се сомневаш, а да не можеш да станеш и со свои очи да видиш. **П. М. Андреевски, Последниџе селани**

Во примериве очигледно дека при анализа на адмиративноста може да игра улога и категоријата таксис. А тогаш треба да констатираме дека кон тврдењето на В. Фридман дека адмиративот е меѓу модалност и евиденцијалност треба да додадеме и темпоралност. Станува збор за една дифузна појава во развој која уште ги носи и наследените системски врски. За оценување на општата ситуација на сите модално-темпорални значења важно е да се напомене дека Б. Конески одбележува дека „формите за предминато време можат да се употребат за прекажаност тогаш кога во нив формата од помошниот глагол се сведува само до службата на еден стилски елемент. А пак најизразито таков случај е кога во сите лица се јавува *беше*. Тие состави со *беше* се имено и најпригодни за прекажување: меѓу тие дошле и тие беше дошле и поготово тие дошле беше немаме смисловна разлика“ [Конески 1976: 486].

Плусквамперфект може да се употребува за констатација на дејството во истиот контекст каде што може да се употреби и **сум-л-форма**:

- Што **беше** била грда староста! **П. М. Андреевски, Скакулци**

<...> им објаснувам, значи сега на семинаристите, што е што и како се вика на македонски, а повеќето од нив, вид да не се видам, поучени од мене и повешти, во структурата, особено кога ќе ти постават некое прашање, оти и прашувањето **беше ти било** вештина, поголема од одговарањето. **Д. Пандев**

И тука претежно се употребуваат глаголите **сум** и **имам**, што е во согласност со адмиративната употребата на **сум-л-форма**, каде што тие се најчести.

***

Адмиративноста во македонскиот јазик е функционално-семантичка категорија која може да се изразува со различни граматички средства: **сум-л-форма**, **да-конструкција**, идно време, плусквамперфект. За потврдата на поврзаноста на тие начини можат да послужат примерите каде што тие се употребен во ист контекст:

Поле едно сонувам. Крајот не му се гледа. А таму некаде далеку ти, како дамка, одвај се гледаш. Те гледам и се чудам. Нешто правиш, ти се случува нешто, ама не знам што. А полека како да ми се ближиш, кон мене доаѓаш. По некое време, **што да видам**. Ти бегаш, препален си и бегаш, нозе кршиш од бегање. А **си имал** и зошто. По тебе **нагрнала** една голема вода. Малку ако подзапреш – отиде, те поклопи водата. **М. Јовановски**

Јас бев уште војник, ми рече вујко ми, кога се вратив, **што да видам**, светот **се преобрна**л удолу со глава. Во нашето село **донеле** сто и педесет семејства бегалци, а до мојот брат, без деца и жена, лежи девојче на шеснаесет години. Му роди две деца. Атанаска и Динко... **К. Мисиркова-Руменова**

Секое од граматичките показатели на адмиративот има посебни нијанси во своите контекстуални реализации. За нивна анализата е од важност соодносот на моментот на констатацијата на ситуацијата и моментот на осознавањето на таа ситуација.

Користена литература:

Алексова Кр. Адмиративът в съвременния български език. Софија, 2003.

Алексова Кр. Значење и граматическа същност на българският адмиратив // Обученето по български език в началото на XXI в. Смолян: ПУ "Паисий Хилендански – филиал Смолян, 2001, с. 27-33.

Конески Б. Граматика на македонскиот литературен јазик, II, Скопје, 1954.

Конески Б. Граматика на македонскиот литературен јазик. Скопје, 1976.

Лаброска В. Начини на изразување на адмиративот во западното македонско наречје // Меѓународен македонистички собир: реферати од научниот собир одржан 29-30 август 2008 г. во Охрид. – Скопје, 2010. – Стр. 183-187.

Плунгян В.А. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира. М., 2011.

Плунгян В.А. Общая морфология. М., 2003.

Сытов А.П. Категория адмиратива в албанском языке и ее балканские соответствия // Проблемы синтаксиса языков балканского ареала. Л., 1979.

Тополинска З. Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Синтакса. Дел I, МАНУ, Скопје, 1995.

Усикова Р.П. Грамматика македонского литературного языка. М.: Муравей. 2003.

Фридман В. Адмиративност во балканските јазици: категорија против употреба. МЈ XXXI. – Стр. 121-129.

Шанова З. Аудитив и адмиратив в современном македонском языке // Зборник во чест на Блаже Конески. Скопје, 1984. – Стр. 245-251.

Эвиденциальность в языках Европы и Азии. СПб.: Наука, 2007.

Friedman V.A. Admirativity and Confirmativity // Zeitschrift für Balkanologie, Vol. 17, No. 1, 1981. 12-28.

Friedman V.A. Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian, and Albanian // Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology, (Advances in Discourse Processes, Vol. 20), ed. by Johanna Nichols and Wallace Chafe. Norwood, NJ: Ablex. 1986. 168-187.

Friedman V.A. Admirativity: Between modality and evidentiality. Sprachtypologie und Universalienforschung, Vol. 58, No 1. 2005. 26-37.

Извори:

Андреевски Петре М. Незнаен страв. Скопје: Мисла, 1988. – 175 стр.

Андреевски Петре М. Последните селани. Скопје: Зумпрес, 1997. – 268 стр.

Андреевски Петре М. Скакулци. Скопје: Наша книга, 1989. – 231 стр.

Владова Јадранка. Мојот пријател А. Скопје: Култура, 2002. - 137 стр.

Владова Јадранка. Девојчето со две имиња. / Романи за деца (II) Битола: Микена, 2008.

Јовановски Мето. Патот до осамата. Скопје: Македонска книга, 1978. – 235 стр.

Крле Ристо. Милиони маченици. Скопје: Кочо Рацин, 1954. – 110 стр.

Крле Ристо. Парите се отепувачка. Скопје: Едиција драма, 1976. – 190 стр.

Крстевски Христо. Ветришта над Равен. Битола: Микена, 2008. – 255 стр.

Малески Владо. Разбој. Скопје: Култура, 1976, 453 стр.

Малески В. Она што беше небо. Битола: НИД «Микена», 2008. – 188 с.

Михајловска-Георгиева Јагода. Игбал, мојата тајна. Тетово: Напредок, 2000. – 284 стр.

Мисиркова-Руменова Ката. Недожилени. Скопје: Мисла, 1988. – 159 стр.

Пандев Димитар. Пропатување низ приказните. Скопје: Македонска реч, 2009. – 132 стр.

Петрушевски-Фили Владимир. Суштества. Скопје: Магор, 2007. – 207 стр.

Саздова Винка. Полиња со диви нарциси. Скопје: ТРИ, 2011. – 285 стр.

Смаќоски Бошко. Големи и мали // Романи за деца (II). Битола: Микена, 2008.

Трпковски Пени. Ринка. Скопје: Мисла, 1967. – 50 стр.

Фотев Методија. Вивариум. Скопје: Дијалог, 2010. – 296 стр.

Христовски Методија. Недопирлив хоризонт. Битола, 2011. – 163 стр.

Чашуле Коле. Драми. Скопје: Мисла, 1984. – 392 стр.

Чашуле Коле. Само сказни: за родот и за себеси. Скопје: Мисла, 2000. – 308 стр.

Џамбазов Игор. Гол човек. Скопје: Танграм, 2005. – ССLXXV, LV стр.

Елена Верижнокова

АДМИРАТИВНОСТЬ В МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

Под адмиративностью понимается экспрессивная констатация реально существующей ситуации, не совпадающей с эпистемическим ожиданием говорящего. В македонском языке адмиративность может выражаться различными грамматическими средствами: формами, совпадающими с показателем перфекта и эвиденциальности, да-конструкцией, формами будущего времени и перфекта. При анализе этого значения необходимо учитывать не только момент речи и временной план, к которому относится сама эпистемически неожиданная ситуация, но и момент ее осознания: одновременный или предшествующий моменту речи. В том случае, когда момент осознания ситуации относится к прошлому, ее адмиративная интерпретация может быть ориентирована на адресата высказывания. В таких случаях формы могут использоваться для наррации.

Клучни зборови: македонски јазик, адмиратив, евиденцијалност, да-конструкција, идно време, плусквамперфект

*Елена Петроска,
Стјанислава-Стјаша Тофоска*

МОРА - ЕПИСТЕМИЧКАТА МОДАЛНОСТ И ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Евиденцијалноста во македонскиот јазик, според досегашните проучувања, се поврзува со две работи: од една страна со упатување на изворот на информацијата, а од друга страна со епистемичкиот став на зборувачот. Епистемичката модалност и евиденцијалноста често заемно дејствуваат во структурирањето на веродостојноста на исказот. Епистемичката модалност го покажува епистемичкиот став на зборувачот, а евиденцијалноста упатува на изворот на информацијата. Заемното дејствување на овие две категории го попречува разграничувањето на евиденцијалноста и на епистемичката модалност. Ова ќе биде претставено преку показателот МОРА во македонскиот јазик.

1. Епистемичка модалност.

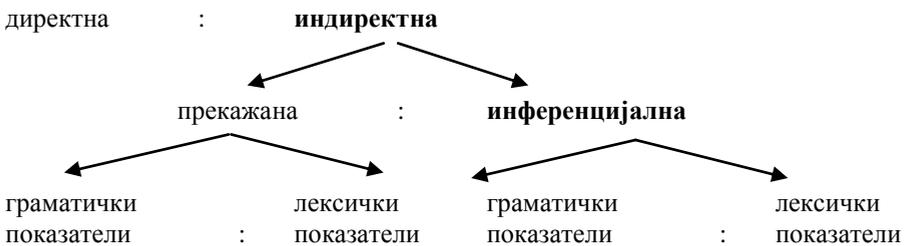
Според Lyons (1977) епистемичката модалност може да биде субјективна и објективна, а тоа зависи од зборувачот, т.е. од неговото вреднување за веројатноста на ситуацијата. На пр., веројатноста може да биде субјективна ако зборувачот субјективно оценува дека *Петар е неженет* (Петар **можеби** е неженет), а објективна ако зборувачот знае дека *Петар* е член на определена група луѓе, од кои една третина се неженети. Многу од лингвистите што се почитувачи на Лајонс сметаат дека епистемичката модалност не може да биде објективна. Па така, според Palmer (1986), ако епистемичката модалност се дефинира во рамките на степенот на убеденоста на зборувачот, а субјективноста во рамките на вреднувањето на пропозицијата од страна на зборувачот, тогаш епистемичката модалност секогаш ќе биде субјективна.

Се смета дека евиденцијалноста е во тесна врска со епистемичката модалност. Додека епистемичката модалност е поврзана со вреднувањето на веројатноста на определена хипотетичка состојба и нејзиното реализирање или нереализирање, евиденцијалноста го сигнализира изворот на информацијата од страна на зборувачот (Capelli 2007:128 и Hassler 2010:224).

2. Евиденцијалност.

Подолг период една од главните теми на лингвистичките дискусии меѓу теоретичарите, а и кај стручњаците од одделни јазици е евиденцијалноста. Се разликуваат два вида евиденцијалност, директна и индиректна. Изразите на директната евиденцијалност се употребуваат кога зборуваачот (визуелно, аудитивно или преку сетила) ја има искусено ситуацијата. Во тој случај ситуацијата се има реализирано во деиктичката сфера на зборуваачот (de Naan 1999, Plungian 2001, Wiemer 2006). Според тоа, основни евиденцијални значења се директната и индиректната евиденцијалност. Ќе го претставиме тоа и шематски¹:

ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ

Предмет на интерес во оваа статија е односот на епистемичката модалност со индиректната инференцијална евиденцијалност. Изразите со индиректна евиденцијалност се употребуваат кога зборуваачот ја нема искусено ситуацијата, туку бил информиран од други. Ситуацијата се има случено надвор од деиктичката сфера на зборуваачот. Кога зборуваачот сака да изрази заклучок тоа може да го направи со показатели за инференција. Токму тука станува проблематично разграничувањето на евиденцијалноста и на епистемичката модалност затоа што додавањето на показатели за изворот на информацијата (изворот на информација на зборуваачот) често го ограничува степенот на одговорност на зборуваачот за содржината на исказот. Го прифаќаме тврдењето дека епистемичката модалност е различна во однос на евиденцијалноста, затоа што упатува на актуелното субјективно тврдење во однос на вистинитоста, т.е. зборуваачот ја вреднува искажаната пропозиција како вистинита или неvistинита, додека евиденцијалноста упатува на изворот на информацијата, врз чија основа зборуваачот изнесува некакво тврдење (Wiemer 2006). Граматичките показатели на евиденцијалноста во македонскиот јазик се добро проучени и претставени од многу автори² и не се предмет на анализа во оваа статија.

¹Табелата е преземена од Петроска и Тофоска 2011.

²Сп. Friedman 1986, 1998, 1999, 2004 и др., Тополињска 2009 итн.

3. *Мора* како показател на инференцијално евиденцијално значење.

Објаснето со термини од логиката, епистемичката модалност се однесува на неопходноста или можноста што определена изјава ја има за определена ситуација, според верувањето на зборуваачот. Евиденцијалните и епистемичките значења се наоѓаат во заемна врска до определен степен, и често заедно се појавуваат во единици (или конструкции) во природните јазици. Токму затоа и треба аналитички да се разграничат.

Основното значење на модалниот глагол *мора* во македонскиот јазик е деонтичко (кое не е предмет на анализа во оваа статија). Според досегашните истражувања поврзано со модалноста во македонскиот јазик, докажано е дека *мора* кога се јавува исклучиво како неменлив збор може да има епистемичко значење (сп. Чашуле 1989). Токму контекстите на *мора* со епистемичко значење се предмет на нашата анализа. Во вистинската комуникација овие две категории – евиденцијалноста и епистемичката модалност – многу често се поклопуваат. И покрај тоа важно е да се објасни и прецизира значењето на евиденцијалноста. Во пр. (1а), (1б) и (1в) пропозицијата е иста ‘го има направено тоа од сожалување’, но во пр. (1б) и (1в) пропозицијата содржина е квалификувана со помош на *изгледа* (1б) и на *мора да* (1в).

(1а) Го има направено тоа од сожалување.

(1б) *Изгледа* го има направено тоа од сожалување.

(1в) *Мора да* го има направено тоа од сожалување.

И во (1б) и во (1в) со помош на *изгледа* и на *мора да* се маркира инференција од страна на зборуваачот, а пропозицијата истовремено станува помалку веројатна отколку во следнава реченица. Тука (2а), зборуваачот ја има целосната одговорноста за содржината на исказот, при што упатува на директен доказ (директна евиденцијалност со употреба на конфирмативно време).

(2а) Дојде.

Во (2б) зборуваачот ја избегнува целосната одговорноста за содржината на исказот – ја припишува на друг, прекажува и упатува на индиректен доказ (индиректна евиденцијалност и не-конфирмативно време, прекажаност).

(2б) Ми рекоа дека дошол.

Во (2в) зборуваачот ја избегнува целосната одговорноста за содржината на исказот – заклучува по гласот, упатува на индиректен доказ (индиректна евиденцијалност и не-конфирмативно време, инференција).

(2в) *Мора да* дошол. (Му го слушам гласот.)

Следниот пример е комплетно различен (2г). Тој што зборува нема никаква одговорност за содржината на исказот, не упатува на доказ за изворот на информацијата, туку дава субјективна оценка.

(2г) Можеби дошол.

Постои природна поврзаност помеѓу епистемичката модалност и инференцијалната евиденцијалност. Меѓутоа, овој концептуален синкретизам не е неопходна карактеристика на евиденцијалниот показател. Она што треба да се разграничи е значенското ниво и семантичкиот опис на конкретните јазични единици и треба да се прави разлика помеѓу семантиката и импликациите поттикнати од контекстот. Со други зборови, иако многу лексички показатели на евиденцијалноста вклучуваат и некаква епистемичка компонента, не треба да го мешаеме овој семантички синкретизам. Евиденцијалните системи воопшто, а и на македонскиот јазик, содржат форми што изразуваат изјави изкажани врз основа на индиректен доказ или нечиј извештај. Оттука, *мора* покажува дека епистемичките модални глаголи може да го засноваат своето значење на истите интуитивни концепти како евиденцијалите. Со тоа може да се покаже дека некои епистемички модални глаголи се евиденцијали (Portner 2009).

Модалниот глагол *мора* во македонскиот јазик создава две форми, една лична и една безлична. Во конструкциите со безличната форма на *мора* има конгруенција со субјектот на вградениот глагол. Се работи за две конструкции кои се разликуваат семантички, морфосинтаксички и структурно. Најисцрпна анализа од семантички и синтаксички аспект на модалниот глагол *мора* во македонскиот јазик е направена од Чашуле (1989), во неговата статија за модалните глаголи во македонскиот јазик. Според Чашуле, модалниот глагол *мора* може да означува и епистемичка модалност со што искажува логичка последица, сигурност, убеденост наспроти деонтичката модалност – категоријата задолжителност (Чашуле 1989). Примери, според Чашуле (1989: 107) каде тие два типа на модалност се разграничуваат:

(3) Тој *мора да* е таму. (епистемичка: “сигурен сум дека е таму”)

(4) Тој *мора да* биде (е) таму. (деонтичка: “задолжително е да биде таму”).

Други примери на епистемичка модалност, според Чашуле:

(5) Таска *мора да* седела цел ден. (епистемичка)

(6) Марија *мора да* го имала видено. (епистемичка)

Во примерите (3), (5) и (6) *мора да* ја квалификува пропозициската содржина на основниот глагол. Во вакво значење *мора* нема кореферентност со субјектот и не претставува двокомпонентен предикат со ист проектиран субјект (Чашуле 1989: 93). Тоа значи дека не станува збор за сложен предикат, а прашањето е дали се работи за две предикации (*Мора да* е дома. = *Мора да* е така, тој е дома.)? Според семантичкиот критериум и нашите анализи, сметаме дека *мора* со вакво значење има понезависна позиција, надвор од предикатот. Со други зборови, има опсег врз целата пропозиција како и други модални и/или евиденцијални партикули. Има неменлива форма (безлична) и не може да се негира кога има епистемичко, т.е. инференцијално значење (7). Од

примерот (8) јасно се гледа дека пропозициската содржина ‘не дошол’ може да се квалификува со помош на *мора* плус *га*, т.е. единствено основниот глагол може да се негира.

(7) *Не *мора га* дошол.

(8) *Мора га* не дошол. (епистемичка модалност, инференција)

Следниве примери ја претставуваат употребата на *мора га* како показатели на инференцијално значење во македонскиот јазик.

(9) Ако направите филм што ви донел заработка од 500 милиони долари, а не ги засукате ракавите за да направите продолжение, тогаш *мора га* сте луд мрзеливец.

<http://www.time.mk/read/NONE/1d318b029b/index.html>

(10) Почитуван Жарко, морам да Ви признам дека ме трогна Вашето обраќање до мене како „погребник“ на „Дневник“! Поточно, зборот „трогна“ не е вистинскиот, сакав да кажам ме растревежи Вашата моќ на гатање на судбината. *Мора га* сте ја скенирале економско-финансиската состојба во која е доведен весникот и неговиот тираж сите изминати три и пол години додека пишувавте „сосема слободно“ наслови и поднаслови на Вашите колумни, штом толку ревносно тврдите дека следи погребение!

<http://www.dnevnik.com.mk/?itemID=48114B909622DD468A06AD8D62A58ABD&arc=1>

(11) Живи, таа праша одеднаш. Бев збунет од нејзиното прашање. Не сфаќав напивно што сака да каже со него. Па штом е фотографија, *мора га* биле живи, реков. Ги фотографирале, сфаќаш? Не се нацртани.

<http://www.e-books.com.mk/02prose/urosevic/tekst.asp?lang=mac&id=4>

(12) Никој од нас не знаеше што беше наумил, но се вработи уште кога студираше и си го среди животот како староседелец во градот. *Мора га напредувал* во својата струка, па и во својата кариера, кога можел да си дозволи почеток на нов живот откако го превалил половината пат, да не кажам век.

<http://www.e-books.com.mk/02prose/ernest/tekst.asp?lang=mac&id=1>

(13) Потоа слушнав друг звук, доаѓаше од шупата, како гласови, а сфатив дека некој го оставил радиото вклучено. *Мора га* го намалиле гласот наместо да го исклучат. Тивко се слушаше некоја станица.

<http://www.e-books.com.mk/02prose/ernest/tekst.asp?lang=mac&id=8>

(14) Како се повредил Рафа Казанова?

Судејќи по презимето, *мора га* ја завел жената на клупскиот другар кој пронашол начин да му се освети. Се шегуваме, но фудбалерот на Расинг Ферол бил повреден на бизарен начин...

<http://www.time.mk/read/NONE/c9c1383971/index.html>

Во хрватскиот јазик, на пр., разликата на употребата на *мора* со денотичка функција е дека се употребува без *га* (16), а со епистемичко-евиденцијална со *га* (17).

(16) Arbitražni sporazum **mora** pasti kako bi dobili ono što nam pripada. (деонтичка)

<http://www.nacional.hr/clanak/83538>

(17) Oteo joj se oštar krik boli. **Mora da** je pala baš na ozlijeđenu ruku. (Wiemer&Vrdoljak 2010)

Во македонскиот и во двете функции се употребува со *ga*, но кога има евиденцијално-епистемичка функција е неменлив и не се употребува со перфективен презент, туку со сите синтаксички неблокирани глаголски форми (9), (10), а најмногу со формите на минатото неопределено време (11) – (14). *Да* во наведените примери е зависно од *mora*, има функција на квалификатор и зависи од управувачкиот збор *mora*. Останува прашањето дали тука *ga* е семантички испразнет и е составен дел на *mora*? Но, тоа прашање го оставаме за понатамошно проучување.

Ги поддржуваме тврдењата дека епистемичкиот модален глагол *mora* во комбинација со *ga* е евиденцијал. Така, не е можно да се каже (18a) ако тој што зборува стои на дожд, туку само ако тој што зборува изведува заклучок (инференција) дека врне.

(18a) *Mora ga врне. а) - (Стојам на дожд.)

(18b) *Mora ga* врне. (Јас сум внатре и ги гледам луѓето надвор како одат со чадори).

Други примери каде *mora ga* укажува на инференција:

(19) А. Жртвата **mora da** го познавала убиецот.

Б. Се согласувам.

Во примерот (19) некаков доказ го поддржува заклучокот дека ‘жртвата го знаела убиецот’ (инференција). Б се согласува со некаква истакната пропозиција. Пропозицијата дека жртвата го познавала убиецот е истакната затоа што значењето на целиот израз е во опсег на *mora ga*. Тоа значи дека нема пропозиција “*mora da* + *p*” со која Б се согласува. Тврдењето на определена пропозиција е успешно ако пропозицијата ја вклучува заедничката основа како резултат на тврдењето (Portner2009 151). На пр.

(20a) Дедо ми *mora ga* е болен.

(20b) Дедо ми е болен.

При вакво тврдење (изјава), најјасно е во (20b): дека “дедото на тој што зборува е болен”. Меѓутоа, пр. (20a) е резултат на некаква информација додадена врз заедничката основа: тој што зборува има добар доказ дека “дедото му/и е болен”.

4. Наместо заклучок.

Епистемичкото значење на т.н. модален глагол *mora* во македонскиот јазик упатува на фактот дека се работи за инференција, а со тоа и за евиденцијално значење на елементот *mora* + *ga* во македон-

скиот јазик³. Синтаксичкиот статус на *mora* + *ga* бара поисцрпна анализа, што ќе биде предмет на интерес во понатамошните проучувања.

Користена литература:

кирилица

Петроска, Е. 2008. „За таканаречената прекажаност во македонскиот и во бугарскиот јазик”. *Реферати на македонскиите слависти за меѓународниот славистички конгрес во Охрид*, pp. 269-278.

Петроска Е. и Тофоска Ст. 2011. „Лексички показатели за прекажана евиденцијалност во македонскиот и во полскиот јазик.” *VIII Македонско-полска конференција*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески”

Тополињска, З. 2009. „Семантичка/граматичка категорија ДИСТАНЦА”, *Предавања на МСМЈЛК*, 45-52.

Чашуле, Ил. 1989. “Модалните глаголи во македонскиот јазик.” *Прилози МАНУ/ОЛЛН 14/*, 89-117.

латиница

Capelli 2007. “I recon I know how Leonardo da Vinci must have felt...” *Epistemicity, evidentiality and English verbs of cognitive attitude*. Pari: Pari Publishing.

De Haan, F. 1999. Evidentiality and Epistemic Modality: Setting Boundaries. — *Southwest Journal of Linguistics* 18, 83-101.

De Haan, F. 2001. “The Relation between Modality and Evidentiality”. *Linguistische Berichte, Sonderheft 9*, Hamburg, pp. 201-216.

Friedman, V. 1986. “Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian and Albanian.” *Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology*. red. W.L. Chafe – J. Nicholas. Ablex Pub, pp. 168-187

Friedman, V. 1998. “The Grammatical Expression of Presumption and Related Concepts in Balkan Slavic and Balkan Romance”. *American Contribution to the 12th International Congress of Slavists*, red. Michael Flier and Alan Timberlake. Bloomington: Slavica, pp. 390-405

Friedman, V. 1999. Proverbal Evidentiality: On the Gnomical Uses of the Category of Status in Languages of the Balkans and the Caucasus. *Mediterranean Language Review*, 11, pp. 135-155.

Friedman, V. 2004. “Typology of Balkan evidentiality and areal linguistics”. *Balkan Syntax and Semantics, (Linguistik Aktuell, 67)* Mišeska Tomić, Olga (ed.), Amsterdam: Benjamins, pp. 101-134.

³Во тек е нашата работа на проектот “База на податоци на евиденцијалните показатели во словенските јазици”, под раководство на Wiemer, и оттаму произлезе проучувањето на епистемичките значења на *mora* и поврзаноста со евиденцијалното инференцијално значење.

Hassler, G. 2010. Epistemic modality and evidentiality” *Linguistic realization of evidentiality in European languages. Empirical Approaches to Language Typology* 49. Diewald G. and E. Smirnova (eds), Berlin/New York: De GruyterMouton .

Linguistic realization of evidentiality in European languages. 2010. *Empirical Approaches to Language Typology* 49. Diewald G. and E. Smirnova (eds), Berlin/New York: De GruyterMouton .

Lyons, J. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press

Palmer, F. 1986. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press

Plungian, V. A. 2001. “The place of evidentiality within the universal grammatical space”, *Journal of Pragmatics* 33, 349-357.

Portner, P. 2009. *Modality*. Oxford University Press.

Wiemer, Bj. 2006. “Particles, parentheticals, conjunctions and prepositions as evidentiality markers in contemporary Polish”, *Studies in Polish Linguistics* 3, 5-67.

Wiemer, Bj. and Vrdoljak, I. 2010: “Evidenzielle Partikeln vs. Satzadverbien im Serbisch-Kroatischen und Slovenischen”. Teil I. Ein Forschungsbericht. DI E WE LT DER S LAVEN- INTERNATIONALE HALBJAHRESSCHRIFT FÜR SLAVISTIK, MÜNCHEN – BERLIN: VERLAG OTTO SAGNER, 100-131.

Elena Petroska, Stanislava-Staša Tofoska

MORA, THE EPISTEMIC MODALITY AND EVIDENTIALITY IN MACEDONIAN

(Summary)

The goal of this paper is to present the modal MORA with the complementizer DA in Macedonian as a marker of epistemic or inferential evidential meaning. Working on a systematic study of lexical units in the domain of evidentiality, as a part of an on-going project on Database of Evidentials in Slavic Languages, we analyze the semantic inferential meaning of MORA DA in Macedonian. The modal unit MORA behaves as a non-finite verb (considered as epistemic) and it cannot be negated. Evidential systems in general contain forms that assert statements based on indirect evidence or someone’s statement. Our goal is to present that the epistemic modal MORA in Macedonian is evidential. In Macedonian MORA is always used with DA. The embedded verb of the epistemic MORA is not an infinitive or a DA-substitute, but always an independent verb form.

Емилија Бојковска

ДЕОНТИЧКАТА УПОТРЕБА НА МОДАЛНИТЕ ГЛАГОЛИ ВО ГЕРМАНСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во рамките на деонтичката модалност, модалните глаголи изразуваат однос на субјектниот ентитет спрема дејството. Станува збор за дозвола, можност, забрана, неопходност, принуда, заповед, желба итн. Во трудот се поаѓа од германските глаголи *brauchen, dürfen, können, mögen, müssen, sollen, werden* и *wollen* и се разгледуваат нивните значенски еквиваленти од редот на македонските глаголи *бигува, има, може, мора, сака, смее* и *ѝреба*. Во македонскиот јазик постојат и други (кандидати за) модални глаголи (*умее, знае*), а како македонски еквиваленти на германските модални глаголи се јавуваат и конструкции без модален глагол.

Клучни зборови: модалност, модални глаголи, деонтичка модалност

1. Вовед

Модалноста се изразува со различни средства, меѓу другото, со лексички (модални глаголи, модални зборови итн.), со граматички (глаголски, времиња, начини итн.) и со интонациски. Модалните глаголи начелно изразуваат два вида модалност: деонтичка модалност, која го опфаќа односот на субјектниот ентитет спрема дејството: *Sie können das Buch lesen. Можеѝе/Може да ја ѝрочѝаѝе книѝаѝа*. (во случајов станува збор за способност, можност или дозвола) и епистемска (епистемична) модалност, со која се означува односот на говорителот спрема дејството: *Sie können das Buch gelesen haben. Може (да) сѝе ја ѝрочѝале книѝаѝа* (во случајов се работи за веројатна претпоставка)¹. Со деонтичката модалност, освен наведените значења,

---

¹ Се среќаваат и други дихотомни термини: „неинференцијална употреба“ (“nicht-inferentieller Gebrauch”) и „инференцијална употреба“ (“inferentieller Gebrauch”) (Ајзенберг 2004: 93 и следн.); „објективна употреба/модалност“ (“objektive(r) Gebrauch/Modalität”) и субјективна употреба/модалност“ (subjektive(r) Gebrauch/Modalität”) (Хелбиг/Буша 2001: 117 и натаму). Епистемската модалност се нарекува и „прагматска употреба“ (“pragmatischer Gebrauch”) (Ајзенберг 2004: 94).

се изразува: желба, заповед, наложба, забрана итн., кои се однесуваат на субјектниот ентитет, а при епистемската модалност говорителот изразува претпоставка со различен степен на веројатност во однос на извршувањето или извршеноста на дејството од страна на субјектниот ентитет.

Во двата јазика постојат двозначни примери: *Sie müssen das Buch gelesen haben. Mora ga ja imaie ipročitano knižaiia*. Според деонтичкото толкување, на лицата им се наложува да ја прочитаат, т. е. да ја имаат прочитано книгата во одреден рок.² При ова толкување, може да се придодаде условна или временска реченица: *wenn sie die Prüfung bestehen wollen/wenn sie zur Prüfung kommen; ако сакаие ga zo ipoložitie isipitioit/кога ke gojgeitie на isipitit*³. Според епистемското толкување, пак, говорителот со голем степен на сигурност претпоставува дека лицата веќе ја прочитале книгата. Претпоставката може да се изрази со парафразата: ‚Es kann nicht sein, dass sie das Buch nicht gelesen haben.‘, одн. ‚Не е можно да не сте ја прочитале книгата‘.

Во овој труд контрастивно се проучува деонтичкото значење на модалните глаголи, поаѓајќи од германскиот јазик, при што се утврдуваат значенски соодветните македонски конструкции, и тоа пред сè оние со модален глагол. Со прегледот на македонските конструкции не се исцрпуваат сите можни македонски еквиваленти.

Множеството на модалните глаголи во германскиот јазик обично ги опфаќа *dürfen, können, mögen, müssen, sollen* и *wollen*, а Енгел (1996: 463 и натаму) во оваа подгрупа ги вбројува и *brauchen* и *werden* (в. т. 2.4. и т. 2.7.) Неединствен став постои и во однос на подгрупата македонски модални глаголи: според Чашуле (1989), таму спаѓаат: *бидува, има, може, мора, смее* и *ипреба*, а Минова-Ѓуркова (2000: 187 и следн.) ги смета глаголите: *може, мора, смее, сака* и *ипреба* за модални. Чашуле не го вбројува глаголот *сака* во модалните затоа што во некои особини отстапува од (другите) модални(те) глаголи (в. д.). Во овој труд контрастивно се разгледуваат сите наведени германски и македонски модални глаголи.

² Со инфинитивот перфект, одн. со *ga*-конструкцијата во *има*-перфект се изразува дејство што се смета за завршено гледано од иден момент.

³ Сп. Ајзенберг (2004: 94). Наспроти овој став, Енгел (1986: 465) смета дека модалните глаголи во деонтичка употреба никогаш не се јавуваат со инфинитив на перфект. И Минова-Ѓуркова (2000: 188) во врска со фазните и модалните глаголи истакнува дека ‚глаголот во *ga*-конструкцијата [...] се јавува секогаш во форма за сегашно време‘.

Модалните глаголи ги покажуваат следниве својства:

- во германскиот јазик:
  - (главно) се комбинираат со инфинитив без *zu* и не допуштаат *dass*-реченица (*Sie muss lesen.* наспрема **Sie muss, dass sie liest*)⁴,
  - претежно се претеритно-презентски глаголи (сп. *ich half/darf*)⁵,
  - во перфект и во плусквамперфект, формата за партицип на перфектот се заменува со инфинитивната, наречена заменувачки инфинитив (**Sie hat lesen gemusst.* наспрема: *Sie hat lesen müssen.*),
  - не се јавуваат во пасив, но можат да се јават со инфинитив во пасив (**Das Buch wird kaufen gemusst/müssen.* но: *Das Buch muss gekauft werden.*),
  - не образуваат заповедна форма (**kann/*könne*),
  - модалната личноглаголска форма се согласува со подметот по лице и по број (*du kannst/er kann tanzen*),
  - подметот на модалната личноглаголска форма е кореферентен со имплицитниот подмет на инфинитивната конструкција (*wir wollen spielen*);
- во македонскиот јазик
  - се јавуваат со *ga*-конструкцијата и не допуштаат *deka*-реченица⁶ (*Можеме га работиме.* наспрема **Можеме дека работиме.*),
  - не образуваат заповедна форма (**морaj*)⁷,
  - ограничени се при образувањето на глаголска придавка (**смеен*), а со тоа и на *има*-перфектот⁸, како и на формите за свршен аспект (**ѝосмее*),
  - некои се јавуваат (и) немаркирани по лице и број, при што отсуствува согласувањето со подметот и со *ga*-конструк-

⁴ За случаите кога отсуствува инфинитивот поради анафоризирање со замена или при елипса, при што сепак станува збор за модален глагол, в. Бојковска 2011, т. 2.2.1.

⁵ Тоа се глаголи чиј јак претеритум придобил презентско значење. Додека јаките претеритни основи за еднина и за множина се изедначиле во однос на вокалот (и на консонантот): од средновисокогерманските форми *half* (едн.) и *hulfen* (множ.), во рановисокогерманскиот јазик се добила единствената претеритна основа (*half-*), кај претеритно-презентските глаголи се задржале двете јаки претеритни основи (*darf* и *durf-*, при што множинската се јавува и со умлаут: *dürf-*), кои во синхрониската граматика на современиот јазик се нарекуваат презентски (Шмит 1970: 250).

⁶ За случаите од фуснота 4, кога отсуствува *ga*-конструкцијата, в. Бојковска 2011, т. 2.2.1.

⁷ Заповедната форма, која се јавува кај некои модални глаголи, нема заповедно значење, на пример: *Само смеј гојди (ѝа ќе видиш иѝо ќе ѝе снајде!)*, туку има условно значење придружено со закана.

⁸ Чашуле (1989: 96) го наведува како причина „семантичкиот конфликт меѓу резултативноста на перфектот и проективноста на модалноста“.

цијата (*Можам ли да дојдам? наспрема Може ли да дојдам?*),

- во случаите кога има согласување со подметот, тој е кореферентен со имплицитниот подмет на *da*-конструкцијата (*Можам да чииам.*).

Наведените својства се белег на модалните глаголи со две ограничувања: прво, тие не се однесуваат без исклучок на секој поединечен модален глагол, и второ, не се ексклузивни својства на модалните глаголи. Во врска со нехомогеноста на модалните глаголи во однос на својствата, значајно е дека глаголите *wollen*, *brauchen* и *werden* не се претеритно-презентски глаголи⁹, дека *brauchen* се јавува со инфинитив со *zu* (*Sie braucht nicht zu kommen.*), дека *wollen* и *mögen* допуштаат *dass*-реченица, а со тоа и некореферентен подмет (*Ich will/möchte, dass wir schwimmen gehen.*). И глаголот *saka* допушта некореферентен подмет (*Сакам да ѝливаме.*), а од него може да се образува глаголска придавка и *има*-перфект (*имам сакано*), како и свршен аспект (*Посака да ѝлива.*), поради што Чашуле (1989: 100) не го смета за модален. Глаголот *може*, пак, се јавува и без подредникот *ga* (*Може (ga) ѝлива.*). Глаголите *бигува* и *ѝреба* се јавуваат само како неменливи, *сmee* и *сакa* (претежно) како менливи, а *има*, *може* и *мора* и како менливи и како неменливи глаголи. Глаголите *бигува*, *има* и *сакa* не се јавуваат во епистемска употреба.

Во врска со тоа што модалните глаголи делумно ги споделуваат овие својства со други, немодални глаголи, треба да се истакне дека и *wissen* е претеритно-презентски глагол, дека *sehen*, *hören*, *lassen*, како и глаголите што изразуваат движење кон одредена цел, исто така се јавуваат со инфинитив без *zu* (*Sie hört/sieht/lässt die Züge vorbeifahren. Sie geht schwimmen.*), дека *sehen*, *hören* и *lassen* во перфект стојат во заменувачки инфинитив кога се јавуваат со инфинитив од друг глагол (*Sie hat ihn schwimmen sehen.*) итн. Кореферентноста на подметот се однесува и на фазните глаголи (*Er hörte auf zu lesen. Пресѝана да чииа.*), а глаголска придавка, барем во атрибуцка употреба, е необична и кај некои несвршени непреодни глаголи (*ѝрчан*).

Модалните глаголи обично имаат истозвучни полнозначни глаголи *Er will das. Го сакa ѝоа*. Глаголот *werden* се јавува и како помошен глагол (*Er wird viel Geld ausgeben. Die Ausgaben werden gekürzt.*).

Поопширно за својствата на модалните во германскиот и во македонскиот јазик, в. Бојковска 2011.

⁹ *wollen* има коренски вокал за презент оптатив и индикатив, *brauchen* е слаб, а *werden* е јак глагол.

2. Контрастирање

При деонтичката модалност, модалниот глагол може да стои во различни глаголски времениња, додека полнозначниот глагол обично (но не секогаш) се јавува во инфитив на презентот, а *ga*-конструкцијата – во сегашно време (в. т. 1. и фуснота 3).

Прегледот е конципиран според азбучниот ред на почетната буква на германските модални глаголи. Глаголот *brauchen* е наведен под *müssen* (т. 2.4.).

2.1. dürfen

Изразува

1. смелост за нешто

Keiner darf ihm widersprechen.

Никој не смее да му ѝпротивречи.

Речениците може да се парафразираат со:

Keiner traut sich, ihm zu widersprechen.

Никој не се осмелува да му ѝпротивречи.

Ако се внесе значењето на заповед, која во случајов имплицира закана, тогаш може да стои глаголот *sollen*:

Keiner soll sich trauen, ihm zu widersprechen.

„Никој не треба да се осмели да му противречи“.

Во македонскиот јазик, со заповедно значење се јавува *ga*-конструкцијата, која може да се комбинира со глаголот *ѝреба*:

Никој да не се осмели да му ѝпротивречи.

Никој не ѝреба да му ѝпротивречи.

Последнава реченица одговара на:

Keiner soll ihm widersprechen.

За заповедното значење на *sollen/ѝреба* в. т. 2.5. под 2.

2. право, дозвола за вршење дејство

Sie dürfen an der Konferenz teilnehmen.

Смеете да учесѝвувате на конференцијата.

Глаголот *dürfen/смее* се употребува во учтиви формулации, и тоа често во прашања:

Darf ich Sie bitten, Ihren Namen in die Liste einzutragen?

Смеам ли да Ве замолам да си ѓо внесете името во сѝисокот?

Во зависност од комуникациската ситуација, а особено во говорениот јазик, глаголот *смее* се восприема како израз на мошне изразена социјална дистанца, на претерана учтивност, па дури и на изнасиланост. Во македонскиот јазик, на ова место често се јавува *може* во несогласувачка врска со подметот (в. т. 2.2. под 2.).

Може ли да Ве замолам да си ѓо внесете имејто во списокој?

Ова се потврдува со следниве два примера, во кои конструкцијата со глаголот *сее* се чини помалку прифатлива, не земајќи ја предвид необичноста на елипсата во примерот под а):

а) *“Darf ich?” fragte ich und setzte mich neben sie.* (НН, SW 112)

“Смеам ли?” прашав и седнав до неа. (XX, CB1 79)

“Може да седнам?” прашав и седнав до неа. (XX, CB2 109)

б) *Nun, ich habe heute morgen einen Satz bei Novalis gefunden, darf ich Ihnen den zeigen?* (НН SW 23)

*Е, изујринова најдов на една мошне добра реченица од Новалис, смеам ли да ви ја покажам?*¹⁰ (XX CB1 18)

Денеска изујринова најдов една реченица кај Новалис, може ли да Ви ја покажам? (XX, CB2 21).

3. забрана за вршење дејство (во одречна форма)

Може да се работи за недоделено или за одземено право или дозвола:

Не смеејте да влезете во простиоријата.

Sie dürfen den Raum nicht betreten.

За блискозначноста на *können*/може в. т. 2.2. под 2.

Се забележува дека во македонскиот јазик, глаголот *сее*, слично како *може* и *мора*, почнува да се употребува во несогласувачка врска со подметот, т. е. во трето лице еднина пред сè во реченици со пасивна *да*-конструкција и со неперсонален подмет: *Не смее да се забораваат илне настани.* наместо: *Не смеат да се забораваат илне настани.* (сп. т. 2.2. и т. 2.4.).

2.2. können

Изразува:

1. можност за вршење дејство

а) врз основа на објективни околности

Die Züge können fahren, die Bahnstrecke ist wieder geöffnet.

Возовите можат да сообраќаат, делницата е повторно отворена.

б) врз основа на вештина, подготвеност или готовност

Er kann noch nicht Auto fahren, er braucht zusätzliche Fahrstunden.

tunden.

Сè уште не може да вози автомобил, му требаат дојолнителни часови по возење.

Во ова значење, *може* комутира со *умее* и со *знае*:

He умее/знае да вози автомобил, ...

¹⁰ Курзив од Е. Б.

Глаголот *уме* не покажува само значенски, туку и морфосинтаксички сличности со модалните глаголи: тој се јавува со *ga*-конструкција и не допушта *deka*-реченица, нема заповедна форма, не образува глаголска придавка и стои во согласувачка и кореферентна врска со подметот. Затоа тој може да се смета за (кандидат за) модален глагол. И глаголот *знае* покажува слични белези, па и тој во наведеното значење може да се вброи во истата подгрупа. Овој глагол го изразува модалното значење ‚обично се случува‘, ‚може да се случи‘ (*Знае га загоцни.*), а може да се однесува и на неперсонален субјект (*Лифџоџи знае га се расиџе.*). Модалниот глагол *знае* треба да се разликува од истозвучниот полнозначен глагол (*Знам дека дошле.*).

в) врз основа на сила

Er kann ihn überwältigen, er ist ja stärker.

Може га џо совлага, џа џосилен е.

2. дозвола

Sie können sich hier ausruhen.

Може(џе) овде га се одмориџе.

Одречната форма укажува на блага забрана.

Sie können nicht hier bleiben.

Не можеџе га осџанеџе овде.

Во ова значење, *können* има ослабнато значење на *dürfen*/сме

(в.т. 2.1. под 2. и 3.).

3. блага заповед (во прашална форма)

Können/Könnten Sie mir bitte helfen?

Може (ли) га ми џомоџнеџе?

Конкурентни се конструкциите:

Würden Sie mir bitte helfen?

Helfen Sie mir bitte.

Ве молам га ми џомоџнеџе. Ве молам, џомоџнеџе ми.

Ќе ми џомоџнеџе ли?

Во врска со значењата под 2. и 3., Чашуле (1989: 103) го наведува ставот на Рајт дека станува збор за варијанта на епистемската модалност со оглед на тоа што зборуваачот го изразува својот заклучок во врска со способностите на субјектниот ентитет.

4. пречка за вршење на дејството (во одречна форма):

Ich kann sie nicht besuchen.

Не можам га џи џосеџам.

Глаголот *може* се јавува и како менлив глагол и како глагол само во третоличната единска форма. Корубин (1986: 123 и натаму) го разгледува овој глагол комбиниран со пасивна *ga*-конструкција („Може да се обезбедат средства“) и со активна *ga*-конструкција („Ами како можат од варени јајца да излезат пилиња“, „Леунка со леунка може да се гледаат, [...]“ и „Леунка со леунка можат да се гледаат, ако

...“). Овој автор ѝ дава предност на согласувачката врска (при што смета дека во последниов пример постои согласување) и истакнува дека „формалното согласување на овој глагол во вакви конструкции (реченици) со субјектот е денеска една законита појава во нашиот јазик, дури и – по сè изгледа – појава со сè позасилен развој“, што според него можеби се должело на влијанието на српскохрватскиот јазик (Корубин 1986: 125).

Претпочитањето на согласувачката врска на општ план и конкретно во последниот пример е дискутабилно од два аспекта: прво, согласувањето меѓу модалната личноглаголска форма и подметот постои токму во претпоследниот пример (*Леунка со леунка може да...*), а не во последниот (*Леунка со леунка можай да...*), затоа што предлошката синтагма со *со* не претставува кумулиран подмет, кој инаку се гради со приредници (координациски сврзници), а не со предлози (*Леунка и леунка можай да се зледаат...*), туку претставува предлошки предмет на повратниот глагол *се среќава*. Според тоа, овде станува збор за едински подмет, кој се согласува со личноглаголска форма во еднина. Посебно пршање е согласувањето на *да*-конструкцијата со модалната личноглаголска форма и со подметот: множинската форма на *да*-конструкцијата (*Леунка со леунка може да се зледаат*.) не се согласува ниту со подметот ниту со модалната личноглаголска форма, а множинското согласување на *да*-конструкцијата со *можай* во вториот пример (*Леунка со леунка можай да се зледаат*...) му противречи формално на единскиот подмет. Согласувачката врска гласи: *Леунка со леунка може да се зледа...* или: *Леунка и леунка можай да се зледаат*. Второ и уште поважно, појавата на глаголот *може* и во согласувачка и во несогласувачка врска не доведува до целосно истозначни конструкции, туку се искористува за нијансирање на значењата во однос на деонтичкиот извор.

Според Чашуле (1989: 99) и Цветковски (2011: 77), несогласувачката врска на *може* се однесува на допуштеност, дозвола и барање, додека согласувачката има значење на способност и подготвеност. Разликата се гледа од следниов пример,

*Соколе зайочна еднаш со неџо разговор ѝооддалеку, за ѝоа дали би можел да му нацрта некоџо сосем верно. „Може“ — му рече умейникој „ѝо фойоџрафија или да ми сѝои да џо цртаам.“*¹¹ (БК Љ 65)

Формата *би можел* во индиректното прашање се однесува на способноста на лицето, додека со одговорот „Може“ се укажува на тоа дека постои таква можност, т. е. дека е дадена дозвола.

Германските модални глаголи се јавуваат само во согласувачка врска со подметот, па во германскиот превод на горенаведениот изва-

¹¹ Курзив од Е. Б.

док од текстот едноставно потврдно се одговара на прашањето за способноста:

*Im Gespräch fragte ihn Sokole eines Tages beiläufig, ob er jemanden ganz getreu zeichnen könne. "Ja", sagte der Maler, "nach einer Fotografie, oder wenn er mir zum Zeichnen sitzt."*¹² (BK L 520)

Според Цветковски (2011: 77), пасивната *ga*-конструкција со неперсонален подмет ја потсилува појавата на несогласувачка врска, а во врска со примерите *Лични ѱодгаѱоци може да се даваат само со дозвола*. и *Архѱекеѱонски чуда шѱо може да се јагаѱ*. истакнува дека „варијантата со конгруентна глаголска конструкција ќе биде граматички коректна, но логички неприфатлива“.

За неменливата форма на *мора* в. т. 2.4.

2.3. mögen

Изразува

1. желба, задоволство при вршење на дејството

Во германскиот јазик, наместо индикатив презент, често се употребува конјунктив претеритум од *mögen*, кој го изгубил значењето на хипотетичност и изразува само дополнително значење на дистанцирана учтивост (Енгел 1996: 422, 466). Во македонскиот јазик на сличен начин се користи можниот начин од *сака*:

Ich möchte etwas vorschlagen.

Би сакал да ѱредложам нешѱо.

Во минато време, *mögen* конкурира со *wollen*, кое превладува:

Sie mochte/wollte nicht weggehen. „Не сакаше да си замине.“

Покрај доминантното *möchte*, индикативните презентски форми на *mögen* се јавуваат во одречни реченици, каде што исто така комутираат со *wollen*:

Ich mag/will kein Bier bestellen. „Не сакам да нарачам пиво.“

2. индиректна заповед

а) индиректен говор (во конјунктив презент)

Sie sagte ihm, er möge den Raum betreten.

(од: *Sie sagte ihm*: „*Betreten Sie bitte den Raum*“)

Кога од глаголот во надредената дел-реченица јасно произлегува заповедниот карактер, може да се употреби само инфинитивна конструкција:

Sie bat ihn, den Raum zu betreten.

Во македонскиот јазик се јавува *ga*-конструкцијата, која може да се комбинира со глаголот *ѱреба*:

*Му рече да влезе во ѱросѱоријаѱа.*¹³

¹² Курзив од Е. Б.

¹³ Неможноста да се јави глаголот *sagen* само со инфинитивна конструкција и без модален глагол: **Sie sagte ihm, den Raum zu betreten*. наспрема појавата на глаголот *рече* само со *ga*-конструкција, без модален глагол: *Му рече да влезе во ѱросѱоријаѱа*.

Му рече дека ѝреба да влезе во ѝросѝоријаѝа.

(од: *Му рече: „Ве молам да влезеѝе во ѝросѝоријаѝа./Ве молам влезеѝе во ѝросѝоријаѝа.“*. Кај парафразата со глаголот *ѝреба*, може да се појде и од директна заповед со овој глагол: *Му рече: „Треба да влезеѝе во ѝросѝоријаѝа.“*).

Кај глаголите со иманентно заповедно значење се јавува само *ga*-конструкцијата (без глаголот *ѝреба*):

Го замоли да влезе во ѝросѝоријаѝа.

Во оваа употреба *mögen* комутира со *sollen* (в. т. 2.5. под 3.).

б) во официјални затврдени изрази (на пример во петиции):

Der Deutsche Bundestag möge beschließen, die unsicheren Atomkraftwerke abzuschalten.

„Му се предлага на Германскиот бундестаг.../Се моли Германскиот бундестаг да реши да ги затвори небезбедните атомски центри.“

Со благо заповедно значење за трето лице еднина, во македонскиот јазик се јавуваат конструкции со *ga* или *нека*:

Да/Нека реши Германскиот бундестаг...

3. допусно значење¹⁴

Wie regnerisch es auch sein mag, wir machen den Ausflug.

*Mag es auch regnen, wir machen den Ausflug.*¹⁵

Во македонските конструкции може да се јави глаголот *сака*:

Колку и (ga сака) да врне, ќе одиме на излеѝ.

Ако сака нека врне, ние (сеѝак) ќе одиме на излеѝ.

И да врне, ќе одиме на излеѝ.

Во ова значење, *mögen* комутира со *sollen* (в. т. 2.5. под 4.)

4. желба во затврдени изрази (во конјунктив презент)

Möge Gott dich segnen! Möge er in Frieden ruhen! Möge der Beste gewinnen!

Овде се јавува *ga*-конструкцијата или *нека*-конструкцијата:

Госѝод да ѝе блаѝослови! Нека ѝочива во мир. Нека ѝобегу најдобриот!

Особеноста на глаголот *mögen* се состои во тоа што може да се јави со *dass*-реченица и да има некореферентен подмет со полнозначниот глагол. Во тој случај, зависната реченица се смета за реченичен сегмент (реченичен член).

Ich mag (es), dass wir schwimmen. („Es gefällt mir, dass wir schwimmen.“)

покажува дека *рече*, за разлика од *sagen*, содржи и извесна заповедна значенска димензија.

¹⁴ Енгел (1986: 471) во разгледува ова значење во рамките на епистемското, за разлика од Хелбиг/Буша (2001: 118), кои го сметаат за деонтичко.

¹⁵ Во затврдени изрази, *mögen* во презент комутира со конјунктив I: *Mag kommen, was da wolle ...; Es komme, was da kommen mag ...* наспрема: *Komme, was da wolle, wir machen weiter.* (Енгел 1996: 420).

Ich möchte, dass wir schwimmen (gehen). („Ich will, dass wir schwimmen (gehen)“).

На сличен начин се однесува и глаголот *saka*:

Sakam shīto ūlivame. „Ми се допаѓа што пливаме.“

Sakam ga ūlivame. „Имам желба да пливаме.“

Додека индикативот презент во германскиот јазик се однесува на факт, конјунктивот претеритум изразува желба. Во македонскиот јазик, оваа разлика се изразува со различен подредник (субординациски сврзник). За некорелативната врска на *mögen*, *wollen* и *saka* в. Бојковска 2011 т. 2.4. и 3).

2.4. müssen и brauchen

Изразуваат:

1. задолжителност за вршење на дејството

а) врз основа на природен закон

Er wusste, dass er bald sterben muss.

Знаеше дека набрзо мора да умре.

б) врз основа на заповед, надворешна наложба

Nächste Woche muss ich eine Dienstreise antreten.

Следнаџа недела мора(м) да заминам на службен џаџ.

в) врз основа на обврска, лично согледување на неопходноста (внатрешна потреба или повинување на општествена норма),

Ich muss zum Empfang gehen (um ihn zu sehen).

Морам да одам на џриемоџ (за да џо видам).

Ich muss ihm helfen, die Krise zu überwinden.

Морам да му џомоѓнам да ја надмине кризаџа.

Глаголот *müssen* во индикатив претеритум и *mora* во минато време изразуваат неопходност од извршување дејство во минатото, при што дејството се смета за извршено.

Sie musste zum Arzt gehen, weil sie Schmerzen hatte.

Мораше да оџи на лекар заџџо имаше болки.

Наспроти тоа, кај *sollen/џреба* во истата форма е неизвесно дали се извршило дејството во минатото (в. т. 2.5. под 1.).

2. заповед (во второ лице)

Du musst sämtliche Umstände berücksichtigen.

Мора(ш) да џи земеш џредвид сџџе околностџи.

За заповедното значење на *sollen/џреба* в. т. 2.5. под 2., а на *ima* в. т. 2.6. под 2.).

3. укинување на принудата (во одречна форма)

Du musst nicht die Dienstreise antreten.

Не мораш да заминеш на службен џаџ.

Притоа останува отворена можноста за вршење или за неизвршување на дејството.

Глаголот *müssen* обично се заменува со *brauchen* при одречна и при рестриктивна употреба.

Sie brauchen nicht das Formular auszufüllen.

„Не мора(те) да го пополните формуларот.“

Sie brauchen nur das Formular auszufüllen.

„Мора(те) да го пополните само формуларот.“

Ако треба да се изрази принуда за неизвршување на дејството, тогаш се употребува одречната форма на *dürfen/smeє* (в. т. 2.1. под 3.):

Sie dürfen nicht schneller als 50 Kilometer pro Stunde fahren

He smeeиe ga возииe иобрзо og 50 киломеири на час.

Во македонскиот јазик *мора* се јавува и како менлив глагол и како глагол само во третолична единска форма. Постои тенденција кон употреба на менливата форма кога задолжителноста за вршење на дејството произлегува од внатрешната потреба или од согледувањето не неопходноста од страна на субјектниот ентитет. Наспроти тоа, неменливата форма се јавува претежно „кога изворот на модалноста е надвор од агенсот на основниот глагол.“ (Чашуле 1989: 99), т. е. „ако станува збор за дејства чиј поттикнувач е некој друг агенс, без своја волја на субјектот (*Мора да одиме на иошумување.*) (Цветковски 2011: 77). Несогласувачката врска е особено честа кај пасивната *ga*-конструкција со неперсонален подмет (*Сииe иџакси-возила ке мора да се доиерааи во жолџо-бела комбинација.*). Во неменлива форма се јавува и *може* (в. т. 2.2.).

2.5. sollen

Изразува:

1. обврска врз основа на барање/наложување

Ich soll ihm das Buch zurückgeben.

Треба да му ја враиам книџаиа.

Du sollst früher zu Bett gehen.

Треба да си леџнуваиш иорано.

Обврската за извршување на дејството кај *sollen/иуреба* е поблага отколку кај *müssen/мора* (в. т. 2.4. под 1.). За разлика од *müssen/мора*, овој глагол повеќе изразува барање отколку задолжителност за вршење на дејството. Конструкциите со *иуреба* повеќе имплицираат финалност отколку каузалност, за разлика од *мора*, каде што преференцијата е обратна (Чашуле 1989: 110).

Глаголот *sollen* во индикатив претеритум и *иуреба* во минато време изразуваат неизвесност во однос на извршеноста на дејството:

Sie sollte eine Dienstreise antreten, um ihre Stellung in der Firma zu festigen.

Требаше да замине на службен иаи за да си зацврси иозицијаиа во фирмаиа.

Сп. ја разликата наспрема *müssen/мора* во истата форма (в. т. 2.4. под 1.).

2. заповед (во второ лице)

Sie sollen die Rechnungen überprüfen.

Треба да ги провериш сметките.

Du sollst nicht so spät aufstehen.

Не треба да стануваш толку доцна.

Оваа заповед е поблага отколку кај *müssen/мора* (в. т. 2.4. под 2.). Употребата на конјунктив претеритум, одн. на можниот начин уште повеќе ги ублажува наложбата и забраната:

Sie sollten die Rechnungen überprüfen.

Би требало да ги провериш сметките.

Du solltest nicht so spät aufstehen.

Не би требало да стануваш толку доцна.

Во македонскиот јазик може да се јави и менливиот глагол *има*, кој изразува блага дебитативност:

Имаш да учиш.

Наспроти тоа, неменливиот глагол *има* изразува построга заповед (в. т. 2.6. под 2.).

Кога станува збор за блага заповед, која произлегува од општествените норми, во македонскиот јазик може да се јави и *бигува* со евалуативно значење (,прилега', ,пристојно е', ,добро е', ,убаво е', ,ред е'), кое има послабо изразена дебитативност од *треба* (Чашуле 1989: 111).

Бигува ли да не до поздравим познатици?

Gehört es sich, den Älteren nicht zu grüßen?

3. индиректна заповед (индиректен говор во конјунктив презент)

Sie sagte ihm, er solle links abbiegen.

(од: *Sie sagte ihm: "Biegen Sie bitte links ab".*)

Му рече дека треба да сврти влево.

(од: *Му рече: „Ве молам да свртиш влево./Ве молам свртиш влево./Треба да свртиш влево.“*)

Во македонскиот јазик може да се употреби и зависна реченица само со подредувачкиот збор *да*:

Му рече да сврти влево. (в. т. 2.3. фуснота 13).

И во германскиот јазик постојат конструкции за индиректна заповед без глаголот *sollen*, кога од глаголот во надредената дел-реченица произлегува заповедниот карактер:

Sie riet ihm, den Raum zu verlassen.

Му советуваше да ја напушти просторијата.

Во оваа употреба *sollen* комутира со *mögen* (в. т. 2.3. под 2.а).

4. услов со нагласен хипотетички карактер (во конјунктив претеритум во условни и во допусни реченици)

Wenn/Falls es regnen sollte/Sollte es regnen, sagen wir den Spaziergang ab.

„Ако (евентуално) врне, ќе ја откажеме прошетката.“

Auch wenn der Versuch nicht gelingen sollte, werden wir die Idee nicht aufgeben.

„Дури и (евентуално) да не успее обидот, нема да се откажеме од идејата.“

Глаголот *sollen* го внесува значењето на евентуалност, при што делумно комутира со *mögen* (в. т. 2.3. под 3.).

5. идно дејство гледано од даден момент во минатото (во индикатив претеритум)

Trotz der Warnungen tat er nichts. Das sollte sich später rächen.

На македонски може да се парафразира на следниов начин:

„И покрај опомените, не стори ништо. Подоцна се покажа дека тоа му се одмаздило.“

Обично станува збор за дејство што се прикажува како рекапитулација.

6. сомнеж (во конјунктив претеритум во прашања)

Sollte das wahr sein?

Sollte er den Vorfall vergessen haben?

Овде се работи за значење блиско до епистемското со оглед на тоа што говорителот укажува на неодмереноста на туѓите очекувања. Во македонскиот јазик се јавува *ga*-конструкција со одречна глаголска форма, која може да се комбинира со глаголот *̄треба*.

Да не (̄треба ga) е вис̄тина?

Да не (̄треба(ше) ga) ја заборава случај̄та?

7. наложба за неизвршување на дејство (во одречна форма)

Du sollst nicht hingehen.

Германскиот пример е двозначен: може да се разбере како одрекување на *sollen* и како одрекување на полнозначниот глагол. Вообичаено се одрекува модалниот глагол. Различното одрекување во македонскиот јазик не предизвикува поголеми значенски разлики.

Не (̄треба ga) одиш (̄)таму.

Треба ga не одиш (̄)таму.

Глаголот *̄треба* нема флексија по лице и број и секогаш се јавува третоличната еднинска форма.

2.6. werden (само во сегашно фвреме)

Вклучувањето на *werden* во множеството на модалните глаголи претставува одраз на Енгеловите погледи за темпоралниот систем во германскиот јазик. Тој смета дека глаголското време обично не го одразува реалното време, па затоа не го „признава“ целосно футурот

(кој се гради со презент од *werden* и со инфитинив без *zu* од полнозначниот глагол) како средство за изразување чисто временски релации, макар што, општо земено, не му го порекнува целосно временското значење (Енгел 1996: 495). Такво значење има пред сè футур презент (*Der Papst wird auch die südlichste Insel besuchen.* ‚Папата ќе го посети и најјужниот остров.‘), кој во пишуваниот јазик изразува идно дејство. Меѓутоа, истава конструкција во говорениот јазик обично се толкува како претпоставка за извршувањето на сегашно дејство (слично како во македонската конструкција: *Сега ќе е веќе дома.*). Футур перфект, пак, генерално изразува претпоставка за извршеноста на минато дејство (*Er wird die Insel besucht haben.* буквално: ‚Ќе го има посетено островот.‘), поради што Енгел (1996: 495) го вбројува *werden* во модалните глаголи.

Од друга страна, *werden* отстапува од (другите) модални(те) глаголи по две особини: прво, од него не се образуваат индикатив претеритум и перфект (**Er wurde arbeiten.* **Er hat arbeiten werden.*), и второ, неговата личноглаголска форма не може да се комбинира со (другите) модални(те) глаголи (**Sie muss schreiben werden.* наспрема: *Sie muss schreiben können/wollen.* и: *Sie wird schreiben können/müssen.*).

Глаголот *werden* изразува:

1. идно дејство

Sie wird nächstes Jahr in Urlaub fahren.

Оваа конструкција обично се означува како футур презент или футур I (сп. Хелбиг/Буша 2011: 24 и следн.; 137 и натаму).

Во македонскиот јазик, идното време се гради со честичката *ќе*, која има глаголско потекло:

Следнаџа година ќе оги на одмор.

Во одречна форма:

Sie wird nächstes Jahr nicht in Urlaub fahren.

Во македонскиот јазик се јавуваат следниве конструкции:

Следнаџа година нема да оги на одмор.

Следнаџа година не ќе оги на одмор.

Конструкцијата со *ќе* повеќе укажува на претпоставка.

Меѓутоа, идност (за прво лице) може да се изрази и со модалниот глагол *има*, кој изразува поголема сигурност дека ќе се изврши дејството:

Следнаџа година има да одам на одмор.

Во некои случаи, формата за прво лице може да изразува и закана. Формите за второ и за трето лице вклучуваат заповед (в. т. 2.6. под 2.).

2. заповед (во второ лице)

Sie werden nicht in Urlaub fahren.

Оваа најстојчива заповед звучи погрубо од соодветниот израз во индикатив презент и во заповеден начин:

Sie fahren nicht in Urlaub.

Fahren Sie nicht in Urlaub.

Во македонскиот јазик се јавуваат одречните форми за идно време и за заповеден начин:

Нема да одиџе на одмор.

Не одеџе на одмор.

Немојџе да одиџе на одмор.

Груба заповед се изразува со конструкцијата:

Да не си оџиџол на одмор!

која може да содржи и закана или побудување претстава за последицата од непочитувањето на заповедта.

Глаголот *има* заедно со потврдната форма на *да*-конструкцијата ја интензивира на заповедта и изразува строга заповед:

Има да осџанеџе овде.

Глаголот *има* се употребува и со *да*-конструкција со трето лице и тогаш има наложување и увереност дека ќе се изврши дејството според неговата волја:

Има да осџане овде.

Според Чашуле (1989: 114), конструкциите со *има* изразуваат посилна дебитативност од *џреба*, а послаба од *мора*, но и посилна увереност на наложувачот дека субјектниот ентитет ќе ја изврши заповедта и покрај неповолните околности за него (в. т. 2.4. под 2. и т. 2.5. под 2.). Менливиот глагол *има* изразува поблага дебитативност од неменливиот.

Во овој труд *има* се определува како модален глагол што изразува строга заповед, која одговара на строгоста изразена со *мора* и која во зависност од комуникациската ситуација дури и ја надминува со оглед на тоа што кај *има* обраќањето е помалку учтиво отколку кај *мора* и не се имплицираат аргументите за заповедта, туку таа се должи на волјата на наложувачот.

3. условна вистинитост

Станува збор за т. н. *würde*-форма, која претставува конјунктив претеритум од *werden*, кој комбиниран со полнозначниот глагол, ја заменува неговата конјунктивна форма:

Das würde ich nie persönlich nehmen.

наместо: *Das nähme ich nie persönlich.*

Како значенско соодветство, во македонскиот јазик се јавува можниот начин:

Тоа никоџаш не би џо сфаџил лично.

Замената се врши од различни причини: поради формалното совпаѓање на конјунктив и индикатив претеритум кај слабите глаголи: *würde machen* наместо: *machte*, поради совпаѓањето меѓу индикатив и конјунктив презент во некои лица (*würden erzählen* наместо: *erzählen*), поради невообичаеноста на некои конјунктивни форми на јаките гла-

голи, пред сè кај оние во кои (покрај „изедначениот“ вокал), се умлаутира вокалот што бил истиснат при изедначувањето на јаките претеритални основи (*würde helfen* наместо: *hälfe/hülfe*; в. т. 1. фуснота 5) итн. При примената на ова правило, според Енгел (1996: 423) се значајни два момента: прво, замената не се врши секогаш кога се јавуваат хомонимни форми (*Wenn ich Geld hätte, kaufte ich das.*) и второ, понекогаш се врши и кога нема формално совпаѓање со конјунктив презент *Ich würde kommen* наместо: *ich käme*).

2.7. wollen

Изразува:

1. волја, намера и желба

Sie will den Mantel kaufen.

Сака да го купи мантило.

Волјата, намерата и желбата изразени со *wollen/сака* може да имаат различен интензитет: цврста волја, решеност или само необврзувачка намера или желба. Во претеритум често се јавува *wollen* наместо *mögen* (в. т. 2.3. под 1.).

Посебна употреба претставува формата за претеритум, одн. минато време, гледано од даден момент во минатото, која е обично придружена со *gerade/шиошуку*, при што се изразува непосредна намера:

Ich wollte gerade gehen, als er auf mich zuing.

Шошуку сакав да си одам кога ми ириже.

2. намера, неопходност (во метафорична употреба)

Глаголот *wollen* може да изрази и намера на вршител на дејство, кој не се споменува, при што како подмет се јавува трпителот:

Das Gesetz will die Energiekosten beschränken.

буквално: „Законот сака да ги намали трошоците за енергија.“

Во македонскиот јазик, оваа конструкција со глаголот *сака* се чувствува како персонификација, па затоа обично се опишува на друг начин: *Авиорои на законои/Законодавецои сака/има намера да ...; Со законои се сака да ...*

Слична е ситуацијата и кога се јавува полнозначниот глагол во пасив:

Der Kauf von Immobilien will gut überlegt sein.

Во македонскиот јазик, глаголот *сака* може да изрази неопходност во метафорична употреба со безлична *да*-конструкција:

Купуваејќи недвижности сака (=мора/треба) добро да се обмисли.

Не е така лесно да се положи исписи. Сака да се учи.

Вообичаени се и конструкциите со именка што е назив на дејство: *Сака учење/работи/...*

Глаголот *сака* се јавува во разговорниот јазик со пасивни *ga*-конструкции и со неперсонален подмет наместо глаголот *може*:

Враќајќи не сака (=не може) да се зайвори.

3. блага заповед, поттик (обично во прво лице множина)

Nun wollen wir noch Kaffee bestellen.

Во македонскиот јазик се јавува *ga*-конструкцијата:

Да нарачаме ушџе кафе.

Глаголот *wollen/сака* се јавува и во прашална реченица со благо заповеден карактер во второ лице:

Wollt ihr das (nicht) noch einmal ausprobieren?

(He) сакајте ли да го испробајте ушџе егнаш?

Во формата за прво лице множина обично се вклучува и говорителот, кој дури не мора ни да е секогаш засегнат од дејството (инклузивна множина), на пример, кога возрасно лице му наложува да дете да изврши некое дејство: *Wollen wir uns nun die Hände waschen?* (*Да си ги измиеме сега рацејте.* ' *Ke si gi izmieme li sega racejte?* ').

Глаголот *wollen/сака* отстапува од другите модални глаголи по тоа што може да се јави со *dass*-реченица, и да има некореферентен подмет со полнозначниот глагол (*Ich will, dass wir gehen. Сакам да си огиме.*) (сп.. т. 2.3. и Бојковска 2011).

3. Заклучок

Како значенски соодветни македонски глаголи се јавуваат „востановените“ модални глаголи, но и такви што во досегашните проучувања на македонскиот јазик не се вбројуваат во групата на модалните глаголи. Како (кандидати за) модални глаголи се јавуваат, на пример, *умее* и *знае* со оглед на тоа што не покажуваат само значенски, туку и морфосинтаксички сличности со нив (в. т. 2.2. под 1.). Македонските значенски соодветства на германските модални глаголи понекогаш се конструкции што не содржат (кандидат за) модален глагол.

Не навлегувајќи во значенските нијанси наведени во соодветните точки, значењата на разгледуваните модални глаголи, поаѓајќи од германскиот јазик, може да се групираат на следниов начин:

а. Заповед, неопходност, забрана

Заповед изразуваат глаголите: *werden*, обично во второ лице индикатив презент (в. т. 2.6. под 2.), *müssen/мора* (в. т. 2.4. под 2.), *има* (в. т. 2.6. под 2.), *sollen/џреба* (в. т. 2.5. под 2.), *wollen* (в. т. 2.7. под 3.) и *können/може* (в. т. 2.2. под 3.). Неопходност се изразува со *müssen/мора* (в. т. 2.4. под 1.) и со *sollen/џреба* (в. т. 2.5. под 1.), а индиректна заповед се изразува со *mögen* и *sollen* во конјунктив презент (в. т. 2.3. под 2.а) и т. 2.5. под 3.). Значењето на забрана ја има одречната форма на *dürfen/смее* (в. т. 2.1. под 3.) и на *sollen/џреба* (в. т. 2.5.

под 7.), а за укинување на заповедта се употребува одречната форма на *müssen/brauchen* и *mora* (в. т. 2.4. под 3.).

б. Можност

Можноста врз основа на смелост, право или дозвола се изразува со *dürfen/смее*, неменливото *може* (в. т. 2.1. под 1. и 2.) и *können/може* (в. т. 2.2. под 2.) или врз основа на објективни околности, лична способност и сила – со *können/може* (в. т. 2.2. под 1). Можноста се однесува и на вршење или на неизвршување на дејство по укинувањето на принудата со одречните форми *müssen/brauchen* и на *mora* (в. т. 2.4. под 3.).

в. Желба

Желба, намера и волја изразуваат глаголите *mögen, wollen* и *saka* (в. т. 2.3. под 1. и 4. и т. 2.7. под 1.).

г. Идност

Идност изразува глаголот *werden* потоа *има* во одречна форма (в. т. 2.6. под 1.), а непосредна иднина од аспект на минатото изразуваат *wollen* и *saka* во минато време (в. т. 2.7. под 1.).

д. Евентуалност во условни и допусни реченици

Во оваа употреба се јавуваат *mögen/saka* (в. т. 2.3. под 3.) и *sollen/треба* (в. т. 2.5. под 4.).

Чашуле (1989: 113) разликува „две темелни супкатегоризации: а) на импликација (МОРА, ТРЕБА, ИМА, БИДУВА) (со извесна ограда спрема глаголот БИДУВА, кај кој може да се постулира посебен тип на евалуативна модалност) и б) на отстранување пречка (МОЖЕ, СМЕЕ). Во распонот меѓу дебитативност и допуштено, тој ги подредува потврдните глаголски форми на следниов начин (1989: 114):

мора ≥ има ≥ треба ≥ бидува ≥ смее ≥ може

На глаголот *има* во овој труд му се доделува позиција што комутира со позицијата на *mora*, а во некои случаи дури и ѝ претходи (в. т. 2.6. под 2.).

За одречните форми ја утврдува следнава скала:

не смее ≥ не може ≥ нема ≥ не треба ≥ не бидува ≥ не мора.

Нијансирањето на значењата се изразува главно со глаголските времиња, глаголските начини и одрекувањето. За разлика од германскиот јазик, каде што личните модалноглаголски форми се согласуваат со подметот, македонскиот јазик располага со можноста за значенско дирференцирање преку флексијата. Со неменливите глаголи *има, може* и *mora* претежно се изразува деонтички извор надвор од субјектниот ентитет. Напроти тоа, со истозвучните менливи глаголи се укажува на деонтички извор што потекнува од субјектниот ентитет..

Библиографија:

Единици на кирилица:

Бојковска, Емилија (2011): „Својства на модалните глаголи во германскиот и во македонскиот јазик“, *Лингвистичен збор* 1-6, стр. 65-76.

Корубин, Благоја (1986): *Јазикот наш денешен*. Скопје: Огледало.

Минова-Гуркова, Лилјана (2000): *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Цветковски, Живко (2011): „Уште нешто за конгруенцијата“, *Зборник на трудови од научниот собир „Стандарднојазичната норма и македонскиот јазик“ Скопје, 15 април 2010*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје (=Јазикот наш денешен, книга 20).

Чашуле, Илија (1989): „Модалните глаголи во македонскиот јазик“, *Прилози на МАНУ*, XIV 2, стр. 87-117.

Единици на латиница:

Ајзенберг - Eisenberg, Peter (2004): *Der Satz. Grundriß der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz*. Stuttgart, Weimar: Metzler.

Енгол – Engel, Ulrich (1994): *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Schmidt

Енгол - Engel, Ulrich (1996): *Grammatik der deutschen Sprache*. Heidelberg: Groos.

Шмит – Schmidt, Wilhelm (1970): *Geschichte der deutschen Sprache*. Berlin: Volk und Wissen

Извори:

Единици на кирилица:

БК Љ - Конески, Блаже (1967): „Љубов“, *Лозје*. Скопје: Култура (=Блаже Конески: *Избрани дела во седум книги*), стр. 62-85 (прво издание: *Лозје* 1955).

XX СВ1 - Хесе, Херман: *Стејскиот волк*. Од германски: Маргарита Балод-Тодоровска. Скопје: Мисла 1989.

XX СВ2 - Хесе, Херман: *Стејскиот волк*. Од германски: Емилија Бојковска. Скопје: Табернакул 2007.

Единици на латиница:

НН SW - Hesse, Hermann (1974): *Der Steppenwolf*. Frankfurt/M: Suhrkamp.

BK L - Koneski, Blaže (1976): "Liebe". *Jugoslawische Erzähler von Lazarević bis Andrić*. Aus dem Makedonischen von K. Gutschmidt. Leipzig: Dieterichsche Verlagsbuchhandlung, S. 517-542.

Emilija Bojkovska

SUBJEKTBEZOGENER GEBRAUCH DER MODALVERBEN
IM DEUTSCHEN UND IM MAKEDONISCHEN

(Abstract)

Im Rahmen des subjektbezogenen Gebrauchs drücken die Modalverben die Beziehung der Subjektgröße zum Geschehen aus. Es handelt sich um Erlaubnis, Möglichkeit, Verbot, Notwendigkeit, Zwang, Aufforderung, Wunsch usw. In der Arbeit wird von den deutschen Verben *brauchen, dürfen, können, mögen, müssen, sollen, werden* und *wollen* ausgegangen, und es werden ihre semantischen Äquivalente aus der Reihe der makedonischen Verben *бидува, има, може, мора, сака, смее* sowie *требѝа* untersucht. Im Makedonischen treten auch andere Modalverb (kandidat)en (*γmee, знае*) auf. Als makedonische Äquivalente der deutschen Modalverben kommen auch Konstruktionen ohne Modalverb vor.

Schlüsselwörter: Modalität, Modalverben, subjektbezogener Gebrauch

Раѓица Никодиновска

ГЛАГОЛОТ *DOVERE* И НЕГОВИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во нашиот труд ќе се осврнеме на италијанскиот глагол *DOVERE* како едно од лексичките средства за изразување на категоријата 'модалност' и на неговите еквиваленти во македонскиот јазик. Анализата на значењата на италијанскиот глагол *dovere* ќе ги вршиме врз примери од италијанскиот електронски речник *Grande dizionario dell'uso (GDU)* на Де Мауро и од книжното издание на Италијанско-македонскиот речник на Наум Китановски. Македонските еквиваленти *МОРА* и *ТРЕБА* ќе ги разгледуваме преку примери од книжните изданија на Речникот на македонски јазик со српскохрватски толкувања и на Толковниот речник на македонскиот јазик.

Клучни зборови: модалност, контрастивна анализа, *dovere*, треба, мора

Со модалноста, како комплексна јазична појава, се занимавале и дале свој придонес во нејзиното расветлување бројни светски лингвисти од калибарот на Шарл Бали, Мартине, Бенвенист, Мение, Пуатје, Гремас и уште многу други. Но и некои лингвисти во македонистиката меѓу кои Кирил Конески, Тополинска, Илија Чашуле, Пјанка, Усикова, Фридман, Ѓуркова итн. се осврнале на ова прашање.

Во лингвистиката најчесто модалноста се дефинира како семантичка категорија која изразува мислење, став на говорителот во однос на содржината на исказот. Најчесто во оваа категорија се вбројуваат следните поткатегории (заповед, веројатност, можност, нужност, неопходност...). Одредени автори под поимот *модалносии* најчесто ги вбројуваат следните типови на модалност: „алетичка“, „епистемичка“, „деонтичка“ и „апредијативна“ а некои ја придодаваат и волитивната модалност. Според нас, волитивната модалност е дел од деонтичката модалност, бидејќи не може да постои ни една наложеност без волитивност.

Во нашиот труд вршиме подетално разгледување на италијанскиот глагол *dovere* како едно од лексичките средства за изразување на категоријата модалност и неговите еквиваленти во македонскиот

јазик. Анализата на значењата на италијанскиот глагол *dovere* ја вршиме врз италијанскиот електронски речник Grande dizionario dell'uso (GDU) на Де Мауро, врз книжните изданија на Италијанско-македонскиот речник на Наум Китановски, врз Речникот на македонски јазик со српскохрватски толкувања и врз Толковниот речник на македонскиот јазик.

Со оглед на тоа дека најголемиот број значења на глаголот *dovere* се однесуваат на деонтичката модалност ќе се обидеме подетално да го дефинираме тој вид модалност.

За вршење на анализата ја предлагаме следнава класификација на типовите деонтичка модалност:

1. Според изворот на наложеност разликуваме: **природна, божествена и човечка.**
2. Во рамките на човечката модалност разликуваме: **индивидуална и групна модалност:**
  - а) во рамките на индивидуалната модалност разликуваме: **интраиндивидуална** (кога човекот сам себе си наложува нешто) и
  - б) **интериндивидуална** (кога индивидуата му наложува нешто на другиот или на другите).

Групната модалност пак се однесува на **наложување од страна на група, на цела заедница** (општествени закони).

Во електронскиот GDU се поместени следниве значења на глаголот *dovere*:

1 . – **има обврска да прави нешто, принуден е да прави нешто заради некаков закон или морална норма или заради некои околности** (како модален глагол следен од глагол во инфинитивна форма): ***Dobbiamo rispettare le leggi*** (Треба да ги почитуваме законите); ***Devo lasciare libera la camera entro le dodici*** (Треба да ја напуштам собата до дванаесет часот); ***Devo finire i compiti per domani*** (Треба да ги завршам задачите за утре);

– во безлична форма: ***si deve dare ascolto agli anziani*** (Треба да се слушаат постарите); ***come si deve, in modo corretto, preciso: fare le cose come si deve***¹.

Во двата примера *dovere* се јавува како носител на деонтичка човечка и групна модалност, наметната од општествени закони.

2. **Avere necessità, bisogno di fare qualcosa = има потреба да прави нешто:** ***Devo parlarti*** (Треба да разговарам со тебе); ***Il dottore ha detto che devi solo riposarti per qualche giorno*** (Лекарот рече дека треба да се одмориш).

¹ Come verbo servile, avere l'obbligo di fare qualcosa, essere tenuti a fare qualcosa, spec. per una legge o norma morale o a causa di circostanze inderogabili (con l'inf.):

Во погоре наведените примери *dovere* се јавува како носител на деонтичка човечка и интериндивидуална модалност која произлегува од барање на поединец (треба да му веруваш затоа што е лекар).

3. Volere, desiderare fortemente = силно посакува, пожелува нешто): *Devo vincere assolutamente il torneo* (Морам да победам на турнирот).

Во претходниот пример сретнуваме деонтичка модалност каде индивидуата си наложува себеси нешто, односно постои силен внатрешен поттик за задолжително извршување на дејството (Деонтичка човечка и интраиндивидуална).

4. Ritenere giusto, opportuno = смета за нешто дека е правилно, соодветно: *Devo farti le mie congratulazioni* (Мора да ти честитам); *Dunque devo dirvi grazie per la vostra attenzione* (Деонтичка човечка и интраиндивидуална – си наложува на себе).

5. Fare meglio a fare qualcosa, fare cosa opportuna, spec. al cond. e sotto forma di consiglio = се советува нешто да се направи подобро во форма на совет (често пати во условен начин) : *Dovresti parlare meno e ascoltare di più* (Би требало помалку да зборуваш а повеќе да слушаш); *Il direttore dovrebbe licenziarlo subito* (Директорот би требало веднаш да го отпушти); *Devi essere sincero con me* (Треба да бидеш искрен со мене); *Devi renderti conto che la pazienza ha un limite* (Треба да ти стане јасно дека и трпението има граница) ; *Devi credermi* (Треба да ми веруваш).

Во овие примери глаголот *dovere* е носител на деонтичка човечка и интериндивидуална модалност (јас ти препорачувам нешто).

6. Essere costretto, obbligato = е принуден да: *Mi dispiace, ma devo andare*. (Жал ми е, но морам да одам); *Vorrei venire, ma devo partecipare a una riunione*. (Би сакал да дојдам, но морам да одам на состанок).

Во погорните примери деонтичката модалност означува нужност но изворот може да се смета и надворешен и внатрешен, значи може да биде човечка и групна и човечка и интраиндивидуална.

7. Avere stabilito o essere in procinto di fare una cosa = има намера да прави нешто: *Dovevo chiamarla, quando si è rotto il telefono*. (Токму кога требаше да се јавам, телефонот се расипа. (Devo andare in Brasile fra pochi giorni. (Треба да одам во Бразил за неколку дена).

Во овие примери се сретнуваме со деонтичка човечка интраиндивидуална модалност (себеси си наложува нешто, изворот е внатрешен).

8. Essere destinato, non poter fare a meno = осуден е на нешто, нема можност за менување на нештата (судбината) : *Dobbiamo morire tutti*. (Сите мора да умреме); *Tutti devono scontare le proprie colpe prima o poi*. (Порано или подоцна, секој мора да плати за своите гревови).

Глаголот *dovere*, во наведените примери има **деонтичка природа**, наметната од Господ.

9. Sembrare con tutta probabilità, parere, essere probabile = постои голема веројатност, се чини, веројатно е: **Deve essere un tipo simpatico**. (Делува симпатичен); **Devi essere stanco**. (Веројатно си многу уморен.); со безлична употреба : **Deve essere come dici tu** . (Веројатно е како што тврдиш ти). Во сите наведени примери се работи за **епистемичка модалност**.

Од примерите можевме да констатираме дека во италијанскиот речник GDU глаголот DOVERE се јавува со девет значења. Во осум од деветте случаи има деонтичка модалност, а само во еден случај епистемичка модалност. Од осумте случаи на деонтичка модалност само во еден пример се работи за природна модалност, во еден пример за човечка групна модалност, во три примери за човечка интраиндивидуална модалност, во два примера за човечка и интериндивидуална модалност и еден во пример со човечка и групна, како и човечка и интраиндивидуална.

За разлика од GDU во Италијанско-македонскиот речник на Наум Китановски авторот дава само едно значење на *dovere* и како негови еквиваленти (синонимни) ги дава глаголите *треба* и *мора* и тоа без никакви примери и објаснувања. Обемот на значењата на италијанскиот глагол *dovere* е поширок и ги опфаќа во себе значењата на *треба* и *мора*.

Во речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања (РМЈ, 1961) за ТРЕБА во неговото функционирање како модален глагол се даваат три значења :

Треба

I. impers.

1. (потребно е) Треба да знаете; Не треба да одиш таму; така требало да биде; не е како што треба. Глаголот *треба* се јавува со **деонтичка природна модалност (природна, божја)**.
2. (следува; определено е, ред е) Кога веќе ве поканија требаше да дојдете; Треба да се слушаат родителите; Во случајов станува збор за **деонтичка човечка и групна модалност (човечка поттип групна)**.
3. (веројатно е, можеби, може, можно е) Судејќи по изгледот и по држењето овој човек треба да е некој странец. Се работи за случај на **епистемичка модалност**.

Од погорните примери може да се заклучи дека деонтичката модалност е застапена во два примера (од кои еден со деонтичка природна модалност а другиот со деонтичка човечка и групна модалност) наспроти еден пример на епистемичка модалност.

За модалниот глагол МОРА во речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања не се даваат одделни значења, т.е. не се толкува, туку се упатува директно на српскиот глагол **морати**.

Со оглед на тоа што сè уште не е излезен во печат делот од Толковниот речник на македонскиот јазик во кој се содржи буквата Т се ограничуваме само на анализа на глаголот МОРА кој се јавува со следните значења:

1. прави нешто против своја волја, има должност, обврска да прави нешто. *Морав да бидам ѝслушен. Мораш да ѓо изедеш месото. Ке морам да ве казнам. Мораше да ѓо најуштии градои. Мораше да ѝслушаше. Тебе морам да ти кажам. Морам да ѝризнаам. Морам да одам. Мораше да веруваше.* Во примерите сретнуваме **засилена деонтичка модалност – човечка индивидуална и/или групна** (означува еден степен повеќе, ограничување на слободата на избор).
2. *безл.* Треба, потребно е. *Ушре мора да се сѝане рано. Тоа мора да сѝане ѝравило во рабоишеието. Уморои мора да се нагвладее. Тоа мора да се разбере.* Овде сретнуваме **деонтичка природна модалност**, никој не наложува ништо туку таа произлегува од корисноста и штетноста за човекот.
3. а) за истакнување на веројатност на тоа што се кажува со даконтракцијата. *Мора да размислила за ѝосѝайкашѝа, зашѝо дојде и ими се извини. Мора да засѝала шѝом не ми оѝвори. Мора да ѓи видел некој.* Се работи за примери каде МОРА искажува **епистемичка модалност**.
- б) за истакнување спротивен став. *Тој мора сѝ да знае. Мора секаде да си ѓо ѝика носои. Мора да се замеша во секоја рабоиша.* Се работи за **деонтичка модалност човечка и интериндивидуална**, ја има за основа епистемичката модалност но со тоа што им го наложува на другите добива карактеристики на деонтичка модалност.

Од анализата можевме да констатираме дека глаголот МОРА се јавува со три значења од кои третото со две варијации. Во три случаи е присутна деонтичка модалност (еден пример со природна модалност, еден пример со деонтичка модалност – човечка индивидуална и/или групна и еден пример со човечка и *инѝтериндивидуална* во кои влегува и втората варијација на третото значење. Во првата варијација од третото значење е присутна епистемичката модалност.

МОРА во своето означување на епистемска модалност искажува логична последица, сигурност, убеденост, а во означувањето на деонтичка модалност – категоричка задолжителност.

Од извршената анализа, која не претендира да биде исцрпна со самото тоа што е едностраночна, можеме да го констатираме следново: и кај италијанскиот глагол DOVERE и кај неговите македонски еквиваленти ТРЕБА и МОРА најмногу е присутна деонтичката модалност

(отсутвува само во еден пример од девет примери во италијанскиот и само во два примера во македонскиот и тоа земајќи ги предвид и двата глагола).

Сепак, сметаме дека во моментот не е можно да се направи многу прецизна и валидна квантитативна и квалитативна анализа од контрастивен аспект со оглед на тоа што, како што претходно забележавме, сè уште не е излезен во печат делот од Толковниот речник на македонскиот јазик во кој се содржи буквата Т (оттаму отсутвува и глаголот ТРЕБА), и затоа што постојниот двојазичен италијанско-македонски речник не ги обработува сите значења и употреби на италијанскиот глагол DOVERE и неговите македонски еквиваленти.

Библиографија:

De Mauro, T., *Grande Dizionario dell'Uso*, UTET, Torino, 2005

Речник на Македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања), (редактор : Б. Конески, Институт за македонски јазик Крсте Мисирков", Скопје, Том I-III, 1961-66.

Tucci, I. (2005). L'espressione della modalità nel parlato: i verbi modali nei corpora italiano e spagnolo C-ORAL-ROM. In Korzen, I. (a cura di) *Atti del VIII convegno internazionale della SILFI "Lingua, cultura e intercultura"*, Copenhagen 22-26 giugno 2004 (pp. 295-308). Copenhagen, Samfundslitteratur Press.

Radica Nikodinovska

IL VERBO “DOVERE” E I SUOI
EQUIVALENTI NELLE LINGUA MACEDONE

(Raissunto)

Nel nostro contributo ci occupiamo del verbo italiano DOVERE, quale mezzo lessicale usato per esprimere la categoria ‘modalità’, e i suoi equivalenti nella lingua macedone. L’analisi delle accezioni del verbo ‘dovere’ e dei suoi equivalenti macedoni MORA e TREBA è stata effettuata sul Dizionario elettronico Grande dizionario dell’uso (GDU) di De Mauro e le versioni cartacee del Dizionario italiano-macedone di Naum Kitanovski, del Dizionario della lingua macedone con traduzione in serbocroato e del Dizionario monoligue della lingua macedone.

Dall’analisi è emerso che nel verbo ‘dovere’ e nei suoi equivalenti macedoni, nel maggior numero di casi, è insita la Modalità deontica (soltanto in 1 su 9 accezioni del verbo ‘dovere’ abbiamo incontrato la modalità epistemica mentre nella lingua macedone in 2 accezioni su 7 è presente la modalità epistemica).

Parole chiave: modalità, analisi contrastiva, треба, мора.

**АНТОНИМИЈАТА
ВО ЈАЗИКОТ**

Лидија Танџуровска

ЗА АНТОНИМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

... или дозволејте ми да го парафризирам насловот во духот на Кристијан Пејков Мисирков – Што најправилно и што треба да најправилно за однапред со антонимиите во македонскиот јазик?

Апстракт: Антонимијата како научна дисциплина е еден од основните делови на семантичките истражувања, на која, се посветува внимание многу одамна. Но, исто така, е познато дека во лингвистичките трудови воопшто, антонимијата помалку се обработувала од синонимијата. Со развојот на структуралната лингвистика, антонимијата го зазема своето вистинско место во истражувањето. Од денешен аспект, може да се зборува и за истражувања во врска со експресивните фактори во стилистиката (на пр. Лајонс, 1978). Во речниците, првото значење на терминот „антоним“ е: збор со спротивно значење (од друг збор во истиот јазик), (на пр.: голем – мал). Покрај традиционалното поимање на антонимијата како едноставна спротивност на значењето, лексемите можат да бидат сопоставени на различни начини, а некои дури и немаат вистинска спротивставеност. Се разбира, според тоа, постојат и различни методологии по кои се создаваат речници на антоними.

Целта на трудот е да се дадат различните класификации на антонимските врски меѓу лексемите, од една страна, наспрема методологиите за нивната лексикографска обработка.

Клучни зборови: антоними, лексиколошки поглед, лексикографска обработка, речник, современ македонски јазик

За да ја согледаме состојбата со антонимите и со антонимијата воопшто, најпрвин треба да се осврнеме на 1. лексиколошките и лексикографските трудови што ги обработуваат антонимите во лингвистиката (секако и во славистиката), наспрема изброените лексиколошки и лексикографски трудови во македонистиката, и 2. блиската, нераскинлива врска меѓу синонимите и антонимите.

Според ова, зафаќањето со проблемот на антонимите и на антонимијата воопшто, од една страна ни нуди објавени лексиколошки научни трудови, во кои се дефинираат, се анализираат и се класифицираат антонимите, а од друга страна, ни нуди лексикографска работа претставена во вид на речници. Се забележува дека и за лексиколошките трудови и за речниците е заедничко тоа што се почнува со **едноставноста** при дефинирањето на терминот антоним – *збор со сѝројтивно значење (од друг збор во истиоој јазик)*, чие дефинирање веднаш станува компликувано кога ќе се почне со анализа, со класификација на единиците од конкретниот јазичен израз. Ова не претставува наша индивидуална процена, зашто при дефинирањето на антонимијата, Д. Кристал ја определува антонимијата како термин што се користи во семантиката како дел од проучувањата на спротивностите на значењето и во својата најопшта смисла се однесува на сите типови семантички спротивности, кои подоцна се вклучени во различни видови поделби. За пример ги наведува *сѝејенуваниѝе аниѝоними: ѝолем – мал*, каде што постојат различни степени и *несѝејенуваниѝе: оженеѝ – неоженеѝ*, каде што постои принципот на исклучивост. Кристал наведува дека некои лингвисти (како J. Lyons, Bolinger-Sears) овој термин „антоними“ го имаат резервирано само за степенуваните антоними, додека другите парови (од горенаведените) ги нарекуваат комплементарни. На крајот од речничката статија истакнува дека е контроверзно колку типови спротивности можат да се разликуваат во семантичката анализа, па при употребата на терминот „антоним“ препорачува да се биде внимателен.

Причината за забуна во објаснувањето на антонимите, како што наведува Д. Шипка во својата Лексикологија (1998), произлегува од непрецизноста на терминот „спротивност“, кој ги дели проучувачите на оние што го сфаќаат дефинирањето пошироко (на пр. Katz, 1972), каде што во антонимите се вброени и функционалните опозиции (*куѝи – ѝроророр*) и на оние што го сфаќаат дефинирањето потесно (на пр. Palmer, 1976) и не ја опфаќаат оваа спротивност. Понатаму Д. Шипка ја издвојува главната класификацијата на антонимијата (спротивноста) на Крус (Cruse, 1986), кој разликува три типа спротивност¹: *комѝплементарна сѝројтивносѝ*, каде што две лексеми претставуваат еден поим, но меѓусебно се исклучуваат (*ѝочно – ѝоѓрешно, жив – мрѝов, оѝворен – зайворен*), *аниѝонимска*, каде што постои градуалност (степенување – н. заб.), но не е целосно покриен доменот на поимот, односно како што наведува – постои „ничија земја“ (*брз – бавен, лесен – ѝежок, добар – лош*) и *дирекциска*, каде што станува збор за спротивни правци, насоки на дејствување, на насочување ... (*се сѝуиѝа – се качува, север – југ, најпред – назад*).

¹ Не наведувајќи ја поделбата на поттиповите.

Можноста за воспоставување антонимска релација меѓу лексемите во целина – лексичка антонимија (*хиџерџензија* – *хиџоџензија*, *антифашистички* – *профашистички*²) или релација меѓу одделни значења – семантичката антонимија (*сув* 'не-мокар' – *мокар*, *сув* 'бездожлив'³ – *влажен* /за клима/, *сув* 'скоминав/несладок'⁴ – *сладок* /за вино), може да послужи и за воспоставување на антонимски однос – антонимизација, со сопоставување на лексемите – лексичка антонимизација (*ирно* – *бело*, *нок* – *ден*) или со сопоставување на зборообразувачките елементи кај лексемите со ист корен – зборообразувачка антонимизација (*наџад* – *проџивнаџад*, *антифашистички* – *профашистички*) (Шипка, 1998).

Наспрема симетричните релации на антонимите, Шипка пишува и за примерите со несиметрични релации и за примерите со поединечни спротивности (на пр. *живеење* има поголем опсег од *умирање*, наспрема парот *север* – *југ*, чии членови имаат еднаков, ист опсег), па и за примерите со празните места во зборообразувачката структурна низа (*врел* – *стиуден*, *џоџол* – *ладен*, но *млак* - $\emptyset$ /за *суџа*), односно (*зима*, *зимува*, *презими* – *леџо*, *леџува*, $\emptyset$) (Шипка, 1998).

Може да се каже дека опсегот на поимот „спротивност“ е првото поставувано прашање кај сите лексиколози, по дефинирањето на антонимите. За одговорот што е спротивност и што не е, во лексиколошките трудови најчесто се наведува дека зависи од различни околности: возраста, полот, социјалното и културното опкружување итн.

Постојат различни „упатства“ при дефинирањето на антонимијата. Така, на пример, според И. Грицкат (1961 – 1962: 88), антонимијата во лингвистичка смисла треба да биде исчистена од сите случајни наноси и треба да се најде јадрото на проблемите, потпирајќи се од една страна на вистинското спознание од надворешниот свет, а од друга, на правилното разбирање на зборовите и нивниот значенски опсег. Додека, пак, Новиков (1973: 18) истакнува дека антонимијата треба да се заснова на искуството на целиот јазичен колектив, а не на одделни општествени групи и дека мора да биде одредена како најопшто спротивставување на зборовите на сите говорители на еден јазик.

Драгичевиќ во својата Лексикологија (2007:266-267) дава два критериума за лексичка антонимија. Како прв и наједноставен критериум „по потрага“ на антонимите го наведува спроведувањето тест за добивање антоними преку поставување прашање (кој збор е значенски спротивен на некој друг) кај изворните говорители на еден јазик, при што по воедначените одговори, се наоѓа антонимот. Ако се добијат исти одговори (кои не мора да бидат од голем број испитаници), тогаш,

² Сп. и фашистички - антифашистички

³ *bezvodan*

⁴ *opor*

смета Драгичевиќ, можеме да бидеме сигурни дека е добиен вистинскиот⁵ антоним, а ако се разликуваат, тогаш тоа е знак дека дадената лексема нема вистински антоним. За примери, како вистински антонимски парови, ги дава: *висок – низок*, *и́лийок – глабок*, *крайок – долџ*, наспрема именката *човек*, за која во проценти ни ги дава резултатите од понудените одговори на испитаниците: *живојно* (36%), *жена* или *дејше* (32%), *нечовек* (16%), *боџ* (1%) и без одговор (4%), што е всушност и прифатливиот одговор, според Драгичевиќ⁶.

Според нејзините анализи⁷ придавките од типот *глабок – и́лийок* се спротивставуваат заемно и независно од контекст и во контекст. Меѓутоа, што е тоа што им овозможува на придавките *глабок – и́лийок* да се спротивстават независно од контекст, е прашањето чиј одговор го наоѓа во спротивставувањето на примарните значења, по што заклучува дека ако им се спротивставуваат основните значења на лексемите, тогаш тие се наоѓаат во однос на вистинска антонимија, а во сите други случаи зборуваме за неvistинска антонимија или квази-антонимија.

За вториот показател, кој го именува *семантички сооднос*, Драгичевиќ предлага тест каде што едниот антоним би се дефинирал со помош на вториот, со т.н. негативна дефиниција и би се спроведувал кај сите вистински парови (на пр. *долџ* е тој што не е *крайок*, а *крайок* е тој што не е *долџ* ... итн.), зашто кај неvistинските, не би се добиле такви дефиниции. Даден е примерот со именката *и́шайко*, која не ја дефинираме како *оној и́шо не е мајка*, туку како *лице од маишки йол и́шо има дејше* и *мајка е лице од женски йол и́шо има дејше*. Значи и *мајка* и *и́шайко* се дефинираат преку именката *дејше*, а не директно меѓу себе, што значи дека немаат семантички сооднос.

Во својата Лексикологија, Драгичевиќ посветува одделно внимание на влијанието на полисемијата врз антонимијата, на полните и на неполните антоними, на прагматичките антоними, на антонимските варијанти итн., а секако одделно се задржува и на релациите на антонимијата и на негацијата, на антонимијата и на конверзијата, на антонимијата и на контекстот итн. Одделно прави кус преглед на постоењето на различните класификациите, претставувајќи ги класификациите на: Лајонс, Круз, Липке, Прќиќ итн.

По заклучокот дека антонимскиот пар се состои од два члена, се определува за поделба на вистинските антоними според следниве критериуми:

⁵ Сметаме дека соодветен превод на *и́рави анџоним* е *вистински анџоним*, иако често се употребува *и́рав анџоним* и во македонската литература (н. заб. - Л.Т.).

⁶ Иако, кај Драгичевиќ, има некаков проблем при собирањето на процентите, се насочуваме само кон прифатливиот одговор, кој изнесува само 4 %.

⁷ Драгичевиќ го дава одговорот како многу други лексиколози, меѓутоа со посебен начин на тестирање.

– врз основа на семската струкутура (со присуство или со отсуство на архисемата: на пр. *ден* – *ноќ*, каде што лексикализиран архисем е *ден*),

– врз основа на значењето (каде што апстрактната спротивставеност *јрисџусџво* – *оџсусџво* треба да се сфати пошироко и каде што се можни образувања на пониско ниво: *акџивносџ* – *неакџивносџ*, *согласносџ* – *несогласносџ*, *џозиџивно* – *негџаџивно* итн., а особено место заземаат степенуваните и нестепенуваните антоними) и

– врз основа на формалната структура (истокоренски / граматички антоними / афиксални: *морален* – *неморален*, *жив* – *нежив*, и различнокоренски / лексички антоними: *џивок* – *гласен*, *висџина* – *лага*).

Шариќ во својата „Антонимијата во хрватскиот јазик: семантички, зборообразувачки и синтаксички опис“ (Загреб, 2007), по претставувањето на спротивноста во философијата, во логиката, се задржува на антонимијата во лексичката семантика. Секако на прво место е анализирана **спротивноста** во семантиката, која ја смета за еден од темелните/основните односи на смислата во семантиката и во оваа традиционална категорија ги разгледува **модерните семантички истражувања** што откриваат многу полиња. Преземајќи ја поделбата од семантичарите J. R. Hurford и V. Heasley (1985), се задржува на **бинарните** (*маж* – *жена*, *момче* – *девојче*), на **обратните** антоними (*џог* – *наг*: ако е X под Y, тогаш Y е над X, *дего* – *внук* итн.), кои (и едните и другите) секогаш одат во парови, како и на **степенуваните антоними** (*жешко* – *сџудено*, крајните точки на континуираната скала, која може да варира како причина на контекстот на употреба: она што во еден контекст се нарекува жешко (на пр., во пештера), во друг контекст не е (на пр., магмата)).

При поимањето на спротивноста во лексиката за основна ја прифаќа спротивноста изразена во една категорија (*север* – *југ*), а не спротивност изразена меѓу две категории (*човечки* – *нечовечки*). Нагласува дека со помош на антонимските знаци во јазикот се проучуваат разграничувањата и ограничувањата на семантичките полиња, континуитетот на различните видови (температура, време, простор, естетски и етички процени итн.), со што се отовора простор за различноста во класификациите како од руските слависти (Апресијан), така и од другите лингвисти (Лајонс: комплементарност, антонимија, конверзија).

Секако дека и покрај другите семантички прашања (како на пр. повеќезначноста на зборовите, функционалното сфаќање на антонимите итн.), одделно место им е посветено на лексичко-синтаксичките категории во разграничувањето на антонимските спротивности.

Шариќ се определува за 1. структурна класификација на антонимите во хрватскиот јазик, каде што се разработуваат: различнокоренските антоними (*весел* – *џажен*), истокоренските (граматичките) антоними (*човечки* – *нечовечки*) и енантисемијата (спротивност на раз-

лични значења, кои се изразуваат со синтаксички и со лексички средства): *куйојродажба*, *садомазохизам* итн. и 2. класификација според значењето, каде ги разгледува конверзивните, векторските, квалитативните, координациските, комплементарните антоними.

Антонимите се анализираат и контекстуално: во уметничко-литературен текст, во филозофски текст и во колокациите и фраземите во јазикот.

Со овие случајно избрани прегледи на проблематиката на антонимите во лексиколошките трудови, сакавме под 1. да ја претставиме различноста и сличноста во однос на анализата на антонимите и на антонимијата воопшто и 2. сметаме дека иако се различни лексиколошкиот и лексикографскиот приод, сепак, без да се имаат предвид теориите од лексиколошките трудови, не може да се работи врз лексикографски труд.

Во македонистиката постојат извесен број трудови (статии) што ги имаат обработувано антонимите (односно дел од нив), но најчесто станува збор за парцијален, делумен пристап врз основа, главно, на некои од веќе споменативе теории. Познато ни е дека постои една одбранета дисертација (на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“) со контрастивна анализа на антонимите во македонскиот и во рускиот јазик од Емил Нијами, која не е публикувана.

Што се однесува до лексикографскиот пристап, најпрвин треба да се напомене дека постојат различни критериуми, па и различни методологии, според кои се разработуваат антонимите. „Завршниот производ“ може да биде индекс на антоними, попис на антонимските парови или речник. Со оглед на природата на антонимите, сите три форми се застапени веќе во словенските и во несловенските јазици. Исто така, треба да се нагласи дека поради логичкото надополнување меѓу јазичните единици од синонимско-антонимската врска, многу почести се комбинирани речници од синоними и од антоними, како на пример: *Dictionnaire de synonymes et contraires* (од Bertaud, H. du Chazaud, Paris, 1992), или *Synonyms and Antonyms* (од Manser, M. H. London) и особено тезаурусите⁸, меѓу кои е најпознат тезаурусот на англискиот јазик во едицијата *Roget's Pocket Thesaurus*, кој континуирано излегува. Меѓутоа, ваквите комбинирани речници на синоними и на антоними често се прават меѓу два јазика, па и двонасочно, како на пример: *Rečnik sinonima i antonima englesko - srpski srpsko - engleski*, (од Dajković, J., Beograd, 2001).

И на крајот, како најважни за нас, ќе ги споменеме специјализираните речници само за антоними во еден јазик, како што се на пример

⁸ Како што е познато, тоа се идеографски речници во кои зборовите-поими не се распределени по азбучен ред, туку по семантички полиња и каде што покрај односот меѓу синонимите и антонимите се даваат и други лексичко-семантички категории.

руските: Словарь антонимов русского языка, од Веденская, Л. А. (Москва, 2002) и Словарь антонимов русского языка, од Львов, М. Р. (Москва, 2006).

Тука ќе ги споменеме и синонимните и антонимните речници достапни на Интернет, кои имаат претходно и печатена базична варијанта. (The basic Book of Synonyms and Antonyms, New American Library, 1986, што послужил како илустрација за Интернет-издание; Słownik synonimow i antonimow, Pawlus, M i B. Gajewska, 1997) итн.

Каква е ситуацијата во македонскиот јазик?

Во македонскиот јазик, најпрвин ќе кажеме дека антонимите се наоѓаат како вграден сегмент во еднојазичните, толковните речници, како и во двојазичните и во повеќејазичните речници. Од прегледот што го направивме, можеме да кажеме дека иако не доследно, антонимите можат да се јават во некоја лексичка статија, на пр. означени со скратеницата *сѝ*. = спротивност. (Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, 1-3, 1961, 1965, 1966), или пак, антонимскиот пар може да биде дефиниција, односно дел од дефиниција во дадена лексичка статија.

Ако сакаме да зборуваме за специјализирани речници на антонимите во македонскиот јазик, можеме да констатираме дека македонистиката е „сиромашна“ на овој план. Меѓутоа, треба да се напомене дека во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, веќе неполна година се работи проектот „Речникот на антонимите во македонскиот јазик“ од тимот, м-р Христина Андоновска, м-р Снежана Петрова-Џамбазова и Бојан Петревски (постдипломец на ФФ), а под раководство на научниот советник д-р Лидија Тантуровска.

За каква методологија се определивме зависеше од повеќе фактори.

Со оглед на кустиот временски рок што е предвиден за изработка на ваков речник, се определивме да биде речник, среден по обем. Антонимските парови, кои ги разработуваме се оние што ја изразуваат спротивноста на зборовите општо, определена од говорителите на македонскиот јазик. Гледаме да ги опфатиме најупотребуваните, семантички истородните и стилски неутралните антонимски парови. Ги разработуваме само примарните, **основните значења** на антонимите во антонимскиот пар, кои се спротивставуваат **и независно од контекст и во контекст**. Во антонимски парови се среќаваат придавките, именките, глаголите, прилозите, предлозите од македонскиот јазик. Еден антонимски пар претставува речничка статија, каде што антонимот од левата страна е оптоварен со граматички ознаки:

висок *ѝриг*. – низок, евтин *ѝриг*. – скап, легален *ѝриг*. – илегален, млад *ѝриг*. – стар, морален *ѝриг*. – неморален/аморален, писмен *ѝриг*. – неписмен, смртен *ѝриг*. – бесмртен

вистина *ж*. – лага

влегува *несв.* – излегува, дава *несв.* – зема, облекува (се) *несв.* – соблекува (се), пали *несв.* – гаси, покрива *несв.* – открива, привлекува *несв.* – одбива

формира (се) *св.* и *несв.* – расформира (се), централизира *св.* и *несв.* – децентрализира

влезе *св.* – излезе, даде *св.* – зеде, облече (се) *св.* – соблече (се), олесни *св.* – отежне, падне *св.* – стане

горе *йрил.* – долу

за *йредл.* – против, на/над *йредл.* – под, од *йредл.* – до ... итн.

Антонимските парови се подредени по азбучен ред.

Што треба да се направи во иднина? Сметаме дека треба да им се посвети исто внимание на антонимите и на антонимијата и на лексиколошки и на лексикографски план. Од една страна, антонимите на македонскиот јазик треба да се разработат како монографски труд, а и да си го заземат своето место и во една лексикологија на македонскиот јазик, а од друга, покрај изработката на еден голем речник на антонимите во македонскиот јазик, потоа на еден специјален попис на антонимските парови и сл., во публикувана и во електронска форма, може да се размислува и за изработка на тезаурус, на тесно специјализирани речници на антоними во различни контексти (во народни поговорки – *Бели йари за црни генови*, во поезија – *Си го знам врушокој, не си го знам солунот* и сл.), па и на двојазични и двонасочни комбинирани речници и сл.

На крајот, радува фактот што на Семинаров беше промовиран еден специјален речник од Роза Тасевска „Антонимите во македонскиот јазик со руски еквиваленти“, кој содржи 1700 антонимни парови, во чиј предговор, авторката при набројувањето на професиите што се интересираат за јазикот, а со тоа и за антонимите, посебен акцент става на нивната употреба во наставата по странски јазик, со што сметаме дека зачекоривме во иднината.

Речници:

Веденская, Л. А. 2002: *Словарь антонимов русского языка*, Москва.

Львов, М. Р. 2006: *Словарь антонимов русского языка*, Москва.

Пернишка, Е., Василева, С. 1997: *Речник на антонимите в българския език*, София.

Bertaud, H. du Chazaud, 1992: *Dictonnaire de synonymes et contraires*, Paris.

Dajković, J. 2001: *Rečnik sinonima i antonima englesko-srpski srpsko-engleski*, Beograd.

- Kristal, D. 1988: *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd.
 Manser, M. H. *Synonyms and Antonyms*, London.
 Simeon, R. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb.

Литература:

- Драгичевић, Р. 2007: *Лексиколоџија српског језика*, Београд.
- Grickat, I. 1961- 1962: *O nekim problemima negacije u srpskohrvatskom jeziku*, Južnoslovesni filolog XXV: 115–136, Beograd.
- Kovačević, M. 1993: *Od antonimije do gradacije posredstvom negacije*, Zbornik Rječnik i društvo, 189–199, Zagreb.
- Melvinger, J. 1984: *Leksikologija*, Osijek.
- Menac, A. 1988: *Srednji član u antonimiskim parovima u ruskom i hrvatskom jeziku*, Filologija, knj. 16. Zagreb.
- Menac, A. 1993: *Iz problematike pridjevskih antonima*, Zbornik Rječnik i društvo, 221-225, Zagreb.
- Šarić, Lj. 1990: *Tvorbena sredstva antonimizacije*, Jezik 37, 5: 139–145.
- Šarić, Lj. 1992: *Antonimija neke značenjske i tvorbene odrednice*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik 18: 177–191.
- Šarić, Lj 2007: *Antonimija u hrvatskome jeziku*, Zagreb.
- Šipka, D. 1998: *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad.

Lidija Tanturovska

ABOUT ANTONYMS IN THE MACEDONIAN LANGUAGE

(Summary)

Although there is difference between lexicology and lexicography approach, we think that without the theories of lexicology research, we could not to make methodology of the dictionary. After review of lexicology researches about antonyms, we tried to present some of lexicography works which partly or completely have accepted antonyms, where there have been included very first dictionaries in the Macedonian language.

Keywords: *antonyms, lexicology, lexicography, dictionary, contemporary Macedonian language.*

Јан Соколовски

ОКОЛУ АНТОНИМИЈАТА ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ПОЛСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во рефератот се опфатени само некои проблеми поврзани со деривацијата на придавките со формантот *ne-/nie-* во македонскиот и во полскиот јазик. Секако, внимание заслужуваат и некои други проблеми, кои, со конфронтативниот пристап можат да се опишат како: зборообразувачката активност на придавките од овој тип, т.е. нивната способност да функционираат како зборообразувачки бази; можноста да се определи бројот на значењата на позитивните форми во однос на значењата на негативните; како и да се определи кон кои значења на позитивните форми се однесуваат негативните форми.

Клучни зборови: антонимија, деривација, придавки со формантот *ne-/nie-*, зборообразувачка активност на придавките.

Предметната литература поврзана со антонимијата во македонскиот јазик сè уште е сиромашна. Засега нема поголема студија од монографски карактер. Од аналитичките трудови можеме да ги наведеме статиите на С. Велковска [2002; 2008] и Л. Макариоска и И. Павлеска [2007]. Неодамна се појави првиот речник на македонските антоними од Р. Тасевска.

Побогата е литературата за антонимијата во другите словенски јазици. Во Русија, во Полска и во Чешка има посебни монографии и посебни статии посветени на антонимијата. Во Русија во 1973 година од Л. А. Новиков беше објавена *Антонимия в русском языке* [Новиков 1973]. Речиси во исто време излезе Апресјановата *Лексическая семантика в русском языке* [Апресјан 1974], во која многу внимание е посветено на антонимијата, како и на други значенски спротивставувања. Во Чешка со проблемите на антонимијата се занимаваа, меѓу другите, Ј. Филипек [Filipek 1961], И. Њемец [Němec 1966; 1969] и Е. Лотко [Lotko 1973]. На придавските антоними во полскиот јазик е

посветена книгата на А. Марковски [Markowski 1986]. Авторите на сите тие трудови се обидуваат попрецизно да ги опишат антонимските парови. Во последно време дериватите со антонимско значење беа анализирани и во книгата на А. Пстига [Pstyga 2010], инаку посветена на именските негативни деривати. Во неколку земји, меѓу другото во Русија и во Полска, објавени се речници на антонимите.

Во предметната литература посветена на антонимијата обично се прифаќа поделбата на лексички и на зборообразувачки антоними, то ест поделба на антоними со разни корени и антоними со зборообразувачки показатели. Во рамките на последната група се издвојуваат деривати со помош на еден од најкарактеристичните за словенските јазици зборообразувачки средства, префиксот *ne-/nie-*. Дериватите со овој префикс и во двата јазика, особено во полскиот, многубројно се зголемуваат. Во врска со големиот број на придавки со префиксот *nie-* понекогаш наоѓаме дури констатација дека продуктивноста на овој зборообразувачки тип е неограничена што, сепак, се чини претерано, бидејќи во полскиот и во другите словенски јазици не сите придавки радо се врзуваат со префиксот на негација. Македонските и полските придавки со префиксот *ne-/nie-* засега не се монографски обработени. Македонските придавки со префиксот *ne-* кратко ги спомнува во својата монографија С. Велева [2006: 186]. Краток конфронтативен преглед на именките, придавките и прилозите со префиксот *ne-/nie-* во македонскиот и во полскиот јазик направи неодамна З. Тополињска, која им посвети посебна глава во книгата *Полски-македонски. Граматичка конфронтација*, под наслов *Конструкци со морфолошки показатели на негација* [2009:119-136]. На крајот на своите размислувања авторката пишува дека „во оваа глава се трудев само да го покажам проблемот, без амбиции не само да го исцрпам, но и да му ги определам границите“ [Тополињска 2009: 139].

Без да го повторувам сето тоа за што пишува во својата монографија З. Тополињска, би сакал да обрнам внимание на неколку избрани проблеми поврзани со деривацијата на придавките со префикс на негација којшто е еден од показателите на зборообразувачката антонимија во македонскиот и во полскиот јазик. Деривати со овој формант постојат во сите словенски јазици, за што зборував во неколку мои статии [Sokołowski 1983a; 1983b].

Пред сè, би сакал да се задржам околу проблемите на класификација на придавките со префиксот *ne-/nie-* бидејќи овој проблем е релевантен за некои особини на тие придавки.

Најопшто земено, според значењето и мотивацијата на придавките со *ne-/nie-* во двата јазика можеме да ги издвоиме следните дериватски класи.

1. Првата група ја создаваат деадјективните деривати кои своевременно ги нареков „дополнувачки“, то ест деривати со контрадикторно значење, деривати кои носат информација денотатот на определената именка да го карактеризира отсуството на особините присутни во денотатите на соодветни позитивни лексеми. Во македонскиот јазик кон оваа група припаѓаат, на пример: *неалбански, неамерикански, немакедонски, нееднаков, незаконски, некомерцијален, неконвертибилен, немајеријален, нејлански, нејловен, нејолнолеиен, нејолнојравен, неоргански, нејарен, нејолиички, неработен, несексуален, нестиандарден, нехомоџен, нехристијански, нерамен*. Во рамките на оваа група јасно се зацртува подгрупата деривати кои на синхронен план можат да се толкуваат како структури мотивирани од девербативните придавки во новиот *Толковен речник на македонскиот јазик* обично опишувани со помош на парафраза А1 ‘што не е А’, *незабележан* 1. ‘што не е не забележан’, *незасиен* 1. ‘што не е заситен’, *незафатен* ‘што не е зафатен’ и така натаму. *Речникои* регистрира над 140 такви деривати. Како што забележува З. Тополињска – таквите придавки во зборообразувачката база можат да имаат или непrefиксираните глаголи, или префиксираните, коишто – како што пишува авторката – доминираат во македонско-полскиот речник. Слично е во материјалите во новиот *Толковен речник* каде што повеќето деривати имаат во база префиксирани придавки. Придавките на *-иј*, од типот *неканеиј, ненахранеиј, необременеиј, неосквернеиј, нејознаиј, нејризнаиј, нејроменеиј* се малубројни.

Многу деривати кои информираат за обична негација се регистрирани во *Речникои на јолскиот јазик* на Дорошевски [SJPД], каде што најдов повеќе десетици придавки од типот *niebiałkowy, niegazowy, niegotówkowy, niehurtowy, niekatolicki, niekulisty, nielinowy, niemagnetyczny, niemetryczny, nieobrotowy, nieplanowy, nierolniczy, nietoksyczny*. Таквите негативни деривати имаат карактер на потенцијалните конструкции. Нивното појавување во текстовите е условено од актуелните комуникативни потреби на говорителите. Благодарение на својата значенска регуларност дериватите од овој тип можат да бидат создавани, *ad hoc*, по потреба со соодветните позитивни придавки во границите на некоја класа на денотати од две поткласи од кои една се карактеризира со присуството на дадената особина или група особини, а втората со нивно отсуство. Затоа таквите деривати лесно наоѓаат примена во дихотомичните класификации во рамките на разни научни дисциплини, меѓу другото и во лингвистиката. Така, на пример, во полската лингвистичка терминологија функционираат дериватите: *niemęskoosobowy (rodzaj)* [*немашколичен (pog)*], *nieposowy* [*неназален*],

niepalatalna (spółgłoska) [непалатална (созласка)], *niesonorna* (spółgłoska) [несонорна (созласка)].

Дериватите од други научни дисциплини се, на пример: *niezębowy powotwór* (медицина), *nierozpryskowe szkło* (техника), *nierównoboczny trójkąt* (математика), *niesamożywne rośliny* (биологија, ботаника).

Како што произлегува од речничките и од текстуалните материјали, дериватите од овој тип во полскиот јазик лесно се создаваат како од немотивираните, така и од мотивираните придавки, од дериватите од прв степен (кои се најбројни) и од сложенките, на пример: *nieokrągły* ‘нетркалезен’, *niepełny* ‘неполн’, *niepełnoprawny* ‘неполноправен’ и други.

Во текстовите тие често се појавуваат со своите *vis à vis* (позитивни соодветства), на пример: „*Gleba strukturalna daje wyższe plony od gleby niestrukturalnej”*. „...zarówno w krajach kapitalistycznych, jak i w krajach niekapitalistycznych”. [„Во кайиџалисџички и некайиџалисџички земји...”].

Во речниците се одбележуваат само некои од таквите деривати, имено оние што се најприфатени. Почести се тие во текстовите, особено во научните текстови, каде што означуваат дихотомична поделба на некоја класа денотати, на пример „*W zależności od szybkości wchłaniania...rozdziela się surowce higroskopijne i niehigroskopijne”* [„*хиџроскоџиски и нехиџроскоџиски*..]. „*Ze wzrostem masy atomowej własności niemetaliczne stopniowo słabną, zjawiają się cechy niemetaliczne”* [*меџалски и немеџалски особини*]. Како што веќе пишував, негативните деривати од овој тип функционираат во сите словенски јазици. Служејќи се со среќната формула на Л. Завадовски за таквите деривати би можело да се каже дека тие припаѓаат на множеството елементи комбинаторно потенцијални, што „pozostaje zawsze w mocy i społeczeństwo używające języka i od czasu do czasu wprowadzające w nim zmiany, może czerpać z tego zasobu doprowadzając do użycia i nadając związek konwencjonalny z *R* elementom kombinatorycznie potencjalnym, które przedtem nie były dopuszczone do użycia” [Zawadowski 1966: 456].

2. Втората голема група негирани лексеми со префиксот *ne-/nie-* во опишуваниите јазици ја создаваат дериватите со спротивни значења. Спротивставените негативни деривати, за разлика од дериватите од првата група, ги карактеризира не само тоа што не ги пренесуваат особините присутни кај денотатите на соодветните позитивни деривати. Спротивставените деривати поседуваат и други особини што ги нема кај нивните позитивни соодветства. Во врска со тоа за паровите од типот *sreken – niesreken* [*szczęśliwy – nieszczęśliwy*] велíme дека

особините што тие ги именуваат се спротивни, а меѓу нив секогаш евозможен посреден поим. Според традицијата, таквите деривати се толкуваат како антоними. Во македонскиот и во полскиот јазик тука спаѓаат, меѓу другото, дериватите кои се однесуваат на психичките особини и дериватите кои носат интелектуални и естетски оценки. Во македонскиот јазик тоа се, на пример: *неакџуелен, неарен, неблагодарен неинџелигенџен, некриџичен, некулџурен, нељубезен, немирен, неоџиџен, неџоџуларен, неџрактџичен, неџриџаџен, неџриличен, неџродукџивен, неџразумен, несиџурен, нескромен, несиџокоен*.

Во полскиот: *niecierpliwу, niewraźliwу, nieszczęśliwу, nieuczciwу, niezyczliwу, niesumienny, nietaktownу, niekonsekwentny, niedyskretnу, niemęły, nieprzyjemny, niesympatyczny*.

3. Посебно толкување заслужува проблемот на способноста на префиксот *ne-/nie-* да се поврзува со членовите на класичните парови на лексичките антоними, на пример: *џодем – мал, висок – низок, сџар – млаг, гобар – лош*, т.е. параметрички и оценувачки придавки. Овде се ограничувам на релативно малата гупа од 10 такви антонимички парови. Речничките податоци и материјалите од картотеката на ИМЈ „Крсте Мисирков” во Скопје докажуваат дека во македонскиот јазик постојат прилични рестрикции во однос на поврзувањето на членовите на таквите парови со префиксот *ne-*. Во *Толковноџ речник* од антонимичните парови: *гобар – лош, умен – џлуџав, џодем – мал, голџ – краџоок, широк – џесен, висок – низок, глабок – џлиџоок, џежок – лесен, силен – слаб, сџар – млаг* наоѓаме само два опозициски пара: *џодем – неџодем, гобар – негобар*. Картотеката регистрира спорадични примери на употребата на придавките *неголџ, несилен, немал* сепак говорителите не ги прифаќат. Тоа е доказ на гореприведените рестрикции. Ќе додадам дека таквите рестрикции се карактеристични и за другите јужнословенски јазици и – во нешто помал степен – за чешкиот и за словачкиот јазик. Лужичките јазици се однесуваат слично како јужнословенските. Во полскиот јазик способноста на префиксот *nie-* да се поврзува со анализираните придавки според *Речничкоџ* на Дорошевски [SJPD] изгледа вака: *dobry – niedobry, zły – niezły, mądry – niemądry, głupi – niegłupi, duży – nieduży, mały – niemաły, długi–niedługi, krótki – niekrótki, szeroki – nieszeroki, wąski–niewąski, wysoki – niewysoki, głęboki – niegłęboki, lekki – nielekki, silny – niesilny, słaby – niestały, stary – niestały, młody – niemłody*. Некои од приведените придавки треба да се прокоментираат. Придавката *niesilny* во речникот има квалификатор *џоеџско*, од другата страна придавката *niewąski* има диспаратни значења. Во *Речничкоџ* на Дорошевски *niewąski* се објаснува ‘не каков било; не најлош, не мал; необичен, првокласен’. Покрај тоа има и квалификатор кој го поврзува со варшавскиот сленг. Слично, истата

придавка се дефинира во речникот на Шимчак [SJPSz], каде што наоѓаме квалификатор *żragски żovor*. Се чини дека формите *niekrótki, niesłaby* мотивирани со придавките коишто се однесуваат кон малиот степен на скалата ќе бидат помалку прифатливи од другите придавки од горниот список. Да додадеме дека овие деривати не ги регистрира ни Речникот на Шимчак во којшто ги нема ни формите *niesilny i nieszeroki*. Што се однесува до останатите форми, двата речника се усогласени. Можеме да констатираме дека во полскиот јазик придавките од оваа група прилично слободно се поврзуваат со префиксот *nie-* што впрочем ги карактеризира другите семантички класи на полските придавки. Слична е ситуацијата во источнословенските јазици.

Интересен е и проблемот на значењето на дериватите од оваа група. Приведените придавки не се униформни во поглед на значењето. А карактерот на нивното значење е во значителна мера обусловен со семантиката на соодветните позитивни лексеми, кои со нив создаваат аотнимиски парови. Формите градени врз придавките кои влегуваат во состав на антонимиски парови во поглед на значењето нешто се меѓусебно различни. За таквите форми се вели дека имаат таканарачено значење „неостар контраст“ [Кржижкова 1974: 127], односно имаат значење од типот *не А = ‘релативно Анти’* [Апресјан 1974: 311], на пример, во полскиот *niemały* ‘релативно голем’. Ова добро го илустрираат избраните примери на параметричните придавки (*duży – mały, wysoki – niski, długi – krótki, szeroki – wąski, tary – młody*), и на оценувачките (*dobry – zły, mądry – głupi*). Оваа особина на разгледуваните придавки добро ја пренесуваат речниците на полскиот јазик. Еве како се дефинираат во речникот дериватите од гореприведените параметрични и оценувачки придавки *nieduży* ‘со неголема димензија, количество’, *niedługi* ‘со мала должина, поскоро краток’, *niewysoki* ‘не многу висок, низок’, *nieszeroki* ‘кој не е широк, тесен’, *niestary* ‘кој уште не стар’, *niemłody* ‘кој веќе не е млад, остарен’, *niedobry* ‘лишен од добрина, благодарност, љубезност спрема луѓето, кој сведочи за отсуство на добрина, непријателски, нељубезен, *niezły* ‘кој има доста добар карактер, добричина, чесен’, *niemądry* ‘доста глупав, наивен, олицетворение на глупост’, *niegłupi* 1. ‘лукав, бистар, рационален’ 2. ‘кој не се јавува како глуп, кој е разумен’.

Како што може да се види, од гледна точка на способноста префиксот *ne-/nie-* да се врзува со придавките кои влегуваат во гореприведените парови македонскиот јазик јасно се разликува од полскиот. Оваа македонска особина добро се следи во полско-македонскиот речник кој содржи дел од наведените придавки, на пример: *nieduży* ‘малечкав, не голем’, *niedrogi* ‘доста евтин, не скап’, *niemały* ‘доста, прилично голем’, *niemłody* ‘пристар’, *niewielki* ‘мал, не

голем', *nieżywu* 'мртов', *niedobry* 'лош, недобар', *nieglupi* 'бистар, вешт, доста паметен', *niemądry* 'неразумен, глупав'.

4. Во двата јазика бројна група создаваат девербалните придавки со префиксот *ne-/nie-* и со потенцијално значење. Во македонскиот тоа се пред сè дериватите со формантот *-лив*, на пример: *незабележлив*, *незаменлив*, *неизбрилив*, *неизменлив*, *неискоренлив*, *неисцрпчив*, *необранлив*, *неојкажлив*, *нејобедлив*, *нејојправлив*, *неразделив*. *Толковниот речник на македонскиот јазик* (т. 3) регистрира над 100 такви деривати.

Во полскиот јазик такво значење пренесуваат придавките со формантот *-alny* на пример *niedomykalny*, *niedostrzegalny*, *niecieralny*, *niepłacalny*, *niepostrzegalny*, *nieprawdzalny*, *nietykalny*, *nieuleczalny*, *niewyczuwalny*, *niewyznaczalny*, *niezaprzeczalny*, *niezatapialny*, *niezaważalny*, *niezniszczalny*. Покрај зборообразувачкиот тип со формантот *-aln*, *-y*, значењето на неможност го пренесуваат и постарите форми со формантите *-ony*, *-ny*, *-ty* од типот: *niezastąpiony*, *nieuchwytny*, *niepojęty*. Придавки од таков тип како и нивните позитивни соодветства се деривирани од глаголи. Дел од нив немаат беспрефиксални соодветства. Во РМЈ најдов 30 такви придавки без позитивни паралели, а од картотеката на *Речникот на македонскиот јазик* ексцерпирани над 40 такви потенцијални придавки со негација кои во речникот немаат позитивни паралели, на пример, *недокажлив*, *незџаслив*...

5. Истражувачите коишто се занимаваат со дериватите со префиксот *ne-/nie-* забележуваат дека придавските деривати и соодветните прилози со овој префикс се степенуваат на друг начин отколку нивните позитивни паралели. Во картотеката за *Речникот на македонскиот јазик* во Скопје, во која пред 20 години спроведов ексцерпција на дериватите со префиксот *ne-*, најдов 40 форми со префиксот *ńo-* во компаратив и 20 со префиксот *naj-* во суперлатив [Sokołowski 1990]. Треба да се одбележи дека односот на одделните типови на негираните придавки кон категоријата степен е различен. Во мојот материјал формите на компаратив и суперлатив постојат најчесто кај дериватите со спротивставени значења и кај девербативните потенцијални придавки со формантот *-лив*. Спореди: *ńoneńodnosliw*, *ńoneskinliw*, *ńoneskrońliw*, *ńonesnosliw*, *ńonescńrińliw*, *ńoneumoliw*, *ńonewidliw*, *ńonezabeleżliw*; *najńeiskażliw*, *najńeizdrżliw*, *najńeńowńorliw*, *najńeńodnosliw*, *najńeńułowliw*.

Во полскиот јазик дериватите со спротивни значења се степенуваат како синтетички, така и аналитички, за што сведочат податоците од *Речникот на В. Дорошевски*, каде што има околу 50 негирани придавски деривати со префиксот *nie-* кај што наоѓаме информација за можноста да се степенуваат и суфиксално и описно, при што само

неколку од нив имаат друго, неспротивставувачко значење (*nieubлагану, niezломny*).

Нешто поголем број приведува М. Шимчак врз основа на полната ексцерпција на материјалот за правописниот речник на полскиот јазик. Во неговите материјали има над 60 придавки со префиксот *nie-* и со синтетички форми на компаратив и на суперлатив, на пример *nieatrakcyjny – nieatrakcyjniejszy – najnieatrakcyjniejszy, niebezpieczny – niebezpieczniejszy – najniebezpieczniejszy, niecierpliwy – niecierpliwszy najniecierpliwszy, niegrzeczny – niegrzeczniejszy – najniegrzeczniejszy*.

Во рефератот претставив само некои проблеми поврзани со деривацијата на придавките со формантот *ne-/nie-* во македонскиот и во полскиот јазик. Внимание заслужуваат и некои други проблеми, коишто со конфронтативниот пристап можат да се опишат како:

1. Зборообразувачката активност на придавките од овој тип, т.е. нивната способност да функционираат како зборообразувачки бази.

2. Да се определи бројот на значењата на позитивните форми во однос на значењата на негативните. Тие последните најчесто иако не секогаш се моносемични.

3. Да се определи кон кои значења на позитивните форми се однесуваат негативните форми.

4. Кои значењата на позитивните форми немаат паралели во соодветната структура на негативните форми.

5. Да се опише функционирањето на негативните деривати во текстот.

Користена литература:

Кирилица:

Апресјан Ю.Д., 1974, *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*, Москва.

Велковска С., 2002, *Антиномијата кај глаголот*, XXVIII научна конференција на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 145-150. Велковска С., 2008, *Антиномијата во народната поезија*, „Литературен збор“, 4-6, Скопје 9-23.

Кржижкова Е., 1974, Количественная детерминация прилагательных в русском языке, [w:] Синтаксис и норма, ред. Г.А. Золотова, Москва, s. 122-144.

Макаријоска Л., Павлеска Б., 2007, *Антиномијата во македонскиот средновековен текстови* Македонски јазик, LVII, Скопје, 85-95.

Новиков Л. А. 1973, *Антиномия в современном русском языке. Семантический анализ иррегулярности в лексике*, Москва.

Тополинска З., 2009, *Полски-македонски. Грамаѓичка конфронтиација*, т. 9, *Незаџија*, Скопје.

Латиница:

Filipec J., 1961, *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*, Praha

Lotko E., 1973, *Lexikální negace v současné češtině*, Praha.

Markowski A., 1986, *Antonimy przymiotnikowe we współczesnej polszczyźnie na tle innych typów przeciwstawień leksykalnych*, Wrocław.

Němec I., *Antonimní vztah jako činitel lexikálních změn*, „Listy filologické“ 89, 1966, s. 75-81.

Němec I., *O lexikálním záporu v češtině*, „Slovo a slovesnost“ 30, 1969, s. 337-346.

Pstyga A., 2010, *Słowotwórcza kategoria negacji. Prefiksalne negatywa rzeczownikowe we współczesnym języku polskim i rosyjskim*, Gdańsk.

Sokołowski J., 1983a, *Słowiańskie negatywa z prefiksm ne-*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, Językoznawstwo, seria 6, s. 405-415.

Sokołowski J., 1983b, *Ze studiów nad negatywami w językach południowosłowiańskich*, „Acta Universitatis Wratislaviensis“ No 645, „Studia Linguistica“ 8, s. 52-61.

Sokołowski J., 1990, *Stopniowanie słowiańskich przymiotników z negacją*, [w:] *Zagadnienia kategorii stopnia w językach słowiańskich*, t. 5, red. H.Orzechowska, Warszawa, s. 113-120.

Zawadowski L., 1966, *Lingwistyczna teoria języka*, Warszawa.

Речници:

Кирилица:

Речник на македонскиот јазик со српскохрватски иолкувања, ред. Б. Конески, т. 1, Скопје 1963.

Толковен речник на македонскиот јазик, т. 3, главен редактор К. Конески, Скопје 2006.

Латиница:

Słownik języka polskiego, red. W. Doroszewski, t. 5, Warszawa 1963 [SJPD].

Słownik języka polskiego, red. M. Szymczak, t. 2, Warszawa 1979 [SJP Sz].

Jan Sokołowski

A NOTE ON ANTONYMY IN MACEDONIAN AND POLISH

(Summary)

The paper discusses negative adjectives with the prefix *ne-/nie-* in Macedonian and Polish. The data show that in both languages it is possible to single out four types of such adjectives. The paper offers a concise description of each of these types and reviews key findings of a contrastive analysis of deriving adjectives prefixed with *ne-/nie-* in both languages. The paper identifies also a number of issues which the author believes could be raised in further Macedonian Polish contrastive research.

Key words: antonymy, derivation products, negation, contrastive analysis

Макеј Кавка

**ЗА ПОЕТСКИТЕ АНТОНИМИ ВО ПЕСНАТА
ОГНОТ НЕ ЗНАЕ. ПЕПЕЛТА НЕ ЗНАЕ
ОД ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ**

Антонимите означуваат семантичка спротивност, обратност спрема друг збор, антонимите се изрази со спротивно значење, на пр. *шојло – ладно, ѝамеѝен – злуѝав, сииѝ – злаген*.

Антонимите во структурните описи на лексиката на јазикот заземаат видно место. Од самиот почеток на развојот на структурната лингвистика, нејзините претставници ја истакнале важноста и значењето на релацијата на парадигматската спротивставеност во јазикот (односно во системот).

Поместени во лексикографските и во зборообразувачки описи на значења релации меѓу лексемите како синоними, антоними или хипоними може да ги воспоставуваат и да ги организираат односите меѓу зборовите, но без нивниот опис како да функционираат во текстот. Тезата дека јазичните единици не се автономни (зависни од контекстот) дозволи да се разгледуваат во поголеми зборовни групи – семантички полиња: парадигматични (асоцијативно) и синтагматични. Теоријата на зборообразувањето, исто така, ги разгледува зборовите или зборовните групи во изолација – изолирано, односно надвор од текстот. Тоа важи посебно за структуралната методологија во описот на јазикот.

Примарни антоними, (станува збор за придавките и зборовите што влегуваат во системот на споредување, на пр. именки: човек (почовек, најчовек) – нечовек (понечовек, најнечовек) се степенуваат, на пр. млад – стар, помлад – постар, паметен – попаметен, глупав – поглупав, но не означуваат независни спротивни квалитети, бидејќи служат како лексичко средство за изразување на степенување и на споредба (на пр. *висок – ѝонизок, млад – постар – најсѝар*). (Антонимите ја градат парадигмата на својата основа во позитивот, па оттаму опозитот ќе се при-

каже во сите форми со тоа што ќе се нагласи отсуство од карактеристиката на позитивот). Паровите на **комплементарните** антоними се зборови во кои негацијата на едниот дел носи информација што претставува констатација: *ѿој е оженетѿ – ѿој е неженетѿ*. Тоа се лексеми кои заемно се исклучуваат и спротивставуваат на пр.: *ген* и *ноќ*, *жив* и *мртѿов*.

Кон антонимите се вклучуваат **конверзивни** – парови на изрази со обратно значење, на пр.: *куѿи – ѿрогаде*, *омажи – ожени*.

Овие видови антоними се izdelувани, пред сè, во структурните описи на јазикот, во кои не се зборува за нивното појавување во поширок текст или во дискурс. Но, тој термин не е многу попрецизен во однос на спротивставеноста која ја застапува. Речниците на одредени јазици ги дефинираат антонимите како парови од лексеми кои се поврзани меѓу себе на различните начини: *висок* и *мал*, *куѿува* и *ѿрогава*, *лево* и *десно*, *доаѓа* и *заминува*, *земја* и *небо*, *оѓан* и *вода* итн. Треба да се каже дека заедничко за сите тие примери е двочленост, значи тука во суштина ја нема градацијата, тоа мора да бидат два члена на семантичката опозиција создадена со парови на изрази.

Да го оставиме настрана прашањето дали тенденцијата да мислиме со помош на спротивставености, да ги изразуваме доживувањата во двочлените парови е општочовечка, која само секундарно се одразува во јазикот, или е спротивставено: затечени во мајчиниот јазик голем број парови на спротивставените лексеми ни наредуваат да ги поларизираме нашите мислења и доживувања. Во секој случај, според Џ. Лајонс- „... фактот што мора да го прифатат лингвистите е дека спротивноста составена од два члена (двочленска) е еден од најважните принципи кои одговараат на структурата на јазикот. Најочигледна појава на тој принцип е антонимијата“¹. Но, тоа гледиште е правилно само ако се земе предвид структуралниот опис на јазикот, кога го гледаме јазикот како систем (односно структурата), но не како комуникациски процес и јазичен настан, кој има место овде и сега (со определени временски и просторни параметри), и кои се реализираат во конкретните говорни чинови – дискурсот. Затоа, ако се дефинираат, на тој начин создадените, нови единици од текстуален карактер, исто така, треба да се разгледаат тие јазични категории како ќе функционираат во новата текстуална перспектива. Тоа се однесува претежно за сите досегашни јазични категории, почнувајќи со фонолошките, морфолошките, синтаксичките и завршувајќи со семантичките или да се создадат нови категории на текстот и дискурсот со сосема други определби и карактеристики. Првите обиди за тоа може да ги видиме во книгата на

¹ J. Lyons, *Semantika*, t. 1, Warszawa 1998, c. 34.

Beaugrande, Dressler *Wstęp do lingwistyki tekstu*². Авторите како текстуалните категории ги izdelуваат следните: кохезија, кохеренција, интенционалност, прифатливост, информативност, ситуација и интертекстуалност. Но, според А. Вилкоњ (А. Wilkoń) како текстуални категории се izdelуваат: 1/ завршеност – отвореност, 2/автономност – неавтономност, 3/ текст како процес и како производ, 4/ субјектност, 5/ интертекстуалност³. За таа цел авторот ја создава пошироката категорија како „контрастивно-семантичките модели или системи“ и со тоа значително ја проширил категоријата на антонимите или обратно може да се каже на тој начин го исклучил поимот антонимија од описот на текстот, поимот антоним го оставил само во описот на лексиката.

Денес веќе знаеме дека во времето на бурен развој на лингвистиката на текстот и на дискурсот, изолиран и без контекст, семантичкиот опис на парови антоними кои се спротивставени со значењата не може да внесува повеќе нови информации за антонимите и за нивната лексичката спротивставеност ако не направиме анализа на нивната текстуална употреба, па дури и е спорно кои од сите двочленски релации треба да се опфатат со терминот антонимија. Во врска со тоа се појавува и основното прашање дали тоа што е препознатливо во структурата на јазикот семантички како антонимијата заслужува до го именуваме, исто така, во текстот и во дискурсот или дали секоја антонимична релација која ќе ја определиме во лексичкиот систем е онаа истозначната по сите свои карактеристики во текстот и во дискурсот. Освен тоа постојат многу лексеми со спротивставено значење, кои, општо земено, не се сметаат за антоними, на пр. *црвен* и *син*, не зборувајќи веќе за безбројните парови како на пр. *дрво* и *куче*, *квадрант* и *ајспракшан*. Тие не се спротивставуваат себеси двочлено⁴. Ако е така, ќе треба или поимот на спротивставеноста да се рашири и да се смета како посебна и одделна категорија или да се елиминира од описот на јазикот како нефункционална. Во врска со тоа се создава прашањето каква функција исполнуваат антонимите во текстот и во дискурсот: ако се работи за јазик (односно системот) тогаш структурализмот одговара исклучително за семантичките полиња и за анализата на лексиката, во таа сфера евентуално се вклучуваат и процесите на спротивставеноста

² R. de Beaugrande, W. U. Dressler, *Wstęp do lingwistyki tekstu*, Warszawa 1990, с. 20-25.

³ A. Wilkoń, *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*, Kraków 2002, с. 59.

⁴ Имено, кога ќе се јават со негацијата (*нецрвен* - *црвен*): при истокоренска антонимија, опозит на ова може да се јави во секоја боја, а со ова се навлегува во логиката на дефинирањето на спротивните поими, кога станува збор за хипероними, а во рамките на хиперонимите или хипонимите да се разгледуваат антонимните парови). Види: С. Веновска-Антевска, *Сврзникот ВО во македонскиот јазик - дијахронија, синхронија, перспективи*, Скопје 2003.

во зборообразувањето. Не се преземени никакви студии за анализа на антонимите и нивната функција или другите антонимични процеси (на пр. создавањето и неутрализацијата на антонимијата) во пошироките (не само во еднореченичните) текстуални структури ниту во секојдневниот дискурс ниту во уметничката литература.

Секое јазично (стилско средство) мора да ја исполнува конкретната функција во градењето на поетската визија на светот кај определени автори. Тоа се однесува, исто така, и на антонимијата ако ја сметаме антонимијата како стилско средство. Тука само сакам да укажам во какви функции, не само граматички, но, пред сè, стилски може да се користат антонимите во текстот третираани не како одделна реченица или како изолирани парови антоними ставени во речникот на антонимите или во семантичките полиња, туку во текст, особено кога станува збор за уметнички стил. Се работи за антонимите во поезијата на Петре М. Андреевски. Но, тука само сакам да укажам на некои тенденции во поетските текстови врз материјал земен од една песна. Имено, се работи за песната под наслов *Оѓноӣ не знае ѝејелѝа не знае*⁵. Ми се чини дека анализата на оваа песна може да биде репрезентативна и за слични тенденции во употребата на поетски антонимни средства кај Петре М. Андреевски. Познато е дека антонимите заедно со синонимите, хипонимите и другите лексеми од тој тип се основните средства кои ја обезбедуваат кохезијата на текстот. Тоа е особено важно за поезијата, затоа што во неа освен типични (структурни) парови на антонимите како што се *лош – добар, црн – бел* среќаваме пошироки текстуални антонимни модели или состави (системи) кои ја гарантираат не само кохезијата на текстот, но, исто така, го организираат исклучителниот и единствен, но на некој начин антонимичен и спротивставен поетски свет во песната.

Во *Оѓноӣ не знае, ѝејелѝа не знае* на Петре М. Андреевски имаме основно антонимско спротивставување: *оѓноӣ* и *ѝејелѝа* и ако во лексиката на македонскиот, на полскиот и на другите јазици примарната опозиција е: *оѓан* и *вода*.

Петре М. Андреевски
ОГНОТ НЕ ЗНАЕ.
ПЕПЕЛТА НЕ ЗНАЕ
(*Појлака на јаѓленарој̄*)

Огнот не знае како станува од **пепелта**,
Пепелта не знае што била пред **огнот**,

⁵ П. М. Андреевски, *Тоа и тогаш*, Скопје 2007, с. 114-115.

Како и година што **не знае**
 Колку години е со мене,
 Кому му е лесна година,
 а кому – **тешка денгуба**.
 Огнот **не знае** колкупати горел,
 До кај било негово, до каде – од пепелта.
 Огнот **не знае** кој во секого се **создава**,
 Пепелта **не знае** кој во кого **изчезнува**.
 Само јас **дознав** што ќе беше со огнот,
 ако не **се сретневме**,
не знаејќи да **се разминеме**.
 Зашто огнот **не знае** што му кажала пепелта,
 А пепелта **не знае** што раскажала за огнот.
 Огнот **не знае**
 Кој ќе го изведеше од кременот,
 ако задоцнев со раѓањето,
 ако никогаш не се родев
 и кој ќе го преведуваше низ **мракот**
 низ горите и **горењето**,
 кој ќе му дувнеше душа и височина
 (топлината ќе беше уште неразбрана,
 а **радоста и несреќата** сè уште непронајдени).
 Огнот **не знае** што да прави со пепелта
 пепелта **не знае** што направила со огнот,
 само јас **дознав** кој со кого е во преписка,
кој во кого е и кој без кого е.
 Огнот **не знае** кој би го спомнал без пепелта
 пепелта **не знае** за спомени без огнот
 ако јас не го **угаснам**, ако со мене не **догори**.
 Зашто огнот **не знае** кој денизден го **краде**
 и кој одново му **враќа украденото**.
 Пепелта **не знае** што била без огнот,
 кој ја води напред, што остава зад себеси.
 И **обата не ќе знаеја**: кој на кого се потпира,
 кој од кој е повидлив, кој-кого ќе надживее,
 ако и јас крајот свој
 во сјајот нивни не го видеф.

Поетската антонимија: **огнот и пепелта** е тука основното средство за кохезијата на текстот, освен со многубројно повторувањето на огнот и пепелта врзаноста е уште засилена со противставување: **знае – не знае**. Но, имагинациски **знае** само авторот – со креирањето на омни-

потентното лирско „јас“, **не знае** – *йейелѝа* и *оѝнойѝ* како метафората на животот и смртта. Со тоа тие две антонимни средства паралелно ја играат важната улога во самата организација на поетската имагинација на поетот: *раѝање* – *живоѝѝ* и *смрѝѝ* – *знаење* и *незнаење*.

Со употреба на голем број поетски антоними (паралелно спротивставени) Петре М. Андреевски ја создал во својата песна дуалистичката концепција на светот: **огнот** – **живот** : **пепелта** – **смрт** со многубројни веќе спомнати антонимни паралелизми, кои директно асоцираат на тој дуализам.

Звонко Николиновски

АНТОНИМИЈАТА ВО ЈАЗИКОТ И ВО ГОВОРОТ

Апстракт: Антонимијата претставува семантичка релација на спротивставување во која се наоѓаат две или повеќе јазични единици кои споделуваат одредена заедничка карактеристика и припаѓаат на одреден заеднички семантички домен. Спротивставените ентитети заедно со заедничката карактеристика ги нарекуваме *антонимни оски*. На секоја антонимна оска можеме да разликуваме три дела, и тоа: *позитивен дел*, *праг* и *негативен дел*. Позитивно е сè она што е над прагот, додека негативно е сè она што е под прагот. Прагот има одредена ширина и тој ја претставува нормата. Освен парадигматскиот однос на спротивставување во јазикот, за антонимијата е карактеристично и синтагматското остварување во говорот. Антонимизацијата се остварува преку иронични, антифрастични и литотски конструкции и тоа како на лексемско, така и на фраземско и на комуникативно рамниште. Иронијата и антифразата се одговорни за она што се нарекува *енантисемија* или кондензирано, истовремено поседување на спротивставените, антонимни значења на една единствена јазична единица. Антонимите што се јавуваат во пар во јазичните или во говорните единици ги нарекуваме *антонимни биноми*. Меѓу антонимните биноми структури ги разгледуваме *фраземски* и *комуникативни* *антонимни биноми*.

Клучни зборови: антонимија, антонимни оски, вредносна оска, антонимни биноми, антонимни фраземски биноми, антонимни комуникативни биноми

1. Поим на антонимија и видови на антоними

Антонимијата претставува семантичка релација на спротивставување во која се наоѓаат две или повеќе јазични единици кои споделуваат одредена заедничка карактеристика и припаѓаат на одреден заеднички семантички домен.

Односите на спротивставување меѓу самите единици можат да бидат различни во зависност од тоа во кои множества влегува поимот: **комплементарни** (или исклучувачки – *присушен* – *отсушен*), **реципрочни** (или конверзивни, надополнувачки – *продава* – *купува*), **степенливи** (или скаларни – *жешко* – *топло* – *ни тепло ни ладно* –

лагно – смрзнувачко) или **инкомпатибилни** (или неспоиви – *йонеделник, виџорник, среда* итн.).

Антонимијата се јавува кај оние предикати кои се поврзани, во потесна или во поширока смисла, со димензиите на просторот, на времето и на вредностите. Кога еден ентитет (качество, предмет, состојба, процес или релација) се поима, тој се замислува како нешто што може да се припише на нешто, во целост, делумно или пак да не се припише на нешто. (пр. *Тој гледа (добро), гледа ѝо малку (слабо), не гледа (вооштито или ич не гледа)*). Во секоја операција на вербално поимање, се врши идентификација на ентитетите на мислењето. Ентитетите се јавуваат многу често во релации со други ентитети кои, кога носат во себе одредена димензија, имаат тежнение да се поларизираат, да се спротивстават меѓу себе.

По сè изгледа, во концептуалните димензионални или векторски системи на луѓето мора да постојат најмалку три позиции или вектори или точки преку кои луѓето ги означуваат своите претстави за карактеристиките на предметите, на времето и на просторот. Имено, како што просторот не може да се замисли без една точка и она што е пред неа и зад неа, така ни времето не може да се замисли без еден момент и она што е пред него, иднина, и она што е зад него (минато), така ни која и да е вредност не може да се замисли без прагот или нормата и она што е над нормата, позитивно, и она што е под нормата, негативно.

Поимањето човекот секогаш го врши во однос на себе, на својата позиција или својот репер во просторот, во однос на својот момент или својот репер во времето и во однос на својата вредносна скала.

2. Антонимни оски

Кога човекот почнува да споредува одредени ентитети, тој тоа го прави врз основа на нешто што им е заедничко на тие ентитети. Значи, ентитетите односно единиците што се споредуваат мора да споделуваат или да содржат и одредена заедничка карактеристика и да припаѓаат на одреден заеднички семантички домен. Спротивставените ентитети заедно со заедничката карактеристика ги нарекуваме **антонимни оски**. На секоја антонимна оска можеме да разликуваме три дела, и тоа: позитивен дел, праг и негативен дел. **Позитивно** е сè она што е над прагот, додека **негативно** е сè она што е под прагот. **Прагот** има одредена ширина и тој ја претставува **нормата**. Нормата е секогаш она што се смета за обично, регуларно, нормално за одреден ентитет. Како што се гледа од употребените термини, нашето сфаќање на антонимијата не можеме да го објасниме а да не го поврземе со нашите концептуални шеми. Имено, термините *оска* и *йраг* претставуваат дел од просторната димензија, додека термините *йозитивно* и *негативно* претставуваат дел

од вредносната димензија. Со оглед на тоа дека временската димензија се сфаќа преку различните перцептивни восприемања во просторната димензија, јасно е дека просторната и вредносната димензија се многу значајни за поимањето и одредувањето на антонимните оски.

Ќе дадеме неколку примери од секоја од трите горепосочени димензии:

2.1. Антонимни оски во просторната димензија

Во просторната димензија можеме да ги наведеме оските:

Предлошко-прилошки репер (референтна точка):

<i>зад</i>	–	<i>ӣука, до</i>	–	<i>ӣред</i>
<i>ӣод</i>	–	<i>ӣука</i>	–	<i>над</i>
<i>назад</i>	–	<i>во месѝо</i>	–	<i>наӣред</i>
<i>долу</i>	–	<i>ӣука</i>	–	<i>горе</i>
<i>лево</i>	–	<i>ӣука, овде</i>	–	<i>десно</i>
<i>надвор</i>	–	<i>на, врз</i>	–	<i>внаӣре</i>
<i>блиску</i>	–	<i>ӣука</i>	–	<i>далеку</i>
<i>овде</i>	–	<i>онде</i>	–	<i>ӣшаму</i>

Именско-глаголски репер:

<i>наӣредување</i>	–	<i>засѝој</i>	–	<i>назадугвање</i>
<i>наӣредува</i>	–	<i>сѝои</i>	–	<i>назадугва</i>
<i>вади</i>	–	<i>е во</i>	–	<i>сѝава</i>
<i>влеѓува</i>	–	<i>е во</i>	–	<i>излеѓува</i>

2.2. Антонимни оски во временската димензија

Во временската димензија можеме да ги наведеме оските:

Предлошко-прилошки репер:

<i>ӣреѓе</i>	–	<i>сеѓа</i>	–	<i>ӣосле</i>
<i>вчера</i>	–	<i>денес</i>	–	<i>уӣре</i>
<i>лани</i>	–	<i>годинава</i>	–	<i>догодина</i>
<i>рано</i>	–	<i>на време</i>	–	<i>доцна</i>

Именско-глаголски репер:

<i>ӣочейо̄к</i>	–	<i>одвивање, средина</i>	–	<i>крај</i>
<i>минаѝо</i>	–	<i>сеѓашносѝ</i>	–	<i>иднина</i>
<i>деѝсѝиво</i>	–	<i>зрелосѝ</i>	–	<i>сѝаросѝ</i>

<i>е млад</i>	–	<i>е возрасен</i>	–	<i>е сѝар</i>
<i>ѝочнува</i>		<i>се одвива,</i> <i>ѝирае</i>		<i>завршува</i>
<i>се раѓа</i>		<i>живее</i>		<i>умира</i>
<i>ѝоранува</i>		<i>е на време</i>		<i>задоцнува</i>

2.3. Антонимни оски во вредносната димензија

Во вредносната димензија можеме да ги наведеме оските:

Предлошко-прилошки репер:

<i>ѝод</i> <i>(очекувањаѝа)</i>	–	<i>сѝоред</i> <i>(очекувањаѝа)</i>	–	<i>над</i> <i>(очекувањаѝа)</i>
<i>ѝоѝ-чинейѝ</i>	–	<i>само-сѝоен</i>	–	<i>ѝрейѝ-ѝосѝавен</i>
<i>ѝоѝ-фрла</i>	–	<i>извршува</i>	–	<i>наѝ-фрла</i>
<i>беззаконски</i>	–	<i>законски</i>	–	<i>вонзаконски</i>
<i>малку</i>	–	<i>доволно</i>	–	<i>мноѓу</i>
<i>добро</i>	–	<i>средно</i>	–	<i>лошо</i>
<i>ѝрисѝојно</i>	–	<i>скаѝо</i>		<i>евѝино</i>

Именско-глаголски репер:

<i>ѝоѝѝросечносѝѝ</i>	–	<i>ѝросечносѝѝ</i>	–	<i>наѝѝросечносѝѝ</i>
-----------------------	---	--------------------	---	-----------------------

Во вредносната димензија се присутни најчесто само двата крајни дела, негативниот и позитивниот, додека средишниот дел или нормата не е лексикализиран. Такви се следните антонимни оски:

<i>фали</i>	–	<i>криѝикува</i>	<i>разубавува</i>	–	<i>оѓрдува</i>
<i>ѝобода</i>	–	<i>ѝораз</i>	<i>храбросѝѝ</i>	–	<i>кукавичлак</i>
<i>развеселува</i>	–	<i>расѝажува</i>	<i>наѓрада</i>	–	<i>казна</i>
<i>добрина</i>	–	<i>лошоѝија</i>	<i>ѝамейѝен</i>	–	<i>ѝлуѝав</i>
<i>убавина</i>	–	<i>ѝрдосѝѝ</i>	<i>љубов</i>	–	<i>омраза</i>
			<i>ѝривлекува</i>	–	<i>одбива</i>

Честопати се случува да се изменат позициите на вредносната оска, и тогаш крајните точки ги менуваат и своите вредности. Тоа е ситуацијата што ја среќаваме во пословицата *Сѝаѝоѝѝ има два краја*. = Оној што посегнува кон тепање може и самиот да биде истепан. Преку синтагмата *два краја* всушност се кажува дека моментот и точката во просторот се релативни во однос на насоката на векторот. Она што е под може да биде над, она што е пред може да биде зад, она што е вчера може да биде утре (во враќање низ минатото во филм). Значи важна е позицијата од која се тргнува. И кај стапот почетокот

станува крај ако тој се сврти. И кај листот она што е одоздола станува одозгора, ректото версо и обратно. А ако се вртиме во круг пак доаѓаме на истото место од кое сме тргнале.

Во човековото однесување, се чини дека крајностите секогаш биле негативно оценувани, односно умереноста била секогаш позитивно вреднувана. Така, понекогаш крајностите (двата крајни антонима) можат да бидат негативни, кога се оди од една во друга крајност. За тоа сведочат следните парови:

<i>циција</i>	–	<i>расийник</i>
<i>йойй (йог)-ценува</i>	–	<i>йре-ценува</i>
<i>шейоййи</i>	–	<i>се дере</i>

3. Енантисемијата како кондензирана антонимија

Освен парадигматскиот однос на спротивставување во јазикот, за антонимијата е карактеристично и синтагматското остварување во говорот. Антонимизацијата се остварува преку иронични, антифразични и литотски конструкции, и тоа како на лексемско, така и на фраземско и на комуникативно рамниште. Иронијата и антифразата се одговорни за она што се нарекува *енантисемија* или кондензирано, истовремено поседување на спротивставените, антонимни значења на една единствена јазична единица. Такви **енантисемни значења** имаме во следните единици :

йре (добро) (лошо), *нај* (добро) (лошо), *суйер* (добро) (лошо), *айсолујино* (најдобар) (најлош), *зенијално* (добро) (лошо), *крајно* (добро) (лошо), *исклучийшелно* (позитивно) (негативно), *йосебно* (добро) (лошо), *нейредвидено* (позитивно) (негативно), *неочекувано* (позитивно) (негативно), *ненадејно* (позитивно) (негативно), *се йлаши* (да не дојде) (да не не дојде).¹

4. Антонимите во јазикот

Антонимијата, како и другите семантички релации, е универзална категорија во природните јазици. Она што ги разликува јазиците тоа се антонимните оски, како и видот на единиците кои стапуваат во антонимни релации. Антонимните единици можат да бидат еднолексемски или повеќелексемски. Антонимните релации се срцевината на антонимите. Тоа значи дека човекот може да постави во антонимни односи најразлични ентитети, но она што е најважно е идејата дека тие

¹ Интересно е да се одбележи и енантисемичната придавка *краен* во политичката терминологија. Така, истата придавка се употребува и за *крајна десница* и за *крајна левица*. А се случува понекогаш оние што обично гласаат за една од овие две струи во одреден момент да гласаат за опозитната опција.

Во однос на префиксацијата, треба да споменеме дека постојат **префиксирани негативни антоними кои немаат** (или се невообичаени без префикси) **позитивен парник во тоа значење**: *вонбрачен (син); безимен; бесрамен; бескраен; ненасиен; небиднина; безвлас-тише; несакани последици; немил насџан; нејпримерен гестџ; безобразен; бесјредметен; безимен; безаконие; бездомен; безмилосен; неславен крај; бескрујулозен; бессознание; бесјарица; бесјаке.*

Од друга страна, постојат и **негативно префиксирани зборови со позитивна вредност**: *бесценетџ (јозијивен); незнаен јунак; нејовјорлив насџан; нејошједна борба; нерамна борба; нечујни чекори; немирен дух; неминовносџ; неизбежен; нејходносџ; нејречено; нескројлив дух; нејокор; нејробоен оклој; незаменлив член; неуморен исјражувач; нејојуслив дух; нескројлив каракјер; нејрошјвречен; нејодмијлив; некорумјиран; нејрикосновен.*

Ќе споменеме и дека постојат и **антонимиски гестови**: ДОЈДИ! (движење на раката кон себе) – ОДИ СИ! (движење на раката кон надвор), МОЛЧИ (раката се затвора) – ЗБОРУВА (пљампа, наизменично се отвора раката), ГОЛЕМ (се рашируваат рацете) – МАЛ (се спојуваат индексот и палецот).

5. Антонимните биноми како синтагматска реализација на енантисемијата на фраземското и на комуникативното рамниште

Основно во човековото однесување кон предметите и суштествата во стварноста, а според тоа и кон предметите на мислата како референти, е односот *јривлечно – одбивно, јријатно – нејријатно* на кои им се додава и третиот однос на неодреденост. Што значи дека луѓето се стремат во говорната интеркомуникација да им придадат на своите мисли позитивен или негативен однос. Токму затоа најчесто во говорот на едно лице се содржи обично само позитивниот или само негативниот однос на говорникот кон референтите на говорот. Само во одредени ситуации говорникот има потреба да ги искаже истовремено и позитивниот и негативниот поим, да ги спротивстави во една дихотомност, антиподност.

Антонимите што се јавуваат во пар во јазичните или во говорните единици ги нарекуваме *анјонимни биноми*. Токму употребата на дискурзивните средства за изразување на спротивставување во однос на предметот на мислата (исказот) ќе ни ја долови сликата за искористеноста на антонимијата во јазичните и во говорните единици, како на фраземското така и на комуникативното рамниште.

5.1. Фраземски антонимни биними

Во оваа категорија ќе наведеме најпрвин една група антонимни фраземски биними со глаголи и со придавки:

<i>бел како јаглен</i>	=	(ирон.) многу црн
<i>бла̄ како ѝелин</i>	=	(ирон.) многу горчлив
<i>бисѿар како боза</i>	=	(ирон.) не е бистар, (за)матен
<i>дуѿка во море</i>	=	(ирон.) апсолутно ништо
<i>коѿа дуѿка во вода</i>	=	(ирон.) прави нешто залудно
<i>мило е нешто некому како на деца ѿрачкаѿа</i>	=	(ирон.) воопшто не му е мило
<i>мило е нешто некому како на куче каменоѿи</i>	=	(ирон.) ни најмалку не е мил не- кому, воопшто не го сака
<i>млад како роса на ѿладне</i>	=	(ирон.) многу стар; остарен
<i>ѿрав како јаже во ѿорба</i>	=	(ирон.) виновен
<i>сече некому умоѿи како алваѿиска ѿесла</i>	=	(ирон.) глупав е
<i>се сака со некогo како злушец и мачка</i>	=	(ирон.) се мрази со некогo
<i>ѿанка како каца</i>	=	(ирон.) дебела
<i>ѿрза рааѿи како ѿциѿе на Василица</i>	=	(арх. ирон.) живее многу лошо, поднесува големи маки

Како што се гледа од примерите, постапката е многу интересна и продуктивна, а се состои во тоа да се предидира една карактеристика за еден ентитет, а притоа всушност таа предикација не е примерена и не е нормална, односно се базира на иронија и на антифраза, и предизвикува хумористичен ефект.

Во таа група иронични предикации, ги наведуваме примерите на прилошки фраземи за време кои значат «НИКОГАШ» а во кои се врши предикација на одредена карактеристика за одреден ентитет, која не е примерена и не е нормална и која, затоа, не може никогаш да се случи:

<i>коѿа ќе оди зосѿод ѿо земјаѿа</i>	=	НИКОГАШ
<i>коѿа јавор ќе роди јаболка</i>	=	НИКОГАШ
<i>коѿа ќе ѿуѿѿи коњоѿи роѿови</i>	=	НИКОГАШ
<i>на куков ден (куково леѿо)</i>	=	НИКОГАШ
<i>коѿа ќе се сѿрижсаѿи ѿеѿлиѿе (комарциѿе)</i>	=	НИКОГАШ
<i>коѿа ќе засвири риба леѿница</i>	=	НИКОГАШ
<i>коѿа ќе си зo видам ѿилоѿи (враѿоѿи)</i>	=	НИКОГАШ
<i>коѿа ќе сѿане волкоѿи куче</i>	=	НИКОГАШ

Спојот на непримерениот предикат со подметот на предикацијата предизвикува ефект на очуденост, а овој пак поради својата необичност се претвора во хумористичен ефект. Тој вид предикации се

среќава во следните фраземи, од кои поголемиот дел и се среќаваат во речниците со ознаката (ирон.):

(фраз.) *їее како бильбиљ од блаїто* = (ирон.) воопшто не го бидува за пеење (т. е. квака како жаба); (фраз.) *їее како бильбиљ од їондила* = (ирон.) воопшто не го бидува за пеење (т. е. рика како магаре);

(фраз.) *їи їосїи ирвиїе* = (ирон.) умрен е; (фраз.) *їасе їрева оїкај кореної* = (ирон.) умрен е; (фраз.) *їив мрїовец* = личи, со својот изглед асоцира на мртовец; (фраз.) *ни їив ни мрїов* = личи, со својот изглед асоцира на мртовец; (фраз.) *се враќа од мрївиїе* = оздравува;

(фраз.) *їолчи вода во аван* = залудно троши напори; (фраз.) *брка веїтер со каїа* = 1. работи нешто бескорисно, бесмислено, напразно 2. определување на некогo како лекомислен, ветрогон; (фраз.) *исїрава криви дрини* = 1. се обидува да направи нешто невозможно 2. залудно, напразно работи; (фраз.) *їа оїкрива Америка* = (ирон., шег.) кажува нешто одамна познато; (фраз.) *се киїи со їуїи їерја* = си припишува заслуги за туѓи дела; (фраз.) *їренесува некогo сув (їедеи) їреку вода* = вешто, мајсторски измами, излаже некогo без да биде забележано; (фраз.) *сїие со оїворени очи* = постојано е на штрек; (фраз.) *бели їари за ирни дни* = пари заштедени, сочувани за тешки времиња; (фраз.) *їо їушїа мозокої да їасе* не мисли на ништо, се опушти, се релаксира целосно; (фраз.) *враќа мило за граѓо* = наштетува некому во еднаква мера како што нему му наштетиле; (фраз.) *їаде їовар сол* = (ирон.) прави и невозможни работи; (фраз.) *їурка їлава со суд* = се обидува да постигне нешто невозможно; (фраз.) *їради кули од їесок* = (книж.) се занесува со нешто нереално, замислува неизведливи планови; (фраз.) *сїои на сїаклени нозе* = се наоѓа во нестабилна позиција; (фраз.) *їи дава овциїе на волкої на чување* = дава нешто на чување некому што не е способен за тоа; (фраз.) *їлаши мечка со решеїо* = (ирон.) користи сосем несоодветно средство, прави нешто сосем бесмислено.; (фраз.) *беѓа како їавол од їемїан (крсї)* = стравува од нешто или од некогo, не сака да сретне некогo или да изврши нешто; (фраз.) *долева масло на оѓан* = влошува уште повеќе определена ситуација; (фраз.) *оди како да їази їо јаїа* = оди многу претпазливо, многу внимателно; (фраз.) *вади нож на їцовисано куче* = (ирон.) покажува сила пред беспомошен, што е веќе безопасен; (фраз.) *їрогава басма на басмар* = (ирон.) учи опитен, искусен човек што нема потреба од учење; (фраз.) *бара од мува лој* = (ирон.) бара од некогo нешто што не може да го добие; (фраз.) *бара їреку леб їоѓача* = означува нескромност, бара повеќе отколку што му е потребно, претерува со барањата; (фраз.) *лади некогo со врела вода* = (ирон.) место да му

помага, му одмага; (фраз.) *соли ум* некому = (ирон.) непотребно го поучува, му го наметнува своето мислење, знаење и сл.;

(фраз.) *од злага до ѝеѝици* = целосно; (фраз.) *вamu-ѝаму; овде-онде* = 1. де на една де на друга страна 2. насекаде, на сите страни; (фраз.) *од уѝро до вечер* = цел ден, постојано, непрестајно; (фраз.) *сè живо и диво* = сите луѓе;

(фраз.) *ѝоѝолем кaѝолик од ѝaѝaѝa* = (ирон.) страстен приврзаник на некоја идеја; (фраз.) *во ѝолза на својаѝа ѝѝеѝа* = (ирон.) во своја штета; (фраз.) *слеѝ ѝри очи* = 1. без најосновното знаење, неписмен 2. кој не може или не сака да го увиди очигледното; (фраз.) *ѝравен недоѝравен* = нешто незавршено, непотполно; (фраз.) *ѝрв (ама) од ѝозади* = (ирон.) последен; (фраз.) *борец на јорган-ѝланина* = (ирон.) човек што бега, што се крие од борба; (фраз.) *херој од заднинаѝа* = (ирон.) човек што не се изложува на опасност, но ги ужива придобивките произлезени од ризикот што на себе го презеле други; (фраз.) *мајсѝор расиѝи* = (ирон.) многу лош мајстор, кој сè што ќе фати да направи или да поправи всушност ќе расипе; (фраз.) *ни риба ни девојка* = нешто неодредено; (фраз.) *цар на мувиѝе.* = (ирон.) ништожен човек што се прави важен.

5.2. Комуникативни антонимни биними

На комуникативното рамниште антонимните биними можеме да ги сретнеме во разни единици. Нив ги има најпрвин во **интерактивните единици (интер.)** кои се дел од говорната интеракција меѓу говорник и соговорник:

(интер.) *Сакал нејќел ѝоа ѝѝи е.* = Секако, по секоја цена, речиси под принуда.; (интер.) *Со добро или со лошо.* = Ќе се дојде до саканата цел или преку добро или преку лошо однесување.; (интер.) *Бодни (буѝни) ѝрачка, ѝиј вино!* = (ирон.) Се вели за човек што нема трпение да дочека нешто; за човек што сака да добие нешто без да се напрега.; (интер.) *Болен се ѝрашува < на здрав се ѝодава> !* = (ирон.) Се вели како одговор на неумесно прашање, обично во врска со јадење или пиење.; (интер.) *Фаѝѝи зo бoсиоѝ ѝа зeми (собуј) му зѝи оѝициѝе !* = (ирон.) Се вели кога не може да се добие ништо од некого зашто и тој го нема.; (интер.) *Трѝнал на лов без ѝушка.* = (ирон.) Го нема со себе најпотребното за нешто што презема.; (интер.) *Рани куче да ѝе лае !* = (ирон.) Се вели кога на човек кој сторил добро му се враќа со лошо.; (интер.) *Да му е жив коњоѝ ѝѝо му ѝцовиса лани!* = (Ирон.) Излишен благослов; минатото не се враќа.; (интер.) *Нејќе мачка риба (риѝче, сирење).* = (ирон.) Се вели кога некој лицемерно изјавува дека не сака нешто што всушност најмногу го сака.; (интер.) *Уѝѝе нероден Пеѝко, кaѝа*

му шијаџӣ (кројаџӣ). = (ирон.) Се вели кога се прават планови за нешто несигурно; (интер.) *Од неџо љолза колку од ламба на љолден.* = (ирон.) Од него нема никаква полза.; (интер.) *Сџани, љоје, да седне љољадијаџӣ.* = (ирон.) Се вели кога некој помлад или подолен по чин зазема подобро место или си обезбедува себеси подобра положба во присуство на постар од него или на некој со повисок чин од неговиот.; (интер.) *Со една рака дава, а со две зема.* = Изразување став дека некој повеќе сака да зема отколку да дава.; (интер.) *К(ак)о на суд да зборуваш!* = Префлување кон соговорникот кој не слуша.; (интер.) *Вреден маж како љеџелоџӣ наш!* = (шег., ирон.) Се вели за некого што се фали многу со својата јунаштина, а нема сила.; (интер.) *Шџо му љреба од мечка ремен?* = (ирон.) Зошто сам си создава проблеми, се доведува во тешка или опасна ситуација.;

(интер.) *Видела жбаџӣа каде џи љољковааџӣ коџиџе (и ја кренала и џаа ноџаџӣ).* = (ирон.) Изразување критичен став кон некого што сторил нешто што никако не одговара за него.; (интер.) *Ќе куџи со вошки!* = (ирон.) Нема со што да купи, нема пари.; (интер.) *(Не може) за (едни да е) мајка (а) за друџи макеа.* = Се вели за пристрасен човек што не се однесува еднакво кон сите, едни форсира, други малтретира.; (интер.) *Од оваа кожа во друџа не се може!* = Мора да се поднесува животот со сите негови проблеми и тешкотии.; (интер.) *На нероден Пеџко каџа му крои.* = (ирон.) Се вели кога се прават планови за нешто несигурно.; (интер.) *Надевај се мажу на љијана жена!* = (ирон.) Нема никаква надеж; попусто се надеваш.; (интер.) *Држ-не дај* = Карактеризирање на ситуација која трае без завршница.; (интер.) *На џи џо – дај ми џо.* = Карактеризирање на ситуација која трае без завршница.; (интер.) *И судовиџе црвенеаџӣ од срам.* = (ирон.) Се чувствува голем срам поради нечији глупости.; (интер.) *Еден ум и за делник и за љразник (и за леџе и за зиме), не сџиџа!* = (ирон.) Во знак на извинување затоа што говорникот има само еден ум кој го користи постојано.;

(интер.) *Се исџоџи љод јазикоџӣ.* = (ирон.) Се вели за некој што се жали дека се изморил, а всушност ништо не работел; (интер.) *Роди, бабо, геџе!* = (ирон.) Така вели оној што го тераат да стори нешто што е невозможно за него.; (интер.) *Од љонџила блаџослов.* = (ирон.) Се вели обично за човек од кого не се бара совет и од кого никако не се очекува дека ќе каже нешто паметно.; (интер.) *Го фаџи Боџа за брада (очи).* = (ирон.) Не постигна големи успеси (кога некој се гордее со вообразен успех).;

(интер.) *Цреџ шуџара (шуџаре) љрекарува.* = (ирон.) Се вели кога некој критикува друг или му се потсмева, а самиот ги има истите недостатоци.; (интер.) *Ем шуџо, ем бодге.* = Се вели за човек

што обвинува други, иако самиот е виновен.; (интер.) *Се ѝоѝсмеа шѝрбел на 'рбел.* = Изразување критичен став кон некогo кој се потсмева некому поради нешто, а и самиот го поседува или прави истото нешто.; (интер.) *Оѝнал Пеѝко ѝушка на зѝла ѝрбушка.* = (ирон.) Изразување критичен став дека она што некој го покажува не одговара на стварноста.;

(интер.) *Не знае ни делник ни ѝразник.* = Постојано работи, многу е вреден, не знае за одмор.; (интер.) *Ноќѝа ден ја ѝрави.* = Работи неуморно, и дење и ноќе.

(интер.) *На ова уво ми влезува на ова ми излезува!* = Се вели кога нешто не се слуша внимателно, не останува долго во умот, не остава трага, бргу се заборава.; (интер.) *Од новина на ѝоѝибел.* = Изразување констатација дека нешто се случува многу ретко.; (интер.) *Му ѝрѓна работѝаѝа како на ракоѝ.* = (ирон.) Изразување став дека некому не му оди воопшто работата, дека почнал да назадува.;

(интер.) *Чуле и злувиѝе.* = (ирон.) Изразување став дека за одредено нешто сите имаат слушнато, односно го знаат.; (интер.) *И камен ѝроѝлаче.* = Изразување констатација дека нешто е многу тажно, трагично.; (интер.) *Да чуе во зрѝб ќе се ѝреврѝи!* = Изразување констатација дека нешто се случило спротивно на ставовите на некогo.; (интер.) *Да се ѝрекрѝѝи со двеѝе раце!* = (ирон.) Извик за изразување недоумица, незадоволство, револт од нешто што не е во ред, што е необично.; (интер.) *По свадба ѝаѝани.* = (ирон.) Изразување став за нешто што се случува дека е многу доцна, дека е бесмислено.; (интер.) *Ум до злезни.* = (ирон.) Изразување став дека некој има многу малку ум, никаков ум.; (интер.) *Ја ѝамеѝи свадбаѝа на ѝаѝка си.* = (ирон.) Зборува неверојатни работи, бесмислици.; (интер.) *Од ѝрв до ѝоследен.* = Изразување став дека сите луѓе поседуваат одредена карактеристика.; (интер.) *Има и од ѝиле млеко.* = Изразување став дека во одредено место има разноразни нешта.; (интер.) *Зини усѝо, лаѝни море!* = Изразување став дека некој е многу лаком.; (интер.) *Пиши зѝ на мразѝ!* = Изразување став дека одредена работа (што е позајмена или слично) не може да се поврати.; (интер.) *Мѝжи Мѝѝре ѝулумби врнаѝ!* = (ирон.) Се вели за да се изрази отворено недоверба кон нечии зборови или во однос на реченото од трето лице.;

(интер.) *Госѝоди, чувај ме од ѝријаѝелиѝе, ѝа од душманиѝе сам ќе се чувам!* = Изразување став дека честопати пријателите можат да му наштетат на човека, зашто луѓето обично имаат доверба во пријателите.; (интер.) *Ти му даваш ѝрсѝ, ѝој ѝи бара рака!* = Изразување став дека некои луѓе ја злоупотребуваат добрината на луѓето.; (интер.) *На еден со ѝрсѝ, на друг со зрсѝ =*

Изразување став дека некој е дарежлив спрема едни и стиснат спрема други луѓе; (интер.) *Јас тебе – ти мене !* = Изразување став дека луѓето им помагаат на другите луѓе од корист.; (интер.) *Си имаат земање давање.* = Изразување констатација дека некои луѓе имаат меѓу себе одредени блиски односи.; (интер.) *Јас тијам, ти се тијаниш !* = Изразување став дека некој не може да поднесува многу алкохол.; (интер.) *Туѓото не го сакаме, своето не го даваме !* = Слоган од времето на социјализмот со кој тогашната држава (СФРЈ) изнесуваше дека нема освојувачки намери кон другите земји но дека е спремна да ги брани своите територии и својот систем.

(интер.) *Грешки сме, луѓе правиме !* = Изразување оправдување за она што е сторено погрешно.; (интер.) *Ми се смеа, гури ми се ѝлаче!* = Изразување жалење поради одредена работа која се случила заради одредена наивност во однесувањето.; (интер.) *Клати враија, земај ѝлаија!* = Изразување критичен став кон ситуацији во кои има луѓе кои не работат многу а биваат наградени парично за тоа.; (интер.) *Седам ѝод слива, јадам круши!* = Потсмешлив одговор на прашањето – Што правиш!

Антонимните биноми се јавуваат и во **пословиците (посл.)**:

(посл.) *Две лубеници ѝод една мишка не се носат.* = Две работи не можат да се вршат одеднаш.; (посл.) *Одозгора (од зоре) мазно, одоздола (од доле) азно.* = Има нешта кои на површина, на изглед се добри, а внатре, во суштина се лоши.; (посл.) *Наговор кукла, а внатре ѝанукла.* = Има жени кои по изгледот се лични а по карактерот се лоши.; (посл.) *Сиришностиише се ѝривлекуваат.* = Изразување став дека разликоста во карактерите ги привлекува луѓето меѓу себе;

(посл.) *Еден безумен фрла камен во езерото, а сито умни не можат да го извадат.* = Штетите од непромислените потези можат да бидат огромни и тешко можат да се поправат.; (посл.) *Од тијаниш и будалиш бега.* = Изразување став дека пијанството е многу лоша работа, зашто на луѓето им се поматува свеста.; (посл.) *Што еден будала расијал, ѝејорица ѝамејни не можат да го составаат.* = Изразување став дека неразумните потези можат да имаат големи негативни последици.;

(посл.) *На еден му се ситенува на груѓ му се разденува.* = Изразување став дека на земјата има среќни и несреќни луѓе.; (посл.) *Светиот е скала: едни се качуваат груѓи слежуваат.* = Изразување констатација дека луѓето се разликуваат меѓу себе по многу работи (успешност, среќа и др.); (посл.) *Сито ситија ѝо ѝуѓ зрб не болат.* = Изразување став дека туѓата болка луѓето не можат да ја чувствуваат на ист начин како својата.; (посл.) *Бадијала работи, бадијала не седи!* = Изразување став дека човекот

само преку работењето може да успее во животот.; (посл.) *Сеги мадро, да не носиш модро!* = Изразување став дека во животот луѓето треба да се однесуваат примерено и да не ги нарушат воспоставените односи.; (посл.) *Жената со иѓла да изнесува, мажот со кола да внесува ѝак не ќе ѝрисѝаса.* = Изразување став дека улогата на жената во брачната заедница е многу поважна од улогата на мажот, особено во однос на штедењето.; (посл.) *Егна ѝрешка, мака ѝешка.* = Изразување констатација дека понекогаш грешките имаат тешки последици и не можат да се поправат.; (посл.) *Не е за коѓо е речено, ѝуку за коѓо е ѝечено.* = Изразување став дека работите понекогаш не се случуваат според тоа како се предвидени.; (посл.) *Зборувањето е сребро, молчењето е злато.* = Изразување констатација дека зборувањето и молчењето се многу важни работи во животот на луѓето, но дека поважно е човек да знае кога треба да молчи.; (посл.) *Ќор карѝи не иѓра.* = Изразување став дека човек треба многу да внимава да не погреша кога извршува одредена работа.; (посл.) *Кој нема во ѝлавата има во нозето.* = Изразување став дека одредени луѓе своите грешки на планот на разумот треба да ги компензираат со поголема физичка активност.; (посл.) *Сила боѓа не моли.* = Изразување став дека силата е најважната работа која ги командува сите други.; (посл.) *Кај има сила нема ѝравина.* = Изразување став дека грубоста на силата не ѝ дозволува на правдата да се реализира.; (посл.) *Сложни калуѓери и во ѝето мрсаѝ.* = Изразување став дека заедничката цел кај луѓето може да ги обедини поединечните сили и да произведе големи ефекти.; (посл.) *На ѝој не му вели, дај ми ѝоје рака ѝуку на ѝи ѝоје рака!* = Изразување став дека свештените лица ја проповедаат религијата само за лична корист.; (посл.) *Во сѝар бунар не ѝлукај, додека новиот не ѝо најравни!* = Изразување став дека човек не треба да се откажува од одреден извор на корист пред да осигури нов и подобар извор на корист.; (посл.) *Држи се за новиот ѝаѝиѝиѝа, и за сѝариѝе ѝријаѝели!* = Изразување став дека пријателствата тешко се стекнуваат и треба да се одржуваат ако човек сака тие да траат.; (посл.) *Кој беѓа од арно, ќе ѝаѓне на лошо.* = Изразување став дека луѓето треба да се задоволат со малите добивки во животот.; (посл.) *Поарно е да имаш десет ѝумни душмани, одоѝто еден будала ѝријаѝел!* = Изразување став дека советите на пријателите се многу важни за луѓето и дека лошите совети може да имаат погубни последици.; (посл.) *Кој се ѝојарил од млеко дува и на машиѝјница.* = Изразување став дека негативните последици од некое искуство служат како пример или патоказ за идните однесувања на луѓето.; (посл.) *Ако ѝе удраѝ ѝо левиот образ сврѝи ѝо и десниот!* = Изразување став дека луѓето треба да ги примаат

стоечки ударите, односно наштетувањата од другите луѓе.; (посл.) *Кај шито тие чеша твојата рака, не тие чеша твојата/шамо твојата не може.* = (Охрид) — Како што можеш да си свршиш некоја работа сам, никој друг не може да ти ја сврши.; (посл.) *Далеку од очите, далеку од срцето.* = Изразување став дека близината и секојдневниот заеднички живот ги зацврстуваат врските меѓу луѓето.; (посл.) *Никој учен не се родил.* = Изразување констатација дека искуството и самиот живот се најдобри учители за човекот;

(посл.) *Дај му на куче ѝрсѝ, ракаѝа ќе ти ја лайне* = Има луѓе кои се алчни и ненаситни.; (посл.) *Подобро врајче в рака, оѝколку зулаб на зранка.* = Изразување став дека во животот луѓето треба да се задоволат со она што може веднаш да го добијат и да не го чекаат она што можат можеби подоцна да го добијат.; (посл.) *Куче шито лае не каса.* = Изразување став дека има луѓе кои изразуваат само вербална агресивност но не и физичка.; (посл.) *Кој високо леѝа, ниско ѝаѝа.* = Изразување став дека има луѓе кои си поставуваат високи цели што не можат да ги постигнат и кои поради тоа страдаат.; (посл.) *Коѝа мачкаѝа не е дома, злувиѝе оро и зрааѝ.* = Изразување став дека луѓето се дисциплинирани и исполнителни под стегите на организациската структура во која работат или живеат.; (посл.) *Пчелаѝа мед носи во усѝаѝа, а на зазо оѝруачка.* = Изразување став дека има луѓе кои се дволични, односно дека нивната благозвучност може да крие голема злоба.; (посл.) *Од уѝ сокол, од сокол уѝ.* = Изразување став дека понекогаш децата на родителите може да бидат подобри или полоши од своите родители.; (посл.) *И волкоѝ сѝѝ и овциѝе на број.* = Изразување став дека има ситуации кога треба да се задоволат двете страни за да има напредок во одредено нешто.;(посл.) *Шито у царица, тѝо и во маѝарица.* = Изразување став дека луѓето (и жените исто така) по своите суштински особини и карактеристики се еднакви меѓу себе.; (посл.) *Големѝе риби зѝ жагаѝ малиѝе.* = Изразување став дека моќните и богатите имаат одлучувачка улога во животот;

(посл.) *Не е сѝ црно и бело.* = Изразување став дека однесувањето на луѓето не може секогаш да се подреди во две спротивставени категории, без можност за мешање.; (посл.) *Тивка вода бреѝ рони.* = Изразување став дека повторувањето на одредена не така силна активност може да има иста последица како и еднократната употреба на некоја силна активност.; (посл.) *Не е злаѝо сѝ шито сјае (свеѝи).* = Изразување став дека луѓето не треба да им веруваат на појавностите и привидностите.

За присуството на антонимните биними и во гатанките ќе наведеме три примери:

(гат.) *Без р'це, без носе нагоре се качвиѝ.* = Гатанка за Ветар;
 (гат.) *З'би немаѝ, р'це немаѝ, а ѝак к'асаѝ.* = Гатанка за Мраз; (гат.)
*Свириѝ, а уста немаѝ, ѝрчаѝ, а носе немаѝ, дрвја ѝресиѝ а р'це
 немаѝ.* = Гатанка за Ветар.

Вицевите се исто така податливи говорни единици за присуство на **антонимните биноми**. Ќе наведеме два лица:

1. ШТО Е РАЗЛИКА МЕЃУ ОПТИМИСТ И ПЕСИСМИСТ ?
  - *За оѝтимистиѝоѝ чашаѝа е ѝолна до ѝола со вода, а за ѝесимистиѝоѝ чашаѝа е ѝоловина ѝразна.*
2. ШТО Е ФИЛОЗОФИЈА ?
  - *Да бараш мачка во ѝемница.*
  - *Шѝо е идеалистиѝичка филозофија ?*
  - *Да бараш мачка во ѝемница а да знаеш дека ја нема.*
  - *Шѝо е марксистичка филозофија ?*
  - *Да бараш мачка во ѝемница, да знаеш дека ја нема и да викаш дека си ја фаѝил.*

Библиографија:

CRUSE, D. Alan: *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

ЦВЕТКОВСКИ, Живко: „Елипсата кај некои антонимни глаголски изрази“, *Годишен зборник на Филолошкиоѝ факултетѝ*, кн. XIII, 1987, стр. 155-160.

ДРАГИЧЕВИЋ, Рајна: "О правим именичким и придевским антонимима", *Јужнословенски филолоѝ*, LI, 1996, стр. 25-39.

ЃУРКОВА, Лилјана Минова: *Сѝилистичка на современиоѝ македонски јазик*, Магор, Скопје, 2003.

KOSTIĆ, NATALJA: "Antonimija kao sintagmatska relacija – istraživanje na korpusu savremenog srpskog jezika", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 2008, vol. 51, br. 1-2, стр. 99-117

МИHALJEVIĆ, Milica – ŠARIĆ, Ljiljana: "Terminološka antonimija", *Rasprave ZHJ*, sv. 20, 1994, стр. 213-243.

МАКАРИЈОСКА, Лилјана – ПАВЛЕСКА, Бисера: „За антонимијата од историски аспект“, *Croatica et Slavica Iadertina*, III, 2007, стр. 131-141.

МАРШ-СТЕФАНОВСКА, Патриша: „Улогата на префиксите кај глаголските и придавските антоними во современиот македонски јазик“, *Научна дискусија*, 17, 1991, стр. 137–142.

ȘIRBU, Richard: *Antonimia lexicală în limba română*, Editura FACLA, Timișoara, 1977.

ŠARIĆ, Ljiljana: "Antonimija: neke značenjske i tvorbeneodrednice", *Rasprave ZHJ*, sv. 18, 1992, стр. 177-191.

ТОЛСТАЯ, Светлана М.: "Антитеза и антонимия (на материале сербских пословиц)", *Јужнословенски филолоџ*, LXIV, 2008, стр. 498-507.

TURK, Marija: "Neka odstupanja u antonimskoj simetriji u hrvatskom jeziku", *Fluminensia*, god. 16, 2004, br. 1-2, стр. 87-94.

ШИПКА, Милан: "Енантioseмија у српском језику", во *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд, 2002, стр. 149-162.

ВЕЛКОВСКА, Снежана: „Антонимјата кај глаголот“, *XXVIII Научна дискусија*, Скопје, 2002, стр. 145-150.

ВЕЛКОВСКА, Снежана: *Белешки за македонската фразеологија*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2002.

WALD, Lucia: "Antonimele in sistemul lexical", во *Sistemele limbii*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970, стр. 75-84.

Zvonko Nikodinovski

L'ANTONYMIE DANS LA LANGUE ET DANS LE DISCOURS

(Abstract)

L'antonymie représente une relation sémantique d'opposition dans laquelle se trouvent deux ou plusieurs unités linguistiques qui partagent une caractéristique commune et qui appartiennent à un même domaine sémantique. Nous désignons par le terme *axes antonymiques* l'ensemble constitué par les entités opposées et la caractéristique commune. Nous distinguons trois parties sur chaque axe antonymique: *la partie positive*, *le seuil* et *la partie négative*. Est positif tout ce qui est au-dessus du seuil, tandis que tout ce qui est au-dessous du seuil est considéré comme négatif. Le seuil possède une certaine largeur et il représente *la norme*. En plus de la relation paradigmatic d'opposition dans la langue, l'antonymie se caractérise aussi par la réalisation syntagmatique dans le discours. L'antonymisation se réalise à travers des constructions ironiques, antiphrastiques et litotiques et ce, aux niveaux lexémique, phraséologique et communicatif. L'ironie et l'antiphrase sont responsables de ce qu'on appelle *enantiosémie* ou la présence condensée et simultanée des sens opposés antonymiques d'une même unité linguistique. Nous désignons sous le nom de *binômes antonymiques* les antonymes qui apparaissent en couple dans les unités linguistiques ou discursives. Nous analysons, parmi les structures binomiques, les *binômes antonymiques phraséologiques* et les *binômes antonymiques communicatifs*.

Mots-clés: antonymie, axes antonymiques, axe axiologique, binômes antonymiques, binômes antonymiques phraséologiques, binômes antonymiques communicatifs

Димитџар Пандев

БЕЛИ ПАРИ ЗА ЦРНИ ДНИ

Примерот што е предмет на наш интерес „Бели пари за црни дни“, своевремено бил предмет на интерес и на Миливој Павловиќ, српски лингвист, инаку воспитаник во духот на Женевската школа (М. Павловиќ „Увод у науку о језику“, Београд 1973, с. 81). Неговата пројава на полето на лингвистиката, всушност, и се поклопува со почетоците на афективната лингвистика, но и на своевидниот подем на балканистичките проучувања (на Кристијан Сандфелд, на А.М. Селишчев, во тој контекст и на социјалната лингвистика и на семантиката, под изразито влијание на француската социјална лингвистика на Меје, и на продолжениот интерес на францускојазичната лингвистика за фонетски пручувања, како и на неолингвистиката, па и на социолингвистиката, на теоријата на У. Вајнрајх за јазиците во контакт и др.) кои секако му биле познати.

Од друга страна, лингвистички истражувања на самиот Павловиќ на еден подолг период од неговата, би рекле, полувековна активност, се поврзани и со македонската средина.

Во согласност со неговиот интерес, како и на лингвистиката од неговото време, Павловиќ заклучува:

„Миксоглотски условљена борба измеѓу лексичко-семантичких вредности с н्हовим акцентима и фонационо-ритмичке линије са н्हеним реченичким акцентом, дакле са реализацијом језичко-психолошкх принципима, - обично се развија у три узастопне етапе:

1. Двојезична ситуација супроставља два различна акценатска система једног према другоме, подстрекавајући л्हову меѓусобну борбу.

2. Стилистички условљени реченични акценат отпочиње борбу са акцентима речи, које он обично побеђује и потискује. Крајњи резултат је већ поменуто уништење акценатског система.

3. Ритмички рељеф реченице и н्हена доминантна динамика каткада реформирају секундарни, стилистички усљовљен акценат речи, и каткад их стабилизују у виду нових акцената, тако да се може добити

нова типолошка основа, - као што је нпр. акцентовање последњег слога постало карактеристично за француски језик.

Значај ових закључака потврђују лингвистички посматране полиглотске ситуације у балканским језицима, а на то указују интерпретације Сандфелда и Вајнрајха. Ја бих пак морао упозорити и на околност да она лица која употребљавају више балканских језика - обично употребљавају један тип ритмичке реченичне линије како општи изражајни „оквир“, нарочито кад говоре македонски и аромунски, или аромунски и новогрчки, нпр. аромунски:

Alghi | pradzi || pi dzale | lai,

а македонски

Бели | па'ри || за црни | дни!“

Павловиќ зборува за повеќејазични ситуации во балканските јазици, за борбата меѓу лексичкосемантичката вредност на зборот и акцентот на зборот и нивната борба со реченичниот акцент.

Повикувајќи се и на теоријата за супстратот (при што е близок до сфаќањето на супстратот како своевидна метајазична подлога, што е во согласност со комуникацискиот пристап во теоријата за јазици во контакт (Вајнрајх, подоцна и Цивјан), а не со теоријата за јазици со престиж (Сандфелд), тој заклучува дека повеќејазичната ситуација доведува на нарушување на акцентскиот систем, при што овие ситуации може да доведат до акцент на последниот слог.

Павловиќ, значи, го користи македонскиот етнографски материјал и пошироко балканскиот, за да ги илустрира современите лингвистички теории од негово време.

Современата лингвистика, пак, во голема мера се навраќа на етнографскиот материјал и го користи во лингвокултурологијата, која исто така обединува повеќе лингвистички теории.

Во таа смисла, предмет на наш интерес, во согласност со лингвокултурологијата, е промената на јазичниот поглед на свет под влијание на општественополитичките промени и нивниот одраз во јазикот, т.е. борбата меѓу лексичкосемантичката вредност на зборот, како лексичка единица и когнитивнокултуролошката вредност на зборот како концепт (или, ако се имаат предвид реторичките вредности: како топос). Притоа, ја имаме предвид употребата на зборот во текстот (што е предмет на лингвокултурологијата) и на зборот во дискурсот (што е предмет на дискурсна лингвистика, на општата реторика, но и на лингвопрагматиката)

Притоа, го користиме истиот пример од македонската етнографија што го искористил во фонетиката Павловиќ, „Бели пари за црни дни“, во насока на проучување за концептуализацијата на светот, т.е. на јазичниот поглед на светот и ја прифаќаме постапката на Павловиќ,

промените во јазикот да не ги согледува на едно рамниште, туку на меѓурамништа, па основен предмет на наш интерес е изоморфизмот на меѓурамништата на јазикот, нешто што може да се насети и од проучувањата на Павловиќ, но и изоморфизмот на системите од знаци (што е во согласност со семиотиката, првенствено под влијание на глосематиката).

Во тој контекст, да прецизираме, ако следиме во фонетиката однос: *се нагласува – не се нагласува*, тогаш во лингвокултурологијата во однос на јазичниот поглед на светот, бездруго, би следеле:

1. *се зборува – се молчи и/или*

2. *се нагласува – не се нагласува во смисла се хиперболизира – се еуфимизира.*

Имајќи ги предвид овие односи, сметаме дека во борбата на миксоглотски ситуации постои нарушување и на когнитивнокултуролошкиот систем, а како основен пример го земаме односот *бели ѝари – исѝрани ѝари*.

Бели ѝари – всушност претставува концепт што означува чесно заработени пари, пари што треба да се најдат во иднината, заштедени пари, со благослов со убаво да се трошат, додека концептот *исѝрани ѝари* што се надоврзува на концептот *ѝерење ѝари* означува нечесно заработени пари. Спознајно, белото е чисто, а чистото е испрано, па зборот *бел* лексички е синонимен со *исѝран*, т. е со чист како концепт на културата. Од друга страна, дискурсно *бели ѝари* и *исѝрани ѝари* се антоними, како резултат на супкултурата и на мешањето на супкултурата. Со други зборови, лексичката синонимија прераснува во антонимија.

Елка Јачева-Улчар

АНТОНИМИЈАТА ВО МАКЕДОНСКАТА ТОПОНИМИЈА

Апстракт: Во овој реферат ќе се обидеме да ги детектираме најчестите антонимиски парови во топонимијата, најмногу застапени кај двосложните топоними кои се рамни на именски групи т.е. состави од придавка и именка. Носители на антонимноста во ваквите состави најчесто се недеривираните придавки, кои се јавуваат како атрибути на именката. Нашето внимание, исто така, ќе биде насочено и кон тоа кои именки најчесто се јавуваат како центри на именската група во рамките на еден антонимиски пар. На пр: Горно Маало : Долно Маало; Добра Страна : Зла Страна; Црн Камен : Бел Камен итн. Покрај ова ќе бидат разгледани и оние антонимни парови кои од аголот на синхронијата не ги доживуваме како антоними, зашто едниот елемент во парот има непрозирна семантика. Сп. *Велица* : *Дрембица*; *Крџица* (: *кџорџ* 'кус') : *Долгавец* итн.

Клучни зборови: антонимија, топоними, суфикс

Ако тргнеме од фактот дека топонимите претставуваат најстари лексички единици во системот на еден јазик, а имајќи предвид дека антонимите од лексиколошки аспект се зборови што се разликуваат според изговорот и имаат противоположено значење¹, тогаш повеќе од јасно е дека истите закономерности што се важечки за целиот лексички систем на еден јазик, ќе се рефлектираат и врз топонимскиот систем на тој јазик.

За потребите на овој труд беше извршена целенасочена ексцерпција на Азбучната картотека на топоними што ја поседува Одделението за ономастика при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, при што нашата цел беше да ги детектираме најчестите антонимиски парови во македонскиот топономастикон. Од анализата се покажа дека како репрезенти на антонимиските односи во

---

¹ Е. Ниами, *Антонимиите во рускиот во споредба со македонскиот јазик*, (докторска дисертација – машинопис), одбранета на Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, 2010, 9.

нашата топонимија најчесто се јавуваат двокомпонентните топоними. Овие двокомпонентни топоними од структурно-морфолошки аспект најчесто се именски групи составени од придавка + именка, при што придавката или е а) недеривираниа придавка од типот *џодем* односно *мал*, или *црн* : *бел*, или б) деривувана придавка најчесто од прилози за место од типот *оџаген* : *оџаген*, *џорен* : *џолен* или од придавки изведени од предлози со просторно значење од типот *заген* : *џреген*, што, воопшто, не нè зачудува со оглед на тоа што станува збор за топоними. Покрај придавките, како прва компонента многу често кај двосложните топоними се јавуваат предлозите со просторно значење како *заг*, *џрег*, *џог*, *наг* и др. На ова место би сакале да нагласиме дека од приближно петстотини ексцерпирани топоними² само мал број од нив претставуваат антонимски парови во рамките на едно населено место. Кога го велите ова мислите на тоа дека само во мал број примери сретнавме пар од типот *Голема Нива* : *Мала Нива* во атарот на едно населено место, иако на планот на макросистемот вакви парови има во изобилство. Се обидовме да дадеме одговор на прашањето зошто е ова вака и дојдовме до заклучокот дека во атарите на определени села во коишто детектираме топоними од типот *Голема Нива*, *Мала Нива*, *Горно Село*, *Мало Село*, *Долно Село* итн. предуслов за постоење топоним со модификатор од типот *џодем*, *мал*, *џорен*, *џолен*, *црн*, *бел* итн. е постоење претходен еднокомпонентен топоним (значи, топоним без модификатор) кој најчесто е настанат:

а) со топонимизација на апелатив од типот *нива*, *камен*, *село* и сл. што претставува еден од базичните процеси на топонимизација во индоевропските јазици;

б) со бессуфиксна топонимизација на атрибутот од некоја претпоставена атрибутска синтагма (на пр. *Рогево*, *Ореово*, *Лиџово* и др.);

в) со суфиксна топонимизација на атрибутот од некоја претпоставена атрибутска синтагма по пат на интегрална или на дезинтегрална деривација (*Ореови*, *Лиџовица* : *Манасџиреи*, *Јаворица* итн.)

г) со топонимизација на етници или патронимици (*Речани*, *Оризари*, *Возарици* итн.), како и со други начин на топонимизација.

Независно од тоа како е настанат основниот топоним, ни се чини дека модификаторот, чиј репрезент (како што видовме погоре), најчесто, е придавка, кај двокомпонентните топоними не се поставува пред основниот топоним со цел да направи антонимиска врска, ами е тука со цел да направи дистинкција од основниот топоним. Поради оваа, пред сè, дистинктивна особеност на придавката во случајот со топонимите, таа многу често го нема основното значење, т. е. она зна-

² Ексцерпцијата ја изврши Викторија Мирческа, постдипломец на студиите „Македонистика со комуникологија“ во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

чење што го среќаваме во речничките статии на толковните речници. Како потврда на нашата претпоставка ни послужија повеќе примери, од кои како најексплицитен го издвојуваме примерот со имињата на воденските села *Долно Рогово* и *Горно Рогово* во Егејска Македонија. Во описот на селото *Долно Рогово*, Т. Симовски забележува: ... (ова село) е расположено во источните падини на планината Кајмакчалан, на надморска височина од 840 метри (sic!)³, додека „селото Горно Родиво“⁴ беше сместено во источното подножје на планината Кајмакчалан, на надморска височина од 380 метри⁵. Ако ги споредиме овие два исказа, првата помисла е дека станува збор за печатна грешка, но - не! Од нашето теренско истражување во овој крај се покажа дека селото *Долно Рогово*, воопшто, не е село кое е ниско поставено за да се нарече така. Напротив, ова село по својата поставеност и местоположба, и патот што води до него наликува на крушевскиот, а поставеноста на селото на врв гора на поставеноста на гратчето Крушево! Нашата претпоставка за именувањето на селата *Долно Рогово* и *Горно Рогово* е дека и на обата ојконима им претходел некој ојконим *Рогово* кој бил име за село кое или било поставено повисоко од *Долно Рогово* или пониско од *Горно Рогово*. Независно од која перспектива тргнуваме, секојпат едниот атрибут според својата семантика ќе се најде во контрадикциска врска со другиот, што значи дека секундарно додадениот модификатор е испразнет од семантика, а наполнет со формален полнеж, чија функција е дистинктивна во надворешнојазичната дејствителност и не ги отсликуваа реалиите присутни во неа.

Слично нешто забележуваме и кај двокомпонентните топоними коишто се еднакви на предлошки синтагми во кои првата компонента е предлог со просторно значење. Во топонимите од типот *Зад Ан*, *Прег Ан*, *Пог Село*, *Наг Село* итн. пресудна улога за ваквото именување извршила почетна перспектива т.е. „точката на гледање“, од која именуваното просторно ќе го поставиме „пред“ или „зад“ објектот, зашто поставеноста *ипрег* или *изад* во низа случаи од нашето секојдневие се покажува како многу релативно и, често, прави забуни. Поентата е дека ваквите топоними со текот на времето ја губат својата основна семантика којашто сигурно ја имале во минатото кога се формирале односни топоними. За да го доловам претходно кажаното како експликација ќе ми послужи топонимот *Срејсело*, кој го има, речиси, секое македонско село. Во времето на формирањето на топонимот *Срејсело* тој, најверојатно, соодветствувал на реалноста во надворешнојазичната дејствителност, а имено *срејсело* да е навистина насред селото. Со растењето и проширувањето на селото, топонимот останува како име

³ Т. Симовски, *Населениите места во Егејска Македонија*, Скопје 1998, 87.

⁴ *Родиво* е дијалектната форма на селото *Рогово*, поради редуцијата на *e* во *и* кога вокалот *e* не е под акцент (забел. на авторот).

⁵ Т. Симовски, *Населените места во Егејска Македонија*, Скопје 1998, 85.

чија основна функција е идентификувачката, без, условно наречено, фактичко семантичко покривање. Затоа, во контекст на тоа дека антонимските парови не секојпат ја одразуваат реалната екстралингвистичка стварност, сосема сум согласна со она што во воведот на својата докторска дисертација, многу умесно го забележува колегата Емил Ниами, а имено дека: „Првата и основна работа при определувањето на поимот антонимија е определувањето, односно толкувањето на зборот и на сфаќањето за противоположност. Оваа задача е комплексна, зашто за да се определи, односно за да се позиционира терминот, потребно е да се дефинира неговата филозофска, логичка, лингвистичка, па дури и социолошка содржина.“⁶

Иако во почетокот од нашето истражување се обидовме да детектираме која придавка за која именка се врзува најчесто во рамките на македонската топонимија, по спроведената анализа, се покажа дека не можеме да забележиме дека некоја конкретна придавка најчесто оди со една иста именка. Во овој контекст би сакале само попатно да го споменеме примерот со употребата на придавката *нов*, која според ексцерпираниите примери најчесто се врзува за именката *село*, но и за именката *Ѓаџи*, но како антонимски пар на *Ново Село* поретки се примерите како *Сџаро Село*, ами почесто *Сџари Град* со оглед на тоа што средновековните населби на наша почва се именувале како *џрад*. За *Нов Паџи*, пак, антонимот поретко е *Сџар Паџи*, а почесто *Сџаро Џаге*.

Во продолжение ќе се задржиме на три еднокомпонентни топонимски антонимски парови, кои, од една страна, го предизвикаа нашиот интерес со нивното образување, но и со површинската нетранспарентна антонимичност, од друга.

Првата двојка топоними врз која се фокусираме се агронимите *Заданца*, односно *Преданца*. Со агронимот *Преданца* се именуваат нива и ливада во село Страцин, Кратовско, а со топонимот *Заданца* се именуваат ниви во с. Муставино, Светиниколско. Овие два топонима од генеалогски аспект претставуваат хибридни образувања, чија прва компонента ја изразуваат предлозите *џред* односно *зад* од словенско потекло, а во втората компонента *анца*, всушност, лежи лексемата од турско потекло *анси*, со значење „анџија, оној што поседува ан“. Од семантички аспект за микротопонимите *Преданца*, односно *Заданца* претпоставуваме дека со нив се именува имот што се наоѓа *џред*, односно *зад* имотот на едиџија анџија. Од морфолошко-структурен аспект и двата топонима претставуваат топонимски сложенки настанати со топонимизација на предлошки синтагми, чиј заеднички содржател е именката = *nomina agentis*, *анси* 'анџија'.

⁶ Е. Ниами, *Антонимиите во рускиот во споредба со македонскиот јазик*, (докторска дисертација – машинопис), одбранета на Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, 2010, 10.

Втората двојка топоними кај кои, од синхрониска гледна точка, детектираме непрозирна антонимска врска⁷ се микротопонимот *Крајец*, од една страна, и ојконимот *Долгавец*, од друга. Со агронимот *Крајец* се именува лака покрај река во с. Манастирец, Бродско, а со ојконимот *Долгавец* се именува село во Прилепско. Во што се состои антонимичноста кај овие два антонима? Ако загребеме под површината на топонимот *Крајец* ќе дојдеме до тоа дека во основата на ова име е вложена прасловенската придавка **крѡѣъ*, која по извршената деназализација на назалниот вокал од заден ред *o* во *a* во македонскиот ја добил формата *крај*. Наспроти топонимот *Крајец* стои ојконимот *Долгавец*, кој во Душановата повелба на манастирот Трескавец од 1337 година е забележан во следниов контекст *селишиѣ Длъга вьси (: Дълга Вьсь)*⁸, при што првата компонента од овој сложен топоним претставува придавка за ж. род со значење значење 'долг', а втората компонента е изразена со именката од ж. род *вьсь* 'село'. Како што може да се забележи и обата топонима имаат завршок *-ец*, за кој можеме да кажеме дека е хомонимен. Во случајот со агронимот *Крајец*, завршо-кот *-ец* е еднаков на суфиксот *-ец* настанат од прасловенскиот **-ькъ* како резултат од третата палатализација. Овој суфикс по пат на дезинтегрална деривација извршил супстантивизација на атрибутот од една хипотетична именска група **Краји Дол*, по отпаѓањето на именката *дол* како неинформативен дел на синтагмата. Завршокот *-ец*, пак, во ојконимот *Долгавец*, не е ништо друго туку фонетска варијанта на завршокот *-ес* од именката *вес* (: *вьсь*) 'село'. За тоа како името на селото *Долгавес* почнало да се артикулира како *Долгавец* сметаме дека во голема мера одиграло улога дејствувањето на законот за аналогичност: ова дотолку повеќе ако се земе превид дека на македонска територија има огромен број топоними образувани со суфиксот *-ец* кој ја остварува својата структурно-топономастичка функција, а имено – да гради топоними во улога на супстантивизатор на претходни именски групи.

И за крај ќе го разгледаме овде антонимскиот пар *Дребница* : *Велица*. Овие два топонима се мошне стари, првпат забележани во Климентовото житие на Теофилакт во контекст на тоа дека Климент бил епископ на Дребница и Велица. Во наше време топонимот *Дребница* почесто се слуша како *Дрембица* или *Дренвица*, а речиси никогаш како *Дребница*, иако во грчките извори еднаш овој топоним со грчки алфавит е нотирани како *Дребница*, другпат како *Дрембица*. Сопоставувањето на формата *Дребница* со формата *Велица* и откривањето на антонимиската врска меѓу овие два топонима, на нашата ономасти-

⁷ На антонимиската двојка **крај* □кус□ : *дол̄* укажува и М. Митков. Види: Т. Стаматоски, М. Митков, *Јазикот на имињата*, Скопје 2000, 116-117.

⁸ А. Лома, *Сѣаросрѣско вьсь 'село' и њѣдови ꙗраѣови у ꙗѡйонимији*, Ономатолошки прилози, књ. XV, Београд 2003, 4.

чарка Љубица Станковска⁹ во голема мера ѝ помогна да ја изгради својата теза за убикација на Епархијата на Климент, епископ Дремнобички и Велички. За што станува збор, всушност. Топонимите *Велица* и *Дребница* (се определуваме за оваа варијанта, поради поголемата топономастичка веројатност дека името *Дребница* е примарната варијанта на името) од структурно-морфолошки аспект имале иста судбина. И на двата топонима им претходеа некакви претпоставени атрибуцки синтагми, чиј центар бил изразен со им. *вода*, т. е. *Дребноа Вода со значење □мала вода□, односно *Велја Вода со значење □голема вода□. По отпаѓањето на идентичниот центар на овие две именски групи изразен со им. *вода*, суфиксот *-ица* извршил супстантивизација на атрибуците *дребна*, односно *велја*, па се добиле формите *Дребница*, односно *Велица*. Станковска смета дека како *Дребница* се именувало Малото Преспанско Езеро, а како *Велица* - Големото Преспанско Езеро. За жал, мошне аргументираната теза на Љ. Станковска не предизвика поголемо внимание меѓу пошироката научна јавност, иако од ова нејзино публикувано соопштение поминаа полни осум години. Па сепак, тоа е друга тема. Нашата интенција, кога го ставивме акцентот врз двојката *Велица* : *Дребница*, беше да се покаже колку голема и значајна може да биде улогата на антонимијата во топономастичките истражувања.

Кога го започнав истражувањето на оваа тема не можев ни оддалеку да претпоставувам за тоа колку обемна работа се отвора пред нас. Најпросто речено во овој кус наслов лежи цела една докторска дисертација, која сметам дека би дала драгоцен податоци не само за историската топономастика, туку и за историјата на македонскиот јазик, особено на неговото лексичко рамниште.

Користена литература:

А. Лома, *Сџаросрџско вџсь 'село' и њеѓови џраѓови у џојони-мији*, Ономатолошки прилози, књ. XV, Београд, 2003.

Е. Ниами, *Анџонимиие во рускиоџи во сџоредба со македонскиоџи јазик*, (докторска дисертација – машинопис), одбранета на Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, 2010.

Т. Симовски, *Населениџе месџа во Еѓејска Македонија*, Скопје, 1998.

Т. Стаматоски, М. Митков, *Јазикоџи на имињаџа*, Скопје, 2000.

Љ. Станковска, *Кон џрашањето за џаинсџивенаџа Клименџова еџархија*, Зб. трудови „Македонскиот јазик – минатост, сегашност, иднина“, Скопје, 2008.

⁹ Љ. Станковска, *Кон џрашањето за џаинсџивенаџа Клименџова еџархија*, Зб. трудови „Македонскиот јазик – минатост, сегашност, иднина“, Скопје 2008, 295-314.

Elka Jačeva-Uličar

(Summary)

In this report there is an attempt to detect the most common pairs of antonyms in toponymy, that are mostly represented in two-component toponyms = noun groups- structures with adjective and noun.

The underivated adjectives are mostly the carriers of antonyms in these structures, and they are found as attributes of the noun.

Besides them, there are also some pairs of antonyms that can be seen from synchronic angle and can't be experienced as antonyms because one of the elements in the pair has non-transparent semantics.

Јоргана Марковић¹

АНТОНИМИ У СРПСКОЈ И МАКЕДОНСКОЈ ТОПОНИМИЈИ²

У раду се даје осврт на антонимијске парове у српској и македонској микротопонимији. Грађа која чини основу рада преузета је из објављених студија на српском и македонском језичком простору. Показало се да је ово богат и фреквантан облик стварања микротопонимије. Највећи број модела јавља се у готово истоветном облику у оба језика.

Кључне речи: микротопоним, мотив, антоним, српски, македонски.

0. Мотиви за номинацију у топономастици веома су богати, а самим тим и веома информативни. Они представљају историју једног краја записану у инвентару имена неког места. Имајући у виду мотивацију за настанак имена, не изненађује чињеница да у разним крајевима имамо исте називе – исти је био мотив (нпр. изглед, па ће се јавити *Врџој*, податак о квалитету земљишта – *Млака*, о растињу којим је земљиште прекривено, или је било прекривено – *Дубрава*), а као пример може нам послужити и македонска и српска топонимија. Ти називи су богат извор података: о томе ко их је давао и зашто, чиме су се ти људи бавили, шта су радили, како су то радили, шта им се све дешавало, у шта су веровали итд. Ови називи представљају и ризницу података за историју језика. Све то довољан је разлог да се региструју и забележе у трајном облику као сведочанство о прошлости (али и садашњости) одређеног краја.

Дакле, не изненађује чињеница да људи на исти или сличан начин размишљају када је у питању мотив за именовање неког места, па се јављају исти називи у различитим крајевима. Тако је у многим крајевима чест ојконим *Ново Село*. Као допунска информација потом се ради прецизније идентификације мора додати Струмичко, Нишко и сл.

---

¹ jordana@filfak.ni.ac.rs

² Овај рад је настао у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језика у прошлости*, који финансира Министарство Републике Србије.

Дакле, додаје се одредба којом се прецизирајући позиционира, тј. Идентификује топоним о којем се ради. Такве одредбе су готово једнако бројне као и мотиви за именовање. Један вид таквих дистинктивних одредаба могу бити и антоними, а они ће, било да су само одредбени део синтагматског назива или се у антонимском односу налази једночлани назив према другом једночланом, бити категорија топонима који су предмет анализе у овоме раду.

1. Антоними су речи са супротним значењем. Међутим, Ирина Грицкат примећује да питање антонимије често „задире у друге научне области“ (Грицкат 1961/62: 87), те није само лингвистичко питање, тј. „питање антонимије је првенствено општелингвистичко (и логичко)“ (Грицкат 1989: 1). Наиме, појам „супротност“ може бити различит у зависности од бројних елемената (од тога ко о томе говори, од његовог узраста, нивоа образовања, ширине његовог знања, културе којој припада итд.). За једно објективно сагледавање потребно је „правилно разумевање речи и њиховог значењског опсега“ (Грицкат 1961/62: 88). У антонимији се може говорити о потпуним и непотпуним антонимима³. Потпуни би били онда када „један парњак представља, у целом свом семантичком пољу, антоним према другом парњаку“ (Грицкат 1961/62: 88), а непотпуни онда када су „речи – носиоци ове врсте антонимије богатије по значењу, па не улазе целом својом садржином у антонимијски однос“ (Грицкат 1961/61: 89). Заправо, „антонимија би по својој основној суштини требало да представља бинарни феномен, али језичко искуство показује нешто друго“ (Грицкат 1989: 2).

Рајна Драгићевић говори о правим и неправим антонимима и истиче да је код правих антонима могуће дефинисање „једног антонима путем другог помоћу тзв. негативне дефиниције“⁴ (Драгићевић 2007: 267), тј. о правим антонимима може се говорити онда када им се супротстављају примарна значења, тј. када за остваривање антонимије није потребан контекст (Драгићевић 2007: 267). Други вид антонимије она налази у случају супротстављања „примарног значења једне лексеме секундарном значењу друге“ (Драгићевић 2007: 267), а трећи је „супротстављање само секундарних значења двеју лексема“⁵ (Драгићевић 2007: 268).

³ У литератури је у употреби и термин квазиантонимија или неправна антонимија. О овоме вид. у Драгићевић 2007. Рајна Драгићевић говори о правој и неправој антонимији. О правој антонимији може се говорити „ако се лексемама супротстављају основна значења“ (Драгићевић 2007: 266), а „у осталим случајевима реч је о неправој антонимији“ (Драгићевић 2007: 266).

⁴ Ово тзв. „семантичко саодношење“ посматрамо на примерима типа „дугачак је који није кратак, кратак је који није дугачак“ (Драгићевић 2007: 267), чиме „дужину разумевамо преко краткоће и обратно“ (Драгићевић 2007: 267).

⁵ Овај вид антонимије може се звати и *контекстуалном антонимијом* (Вид. Драгићевић 2007: 268 и Мршевић 1977: 235).

Антоними могу бити разнокоренски, тј. лексички антоними (Драгићевић 2007: 283), а насупротив лексичким антонимима стоје граматички или афиксални антоними, какви су нпр. *моралан – неморалан, њлодан – бесњлодан* и сл. (Драгићевић 2007: 283). По Рикарду Симеону, међутим, речи поред тога што су супротне по значењу, треба да буду и различитог корена (Симеон, под речју антоним).

Предмет овога рада јесу антонимијска именована у топонимији. Као грађа за овај рад послужила ми је македонска и српска топонимија из репрезентативних радова такве врсте штампаних у Македонији и Србији (вид. списак на крају рада).

Циљ рада јесте да се утврди:

1. које су то граматичке категорије у којима долази до појаве антонима у топономастици;
2. инвентар антонимијских парова који се јављају у топонимији, као и мотивација за такво именовање;
3. разлог појаве оваквих парова и њихова функција у номинацији;
4. појава модела без опозитног пара у топонимији и онда када у језику такав пар уобичајено функционише, као и узрок те појаве;
5. паралела у топонимији двају језика,
6. синоними у оквиру двају језика, али и синонимне форме настале под утицајем других језика,
7. у којој мери је у овој топономастичкој категорији присутан утицај страних језика и који су то језици.

Мој задатак, између осталог, био је и да евидентирам антонимију у топономастици онда када се већ при именовању препознаје мотив номинације и онда када такав (топонимијски пар) у језику не функционише као такав. Тако нпр. *Лука/Луке* постоји у оба језика и означава влажно место, али то обичном говорнику и једног и другог језика најчешће није познато, а вероватно ни житељима који такве просторе насељавају или на њима обављају неке послове.

То значи да су заправо предмет овога рада антоними у топонимији, али и топонимијски антоними. У овом другом случају могло би се можда говорити о антонимији у контексту (Драгићевић 2007: 287).

Овакав осврт налазимо и у појединим радовима који доносе грађу.

Из анализе придевских основа коју даје Пјанка⁶, иако он ту не говори о антонимији, може се закључити да постоји 9 различитих мотива у случају придевске антонимије: *големина, њоложба, облик, боја, вкус, физички и њприродни својсњва, сњаросњ, њсихолошка оцена, физички својсњва на човекоњ (њука во њреносно значење⁷)*, мада у оквиру појединих поља има више различитих мотива.

⁶ Пјанка 1970.

⁷ Пјанка 1970: 193-198.

Драган Лилић (рад у рукопису) на грађи са Косова и Метохије региструје следеће мотиве: *доњи – ѓорњи, велики – мали и дугачак – краишак*, затим: *сїар – нов, бео – црн*, као и: *їрав – крив, дубок – їлиїшак, широк – шесан, ѓусї – редак, ошїар – шїуї, раван – сїрм, сув – водни, добар – лош, зао*, с тим што за последњу групу антонима не налази опозитне парове, већ региструје само једну форму, уз могућност појаве опозитума.

Иванова, међутим, као микротопониме „со определби“ као најфреквентније издваја оне у којима је однос *ѓорен//голен*, затим наводи парове *сїар//нов* (Иванова 183-184). Она налази и антониме у вези са *їросїорним односом*, као и именовање по *боји*.

2. У овоме осврту ја сам издвојила бројне парове и разврстала их у више група. Међутим, чињеница је да их има много више од уочених, а томе доприноси податак да би најпре требало дефинисати и прецизирати шта ће се посматрати као антонимија у овој категорији.

Регистровани су бројни односи.

2.1. Просторни однос, тј. положај исказан је опозицијом *ѓорњи/доњи* и *ниски/високи, близак/далек*.

Горњи/доњи: *Горна П346⁸; Долна П356, Дол'ани И58, Долич, Доличје Б128;*

Горна Мала⁹ П346 - Долна Мала П357, Горна Враишїица И5 - Долна Враишїица И58, Горна Нива П346 - Долна Нива П357, Горни Подлак И47 - Дољни Подлак И58, Горња Дубрава Б124 – Дољња Дубрава Б128, Горње ливаде Б124 – Дољње ливаде Б128, Горњи Друм Б125 – Дољњи Друм Б128, Горња река Д222 – Дољња река Д228, Горњо брдо Д223 – Дољњо брдо Д228;

Горна Бела Црква П346 – Долна Бела Црква П356, Горња Воденичарска воденица Д222 – Дољња Воденичарска воденица Д228.

⁸ Слово после микротопонима представља скраћеницу којом је означено из које књиге је пример преузет, а бројка после скраћенице представља страницу са које потиче пример. Употребљене су следеће скраћенице: П – Влогимјеж Пјанка, *Тойономасїика на Охридско-їресїанскиої базен*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Посебни изданија, книга 7, Скопје 1970; В – Божидар Видоески, *Геоѓрафска шерминологија во дијалекїише на македонскиої јазик*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1999; И – Олга Иванова, *Меснише имиња на обласїа їо сливої на Бреѓалница*, Скопје 1982; Б – Недељко Богдановић, *Микроїоїонимија Сврљиѓа*, ОП, XVIII, Београд 2005, 39–180; Д – Јакша Динић, *Тойоїонимија слива Грлишке реке*, ОП, XVIII, Београд 2005, 181–278.

⁹ Ортографија је преузета у оригиналу, те ће микротопоними у српском бити бележени према српском правопису, тј. великим почетним словом, по правилу, биће написан само први део вишечланог назива, за разлику од македонског, где су сви делови вишечланог назива написани великим почетним словом.

О ограничености употребе овог антонима сведочи Пјанкина тврдња да се иста река може звати *Крива Река* и *Бела Река*, али не и *Долна* и *Горна Река* (Пјанка 1970: 278).

Ниски/високи: *Вишиње* В32, *Вис* П333, *Висишча* П333.

Ниски Врш П413, *Ниски Дол*¹⁰ П413; *Високи Вр* П333, *Висока Бука* П333, *Висок Клаенец* П333, *Високо Дрво* П334, *Високо Камче* П334, *Висока сѝена* Б119, *Високо церје* Б120, *Високоѝо бранишиѝе* Д216, *Висоѝи камен* Д216.

Овде спадају и:

а. *Обрије* В99, *Обријеѝо* В100, *Обришани* В100, *Обришино* В100 и сл.

б. *Ком* В75, у значењу 'висок и стрмен врв, стрмина' (В: 75).

в. *Ќафа* В163, *Ќафе* В163, *Ќафине* В163, у значењу 'највисоко место на рид или на планина' сх. ђафа 'брдски премин', алб. qafë 'шија' (В: 163).

г. *Ќуле* В163, у значењу 'највисоко место' (В: 163), *Ќулено* В163, *Ќулеѝо* В163.

Близнак/далек: *Близнак* П325, *Близна* П325, *Близни* П325;

Близни Куѝел П325; *Далечна Црква* П353, *Далечни Ленчини* *Куѝли* П353.

2.2. Величина је исказана односом *ѝесан/широк*, *велики/мали*, *дуг̃/краѝак*, *дубок/ѝлиѝак*.

Тесан/широк: *Теснинаѝа* В157, *Тесниње* В157, *Теснињеѝо* В157, *Тесноѝо* П451, *Ширина* В176, Б174, *Ширинка* В176, *Шириниѝе* В176, *Ширинаѝа* В176, *Шириње* В176, *Широкорница* Б174.

Тесан бобук Д267, *Тесно Паѝи* П451, *Тесни Мос* П451, *Тесно Рече* П451, *Широк Поѝ* П468, *Широк Риѝ* П468, *Широка орница* П468, *Широка арница* Б174, *Широко ливадје* Б174, *Широѝи ѝроѝас* Б174, *Широко ѝоље* Д275, *Широкоѝољски ѝоѝок* Д275.

Улеј Куки В164, у значењу 'тесен дол', тј. у буг. улей 'издлабено дрво' (В: 164).

Велики (големи)/мали: *Велеѝоље* Б119, *Малоуфче* Б145;

Голем Граѝ П343 – *Мал Граѝ* П400, *Голем Дол* П343 – *Мал Дол*

Голем Поѝ П343 – *Мал Паѝ* П399, *На Големи* П408 – *На Мали* П410,

¹⁰ О неким ограничењима у овој категорији могло би се говорити у вези са податком да не може постојати *високи до*, али може *ниски врш*.

Гулем Габер И55 – Мал Габер И98, Зайбо Голем В60 – Зайбо Мал В60.

Голема алуџа – Мала алуџа, Голема дувка Б123 – Мала дувка Б144, Голема њива Б123 – Мала њива Б144, Голема узбрдица Б123 – Мала узбрдица Б145,

Големи Осџри/Велик Осџри Д216 – Мали Осџри Д244, Голема Жежевица/ Велика Жежевица Д215 Мала Жежевица Д244;

Велика Црвена сџена Д215 – Мала Црвена сџена Д244.

Дуг(и)/кратак(кус): *Дуџачко Б129, Долџа П356;*

Дуџачки бреџ Д229, Долџ Рий П356, Долџа Нива П356, Долџо Брдо П356, Длџа ѓагина Б127, Длџо лешје Б127, Длџа њива Б127, Длџи дел Б127, Длџошо било Д227; Кус Рий П391, Кусо Рийче П391, Куса ѓагина Б141, Куси дол Б141, Куси ѓошок 141, Куси ѓошок Д240.

Лилић има и кратак, што потврђује примером *Дуџачке њиве, Крайке њиве* из јужног Косова (Лилић, рукопис).

Дубок /плитак: *Глобоко П194, Глобочина П194, Глобочица П194,*

Длабоко П355, Плийник П424, Плийникон П424, Плийници П424;

Длибока врџача Б128, Длибока ѓагина Б128, Д227, Длбока врџача Б127, Длбоћи дол Б127, Длбока ѓагина Д227, Длбоки ѓошок Д227, Длбоћија дол Д227; Плийка Река П423.

2.3. Положај тла (у односу према сунцу) исказан је бинарном опозицијом *осунчан/у хладу*.

Осунчано/хладу:

Челоек В172, Челойеци В172, 'место изложено на сонце, припек' (В: 172), Челенковица Б172, Челин камен Б172.

Присое В123, Присјо В123, Присовјани В123, Присојница В124, у значењу 'место што го греє сонце' (В: 123).

Осој П416, Б152, Осојиче П416, Осојник П416, Осојнче П416, у значењу 'влажно и студено место каде што сонцето не греє', Осојна Д249.

Осојна код Боџосављево колибе Д249.

2.4. Облик је исказан односом *крив/џрав, ошџар/џуџ, раван/сџрм*.

Крив/прав: *Кривени П388, Кривина В79, П388, Кривини В79, Кривул В79, Кривул'а В79, Кривулица В79, Кривеџак Б140, Кривуљ Д240, Кривуљица Д240.*

Крив Аблан П388, Крива Река П388, Крива Нива П388, Криви Дол И84¹¹, Крива крушка Б140, Крива мала Б140, Криви дол Б140, Криви завој Б140, Криви меџак Б140, Криво врвишије Б140, Крива ѓраница Д240, Крива ѿојола Д240, Кривија ѿуѿи Д240, Криво било Д240, Правачка река Б157.

Овде спадају и следећи синонимни облици:

а. *Крколица В79*, у значењу 'кривина, завој, свијок' (В: 79).

б. *Колк¹² В75, Колкон В75, Колкоѿ В75, Кај Колкон В75, Во Колкон В75.*

в. *Колено В75, Коленоѿо В75.*

г. *Лакѿише В83, Лакоѿ В83.*

Оштар/туп: *Осѿрика Д250, Осѿричевица Д250, Осѿриц Д250, Туѿижница Д269;*

Осѿричевѿи дол Д250.

Раван/стрм: *Равнак В129, Равенци В129, Раваник В129, Равен В129, Рамница В131, Рамницаѿа В131, Раван Б158, Равън Б158, Равнишије Б158, Рамнишије Б160, Равнишије Д258; Сѿрмош И145.*

Равна ѿећ Б158, Равна ѿланина Б158, Равни дел Б158, Равно било Б158, Равна Дубрава Д258.

2.5. Својства тла исказана су односом *сув/мокар, бео/црн.*

Сув/мокар (воден): *Суодол В154, Сушево И148, Согол Д154, Суодолина В155, Суводол Б166, Сујкладанац Б166; Шушица В179, Мокреш П406, В92, Мокришије В92, Мокрине В92, Мокра В92.*

Суа Река П449, В154, Сув Извор П449, Сува Чешма П449, Суи Дол П450, Суо Грло И148, Суви Реки В154, Сува чешма Б166, Суви кладанац Б166, Суво бучје Б166; Воден Камен; Водена Бука; Водени Камен П, Мокра Ливада В92, Мокра Сѿена В92, Мокро Поље В92.

Овде треба уврстити и: *Кър В81, Къроѿ В81, Кършиѿа В81*, са значењем 'месност што не фака вода, сува почва', према турском *kir* 'поле, степа, рамнина' Вид.

Бројни су синоними у овој категорији:

а. *Кишава В73, Кишарица В73, Кишојца В73.*

б. *Ласкар* (конопљиште) 'мочурлива месност', 'мочуриште' В83.

¹¹ О распрострањености овог адјектива сведочи и Иванова, наводећи и примере: Крива (Гуменца), Крива Круша (Велешко), Крива Паланка (Паланечко), Кривени (Ресенско), Криви Камен (Кривопаланечко), Кривогаштани (Прилепско), Криволак (Неготинско), Кривци (Дебарско) (Иванова 1982: 84).

¹² Бојацијев говорећи о овој појави наводи: „Речевите антоними възникват при преносната употреба на едната или двете думи“ (Бојацијев 2002: 153).

в. У значењу 'рамно влажно место, лака' (В: 86) јавиће се: *Луке* В86, *Лужсиње* Б143, *Лука* В86, Б143, *Луће* Б144.

г. *Макла* В87, *Маклаиџа* В87, *Маклоиџо* В87 'влажно место, млака' и у облику: *Млака* В91, *Млакииџе* В91, *Млакиче* В91, *Млака* Б149, *Млачишиџе* Б149; или: *Моклишиџе* В92, *Моклишиџа* В92.

д. *Мочалоиџо* В92, *Мочар* В93, *Мочара* В93, *Мочур* В94, *Мочуришиџе* В94, у значењу 'влажно, мокро место' (В: 94).

ђ. *Мрџвак* В94, *Мрџвако* В94, *Мрџвако* В94, *Мрџвицаиџа* В95, *Мрџвак* Б149, *Мрџвина* Б149, *Мрџвица* Б149, *Мрџвина* Д147, *Мрџвине* Д149, *Мрџвински џоџок* Д247, у значењу 'мокра неплодна земја'.

е. *Музџа* В95, *Музџи* В95, *Музџиџе* В95, према алб. *muzgë*, рус. музга 'локва', словен. *muzga* 'блато' (В: 95).

Занимљиво је да Иванова налази *Суо Грлице* као „место међу два суви дола“ и *Водено Грлице*, као „место међу два дола со вода“ – И: 148.

Бео/црн: *Бели* И29, *Белица* И29, *Беловодица* И 29, *Белизна* В20, *Белица* В20, *Белокалица* В20, *Белуџок* В20, *Белушка* В20, *Белава* Б114, *Белило* Б115, *Белица* Б115, *Белоиње* Б115, *Белчићи* Б115; *Црнилишиџе* И184, *Црница* В169, *Црницаиџа* В169, *Црнољевица* Б172, *Црнаљевица* Б172, *Црноглав* Д272;

Бел Аблан П322, *Бел Брек* П322, *Бел Мосџ* П322, *Бела Врба* П322, *Бело Поле* И29; *Бела вода* Д210, *Бела земља* Б114, *Бела ливада* Б114, *Беле воде* Б114, *Бели бреџ* Б115, *Бели камен* Б115, *Бели џоџок* Б115, *Бела река* Д210, Б114, *Бела чука* Д210, *Црна Нива* П462, *Црна Сџена* П462, *Црни Врф* П462, *Црни Дрим* П462, *Црни Камен* И163, *Црни бреџ* Б172, *Црни вр* Б172, *Црно џрње* Б172, *Црна дуџка* Д272, *Црни врх* Д272.

Забележене су и синонимне форме:

а. *Караорман* И76, *Карайманово* И76;

б. *Неџрево*¹³ И105, *Неџрновци* И106.

Овде се могу сврстати сви модели са бојом у основи. Ја сам за ову прилику узела само традиционални однос црно–бело.

Бавећи се антонимијом у бугарској ономастици, Димитрина Михајлова истиче да у бинарној опозицији црн–бео у ономастици ово *црн* често значи „тамнији од суседних“, а бео – светлији од суседних“ (Михајлова 1990: 48).

2.6. Емоционални став казује опозиција *добар/лош* и *леџ/ружан*.

Добар/зао(лош): *Добра* П355, *Добрево* И57, *Доброшани* И57, *Добреж* Б128, *Добрич* Б128, *Доброџег* Б128; *Злица* Б132;

¹³ Иванова бележи бројне примере овог типа из микропонимије: *Неџреновци*, *Ниџришиџа* итд. (Иванова 1982: 106), наводећи да потичу од романског *negri* у значењу *црн*.

Добри Дол П356, *Добар Ври* П355, *Добра вода* Б128, *Добра река* Б128, *Добри кладанац* Б128; *Зли Дол* П369, *Зла њагина* Б132, *Зли дол* Д231, *Злија дол* Д231.

Овој категорији би се на први поглед могао придружити и облик *Злейово* И69, мада Иванова бавећи се етимологијом тог облика и не помишља на такву могућност (Иванова 1982: 69, 70).

Благ/горак: *Блаџача* П324, *Блаџачка* П324, *Блаџунон* П324, *Блаџуње* П324;

Блаџа крушка Б115, *Блаџа крушка* Б115, *Блаџи Дол* П324, *Блаџа Слива* П324; *Горко Поле* П346.

Можда овоме може бити антоним љути: *Љуџики* П398, *Љуџиче* П398, *Љуџача* Б144, *Љуџи вр* Б144, *Љуџи дол* Д244.

У овом односу не треба буквално посматрати однос *блаџ/горак*, пошто се не ради о укусу (иако је у случају крушке то и могуће), већ се ради о односу „добар, повољан“ за благ и „лош, неповољан“ за горак, тј. љут¹⁴.

Однос *лей/ружан* и *слан/сладак* може се издвојити засебно и посматрати као исказивање укуса, међутим вероватније је да и њих треба придружити претходној групи, будући да и у овом случају мора бити речи о односу *добар/лош*, тј. *повољан/неповољан*.

Леп(убав)/ружан(грд): *Грдник* П350;

Уба Вода П457, *Лейа Равен* П393, *Лейа Ситърнка* П394, *Грда Река* П350, *Грда Корија* П350, *Грди Камење* П350.

Слани/сладак: *Сланец* В144, *Сланишије* В144, *Сладун* П441, *Сладунок* П441, *Сладуница* Б163, *Слаџинско* В144, *Слано* П441, *Сланишије* Б163;

Слана бара Д264, *Слани кладанац* Д264.

2.7. **Мушки/женски:** *Мажон* П398, *Три Мажи* П453; *Женска Вода* П366, *Женски Клаенец* П366, *Жењион Дол* П366.

2.8. И однос *хладан/џојао* представља својство, но то, по правилу, није својство тла, и најчешће се односи на хидрониме.

Хладан (студен)/топао: *Ситуденец* П442, В153, *Ситудец* П449, *Ситуденчица* В153, *Ситуденац* В153, Б166, *Ситуденџи* Б166; *Тојлец* П452, *Тојлик*¹⁵ И151, Б167, Д268;

¹⁴ Видоески наводи да је *луџишије*, тј. *луџо месџо* „песочна и каменлива месност непогодна за обработка; тврда почва“ (Видоески 1999: 87).

¹⁵ Иванова наводи распрострањеност овог микропонима и налази да се њиме именује топао извор, чесма са топлом водом, „голо место на припек“, „заветливо место, топло“, али и: извор, зими са топлом, а лети са хладном водом; „дол со топла вода“; равница (Иванова 151-152).

Сѣуден кладенац Д267, *Сѣудена бучина* Д267, *Сѣудени ѿѿок* Д267, *Сѣудена водица* Б166, *Сѣудени кладаници* Б166; *Тойла сѣрана* Б167, *Тойли дол* Б167, П452.

Н. Богдановић (2005: 50) овде сврстава и топониме са основном жежак: *Жеженъц* Б130, *Жеићи дол* Б130.

2.9. Временски однос исказан је кроз опозицију *сѣар/нов*.

Стари/нови: *Сѣарина* Д266, *Новина* В98, *Новине* В98, *Новосел* Б151.

Сѣара Црква П445 – *Новаѿа Црква* П414; *Сѣара Чешма* П445 – *Нова Чешма* П414; *Нов Исѣвник* И108 – *Сѣар Исѣвник* И143, *Нова Мездра* И108 – *Сѣара Мездра* И144, *Сѣари водомер* Д266 – *Нови водомер* Д248.

Сѣара ѓробииѿа Б165, *Сѣара лозја* Б165, *Сѣара Палилула* Б165, *Сѣара река* Б165, *Сѣаре сливе* Б165, *Сѣари кладанац* Б165, *Сѣаро ѿоваѿиѿиѿе* Б165, *Сѣаро село* Б165, *Сѣара Враѿарница* Д266, *Сѣара ѓробииѿа* Д266, *Сѣари козарници* Д266, *Сѣаро Бачиѿиѿе* Д266, *Сѣаро ѓробље* Д266, *Ново Селјани* И108, *Ново Село* П414, *Новиѿи Канал* П414.

Овде спада и *Неокази* И107, од грчког $\nu\acute{\epsilon}\omicron\varsigma$ „нов“ и латинског *каза* „кућа“.

3. Сви наведени парови представљају лексичке антониме, тј. разнокоренске антониме.

О чињеници да супротност може бити и релативна, сведочи податак да је Н. Богдановић као опозитум према *дубоко* навео *високо*, тј. пар *дубина-висина*.

Рајна Драгићевић, говорећи о антонимима, истиче да „нема разлога да се речи које имају антониме у највећем броју случајева употребљавају заједно с њима“ (2007: 290), оне се „много чешће употребљавају без антонима“ (2007: 290).

Данко Шипка износи став да говорити о антонимским односима значи говорити о симетрији, тј. „супостављености и супротстављености парног броја чланова (супротстављених по неком обиљежју) који ступају у тај однос“ (Шипка 1990: 295), али да је могућа и асиметричност, што илуструје примерима који се налазе у ланцу антонима, у деривационом систему или у полисемантичкој структури, нпр. *врело* – *вруће* – *топло* – *хладно* – *0* – *ледено*, где лексема *вруће* нарушава симетрију, јер нема антонимијског опонента (Шипка 1990: 299).

Држећи се ове констатације, желела сам да у овај преглед укључим и оне антониме који нису имали антонимијски парњак, а он је тео-

ријски и хипотетички могућ. Међутим, ово је релативна тврдња и увек када се учини да такав парњак не постоји, он се ипак појављивао.

Могуће је да овој категорији припадају називи са придевом *свеџи*, *граџ*, *брз*, *бисџар*, а вероватно и који други. Придевској основи *свеџ-* антоними су готово сви остали облици, ако бисмо узели да је тај однос *свеџи* и *свеџовни*. Придеву *граџ* није лако одредити антоним у овој категорији (у народној песми тај однос је *граџи* и *недраџи*¹⁶). Антоним придеву *брз* није тешко одредити, али такве форме није било у посматраној грађи. Овој категорији припада и хидроним Лева Река коме нисам пронашла пар, али сигурно је могућ¹⁷

1. **Свети:** *Свеџен* П 437, *Свеџица* П438, Д262, *Свеџилија* Б162, *Свеџиранђел* П162;

Свеџа Вода П 437, *Свеџа Негела* П437, *Свеџи Иван* П 437, *Свеџи Сџас* П438, *Свеџа Пеџка* Д262, *Свеџи Илија* Д262, *Свеџи Тома* Д262 итд.

2. **Драџ:** *Драџа* В54, *Драџаџа* В54, *Драџиџе* В54, *Драџеџ* П360, *Драџоваџ* Б129;

Средна Драџа В54.

3. **Брз:** *Брзак* В24, Б117, *Брзеј* В24, *Брзоваџ* Б117, *Брзаковица* Д213.

Брза Кучка П328, *Брзи-бреџ* Б117, *Брзачка џагина* Д214.

4. **Бистро/мутно:** *Бисџра* В21, *Бисџрица* В21.

Занимљив је податак да се топоним *Бисџра* односи на планину, а *Бисџрица* на реку.

У овој категорији нисам пронашла антонимијски пар, мада у прилог постојању облика мутан иде песма „*Ој Нишаво, водо мџйна*“.

5. **Леви:** *Лева Река* П394.

Ни придевској основи *џо(л)* није се нашао лексички антонимијски пар. Међутим, у топономастици би се овоме *џо* у значењу без растиња (*Голак* В43, *Голаш* В43, *Голеш* В43, *Голико* В43, *Голине* Б124, *Голина* Д222; *Голи дел* Д222, *Голо било* Д222, *Голи вр* Б124, *Голи џрај* Б124) могли наћи бројни антоними:

Буџак В26, *Буџавина* В26, *Буџница* В26, што су места са густом, бујном шумом, али и бујном лесковом шумом или којоом другом шумом или бујном травом;

¹⁶ Наслов те народне песме је *Драџи* и *недраџи*.

¹⁷ На идеју да и овај елемент уврстим дошла сам тек пошто сам однос *гесни/леви* пронашла у Михајлова 1990: 48.

Гусѿак В49, Б126; *Гусѿи чукар* Б126, *Гусѿа шума* Б126, *Гусѿи љиљак* Б126, са значењем обрастао густом травом, жбуњем, дрвећем и сл.

У овом случају може се говорити о неправој синонимији.

4. У многим радовима који обрађују ову област истиче се и могућност постојања градиације, када се осим крајњих могућности јављају и прелазне форме. Дежурни пример је постојање средњег: *Средња ѿагина* Б164, *Средње бранишѿе* Б164, *Средњи вр* Б164, *Средњи рѿи* Б164, *Средњи ѿрай* Б164. и сл. У овоме осврту овакве могућности нису узете у обзир. Разлог је што из оваквог назива (уколико у истом месту нема и друге две могућности) нисмо увек сигурни којем га односу супротности треба прикључити (нпр. да ли је *средњи* између *високи* и *ниски* или између *горњи* и *доњи* и сл.).

5. Расправљајући о појму супротности, лингвисти често за пример узимају географске термине као што су равница, брдо, долина, врх и слично као примере да ће у зависности од тога у каквом крају човек живи, у антонимијском односу стајати различите лексеме овога типа. Чини се да ова грађа даје највише могућности за анализу ових односа и да бо то могао бити засебан рад због обима грађе.

Брдо/голина: *Брдо* В23, *Дол* В52, Б128, *Долон* В52, *Долина* Б128, *Долич* Б128;

Горно Брдо В23, *Долно Брдо* В23, *Добри Дол* В8152.

Село/град: *Селник* И136, *Селце* И136, *Град* И52, *Градец* И52.

Када је за супротност узет временски однос, учинило ми се да осим *нови/сѿари* има елемената за такав приступ и у *зима/леѿо*.

Однос зима–лето нашао је своје место у случају када је именовано место где је стока обитавала – пасла или одмарала, тј. пладновала у току једног или другог годишњег доба:

Кѿшла В81, *Кѿшлаѿа* В81, *Кѿшлиѿе* В81, са значењем 'зимско пасиште';

Леѓало В83, *Леѓалоно* В83, 'место каде пладнува летно време стока, најчесто овци и говеда'.

6. Да и предлози могу бити у антонимском односу, региструју многи лингвисти, а потврђује и грађа из топонимије.

7. Прилози се такође могу наћи у антонимијском односу, међутим такви облици су у посматраној грађи готово раритетни.

8.1. *Да закључимо.* Како је показала грађа, антонимијски парови су доста фреквентни у микропонимији македонског и српског

језичког простора¹⁸, те је антонимијски инвентар у топонимији доста богат.

Мотиви за ову појаву су у чињеници да постоје опозитни узроци који су били мотив за именовање простора.

У тој функцији нашле су се четири врсте речи: именице, придеви, предлози и прилози.

Најбројније су именице. Оне су најчешћи једночлани топоним, али готово редовно су саставни део и двочланих или вишечланих.

Забележени су и супстантивизирани облици од претходних адјектива: *Горна – Долна, Бели, Бистра, Длабоко*.

Придеви су веома чести у овој служби као одредбени елементи двочланих (или вишечланих) модела:

Горна Мала, Долна Мала; Ситуден кладенац; Добри Дол, Зли Дол итд.

Предлози као делови вишечланих модела такође могу стајати у опозитном односу: *Пог Врби – Наг Врби; Пог Лозје – Наг Лозја* и сл.

8.2. Разлози за појаву антонимије, тј. антонимијских парова практичне су природе. Њима се два једнако именована места лако разлучују – једно је веће, друго је мање, један је камен који је маркантан и по коме топос носи име бео, други црн, једно је гробље старо, друго ново, једна је њива осунчана, друга је у хладу итд.

Некада такву појаву узрокује потреба прецизније идентификације на једном краћем простору. Тада по правилу настају двојна – парна именовања. Сврха оваквих именовања јесте идентификација и позиционирање на основу неког од поменутих елемената.

8.3. Нека именовања су регистрована без одговарајућег опозитума упркос чињеници да у језику такав пар функционише: *гра̄џ, брз, све̄џи*.

Разлози за изостанак парњака нису увек логични. Некада је тешко прецизирати шта би у одговарајућем случају била лескема са супротним значењем.

Тако је тешко одредити шта би било супротно придеву *гра̄џ*. Ваљда је то *недара̄џ* (као у народној песми: волим с *гра̄џим* по гори ходити, глог брстити с листа воду пити, нег с *недара̄џим* у свили спавати).

Појава придева *брз* била би разумљива када се односи на хидронимију. Ваљда треба тим путем тражити узроке и за такву номинацију у осталим случајевима – то би могло бити место које се налази (или се налазило) у близини такве реке.

¹⁸ Истина има и другачијих мишљења. Тако Тодор Бојацијев (2002: 148) налази да је у микротопонимији мало заступљена антонимија.

Иако логички гледано придев *свеџи* има свој опозитум у *свеџовни*, такав се облик није јавио у топономастици, што је и логично, будући да су готово сви остали топоними опозитни овоме *свеџи*.

8.4. Грађа из македонске и српске топонимије која је послужила као основа за израду овога рада потврдила је да су ово два генетски и просторно блиска језика, те су у оба језика регистровани готово сви модели. Дакле, мотивација је у оба језика једнако заступљена.

Јавиле су се и заједничке лексичке појединости: *Лука*, *Луке*, *Млака*, *Осоје*, *Присоје* и сл.

Придеву *дуџ* јавио се супротстављени *кус* на обема странама: *Куса љагина*, *Куси гол*, *Куси љоџок*.

Наравно, изостанак облика кратак последица је одабира грађе.

8.5. Занимљиво је да се метафорични модели типа *Колк*, *Колкоџ*, *Колено*, *Коленоџо*, *Лакџиње*, *Лакоџ* нису јавили у посматраној српској топонимији.

Показало се да се и на српској страни често среће облик *џолем* – некада као дублетни облик са *велики*, а некада самостално. Наравно, узрок овоме треба тражити у чињеници да су оваква именовања настала у народу, те се у њима огледа народни говор краја. У случају када је именовање административно, јавиће се облик *велики*. То онда узрокује појаву дублета – *велики* ће бити у званичној, административној употреби, а *големи* у свакодневном говору (нпр. *Велики Крчимир* званично, али *Големи Крчимир* у свакодневној комуникацији). Међутим, и у македонској топономастици јавља се *велики*: *Вељо Брдо*.

8.6. Такав дублетни однос резултираће и неким двојним фонетским моделима, у којима ће се огледати неке језичке црте својствене дијалекту, али такав назив је у званичној употреби преименован и прилагођен стандарду. Тако ће *Длџа Пољана* бити *Дуџа Пољана* на српском језичком подручју. Међутим, у микротопонимији ће многи облици опстајати само са народним ликом. То важи и за македонски и за српски језик. Неки од тих нестандартних примера карактерисаће дијалекте оба језика.

8.6.1. У те фонетске појаве које опстају у дијалекатским образовањима спада вокално *л*. Може бити очувано или дати веома разноврсне суституенте, о чему сведоче следећи облици: *Долџо Брдо*; *Длџа љагина*, *Длџа њива*, *Длабоко*, *Длибока љагина*, *Дибоки љоџок*.

8.6.2. О губљењу гласа *х* у оба језика сведоче следећи облици: *Суогол*, *Согол*, *Суоголина*, *Сувогол*, *Сујкладанац*.

8.6.3. Забележена је и девокализација вокалног *р*: *Мрџвако*, али: *Мџрџвако*, *Велики Крчимир* : *Големи Крчимир*.

8.7. Члан је још једна особина забележена у овој категорији. У македонском он представља стандард, али у српскоме је карактеристика само једног краја: *Длџоџо било; Кишава, Млакиџе, Белицине* итд.

8.8. Обично се у дијалектолошкој литератури наводи да се облици одређеног придевског вида чувају у микротопонимији.

То готово апсолутно правило посведочила је грађа из оба језика: *Криви Дол; Криви завој, Криви меџак, Големи вр, Дебели дел*, али и: *Крив Аблан, Мал Дол, Голем Дол*, да ово правило потврди.

8.9.1. Регистровани су и различити наставци који су последица различитих фонетских реализација (прелазак тврдог полугласника у *о* у македонском или *а* у српском језику): *Белуџок, Белуџак*.

8.9.2. Иста особина, тј. прелазак полугласника предњег реда у *е* у македонском и у *а* у српском, карактерише следеће примере: *Тоџлеи, Сџугенец* на македонској страни, а *Сџугенац* на српској, али и облик са очуваним полугласником *Сџугењџи* у српском.

8.10. Забележени су и метатезирани облици: *Макла : Млака*.

8.11. Бројнији су топоними страног порекла регистровани у овој категорији забележени у македонском:

1. *Ќафа, Ќафе, Ќафине*, 'највисоко место на рид или на планина' сх. ћафа 'брдски премин', алб. qafë 'шија'.

2. *Улеј Куки*, 'тесен дол', тј. у буг. улей 'издлабено дрво' Вид.

3. *Ќџшла, Ќџшлаџа, Ќџшлиџе*, у буг. кџшла, тур. kışla, kışhla, çâslâ (по Скоку) Вид., са значењем 'зимско пасиште' Вид.

4. За *Мал Габер* бележено је и *Кјучукъ Габеръ*, од турског küçük 'мали', по Ивановој (98).

5. За адјектив црн јавиће се *негги* <niger, у значењу црн: *Неџрево*.

6. По Ивановој *Неокази* је грчко-латинског порекла од νέος 'нов'.

7. *Ќџр, Ќџроџи, Ќџриџиџа* турског су прекла.

Истина, чињеница да их је мање у српском последица је селекције грађе. Наиме, да је грађа дошла са других српских језичких простора, сигурно би ситуација била другачија.

9. Антоними имају веома важну функцију у језику. Чести су као наслови уметничких дела (Рат и мир, нпр.), а на њима су базиране бројне пословице и изреке: Беле паре за црне дане, Сит гладноме не верује, Ко високо лети ниско пада; иди ми – дођи ми и сл., а антонимија је и основа ироније – што си паметан, нпр. (Бојацијев 2002: 156).

Бројност и разноврсност антонима у топонимији говори о њиховом значају.

Извор грађе:

- В: Божидар Видоески, *Географска терминологија во дијалектот на македонскиот јазик*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1999.
- И: Олга Иванова, *Месниот имиња на областа по сливот на Брегалница*, Скопје 1982;
- П: Волгимејез Пјанка, *Топонимска на Охридско-преспанскиот базен*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Посебни изданија, книга 7, Скопје 1970.
- С: Трајко Станатоски, *Македонска ономастика*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 1990.
- Б: Недељко Богдановиќ, *Микротопонимија Сврљица*, ОП, XVIII, Београд 2005, 39-180.
- Д: Јакша Диниќ, *Топонимија слива Грлишке реке*, ОП, XVIII, Београд 2005, 181-278.

Литература:

Бояджијев 2002: Тодор Бояджијев, *Българска лексикологија*, Издателска куќа „Анубис“, Софија.

Богдановиќ 2005: Недељко Богдановиќ, *Микротопонимија Сврљица*, ОП, XVIII, Београд, 39-180.

Видоески 1999: Божидар Видоески, *Географска терминологија во дијалектот на македонскиот јазик*, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје.

Грицкат 1961–1962: Ирена Грицкат, *О антонимији*, *Зборник за филологија и лингвистику*, бр. IV–V, Нови Сад, стр. 87–90.

Грицкат 1989: Ирена Грицкат, *Прилошке речи посливот преку феномен антонимије*, ЈФ XLV, Београд, 1–26.

Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан Премк, *Полисимија и организација лексичког система у српском језику*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Диниќ 2005: Јакша Диниќ, *Топонимија слива Грлишке реке*, ОП, XVIII, Београд, 181-278.

Драгићевиќ 1996: Рајна Драгићевиќ, *О правим именичким и придевским антонимима*, *Јужнословенски филолог*, LI, 25-39.

Драгићевиќ 2007: Рајна Драгићевиќ, *Лексикологија српског језика*, Звод за уџбенике, Београд.

Иванова 1982: Олга Иванова, *Месниџе имиња на областџа џо сливоџ на Бреџалница*, Скопје;

Лилић: Драган Лилић, *Анџонимиџа у џоџонимиџи Косова и Меџохиџе* (рукопис).

Марковић 1994: Рајна Марковић, О неправим антонимима на материјалу Вукових пословица, *Јужнословенски филолоџ L*, Београд.

Михајлова 1990: Димитрина Михайлова, Антонимията в българската ономастика, *Български език*, Год. XL, Издателство на Българската академия на науките, София, 48-50.

Мршевић 1977: Драгана Мршевић, Глаголи супротног значења, *Књижевносџи и језик*, бр. 2–3, 226–237.

Пјанка 1970: Волџимјеџ Пјанка, *Тоџономастџика на Охридско-џресџанскиоџ базен*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, Посебни изданиџа, книга 7, Скопје.

Прђић 1997: Твртко Прђић, *Семанџика и џраџмаџика речи*, Издавачка књиџарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.

Симеон 1969: Рикард Симеон, *Енциклопедџски рјечник линџвистџичких назив*, Матица хрватска, Загреб.

Шипка 1990: Данко Шипка, Симетриџа и асиметриџа у антонимским релациџама, *Наш језик*, XXVIII/4-5, 295-302.

Шипка 1998: Данко Шипка, *Основи лексиколоџиџе и сродних дисципџлина*, Матица српска, Нови Сад.

Ўордана Маркович

АНТОНИМИ В СЕРБСКОЙ И МАКЕДОНСКОЙ ТОПОНИМИИ

(Резюме)

В данной статье анализируется антонимический пар в сербской и македонской топонимии. Материал который находится в основе этой работы взят из опубликованных исследований на сербской и македонской зиковой территории. Оказалось что это богатая форма создания топонимов. Большой номер моделей является в идентичном виде в македонской и сербской топонимии. Мотивы создания этой категории одинаковы.

Метафорический термины типа *Колк*, *Колено*, *Лакоџи* характеризуют македонскую топонимику.

Некоторые являются с особенностями македонского или сербского языка: *Белуток*, *Белутак*, *Студенец*, *Студенац*.

Географическите назвања можат бит и иностранногo происхожде-
дения: *Кафа, Улеј Куќи, Кашла, Неокази, Кър*

Клучеве слова: топоним, мотив, антоним, србски, македонски.

Јордана Марковић

АНТОНИМИ ВО СРПСКАТА
И МАКЕДОНСКАТА ТОПОНОМИЈА

(Резиме)

Во прилогот е даден осврт на антонимските парови во српската и во македонската микропонимија. Материјалот, што претставува основа на трудот, е преземен од објавени студии на српски и на македонски лингвисти. Од анализата се покажа дека ова е богат и фреквентен облик на создавање на микропонимија. Најголем број модели се јавуваат речиси во истоветен облик во двата јазика.

Клучни зборови: микропоним, мотив, антоним, српски, македонски.

Емил Ниами

ГРАНИЦИ НА АНТОНИМИЈАТА

Апстракт: Во оваа статија се обработува проблемот на антонимијата од гледна точка на нејзината суштина. И покрај многуте објавени научни трудови и речници на антоними на различни јазици, лингвистите сè уште го немаат дадено конечниот одговор за тоа што точно влегува во сферата на антонимите. Од автор до автор се воочуваат сериозни разлики, пред сè во поглед на нивната суштина. Во трудов се прави дистинкција помеѓу термините **противоположност** и **противопоставеност**. Главно се фокусираме на истражувањата на руската лингвистичка школа, кои се поврзани со антонимијата, а кои можат да дадат свој придонес во разрешувањето на границите на антонимијата во македонскиот јазик.

Клучни зборови: антонимија, противоположност, противопоставеност.

Иако се чини дека дефиницијата за антонимите е јасно поставена, во практиката се покажува дека различни научници и различни составувачи на речници на антоними, имаат и различно сфаќање за границите според кои тие се утврдуваат. Така, и покрај многуте објавени научни трудови и речници на антоними на различни јазици, лингвистите сè уште го немаат дадено конечниот одговор за тоа што точно влегува во сферата на антонимите. Од автор до автор се воочуваат сериозни разлики, пред сè во поглед на нивната суштина.

Руската лингвистичка школа е водечката во светот во поглед на трудовите кои се презентирани во врска со антонимијата. Во истражувањата на полето на лексичката семантика, особено кон крајот на минатиот и почетокот на овој век, интересот за прашањето на антонимијата го привлекува интересот на голем број научници. Токму поради ова, во моментот е неопходно да се даде пресек и да се дадат одредени заклучоци во врска со границите во кои делува антонимијата.

Од почетокот на 80-тите години на минатиот век па до денешен ден, се појавија голем број лингвистички истражувања кои претставуваат огромен придонес кон проучувањето на општите и конкретните прашања поврзани со антонимијата. Најзначаен придонес кон расветлу-

вањето на прашањата поврзани со проблемите на антонимијата имаат Л. А. Веденскаја, Л. А. Новиков и Ј. Д. Апресјан. Во руската наука со оваа проблематика се занимаваат и В. Н. Комисаров, А. А. Киреев, М. Р. Љвов, А. А. Уфимцева, Е. И. Родичева, В. А. Иванова, А. А. Брагина, И. Л. Филоненко, Н. П. Колесников и други. Современата состојба на проучувањата за антонимите се карактеризира со постојана потрага по начини, кои даваат можност анализата да биде многу поефикасна. Се забележува определена разлика во врска со тоа на што се става акцент при проучувањето на антонимите – од општојазичен план кон контекстуалното ниво на антонимите, со што се раширува предметната област на проучувањата: се анализираат конкретни антонимиски низи, нивните функционални својства, антонимијата почнува да се разгледува поврзана со други лексичко-семантички категории, како што се синонимијата, полисемијата, при што се образуваат многу покрупни семантички споеви (синонимо-антонимиски блокови). На таков начин при проучувањето на антонимијата се отвораат нови перспективи. Ова, пак, имплицира дека обемот на прашањата поврзани со антонимијата постојано се зголемува, со што реално се соочуваме со проблем, за кој допрва треба да се постават конкретни ставови.

При определувањето на терминот **антоним**, во најголем број случаи, главниот акцент се става на сфаќањето за противоположноста (опозицијата). Во врска со ова прашање не постои усогласеност меѓу научната јавност. Некои научници не прават принципиелна разлика помеѓу термините **противоположност** и **противопоставеност**. Овие две категории мошне лесно можат да се помешаат, а најважно од сè е дека разликата помеѓу нив многу често и не се осознава, така што постојано се продира во едната или во другата категорија. Поистовестувањето на овие термини многу често води кон раширена (а, понекогаш и неоснована) интерпретација на антонимијата, што резултира со тоа што антонимите почнуваат да се разгледуваат или како зборови кои се противопоставени во текстот (односно во контекст) според кој било признак, или како корелати според признакот пол (не род), роднински односи и слично. Така О. С. Ахманова во својот „Речник на лингвистички термини“ ги определува антонимите како „зборови кои во своето значење имаат квалитативен признак и затоа се способни да се противопостават еден на друг како противоположени според значењето (**хороший – плохой/добар – лош; близкий – далекий/близок – далечен; добро – зло/добро – зло**), а исто така и зборови противопоставени еден на друг како корелати (**мужчина – женщина/маж – жена**)¹. Други научници, пак, го отфрлаат таквото раширено сфаќање, зашто, според нив, на тој начин можат да се противопоставуваат практично сите лексички единици, дури и синонимите, што од друга страна

¹ О. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, Москва, 1966, стр. 50

се спротивставува на смислата на постоењето на антонимите без разлика на контекстот. Таков приод може да се сретне во тезите на В. Н. Комисаров, Н. Ј. Шведова, А. А. Брагина.

Други научници, пак, заземаат поинаков став, со тоа што сметаат дека во литературата границата помеѓу антонимите и синонимите се брише. Предводник на оваа теза е Н. М. Шански кој вели дека „во антонимиски односи можат да стапат и синоними, кои во реалноста означуваат едно исто дејство, но кои под перото на писателот во голем број случаи можат да станат контекстуални антоними“². Ваквото свое тврдење авторот го оправдува со примери од литературата:

- Чай, Пелагея-то рада-радешенька, что помер он... Некоторые поправили: **Не помер, а издох. М. Горкий**

А у Ули глаза были большие, темно-карие, - **не глаза, а очи** <...> **А. А. Фадеев**

Он **не ел, а вкушал. А. П. Чехов**

Есть **прямолинейность** и **прямота**, но это совсем не одно и то же. **М. И. Алигер**

На ваквите примери Веденскаја реагира со ставот дека доколку се земе како релевантно ваквото гледиште, тогаш ќе се разводни самиот поим **антоним**, бидејќи во јазикот нема да постојат зборови кои не би можеле да станат антоними.³

Во една своја статија посветена на антонимите, М. К. Давидова⁴ дава неколку примери од руската литература за кои тврди дека се контекстуални антоними, кои се ситуативно осмислени од страна на писателот:

Потеха, а не жизнь пошла!

Сатана, а не баба!

Вы не офицер, а скот!

Раньше! Раньше ты ветром была, а теперь девкой стала. Пока парень не побьет другого парня из-за полюбившейся ему девки - он не парень, а полштаны. Пока девка только зубы скалит да глазами играет - она ишо не девка, а ветер в юбке.

На оваа тезата на М. К. Давидова остро се спротивставува Веденскаја, негодувајќи дека со тезата за тоа што за антоними можат да се сметаат **потеха – жизнь, сатана – баба, офицер – скот, парень – полштаны, девка – ветер в юбке**, се доведува до апсурд самата антонимија.

Во врска со ваквото толкување се обидовме да направиме и куса анкета, со цел да се види дали навистина постои можност да се

² Н. М. Шанский, Лексикология современного русского языка, Москва, 1972, с. 57

³ Л. А. Веденская, Словарь антонимов русского языка, Москва, 2006, стр.20

⁴ М. К. Давыдова, Антонимия как художественно-выразительное средство в романе М. Шолохова „Поднятая целина“, Уч. зап. Хабар. пед. ин-та Сер. рус. з Т. 29, 1970

најде антоним за зборови, кои во принцип не би можеле да влезат во антонимиски однос. За таа цел беше изготвена табела со 30 зборови и беше побарано од учесниците (преведувачи, наставници, новинари, лектори, критичари – вкупно 50 испитаници) да дадат соодветен збор со антонимиско значење. Како одговор беа добиени следниве варијанти:

прозорец	сид, врата
гаќи	пантолони, маица, долна маица, градник
виљушка	прсти, лажица, нож
телевизор	радио, книга
чаша	шише, чинија, бокал
фармерки	сукња, пантолони, блуза, фустан, маица, трнерки, јакна
книга	тетратка, весник, ДВД, телевизор, лист, цртеж, ЦД
столче	масиче, масичка, маса, душек
молив	пенкало, гума, мастило
човек	животно, нечовек, жена, растение
рака	нога
чевли	босоног-а, ракавици, влечки, фармерки, патики, чорапи, налани
ќерка	паштерка, син
воздух	вода, земја, вакуум
тенцере	тава, лонче, капак, чинија
нос	уста, не-нос, уво, очи, мустаќи
кула	колиба, подрум, куќа, шатор, куќарка, подземен ходник, дупка, приземје, рамнина, барака
море	планина, езеро, река, пустина
очи	уши, едноок, уста, веѓи, слепило, тил. очила
патент	копче, врвка, конец
бесплатен	скап, куплив, платен, со плаќање
бесценет	преевтин, евтин, безвреден, потценет
растворлив	нерастворлив, густ, збиен, цврст
железен	нежелезен, пластичен, стаклен, дрвен, мек, памучен, воден, кршлив, гумен
категоричен	лесно убедлив, некатегоричен, неодреден, благ, мек, попустлив, неодлучен, нерешителен, лабилен, флексибилен
пишува	не пишува, чита, црта
продава	не продава, купува, подарува
патува	не патува, мирува, гувее, чека, домува, сонува, стои во место, остнува, одмора
лета	оди, ползи, стои, лежи, не лета, паѓа, седи
бања (се)	не бања (се), валка (се), сонча (се), суши (се), поти (се)

Оваа анкета е доволно добра поткрепа за тврдењата на Веденскаја, со што можеме да констатираме дека лексичката антонимија не

може и не смее да се сведе на индивидуални проценки за противоположноста на зборовите.

Отсуството на единствено гледиште во сфаќањето за антонимите се одразува не само во научната и во учебната литература, ами и во речниците на антонимите во рускиот јазик, со тоа што принципот на избор на антонимски низи во нив се разликува.

За определување на сфаќањето на терминот „противоположност“ најпрво е неопходно да се прецизира суштината, односно карактерот на противопоставувањето, кој лежи во основата на противоположноста, односно да се ограничи противоположноста од каква и да е противопоставеност, што од своја страна претставува мошне поширок поим.

За неопходноста во целост да се разграничат противоположноста и противопоставеноста зборува Л. А. Веденската, подвлекувајќи дека „разликувачки елемент на антонимијата е поседувањето противоположно значење, својствено како за узуалните, така и за околионалните антоними. Дијалектиката на противоположните значења е во тоа што тие не само што се исклучуваат, ами и се определуваат еден со друг“⁵.

Постои една гледна точка, според која како антоними се сфаќаат противоположните зборови, кои имаат среден член (контрарна антонимија). Во основата на оваа концепција лежи логичкиот принцип, кој предвидува неутрал при поларно противопоставените членови. Во врска со ова многумина научници забележуваат дека таквиот став е нецелосен, зашто се зема предвид само логичкото сфаќање за антонимите. Логичките односи, кои се засновуваат на постоење крајни членови на низата, помеѓу кои постои трет член, се мошне важни при определбата на антонимите, но не треба да се смета дека тоа е основен критериум и со таквиот приод не се исцрпува проблемот на антонимијата.

Кога станува збор за противоположноста, треба да се разликуваат два вида. Најексплицитна концепција за лингвистичката противоположност е изложена во монографијата на Л. А. Новиков⁶. Авторот разликува четири типа противоположност: контрарна, векторна, комплементарна и коверзивна. Овие типови противоположност се реализираат во соодветни антонимски парови. Така антонимите кои одговараат на логичкиот критериум (т.е. имаат среден член – неутрал) изразуваат контрарна противоположност (тоа се зборовите од типот молодой – старый/млад – стар, большой – маленький/голем – мал, передний – задний/преден – задаен); антоними кои означуваат противоположност според насоченоста на дејството, признаците, својствата, изразуваат

⁵ Л. А. Веденская, Словарь антонимов русского языка, Москва, 2006, стр. 20-21

⁶ Л. А. Новиков *Антонимия в русском языке (Семантический анализ йротивоположности в лексике)*. Москва, 1973, стр. 195–243.

векторна противоположност (входить – выходить / влегува – излегува, теплеть – холодеть / затоплува (се) – заладува (се), коммунистический – антикоммунистический/комунистички - антикомунистички); антоними кои имплицираат еден на друг при отсуство на преоден степен, односно кои изразуваат комплементарна противоположност (женатый – холостой / женет – ерген, истинный – ложный / вистински – лажен); антоними кои опишуваат ситуација од гледна точка на различните учесници во процесот (выигрывать – проигрывать / победува – губи, покупать – продавать / купува – продава), му припаѓаат на конверзивниот тип противоположност.

Оваа типологија на противоположност сведочи за различниот карактер на поларизација на зборовите во јазикот. Сепак треба да се помни дека разноликоста на употребата на зборовите, контекстите и ситуацијата, понекогаш се нарушува, а со самото тоа се раширува полето на дејствувањето на јазичните закономерности. Во говорот постојат можности за распространување на особеностите на некоја јазична појава врз друга: така, постоењето на неизразен трет (неутрал) елемент при комплементарната противоположност на членовите на антонимската низа, во говорот, во определена разговорна ситуација може и да се појави и да биде дозволен како таков. Ваквата ситуација може да се изреализира синтагматски: не е ни слатко, ни солено; не ми кажа ни да, ни не. Џ. Лајонс ваквата ситуација ја поврзува со не сосема обични (ами конверзивни) услови, секако не претставува пречка за постоењето на комплементарноста како вид противоположност, односно таквите околности „треба да бидат допуштени од семантичката теорија“⁷, оти таа ја изразува и функционалната (говорна) особеност на дејствувањето на јазичниот систем. Оваа особеност на нарушување на односите на комплементарност во јазикот е мошне важна, бидејќи таа изразува една од можните страни на функционирањето на јазикот, која често се пројавува. Ова прашање, сепак, бара подлабоко и посериозно изучување.

Помеѓу прашањата поврзани со проучувањето на антонимите, особено интересно е прашањето за критериумите на антонимичноста. Во лингвистичката литература ова прашање не се решава еднозначно, иако научниците тргнуваат од изделувањето на едни исти признаци: противоположност на значењата, постојано пројавување во антонимичните контексти, еднаква лексичка спојка и иста морфолошка категорија. Првиот признак предполага симетричност на противопоставувањето т.е. противопоставување според едно исто лексичко значење. Зборовите со семантичка симетричност кај М. Р. Љвов се определуваат како полни, односно целосни антоними. Противопоставувањето на зборовите во кои не се запазува симетричноста т.е. зборовите се семан-

⁷ Дж. Лайонз, Введение в теоретическую лингвистику, Москва, 1978.

тички и/или стилски нееднородни, се нарекуваат нецелосни, приближни антоними или „квазиантоними“⁸ (*маленький – ѓиѓанѓский/малечок – ѓиѓанѓски*).

В А. Иванова од своја страна дава појаснувања кои се суштествени за разбирањето на антонимите на парадигматско ниво, односно за карактерот на заемното дејствување при антонимиските односи на два заемнодополнувачки видови однос – односот на комплементарноста и односот на детерминацијата⁹. Според нејзиното мислење, противоположноста на значењата на антонимите во прв ред треба да се засновува на односите на комплементарност, кои се интерпретираат како корелативност, заемна зависност, заемно дополнување. Односите на комплементарност, за разлика од односите на детерминација, се одразуваат во зборовите, кои се заемно поврзани и во антонимскиот контакт влегуваат непосредно, додека за односите на детерминација предвидуваат посредување на друг пар антоними во дадениот антонимски пар (на пример *большой – маленький / голем – мал*, каде секој збор соодветствува на односот на комплементарност, и *огромный – маленький / огромен – мал*, каде првиот член на антонимскиот пар се детерминира како неутрален синоним – *большой / голем*, па врз основа на тоа овој пар се детерминира како прв).

Враќајќи се на прашањето за разграничување на целосните и нецелосните антоними, точните и неточните антоними (квазиантоними), треба да се разгледа прашањето за несогласување на погледите кон целосноста и точноста на антонимиските противопоставувања. Сфаќањето за оваа категорија во науката за јазикот од страна на научниците не се совпаѓа. Ј. Д. Апрејан и Л. А. Новиков разликуваат вистински (точни) антоними и квазиантоними. Под терминот квазиантоними тие подразбираат семантички нееднородни, несразмерни, несиметрични лексички единици (*великий – очень большой – маленький / велик – многу голем – мал*) или стилски нееднородни (*вспомнить – запамтовать*)¹⁰. В. А. Иванова ја разгледува многузначноста на членовите на антонимиските парови ако противоположноста се реализира во сите значења на противопоставените зборови, со што тие истапуваат како целосни антоними. Доколку сите значења не се антонимични кај секој член од низата, тогаш тие зборови се прифаќаат како нецелосни антоними¹¹. Во ваков случај, би можело да се зборува за антонимиски семемии – основни, производни, кога антонимичноста постои кај секое од значењата на членовите на парот, а додека вториот тип би можел да се нарече семемии од мешан вид.

⁸ М. Р. Львов, *Словарь антонимов русского языка*, Москва, 2007

⁹ В. А. Иванова, *Антонимия в системе языка*. Кишинев, 1982,

¹⁰ Л. А. Новиков, *Семантика русского языка*. Москва, 1982, с. 285.

¹¹ В. А. Иванова, *Антонимия в системе языка*. Кишинев, 1982

Помеѓу другите проблеми поврзани со проучувањето на антонимијата, особено внимание се обрнува на зборообразувачкиот аспект. Во трудот на А. Н. Тихонов и С. А. Емељјанова се обрнува внимание на тоа дека системот на антонимија вклучува чисто лексички и зборообразувачки дел. Авторите во својот труд гледаат и извесна специфика на руската антонимија, која се должи на фактот дека таа е главно зборообразувачка¹². Одредени научници сметаат дека зборообразувачките гнезда дури треба да се најдат во посебен речник. Ваква анализа на зборообразувачките парадигми на антонимите се набљудува и кај В. А. Иванова, во која постои посебна глава „Антонимијата и деривацијата“¹³.

Како основни прашања на теоријата на семантичката анализа на антонимите треба да се сметаат прашањата на методиката на проучување на антонимите. Резултатите на семантичката анализа на антонимијата во голем степен заси од разработката на соодветни методи и начини на проучување.

Во лингвистичката практика значајно место зазема контекстуалниот метод, кој се користи при набљудување на контекстуалните особености во реализацијата на антонимијата, особено при проучувањето на лексичкото поврзување на антонимите. Способноста на антонимите да се поврзуваат со едни исти зборови се издвојува како важен критериум за антонимичност, но заедно со него се подвлекува и тоа дека во голем број случаи можно е и нееднакво лексичко компонирање на антонимите. „Комбинирањето на општото и различното во лексичкото значење на антонимите доведува до тоа што антонимите, како прво се способни да се комбинираат со едни исти зборови, а како второ, секој од нив може да има комбинација која е карактеристична само за него“¹⁴. Така Л. А. Веденскаја дава пример за карактеристично комбинирање од рускиот јазик за парот людной – безлюдной, каде првиот член според логиката и според реалната јазична состојба се комбинира со зборовите город, базар, площадь, додека вториот член можеда се комбинира со именките степь, поле, море. Со други зборови контекстуалниот метод може да се искористи како помошно средство при проучувањето на антонимите. Од друга страна, овој метод не може да се постави како основен, зашто тој се однесува само на синтагматските односи, додека при проучувањето на антонимите исто толку важна улога играат парадигматските врски.

Во проучувањата на антонимите мошне често се користи контекстуалниот метод на делење на синтаксичките конструкции, во кои тие се среќаваат и каде се разликува карактерот на нивните врски.

¹² А. Н. Тихонов, С. А. Емељјанова, Антонимы и словообразование. Сборник научных трудов Ташкентского ун-та. 1976, № 501, ч. I.

¹³ В. А. Иванова, Антонимия в системе языка. Кишинев, 1982

¹⁴ Л. А. Веденская, Словарь антонимов русского языка, Москва, 2006

Л. А. Веденскаја како основни типови на овие конструкции изделува конструкциски тип, кој се карактеризира со значење на потполно множество (кој ја има следнава формула: А и В; и А, и В; од А до В; почнувајќи од А па се до В, каде А, В се антоними; тоа се примери од типот: Тут меня малый и старый знают с ребяческих лет. *А. Т. Твардовский*; И горе, и радости – дело временное, *Пословица*; Окружив людей такого рода предметами, от мелких до больших, мы будем иметь обеднение жизни, *А. В. Луначарский*); вториот тип конструкции се карактеризираат со неутрал или исклучување на сè во парадигмата (неговата формула е: ни А, ни В; не А, не В; не А и не В; примери.: Он был не молод и не стар, *М. Горький*; Вчера бой сложился так, что он не был здесь ни днем, ни ночью, *К. М. Симонов*); третиот тип се конструкции кои се карактеризираат со значење на директно противопоставување (се изразува со формулите: Х не е А, ами, напротив В; Х е А, а У, напротив, е В, каде Х, У – се споредбени предмети; на пример: Петров не молодой, а, напротив, старый; Петров всегда веселый, а Сидоров, напротив, грустный). Ваквата анализа на антонимските конструкции се набљудува кај Л. А. Новиков. Врз оваа основа авторот ги согледува и основните видови семантички односи (значења), кои се реализираат во антонимските контексти.

Со тек на време, при проучувањето на антонимите, се повеќе почнуваат да се користат методите на психолингвистичка анализа. Еден од правците на психолингвистичката анализа се основа на проучувањето на семантичките контексти меѓу зборовите, односно на оние контакти, кои наоѓаат одраз во сознанието на носителот на јазикот и кои се реализираат при асоцијативниот експеримент. Се чини дека антонимската интенција е една од најсилните психолингвистички изрази – зборот-стимул предизвикува збор-реакција, односно антоним. Примената на методите на психолингвистичка анализа во проучувањето на антонимите е полезно со тоа што на тој начин се воведува и социјалниот аспект во сфаќањето на јазичната противоположност. Со користење на психолингвистичките методи се добиени интересни резултати во проучувањето на антонимите. Треба да се одбележи и тоа дека нивната примена се ограничува од страна на особеностите на индивидуалниот говор на анкетираниите информанти, со индивидуални асоцијации, поврзани со соодветни зборови, така што резултатите на таков вид анкета не можат да служат како објективен критериум за оценка на чисто јазичните појави.

Во проучувањето на антонимите може да се користи методот на семантички диференцијал, чија цел е да се определи местото и редоследот на зборовите во антонимската парадигма. Кај антонимите кои изразуваат квалитативна противоположност не постои градуалност. Таквите антоними можат да бидат поставени на оската со можност за зголемување или намалување на квалитативниот признак. Поставу-

вањето на зборовите кои означуваат различен степен на изразување на признакот, дава можност за добивање претстава за редоследот во однос на основните, односно крајните членови на антонимиската опозиција. Научниците му даваат големо значење на методот на семантичка диференцијала, со оглед на тоа дека тој дава мошне важни одговори при решавање на општите теориски проблеми на антонимијата.

Некои научници при анализата на антонимите ги користат достигнувањата на методот на семантички полиња за изразување на претставници на тематски микрогрупи, кои стапуваат во антонимиски односи. Во врска со ова Л. А. Новиков вели: „Антонимијата истапува во улога на важна семантичка мера, а самите антоними во улога на суштествени конструктивни елементи на семантичките полиња, во кои до израз доаѓаат квалитативните, координациските, векторните, комплементарните и некои други односи на едниците на лексичко-семантичкото ниво на јазикот“¹⁵. Станува збор за тоа дека зборовите од типот левый – правый / лев – десен со своето значење припаѓаат кон определени семантички полиња, за што говори нивната семантика: 1. што се наоѓа лево / десно и 2. либерален/конзервативен, при што првото значење изразува просторствен однос, а додека второто има општественополитички карактер. Методот на семантичките полиња дава можност појасно да се диференцира семантиката на антонимите во нивните односи кон покрупните смисловни групирања.

Еден од најперспективните методи при проучувањето на антонимите во дваесеттиот век е методот на компонентна анализа, чија цел е разложување на антонимиските семеме на минимални семантички составни делови. Примената на методот на компонентна анализа е резултативна за определувањето на суштината на антонимијата. На пример, во работите на Ј. Д. Апресян се издвоени пет основни типа антоними со компоненти¹⁶:

1. **'Р' - 'не Р'**
присутствовать – отсутствовать (= 'не присутствовать')
присутствует – отсутствует (= 'не присутствует')
2. **'Р' – 'Р не'**
начать (работать) – перестать (работать) (= 'начать не работать')
почнува (да работи) – престанува (да работи) (= 'почнува да не работи')
3. **'дејствие' – 'ликвидација на резултатите од тоа дејствие'**
загрузить (вагон) – разгрузить (вагон) (= 'сделать так, что

¹⁵ Л. А. Новиков, Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике), Москва, 1973, стр. 146

¹⁶ Ю. Д. Апресян, Исследования по семантике и лексикографии, Т. 1, Парадигматика, Москва, 2009

вагон перестал быть загруженным' т.е. 'стал не загруженным')

натовари (вагон) – растовари (вагон) (= 'да се направи вагонот да престане да биде натоварен' т.е. 'да стане ненатоварен'),

4. 'повеќе' – 'помалку'

великан – карлик

великан – цуце

5. 'добар' – 'лош'

прекрасный – безобразный

прекрасен – грозен

Апресјан извојува и уште неколку периферни групи зборови:

- черный – белый / црн – бел (и други слични парови)
- левый – правый / лев – десен (и други слични парови, како север – юг / север – југ)

Притоа, тој додава дека освен (како што тој ги нарекува) точните антоними, во јазикот постојат и неточни антоними, кај кои погоренаведените семантички противопоставености се ослободети со големи семантички додатоци.

Како резултат на компонентната анализа на антонимите се појавува и идејата за семантичка несиметричност на антонимите. Имено, еден од антонимите содржи поголем број компоненти од другиот (односно честицата „не“ во составот на втората група), ограниченоста кај параметричките придавки со значење 'помалку од нормата' (во рускиот јазик може да се каже „совсем узкий / сосема тесен“, но не може да се каже „совсем широкий/сосема широк“).

Во трудовите посветени на проблемите на антонимијата, свој одраз наоѓаат и прашањата од потесен карактер: прашањето за енантисемијата; прашањето за противоположноста од прагматички карактер; прашањето за антонимиска употреба на конкретна лексика итн.

Библиографија:

Алефиренко Н. Ф. "Живое" слово: Проблемы функциональной лексикологии: монография., Москва, 2009.

Апресјан Ю. Д., Исследования по семантике и лексикографии, Т. 1, Парадигматика, Москва, 2009.

Апресјан Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка, Москва, 1974.

Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии, Москва, 2009.

Ахманова О. С., Словарь лингвистических терминов, Москва, 1966.

Введенская Л. А., Словарь антонимов русского языка, Москва, 2006.

Вежбиньски Я., Теоретические проблемы антонимии (взгляд с рубежа веков), „Respectus Philologicus” 4, Kaunas 2003, стр. 48-58.

Давыдова М. К., Антонимия как художественно-выразительное средство в романе М. Шолохова „Поднятая целина“, Уч. зап. Хабар. пед. ин-та Сер. рус. з Т. 29, 1970.

Диброва Е. И., Касаткин Л. Л., Николина Н. А., Щеболева И. И., Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц. Часть 1. Фонетика и орфоэпия. Графика и орфография. Лексикология. Фразеология. Лексикография. Морфемика. Словообразование., Москва, 2002.

Залевская А.А. Понимание текста как актуальная психолингвистическая проблема // Литературный текст: проблемы и методы исследования, Калининград, 1987.

Зиновьева Е.И. Лексикология, Москва, 2006.

Иванова В. А., Антонимия в системе языка. Кишинев, 1982.

Кронгауз М. А. Семантика, Москва, 2005.

Крысин Л. П. Современный русский язык. Лексическая семантика. Лексикология. Фразеология. Лексикография., Москва, 2007.

Лайонз Дж., Введение в теоретическую лингвистику, Москва, 1978.

Львов М. Р., Словарь антонимов русского языка, Москва, 2007.

Манакин В. Н., Сопоставительная лексикология, Москва, 2004.

Новиков Л. А., Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике), Москва, 1973.

Новиков Л. А., *Семантика русского языка*. Москва, 1982.

Сулименко Н. Е. Современный русский язык. Слово в курсе лексикологии., Москва, 2006.

Тихонов А. Н., Емеянова С. А., Антонимы и словообразование. Сборник научных трудов Ташкентского ун-та. 1976, № 501, ч. I.

Черемисина М.И. Теоретические проблемы синтаксиса и лексикологии языков разных систем, Москва, 2004.

Шанский Н. М., Лексикология современного русского языка, Москва, 1972.

Emil Niami

BOUNDARIES OF ANTONYMY

(Summary)

This article deals with the problem of antonymy from its core perspective. In spite of the plethora of published articles and dictionaries of antonyms in different languages, linguistics has still not provided a conclusive answer of what exactly enters the antonym sphere. Serious differences regarding its core vary from one author to another. This paper distinguishes between the terms opposition and juxtaposition. Our main focus is on the research in the field of antonymy carried out by the Russian linguistics school, which can contribute to the delineation of boundaries of antonymy in Macedonian.

Keywords: antonymy, opposition, juxtaposition

Гордана Штасни

ГРАДУЕЛНОСТ И АНТОНИМИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Сажетак: У раду је на примерима одабраних придева испитано како се градуелност (степенасто манифестовање особине) рефлектује на антонимију. Прецизније, семантичко-деривационом анализом настојали смо утврдити врсту парадигматског односа који се успоставља између лексема којима се именују умањене или увећане вредности садржане у мотивним лексемама на антонимским половима. Показало се да унутар антонимског низа одређене лексеме којима се изражава позитивна односно негативна особина у нижем или вишем степену такође успостављају антонимске релације, док је у другим случајевима ова могућност блокирана. Могућ је, такође, и однос синонимије који се успоставља унутар чланова антонимског низа.

Кључне речи: градуелност, антонимија, деривација, српски језик

1. *Увод.* Основно обележје лексема које ступају у однос антонимије међу првима је у србистици описала Ирена Грицкат. Према њеним речима, „антонимијске речи служе за изражавање само једне представе, присутне или одсутне, максимално или минимално заступљене” (Грицкат 1961–1962: 89).² Мишљење И. Грицкат опште је прихваћено, с тим да се у појединим приступима прецизира, нарочито у семантичком смислу, услов за успостављање ове међулексемске релације.

---

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка испрживања* (178004), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

² Сматрамо, такође, важним следећу констатацију И. Грицкат: „Свака антонимија, сви парови као *сув – мокар, свейлосїї – їама, бело – црно*, свде се у последњој анализи, на апстракције, на ову или ону страну, овај или онај правац, присутност – одсутност, почетак – крај, максимум – минимум и сл. нечега. У питању је или непостојање, немогућност трећега, или су то две крајности на истој линији, два опозитума. Та последња, једина и, као што видимо, крајње апстрактна диференција између речи – антонима мора се заснивати на инкомпатибилности” (Грицкат 1961–1962: 89).

Према Д. Шипки, антонимија је вид десигнативних садржинских релација, која се остварује када „на нивоу садржаја постоји заједнички именитељ” (Д. Шипка 1998: 44). Другачије речено, „антонимска супротстављеност семантичких садржаја налази се у једној заједничкој семи одређене особине; даље да кажемо, супротстављеност се заснива на могућности општих и симетричних односа *знајйна засиуиљеноси / незнајйна засиуиљеноси* или *ирусусииво / одсусииво особине* (Гортан Премк 2004: 146)³.

Према схватању Д. Гортан Премк, основна типологија антонима управо је заснована на овим одликама антонимске релације, па се стога антоними деле на градабилне и неградабилне.⁴ У употреби су још и термини степеновани или скаларни антоними и нестепеновани (или комплементарни) парови (Костић 2008: 100).

Љ. Шарић, даје врсте антонимских супротности с обзиром на присуство односно одсуство следећих обележја: 1. иста / различита денотација; 2. усмереност / неусмереност; 3. ступњевитост / неступњевитост. „Антонимне опреке које припадају трећој скупини, опреке које се могу ступњевати (*млад – ситар*), супротстављене су неступњевитим опрекама које не изражавају усмјереност: *млад ... средњих година ... ситар / дан – ноћ; жив – мрт*ав” (Šarić 2007: 99).

1.1. Такође се као важно обележје антонимије, али у односу на друге лексичко- семантичке односе, истиче да је то релација примарног ранга (Д. Шипка 1998: 44). Ово се мишљење може потврдити и на основу података из *Асоцијативног речника српског језика* (2005). Наиме, на задате речи-дражи најчешће вербалне асоцијације јесу антоними и синоними. У нашем случају то су, по правилу, антоними. Тако се, на пример, за придев *леј* као најчешћа асоцијативна реакција испитаника јавља придев *ружан* (139 пута од укупно 800), а за придев *ружан* као реч-стимулус најфреквентнија вербална асоцијација јесте придев *леј* (130 пута од укупно 800); за *бео – сне* (216), *црн* (84); за *црн – бео* (133); за *висок – низак* (181); за *низак – висок* (243). Међутим, као реакција на стимулус-реч веома ретко се јавља придев са значењем умањене или увећане особине исказане придевом-стимулусом: за *низак*

³ Антонимност се првенствено остварује као симетрична релација, наводи Д. Шипка, мада постоје случајеви где се јавља несиметричност (Д. Шипка 1998: 47).

⁴ Постоје различите класификације антонима у зависности од схватања феномена супротности. Према Крузу, могу се издвојити три основна типа супротности: комплементарна, где две лексеме у потпуности покривају неки појмовни домен, а међусобно су искључиве (*тачно : погрешно, жив : мрт, отворен : затворен*); антонимска, где постоји градуелност супротности, а покривање појмовног домена није потпуно (*брз : ситор, лак : тежак, добар : лош*); дирекциона, где се ради о супротним смеровима деловања (*сиуишати се : иењати се, север : југ, најпрег : назад*) (Gruse 1986:197–198).

– *нижи* (2), *омањи*, *онижи* (1); за *висок* – *виши* (6). Као што наводи Р. Драгићевић, разлоге томе треба тражити у правилу минималног контраста. „Прво нам падају на памет лексеме које су семантички блиске са онима које су задате. Чланови синонимских и антонимских парова у семантичком су смислу најближе лексеме, те су зато оне и асоцијативно повезане“ (Драгићевић 2010: 60).

Разлог семантичкој блискости налази се у семантичком садржају лексема у одређеном парадигматском односу. Лексеме у односу синонимије, као и у односу антонимије, садрже заједничку архисему, имају заједничко доминантно, категоријално, семантичко обележје, без обзира на то што придевски антоними, за разлику од именичких, немају лексикализовану архисему. Можемо са доста високим степеном сигурности закључити да међу говорницима српског језика сема којом се исказује степен заступљености одређене особине (виши или нижи) није од већег утицаја за асоцијативно повезивање.

2. *Семантичка обележја градуелности*. Разматрајући феномен градуелности у језику, М. Радовановић у виду реторског, али и проблемског питања заредом наводи: шта значи бити „паметан“, „глуп“, „висок“, „низак“, „леп“, „ружан“, „светао“, „таман“, „далек“, „близак“, „добар“, „лош“, „тежак“, „лак“, „млад“, „стар“, или „духовит“, „честит“, или – у крајњем – и „истинит“. Аутор се пита „како уопште распоређујемо квалитете на скалама вредновања њиховог, па како их квантификујемо („леп“, „лепши“, „најлепши“, „мање леп“, „најмање леп“, „мање ружан“, „ружан“, „ружнији“, „најружнији“, „једнако леп“, „једнако ружан“, „довољно леп“, „довољно ружан“, „исувише леп“, „исувише ружан“ (Радовановић 2008: 749). Примери којима је илустрован феномен градуелности у српском језику, као што видимо, представљају антонимске парове или развијене антонимске низове.

Наш предмет интересовања управо представља градуелност која се као семантички феномен јавља међу лексемама на антонимским половима, унутар и изван њих. У првом реду поставља се питање: између којих антонимских јединица постоји могућност за развој градуелности и чиме је та могућност условљена, као и начин номинације јединица са семантичким садржајем умањеног или појачаног степена особине садржане у концептуалној вредности лексема у основном опозитном пару. С једне стране, „степенованост укључује постојање могућности поређења; када поредимо два или више ентитета у погледу посједовања одређеног својства, дато својство може бити присутно у мањој или већој мјери“ (Костић 2008: 100), с тим да је могућност

поређења највише својствена придевима.⁵ У том смислу сагледани су придеви који су мотивисани лексемама које чине један опозитни пар: нпр. *леј* : *ружан* односно *лејушкасӣ* : *ружњикав*.⁶

Осим тога, поставља се питање да ли је градуеленост својство које се искључиво везује за градабилне или степеноване антониме. Компаративност је, наравно, доминантно обележје описних придева. Послужићемо се истим примером: својство *лејо̄* може да се манифестује у различитим степенима, како у појачаном тако и у смањеном интензитету (*ѝрелеј* – *веома леј* – *леј* – *лејушкасӣ*). Тако и својство онога што је *ружно* развија могућност за семантизацију и лексикализацију особине у ублаженом степену, али је особина изражена у јачем степену лексикализована синтагматском конструкцијом или различитим (неистокоренским) лексичким јединицама: *ружњикав* – *ружан* – *веома ружан* – *ѓрозан* – *одвраӣан*.⁷ Ако бисмо желели да представимо антонимски однос између концепата лепог и ружног, укључићемо све наведене јединице и формираћемо градабилни низ⁸: *ѝрелеј* – *веома леј* – *леј* – *лејушкасӣ* – *ружњикав* – *нелеј* – *ружан* – *веома ружан* – *ѓрозан* – *одвраӣан*.⁹ Јасно је да особина исказана степенованим

⁵ Са друге стране, својство градабилности може се испољити и именичким, па и глаголским концептом. Као пример градуелности међу опозитним именицама послужиће лексички низ: *свесӣ* – *ѝолусвесӣ* – *бесвесӣ* – *несвесӣ*. Могуће је закључити да су семантичким компонентама *сӣање* и *ѝроцес*, којима се може придружити и *ѝосӣуӣност* у реализацији (*ѓзубӣӣи свесӣ*, *изѓубӣӣи свесӣ*), услов за стварање међувредности између опозитних полова. И када лексеме у потпуности покривају одређени појмовни домен и међусобно се искључују, попут *исѝине* и *лажи*, глаголи са којима су оне у семантичкој вези и у објекатској функцији (открити, сазнати, спознати, дознати, борити се за *исѝину*) и (открити, сазнати *лаж*) указују на извештан процес: *исѝина* – *ѝолусѝина* – *ѝолулаж* – *неисѝина* – *лаж*, па тако и *јава* – *ѝолујава*, *ѝолусан* – *сан* (Штасни 2009: 138). Нијансе у значењу, које се могу сматрати фази вредностима, уочљиве су код глагола типа *кудӣӣи* – *ѝокудӣӣи* – *ѝохвалӣӣи* – *хвалӣӣи*; *оѝежа̄ӣи* – *ѝежа̄ӣи* – *лакиа̄ӣи* – *олакиа̄ӣи*. Степоване вредности садрже семантичку компоненту којом се изражава интензитет вршења одређених међусобно супротстављених радњи (Штасни 2009: 142).

⁶ Са семантичко-деривационог становишта придевска антонимија често је последица антонимије између мотивних лексема, нпр. *исѝински* : *лажни* према *исѝина* : *лаж*.

⁷ Ми ћемо се у овом раду бавити само оним лексемама које су у семантичко-деривационог смислу мотивисане лексемама на антонимским половима. Дакле, нећемо разматрати разнокоренске лексеме чија се концептуална вредност уклапа у одређени антонимски низ.

⁸ Термин *ѓрадабилни низ* употребљаваће се уместо термина *анѝонимски низ* јер се у градабилну скалу могу укључивати и синтагматске номинације, чак и синтаксичке, све оне којима се вербализује одређена степенована вредност.

⁹ Наиме, познато је да се степеновани антоними често не могу приказати у виду антонимског ланца, иако означавају својства која се могу градирати. „Ми, на пример, добро знамо да између младости и старости или лепоте и ружноће има много прелазних ступњева, али те вредности нису лексикализоване. Највећи број људи не поседује

антонимом није апсолутна (зависи од предмета о коме је реч али и од наше процене изгледа одређеног субјекта). Такође се лексикализоване степенасте вредности могу модификовати прилозима за количину (*веома леп, (и)одрлично леп, много леп, јако ружан*), као што је могућа и конверзија података у реченицама у којима се налазе степеновани антоними: Ана је *лепша* од Маје. Маја је *ружнија* од Ане. И управо се ова наведена својства (компарација, модификација прилогом за количину, конверзивност) сматрају релевантним за идентификацију степенастих антонима, па и саме градуелности.

Однос градабилне антонимичности могу реализовати једно-референцијални придеви из лексичко-семантичке групе са архисемом 'који је каквог физичког својства' (Гортан Премк 2004: 147), и ту се наш пример уклапа (лепота односно ружноћа примарно се везује за спољашњи изглед некога ентитета, али се затим она преноси и на унутрашњу димензију посебно код ентитета са обележјем живо [+], нарочито када је носилац тога својства човек.¹⁰ Међутим, можемо сматрати, такође, да се ове особине супротстављају и на принципу присуство / одсуство одређеног својства: 'који је је леп није ружан' и обрнуто, 'који је ружан није леп'. Истовремено се овде развија и однос искључивости: 'који је леп не може бити и ружан'; 'који је ружан не може бити и леп'.¹¹

Коегзистенција елемената неградабилности (присуство / одсуство особине и искључивост) и потенцијалне градабилности у наведеном лексичком пару открива сложену природу антонимије јер, као што је познато, неки антонимски парови имају особине и степенованих и нестепенованих антонима.¹²

особине испољене у екстремном облику и због тога смо принуђени да се сналазимо. У таквим ситуацијама говорницима обично помаже творба речи: *лепушкаст, дебелушкаст, подебео, онизак, њовисок, средовечан, њроћелав* итд. (Драгићевић 2007: 282).

¹⁰ Д. Гортан Премк наводи да овај однос могу реализовати и придеви из лексичко-семантичке групе просторних релација и временских релација (Гортан Премк 2004: 147).

¹¹ Појмовима леп и ружан обуваћена је иста димензија одређеног ентитета – спољашња (физички изглед) или унутрашња (духовне, моралне особине). У трансформационом моделу не укрштају се димензије спољашњег и унутрашњег јер у том случају долази до усложњавања парадигматских односа.

¹² Р. Драгићевић је овај феномен илустровала примером антонимског пара *љун – њразан*. „Ови антоними спадају у групу нестепенованих антонима због тога што исказују апсолутно присуство – одсуство одређене особине (па се не могу компарирати) и због тога што се овим паром не исказују крајње вредности једног својства, већ се исказују два својства. Овај антонимски пар бисмо могли сврстати у степеноване антониме због тога што негација једног члана антонимског пара не подразумева афирмацију другог (непун ≠ празан; непразан ≠ пун) и због тога што овај антонимски пар спада у ланац: *њразан – њолуљун – њун* (Драгићевић 1966: 31).

леј, *шио* не значи да је ружан (по мишљењу Д. Мршевић) или значи који је ружан (по Стевановићевом мишљењу) (Драгићевић 1996: 33).

Компарација квалитативних придева *леј* и *ружан* сасвим је нормална и регуларна, па би се, стога, они могли сматрати скаларним или градабилним антонимима. Међутим, интерпретација према тесту семантичког саодношења: *леј је онај који није ружан*, а *ружан је онај који није леј*, такође може бити прихватљива.

Према типологији антонима коју даје Љ. Шарић, лексички пар *леј* : *ружан* припада типу квалитативних антонима. „Битно је у таквих опрека својство ступњевитости: антонимне опреке изражавају различит ступањ каква својства. То су прије свега придјеви којима се изриче каквоћа“ (Шарић 2007: 107).

Питање је, међутим, да ли лексеме којима се особина *леј* односно *ружан* исказује у нижем степену *лејушкаси* и *ружњикав* такође ступају у однос антонимије. Чињеница је да се смањењем или повећањем интензитета одређене особине не неутрализује односно не блокира веза по супротности, па су тако и лексеме којима се лексикализују такве особине још увек у односу антонимије.

У примарној семантичкој реализацији придев *леј* значи ‘који се истиче правилношћу, складношћу облика, боја, спољашњим изгледом уопште, чији спољашњи изглед изазива пријатан естетски утисак, згодан, диван; супр. ружан’. Лексема *лејушкаси*, првостепени дериват мотивисан придевом *леј* има значење ‘прилично леп’ што се може транспоновати као ‘више леп него ружан, згодан’.

На основу семантичке интерпретације лексеме *лејушкаси* у РСЈ, придев *леј* може се посматрати као неутрална, а *лејушкаси* као маркирана лексема, са обележјима која се могу двојако тумачити: са наглашеном особином исказаном мотивним придевом (*прилично* као *веома леј*) или са умањеном особином исказаном мотивним придевом (*прилично* али *не* и *иојијуно леј*). Деривационим средствима лексикализована је степенаста вредност ‘прилично леп’ *лејушкаси*, и истовремено се отвара могућност за лексикализацију и номинацију градуелних вредности: *иојрилично леј* – *иојијуно леј*; *веома леј* – *ирелеј*.

Придев на другом антонимском полу *ружан* има основно значење ‘који својом спољашњошћу, изгледом, обликом чини неугодан, непријатан утисак’. Лексему *ружњикав* са значењем особине која је садржана у мотивној речи, и то у нижем степену, не бележи РМС, нити РСЈ. Она би се могла трансформисати по моделу ‘који је више ружан него леп’ или ‘који није потпуно ружан’ или ‘који је прилично ружан’. Са деривационог становишта, придев *ружњикав* такође је дериват првога степена са мотивним придевом *ружан*.

Суфиксима у творбеној структури ових придевских деривата исказује се степен заступљености особине садржане у мотивном придеву. Оба суфикса (-*ушкасӣ* и -*јикав*) имају доминантно деминутивно чак и хипокористичко значење.

Сложеним суфиксом -*ушкасӣ* преноси се основна информација садржана у суфиксу -*асӣ* (сличних особина које су садржане у мотивном придеву), а уланчан са суфиксом -*уш* у комбинацији са придевским основама поприма још и значење деминуције односно ублажавања. Суфикс -*уш* се не јавља, према Клајну, ни у једној познатој речи.¹⁴

Бабић наводи суфикс -*ушкасӣ* међу нископродуктивне (остале) суфиксе за творбу придевских умањеница, у примерима *дебелушкасӣ* и *љеушкасӣ* (Бабић 1986: 443). Овај се суфикс не наводи међу суфиксима који се завршавају на -*асӣ* и којима се деривирају придеви који значе сличност (Бабић 1986: 433).¹⁵

Према Клајну, суфикс „-икав (или -*јикав*, најчешће изазива јотовање) има деминутивно значење у *хладњикав*, *ћразњикав*, *мућњи-кав* ‘помало мутан’, *масњикав* ‘помало мастан’, *ћоћљикав* ‘помало топао, млак’, као и у понеком придеву за приближну боју – *бледикав* (-бље), *модрикав* (= модрикаст) (Клајн 2003: 255). Већина наведених примера указује на то да се суфиксом -(*ј*)икав ублажава непожељна или негативна особина садржана у мотивном придеву, попут нашег примера *ружњикав*.

Бабић наводи овај суфикс као један од суфикса у творби придевских умањеница са примером *сӣарикав*, као и суфикс -*ушкасӣ* (Бабић 1986: 442).

5. *Беличасӣ*, *белкасӣ* и *црнкасӣ*. Речи *црн* и *бео* најчешће се наводе у литератури као типични примери за илустровање логичких појмова контрадикторности и контрарности, односно лингвистичких појмова антонимије и опозиције (Ђукановић 2002: 263) и антонима са супротстављеним примарним значењима, за чију антонимску релацију није потребан контекст (Драгићевић 2007: 267). Међутим, лексеме *црн* и *бео* остварују антонимски однос и у секундарним значењима (када је контекст неопходан), а њихова могућност компарације више је формал-

¹⁴ РМС бележи *зладуш* ‘гладница’. То је претежно хрватска реч, коју наводи и Бабић са још једном напоменом ‘осјећајно’ (Бабић 1986: 319). Клајн даје и *рејуш* као назив биљке, а од придевских основа *мекуш* и *црњуш* (биљка звана и црна трава) (Клајн 2003: 198).

¹⁵ Наиме, суфикс -*асӣ* у комбинацији са именичким основама означава придеве који значе сличност с којом особиним именице у придевској основи. Најчешће је та сличност по облику, боји, владању. Бабић напомиње да творенице са придевом у основи (којих има тек десетак) у семантичком смислу не творе јединствен тип (Бабић 1986: 434).

но-граматичког типа ако прихватамо да се овим лексемама исказују апсолутне вредности: *бело* као потпуно бело – као млеко и *црно* као потпуно црно – као угљен. Права употребна вредност компаратива и суперлатива ових речи реализује се у експресивним (сликовитим) исказима (*најцрњи* дан у животу) или у функцији истицања појачаног интензитета у поређењу двају ентитета (хаљина *белја* од снега).

Према Љ. Шарић, антонимски пар *црн* и *бео* такође припада скупини квалитативних антонима. „Придјевни и друге врсте ријечи из ове групе тематски су разноврсне и могу изрицати, између осталог, опис физичких квалитета, својстава и састојака предмета (облика, структуре, звука...): *бијел – црн, мрачан – свијетлао; бјелина – црнина*“ (Šarić 2007: 109). На основу примера које ауторка наводи види се да међу дериватима првога степена (нас интересује лексички пар *црнина* и *бјелина*) и даље постоји однос супротности.

У РСЈ лексема *бео* – супр. црн. има основно значење ‘који је боје снега, млека и сл.’, лексема *црн* (супр. бео) је у примарном значењу ‘који је боје угљена или чађи’.

Њихови првостепени деривати *беличасӣ* и *белкасӣ* са истом појмовном вредношћу и истим деривационим статусом имају значење ‘помало бео, који је с белом нијансом; светлоплав, плавакаст (о боји косе и бркова, односно о човеку с таквом косом и брковима)’ и *црнкасӣ* ‘помало црн’ изведени су суфиксом *-ичасӣ* (бел-ичасат) односно *-касӣ* (бел-каст, црн-каст). Према Клајновом тумачењу, суфикс *-ичасӣ* најчешће значи приближну боју, у *илавичасӣ*, *б(ј)еличасӣ*, *модричасӣ* (= модрикаст), *бледичасӣ* (бље-) ‘помало блед’ (Клајн 2003: 275).

Највећи број изведеница суфиксом *-касӣ* значи нијансу боје (*црвенкасӣ*, *зеленкасӣ*, *илавкасӣ*, *сивкасӣ*, *шаренкасӣ* и сл., док је *б(ј)елкасӣ* ређе него *б(ј)еличасӣ* (Клајн 2003: 275).

Као што се и из Клајнових примера види, деривати са суфиксима *-ичасӣ* и *-касӣ* не поседују својство скаларности, већ саопштавају информацију о присуству, примеси беле односно црне у некој другој боји или о чистоћи беле¹⁶ или засићености црне боје. Творбено значење ових деривата могло би се трансформисати по моделу: *беличатӣ* ‘који је било које боје с белом нијансом’ или ‘који није потпуно бео’; *црнкасӣ* ‘који је било које боје с црном нијансом’ или ‘који није потпуно црн’. У овим се случајевима (*беличасӣ* и

¹⁶ Према речима В. Ђукановића, веома је занимљиво питање шта се означава као *нечистоћа беле боје*. И лако бисмо га решили када иза њега не би стајала физичка чињеница да *бело* и *црно* заправо представљају *одсуство боје*. Онда бисмо, бар из једне перспективе, могли основано помишљати да је нечистоћа беле боје немогућа, јер је *бело* по дефиницији обезбојено (Ђукановић 2002: 266).

црнкасӣ) не чува супротност, јер излази из домена црне, односно беле и прелази у домен сваке друге или било које друге боје.¹⁷

Намеће се ново питање, да ли и у којој мери однос количине и интензитета утиче на градуелност, или је то, можда, само утицај количине или само интензитета. Чини нам се да све зависи од појмовног садржаја лексема у опозитном односу.

6. *Онижи* и *иовиши*. Лексички пар *низак* и *висок* припада, такође, квалитативним антонимима (Šarić 2007: 250). Према РСЈ, лексема *низак* је у основном значењу ‘који има малу висину; чија је горња површина мало изнад основе’, а лексема *висок* ‘који има знатно растојање од најниже до највише тачке, чија је вертикална димензија већа од просечне у тој врсти, дугачак у вертикалном правцу, који је великог раста’.

Због могућности компарирања (морфолошким и синтаксичким средствима) особина исказаних мотивним придевима (*висок* и *низак*), те модификовања прилозима за количину (*веома* *висок*, *веома* *низак*) и могућности конверзије у реченичном контексту (Ана је *виша* од Маје. Маја је *нижа* од Ане.) овај лексички пар има доминантна својства скаларних антонима. Деривација градуелних вредности мотивисана придевима у антонимском односу *низак* и *висок* мотивисана је компаративима наведених придева, који су затим префиксирани: *низак* → *нижи* → *о-нижи*; *висок* → *виши* → *по-виши* + *овисок*, *овиши*.

Префикс *о-* изражава ублажен степен особине и може се парифразирати прилогом ‘прилично’. Комбинује се било с позитивом или с компаративом (*овелик* / *овећи*, *омален* / *омањи*, *овисок* / *овиши*, *онизак* / *онижи*) (Клајн 2002: 217).

Префикс *ио-* има исто појачавајуће-ублажавајуће (атенуирано) значење као и *о-*. И он се јавља како с позитивом тако и с компаративом придева (Клајн 2002: 217).

Чланови низа који чине лексеме *веома* *низак* – *онизак* – *онижи* – *низак* – *о* – *висок* – *иовисок* – *овисок* – *иовиши* – *овиши* – *иовећи* – *иовелик* – *овећи* – *веома* *висок*, различитим номинационим средствима исказују и различити степен заступљености особине исказане лексемама на антонимским половима. Градуелни чланови, ближи антонимским половима и са леве и са десне стране, чувају међусобну антонимску релацију. Међутим, опозитна релација блокира се међу члановима унутар низа сукцесивно распоређених према позитивном односно

¹⁷ Антонимска релација преноси се у деривате: *бијелиӣ* – *црнӣ* и *бијељетӣ* – *црњетӣ*, с тим што долази до промене антонимског типа: мотивне опозитне речи *бео* и *црн* сврстане су у квалитативне антониме, а глаголски деривати у векторне антониме (Šarić 2007: 201).

према негативном антонимском полу; међу њима се успоставља семантичка релација најближа синонимији, на пример: *овелик – њовелик – овећи – њовећи*.¹⁸ Антонимским половима придружују се лексеме које су им концептуално блиске, те су стога, обично, и у творбеној вези (*њомањи-омањи-мањи*). Оне се, с једне стране, могу посматрати као степеноване вредности датог концепта, и са друге као синоними, лексеме које успостављају релацију према сличности.

Има и другачијих случајева, када су унутрашње градуелне вредности с леве и са десне стране антонимских полова у међусобном синонимичном односу. Тако лексеме са формантом *јолу-*¹⁹ често граде „један необичан тип неправе антонимије који се назива синоантонимија. То је синонимска употреба антонима: *јолујун – јолујразан, јолушала – јолузбиља*.²⁰ Међутим, синонимска релација унутрашњих чланова у лексичком низу не доводи у питање антонимску релацију лексема на опозитним половима, као ни изражавање односно постојање фази вредности између њих (Штасни 2009: 139).

7. *Закључак*. Антонимија би по својој основној суштини требало да представља бинарни феномен, али језичко искуство показује нешто друго, посебно у случају придевске антонимије. Наиме, својство градуелности природна је последица квалитативности, која се манифестује као својство одређеног ентитета. Тројаке су могућности: ентитет може да поседује или не поседује одређену особину (*нелеј*); особина коју ентитет има искључује могућност појављивања особине са антонимском вредношћу (*који је ружан не може бити леј*); у ентитету се одређена особина испољава у одређеном степену (*ружњикав*).

Према класификацији антонимских релација Ј. Шарић, сви анализирани примери припадају квалитативним антонимима (*леј* и *ружан*; *црн* и *бео*; *низак* и *висок*). Лексеме *лејушкати* и *ружњикав*, првостепени деривати којима се исказује степен особине садржане у мотивним речима *леј* и *ружан* такође припадају истом типу антонимије.

¹⁸ У РСЈ лексема *њовелик* дефинисана је као ‘(по)прилично велик’, а уз лексему *овећи* даје се синонимска дефиниција: *овелики, повећи*.

¹⁹ У РМС *јолу-* као први део сложеница значи нешто што је само напола или само једним делом оно што значи други део или је по величини, вредности, трајању само половина онога што значи други део: *јолукуќла, јолубрај, јолуќодишије, јолуодевен, јолусић, јолудивљи, јолулево, јолуќласно*.

²⁰ Термин синоантонимија и наведени примери употребљени су у монографији Р. Драгићевић (Драгићевић 2007: 274).

Међутим, првостепени деривати *црнкаст̄* и *беличаст̄* не успостављају антонимску релацију. Својства исказана овим дериватима тичу се и свих других боја са примесом беле или црне боје.

Најкомплекснији парадигматски односи успостављају се у лексичком низу са лексемама *низак* и *висок* на антонимским половима. Антонимски однос се успоставља међу члановима концентрисаним око полова, а одређена врста блискозначности међу лексемама којима се означавају степеноване вредности ближе једном односно другом полу.

Литература:

Гортан Премк, Даринка (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Грицкат, Ирена (1961–1962). О антонимији. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*. IV–V. 87–90.

Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Драгићевић, Рајна (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Драгићевић, Рајна (1996). О правим именичким и придевским антонимима. *Јужнословенски филолог*. LI. 25–39.

Ђукановић, Владо (2002). Негирање боје (илустративна атипичност у логици и лингвистици). *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Нови Сад – Београд: Српска академија наука и уметности – Матица српска – Институт за српски језик САНУ. 263–273.

Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Друџи део – суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ.

Костић, Наташа (2008). Антонимија као синтагматска релација: истраживање на корпусу савременог српског језика. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*. LI/1–2. 99–117.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић (2005). *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет у Београду.

Радовановић, Милорад (2008). Преглед основних питања везаних за градуелност у лингвистици. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*. L. 747–758.

Радовановић, Милорад (2007). Фази логика у лингвистици: темељни појмовник и систематизација. Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија. Књига 2. *Семантичка истраживања српског језика*. Београд: Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности. 11–44.

Радовановић, Милорад (2009). *Увод у фази лингвистику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Толстој, Светлана (2008). Антитеза и антонимија (на материјалу српских пословица). *Јужнословенски филолоџ*. LXIV. 497–507.

Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matica srpska.

Шипка, Данко (1990). Симетрија и асиметрија у антонимским релацијама. *Наш језик*. XXVIII. 4–5. 295–301.

Šarić, Ljiljana (2007). *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantički, tvorbeni i sintaktički opis*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Штасни, Гордана (2009). Номинација фази вредности између антонимских полова. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*. LI. 135–145.

Gordana Štasni

GRADUALNESS AND ANTONYMY IN SREBIAN

(Summary)

This paper deals with the influence of gradualness as a characteristic of the some adjectives on the antonymy. Specifically, semantic-derivational analysis shows the kind of the paradigmatic relationship between the lexemes with the meaning of gradual values of the motivated words (bigger or smaller). Some adjective derivatives with gradual values also have antonymy relation such as their motivated words, but some derivatives inside of the antonymy range have the synonymy relation.

Keywords: gradualness, antonymy, derivation, Serbian

Гордана Штасни

ГРАДУЕЛНОСТА И АНТОНИМИЈАТА ВО СРПСКИОТ ЈАЗИК

(Резиме)

Во трудот, врз основа на внимателно одбрани примери, е прикажано како градуалноста (степенестото манифестирање на особеноста) се рефлектира врз антонимијата. Поточно, со семантичко-дери-вациска анализа се стремевме да го утврдиме парадигматскиот однос што се создава меѓу лексемите со кои се именуваат намалени или зголемени вредности што се содржани во мотивираните лексеми на антонимните полови. Со анализата се покажа дека внатре во антонимиската низа одредени лексеми со кои се изразува позитивна, односно негативна особина во понизок или повисок степен, исто така воспоставуваат антонимна релација, додека пак, во други случаи оваа можност е невозможна. Можно е, исто така, да се воспостави и синонимиски однос внатре меѓу членовите на антонимната низа.

Клучни зборови: градуелност, антонимија, српски јазик

Јован Ајдуковић

КОНТАКТОЛОШКИ И КОНТАКТНИ АНТОНИМИ

Апстракт: У овом раду показали смо да су контактолошки антоними важно лингвистичко средство за идентификацију контактолексема и за ширење доминантног руског језичког утицаја у бугарском, македонском и српском језику. Под контактолошким антонимима подразумевамо антониме исте инфлуенције, док су контактни антоними – антоними различите инфлуенције.

Кључне речи: лингвистичка контактологија, руски језички утицај, контактолошки антоними, контактни антоними

1. Увод

Опште је познато да антоними могу бити крајњи опозитни бинарни корелати исте врсте између којих се могу налазити неки други појмови (мак. *бел* – /сив/ – *црн*), затим опозитни бинарни корелати који испуњавају целокупан садржај истог појма (буг. *сїраведлив* – *несїраведлив*), те опозитни бинарни корелати који се на градацијској скали супротности налазе на средини, ближе или даље од крајњих чланова у низу (рус. *вчера* – *завїтра*; *вчера* – *сеґодня*; *сеґодня* – *завїтра*) (Новиков 1982, Введенская 1995, Šarić 2007 и др.). Такође су познате и многобројне класификације антонима. Тако, на пример, с обзиром на разлику изражавања опозитности антоними се најчешће деле на комплементарне антониме који се међусобно допуњују и код којих није могућ средњи члан (буг. *вїїрешен* – *вїнишен*; мак. *внатирешен* – *надворешен*), затим контрарне антониме који се базирају на степеновању обележја, односно који допуштају постојање средњег члана (срп. *мали* – /средњи/ – *велики*, рус. *вверх* – /посередине/ – *вниз*), контрадикторне антониме који се узајамно искључују и код којих један члан корелира са негацијом тога члана (мак. *нормален* – *ненормален*, *абнормален*; рус. *Народный* – *анїинародный*), конверзивне антониме који се издвајају на основу различитих погледа учесника у комуникацији на конкретну ситуа-

цију (рус. *куйи́ть* – *йродати́ть*), векторне антониме које карактерише различита усмереност радње, својства, обележја (рус. *входи́ть* – *выходи́ть*) (Новиков 1972: 20-21; Новиков 1982: 136-147; Šarić 2007 и др.).

Бројни радови су посвећени антонимији простих, изведених, самосталних, несамосталних речи, њиховим супстанционалним и релационим обележјима, затим антонимији полисемантичких речи, те функционално-стилистичким и синтаксичким аспектима антонима, и то на материјалу једног језика или на контрастивном плану. Наравно, постоје и одређене нејасноће у разумевању антонима, као што је мешање појмова „супротност“ и „супротстављеност“ („antonomimi su riječi suprotstavljene којом значењском саставницом“, Hudeček i Mihaljević 2008: 168), при чему се овај други појам, према мишљењу неких критичара, може односити на све лексичке јединице и на било које њихово обележје (на пример, супротстављеност по полу), као и питање значаја чланова у низу између два крајња опозитна корелата (Вежбински 2003: 48-49).

У овом раду антониме посматрамо из угла лингвистичке контактологије коју, између осталог, интересује ширење и ограничавање страног језичког утицаја, и у вези с тим стратегије адаптације контактолошких јединица. У центру наше пажње су контактолошки појмови „контактолошки антоним под руским утицајем“ (КА) и „контактни антоним“ (КоА) у бугарском, македонском и српском језику. О контактолошким хомонимима писали смо у Ајдуковић 2004а, а о контактолошким и контактним синонимима у раду Ајдуковић 2010б. Ми полазимо од хипотезе да у идентификацији контактолексема, као и у процесима ширења, односно ограничавања доминантног страног језичког утицаја, значајну улогу може имати антонимија као једна од категорија лексичко-семантичког система, те диференцијација контактолошких од контактних антонима. Акцент стављамо на однос између руског антонимског пара-модела и одговарајућег антонимског пара-реплике који су ексцерпирани из контактолошког речника и других извора.

2. Дефиниција КА и КоА

Под контактолошким антонимима подразумевамо антониме исте инфлуенције (мак. *небрежен* – *внимателен*; мак. *йосйојан* – *временен*), док су контактни антоними антоними различите инфлуенције (мак. *йравда* – *кривда*; мак. *йравда* – *лаџа*). За нас је антоним реч која је у крајње опозитном семантичком односу према другој речи. Уколико се ради о речима које развијају секундарна значења, онда су антоними не само речи чија су основна значења у крајњем опозитном односу, док

сва остала појединачна значења могу, а и не морају бити у таквом односу, већ и речи „које уз одређен број заједничких сема имају и једну различиту сему“ (Hudeček i Mihaljević 2008: 168).

За разлику од етимологије која трага за етимомом или првобитним обликом и значењем речи, контактологију интересује инфлуенција. Инфлуенција је лингвистички и екстралингвистички утицај доминантног језика у контакту. Она подразумева постојање модела и реплике, може бити и нулта и тада говоримо о одсуству доминантног утицаја, као и модела. Лексема нулте инфлуенције обично се перцепира као домаћа реч. Екстралингвистичка обележја инфлуенције су постојање територијалних додира, билингвизма, чврстих и интензивних социјално-политичких и културних веза и др., док се доминантност језика даваоца утврђује на основу лингвистичких (издвајањем контактема) и екстралингвистичких фактора (утврђивањем последњег језика у ланцу утицаја).

3. КА, КоА и фазе адаптације

Диференцијација контактолошких од контактних антонима зависи од фаза кроз које пролази реплика (контактолексема) када се нађе под утицајем модела језика даваоца.

Током примарне адаптације (I) антонимски пар језика даваоца и језика примаоца образују контактолошки антонимски блок (КАБ) који представља билингвалну средину где се манифестује утицај доминантног језика у контакту. У том периоду оба члана антонимског пара теже да сачувају базичну семантичку и супстанцијалну везу са моделом, а самим тим и његов утицај, односно инфлуенцију (нпр. рус. *небрежный* – мак. *небрежен*¹ – буг. *набрежен*¹ → рус. *внимательный* – мак. *внимателен*¹ – буг. *внимателен*¹; рус. *бесконечный* – буг. *безконечен*¹ – мак. *бесконечен*¹ → рус. *конечный* – буг. *конечен*¹ – мак. *конечен*¹). У овом типу адаптације антоними-реплике представљају контактолошке антониме.

Фазу секундарне адаптације (II) везујемо за монолингвалну средину. Оба члана антонимског пара пролазе различите типове трансморфемизације и уклопљена су у лексички систем језика примаоца. У овој фази модел и реплика формирају контактолошки антонимско-синонимски блок (КАСБ) и у оквиру њега разликујемо већи број типова корелација. Указаћемо овом приликом само на неке.

1. тип корелације којим је обухваћен слободно трансморфемизиран истокоренски први члан антонимског пара који задржава инфлуенцију из примарне адаптације јер има свој

- модел и други члан пара који представља разнокоренски контактни антоним добијен према секундарним значењима (рус. *бесконечный* – срп. *бесконечан*^{II} → рус. *конечный* – срп. *завршни, њоследњи*);
2. оба члана антонимског пара су слободно трансморфемизиране истокоренске контактолошке реплике које имају одговарајуће истокоренске моделе (рус. *бесконечный* – срп. *бесконечан*^{II} → рус. *конечный* – срп. *коначан*^{II});
  3. руски модели-антоними су разнокоренске лексеме којима одговарају слободно трансморфемизиран истокоренски контактолошки антоним и разнокоренски контактни антоним (рус. *небрежный* – срп. *небрежан*^{II} → рус. *внимательный* – срп. *џажљив*);
  4. руски разнокоренски антоними адаптирају се у контактолошке антониме, где један члан антонимског пара реплике пролази нулту, а други слободну трансморфемизацију (рус. *внимательный* – срп. *внимателен*^{II} → рус. *небрежный* – срп. *небрежан*^{II});
  5. руским разнокоренским моделима одговарају слободно трансморфемизиране варијантне контактолошке реплике (рус. *внимательный* – срп. *внимателан*^{II} → рус. *небрежный* – срп. *небрежан*^{II}).

Ако у некој новој контактної ситуацији дође до промене инфлуенције модела, односно ако због тога оба члана антонимског пара реплике промене инфлуенцију из претходних фаза адаптације, онда се ради о стадијуму терцијарне адаптације (III). Терцијарна адаптација је карактеристична за полилингвалну средину, за утицај језика посредника и језика који су у различитим историјским епохама послужили као језици даваоци (цсл. *безконечный* – срп. *бесконечан*^{III} → цсл. *конечный* – срп. *коначан*^{III}). Ова фаза адаптације погодује формирању контактолошког синонимско-антонимског блока (КАСБ) и контактних антонимских парова.

3. Контактлошки антонимско-синонимски блок (КАСБ) и контактолошки синонимско-антонимски блок (КААБ)

Дакле, корелација између контактолошких и контактних антонима и њихових модела остварује се унутар КАСБ-а и КААБ-а.

Према В.А. Ивановној синонимско-антонимски блок је организација синонима и антонима у којој су синонимским и антонимским

односима истовремено обухваћени цела реч и појединачна њена значења (Иванова 1979: 62). Ј.В. Федосов под антонимско-синонимским блоком подразумева скуп антонима и синонима, чије језгро чини антонимски пар која представља два синонимска низа који су уређени јединственом градуелношћу значења (Федосов 2001: 17).

Ми под контактолошким антонимско-синонимским блоком (КАСБ) подразумевамо структурно јединство истокоренског модела и реплике, синонимског низа модела-антонима и реплике-антонима. У наредној табели је дат фрагмент КАСБ-а бугарске контактолексеме *џармония* који се састоји од руског модела, адаптиране бугарске реплике и руског, односно бугарског антонимско-синонимског низа. Руским антонимима одговарају бугарски КА и КоА.

МОДЕЛ Руски језик	РЕПЛИКА Бугарски језик	СИНОНИМСКИ НИЗ МОДЕЛА АНТОНИМА	СИНОНИМСКИ НИЗ РЕПЛИКА АНТОНИМА
<i>џармония</i>	<i>џармония</i>	дисгармония непорядок сбивчивость сумбур сумбурность хаотичность неблагозвучие беспорядок хаос разлад несогласие	дисхармония (КоА) непорядък (КА) бъркотия (КоА) конфуз (КА) обърканост (КоА) хаотичност (КА) неблагозвучие (КА) беспорядък (КА) хаос (КА) раздор (КоА) несъгласие (КА)

Контактолошки синонимско-антонимски блок (КСАБ) представља структурно јединство синонимског низа модела (См+) и одговарајућег истокоренског синонимског низа реплике (Ср+) који је у антонимском односу са опозитним синонимским низом модела (См-) и одговарајућим синонимским низом реплике (Ср-).

5. КСАБ и фазе адаптације контактолексеме *џенерален* / *џенералан*

На примеру адаптације руског придева *џенерални* у српском, македонском и бугарском језику издвојићемо фазе адаптације кроз које реплике пролазе и даћемо фрагмент КСАБ-а. Значења контактолексеме представићемо помоћу изразитих синонима који корелирају како са синонимским низом модела и реплике, тако и са њиховим опозитним синонимским низом.

Дакле, руском моделу *генеральный* одговара реплика *генерален* у бугарском и македонском језику, као и *генералан* у српском језику. Према М. Фасмеру овај руски придев има латинско порекло, дошао је преко пољског језика и од XVII века употребљава се у значењу *свеојштии* (Фасмер 1986: 401). У „Контактолошком речнику адаптације русизама у осам словенских језика“ (Ајдуковић 2004б) и „Контактолошком речнику словенских језика“ (Ајдуковић 2010), затим у академијиним речнику страних речи бугарског језика (АРЧД) и речнику српског језика САНУ (РСАНУ) ова придевска лексема има базични статус контактолексема под руским утицајем или русизма. Нема је у етимолошком речнику хрватског или српског језика П. Скока (Skok 1971-1973). С друге стране, у бугарском етимолошком речнику (БЕР) контактолексема *генерален* има двојаку инфлуенцију: руску, према последњем језику даваоцу и пољску, према језику посреднику у улози језика даваоца (“чрез рус. *генеральный* и пол. *generalny* от лат. *generalis* ‘общ’, произв. от *genus* ‘род’“, БЕР, 236). У академијиним дескриптивном речнику бугарског језика (АРБЕ), српским речницима страних речи Љ. Мићуновића (Мићуновић 1988) и И. Клајна и М. Шипке (Клајн, Шипка 2006) контактолексема *генерален* / *генералан* има статус латинизма, док у речнику српског језика М. Московљевића (Московљевић 1990) статус германизма. На основу увида у контактолошки статус испитиване лексема у лексикографским изворима можемо закључити да, у зависности од контактне ситуације, она данас може имати различиту инфлуенцију и да пролази све фазе адаптације.

Према речнику македонског језика придев *генерален* има два значења: 1. *штио е ојштиј* и 2. *штио е ѓлавен* (ТРМЈ, 2003: 337). Речник српског језика САНУ уз контактолексема *генералан* даје два значења. У оквиру првог значења посебним словним ознакама маркира три нијансе значења: 1. а. *који је заједнички за чиијаву врсију нечеѓа, за већину нечеѓа, који се може извући као заједнички, ојштиј*; б. *који обухваија све; који се може ѓрименијти у свим случајевима, свеобухваијан*, в. *у коме или чему сви учесијвују; свеојштиј*; 2. *ѓлавни; врховни* (РСАНУ 1965: 236). Овај придев употребљава се и у појединим синтагмама где развија додатна значења (нпр. *генерални конзулај*, *конзул*). Академијин речник бугарског језика уз контактолексема *генерален* такође наводи два значења. Унутар другог значења бележи једну нијансу значења: 1. *којштио се ојнася до всички часији или сијрани на неѓо; общ, ијлосијен*; 2. *којштио е нај-ѓлавен, нај-сѓщесијвен, нај-важен // обикн. сѓс сѓѓ., означаваѓо дљѓжностиј – којштио заема нај-висшија сијейен ојиј никаква дљѓжностиј /указана ојиј сѓојшвейнојштио сѓщесијвијелно/* (АРБЕ). И речник руског језика у редакцији Т.Ф. Јефремове уз контактолексема *генеральный* доноси два значења, при чему уз прво значење даје и једну

нијансу значења: 1. *главный, основной, ведущий // имеющий решающее значение в ходе войны*; 2. *всеобщий, всеохватывающий, полный* (Ефремова 2000, ел. извор). Речник руског језика у редакцији С. А. Кузьнецова бележи три значења овог придева: 1. *главный, основной, ведущий*; 2. *общий, всеобщий; коренной*; 3. *возглавляющий какую-л. отрасль, систему учреждений, организаций и т.д.* (БТС 2009, ел. извор).

И илустративни примери ексцерпирани путем македонског интернет-претраживача „Борг“ и глобалног претраживача „Google“ указују да руски модел *генеральный* и његове одговарајуће контактолексеме у испитиваним језицима у различитим контекстима развијају већи број секундарних значења него што то показују речници. Нека од тих секундарних значења данас имају другачију инфлуенцију, пре свега енглеску (a *general practice*, a *general assembly*, a *general problem*). Сва значења из нашег корпуса представићемо помоћу једног или неколико изразитих синонима.

1.а. „општи, свеопшти“: РУС. *В Лондоне начала работы первая сессия Генеральной Ассамблеи ООН. МАК. Во Генералниот собрание доаѓа до израз принципот на еднаквост на државите. СРП. Генерална скупштина УН усвојила резолуцију о Косову коју је поднела Србија уз поддршку Европске уније. БУГ. Генерална асамблеја на Федерацијата на Европскиот инженерни организации ќе се открие от 14.00 ч. в хотел Шерајон.*

1.б. „општи, свеобухватан“: РУС. *Генеральный план города Ярославля разработан генеральным проектировщиком. МАК. Генералниот урбанистички план содржи шекстиуален дел и графички приказ на планскиот решенија. СРП. Актуелни Генерални урбанистички план Ниша донет је 1995. године. БУГ. Министерскиот совет постојано ва да се изготви нов Генерален план за реконструкција на Софија и крајградскиот район.*

1.в. „општи, заједнички“: РУС. *Если будет доказано, что все 26 служителей НАП являются соучастниками в воровстве бюджетных средств, то значить у нас генеральная проблема. МАК. Ова беше генерален проблем за сите членови. СРП. Генерални проблем за све категорије јавних усанова је недостигањак проситора за адекватно обављање делатности. БУГ. Ако се докаже, че всички тези 26 служители са били съучастници в източване на бюджета, значи имаме генерален проблем.*

1.г. „општи, оквирни, приближни“: РУС. *Генеральный договор – рамочный договор, определяющий общие положения сотрудничества. МАК. На манифестацијата присушни се студентите од сите државни и приватни универзитети, а темата „Обединети во*

различностиите“ е една ошита и **генерална** тема. СРП. Овогодишња оквирна, **генерална** тема конкурса везана је уз тему броја. БУГ. **Генерален** договор - рамков договор при обци условия.

1.д. „општи, преовлађујући“: РУС. Таким образом, **генеральная** тенденция развития мирового хозяйства: это движение к созданию единого планетарного рынка капиталов, товаров и услуг. МАК. Зборувам за **генералната** тенденција на социјални реакции на одредени видови. СРП. Ипак, **генерална** тенденција је да се ситуација смирује, а управо том процесу је Еулекс многу допринео. БУГ. Все още е рано, за да се очертае никаква **генерална** тенденция, но има симптоми, коишто говорат, че годината няма да е многу лека.

1.е. „општи, детаљан, темељан“: РУС. **Генеральная** численка требует достаточно много времени, поэтому надо записаться термине. МАК. **Генерално** чисење и освештување на подземните гаражи. СРП. **Генерално** чисење после граѓевинских радова. БУГ. Сега е времето да направим **генерална** уборка на пречиславателната система, при тоа без никаков риск за штото.

1.ж. „општи, обичан, уобичајен, редован“: РУС. В сущности, обход есть **генеральная** практика имиджа руководителя. МАК. Премиерот на Република Српска одби да ја прифати вината за кризата, објаснувајќи дека постојувањето е **генерална** практика предизвикана од зголемувањето на цените на нафтаата низ целиот свет, а не само во региониот. СРП. То ти је **генерална** пракса у ЕУ. БУГ. Фактот, че тоа назначение предизвиква подобни реакции, потврдува, че то е исключение, коешто идва да потврди **генералната** практика.

2.а. „главни, водећи, први“: РУС. И когда сюда приехали, наш **генеральный** врач сказал, что нужно ещё сделать. МАК. Јосип и е назначен за **генерален** инженер на итаата дирекција. / СРП. Кирил Кравченко и даље је **генерални** директор НИС. / БУГ. Свешти за електронни меди избра вчера Вјара Анкова за нов **генерален** директор на Бугарска национална телевизия.

2.б. „главни, централни, клучни, кардинални, основни, магистрални, најважнији“: РУС. **Генеральная** тема данного номера „Источники питания и силовая электроника“. МАК. **Генерална** тема на состанокој е Стратегијата на ЕУ за развој и работни места за периодот после 2010 година. СРП. **Генерална** тема дебате била је спорт. БУГ. Екологијата и ресурсите бяха **генерална** тема.

2.в. „главни, врховни“: РУС. Вой что доложил **генеральный** командант 2-й танковой армии генерал-лейтенант Берендгардт. МАК. **Генералниот** командант на американските сили во Авганистан ирсигнал денеска во Таџикистан. СРП. **Генерални** командант снага

Уједињених нација. БУГ. *Съгласно Резолуција № 1244 е бил назначен Генерален комендант.*

2.г. „главни, одлучујући, пресудан“: РУС. *Предстоиће генералное сражение.* МАК. *Но не е далеку деној кога ќе зайочне и генерална бийка.* СРП. *Овде човеку предстоји силна борба са самим собом, такаорећи генерална бийка са зрехом.* БУГ. *Тук на човека му предстои итрудна борба със себе си, кајо че ли генерална бийка с зреха.*

2.д. „главни, последњи“: РУС. *В Москве прошла генеральная рејейиција парада Победы.* МАК. *Порјаролиие на кралскојо семејство изјавија дека во ијоок Принцој Вилијам и Кеји ќе имаат генерална проба во ијоок за својата свадба.* СРП. *Генералну пробу пред други круќ квалификација за Евројско ирвенство, омладинска селекција Србије имаће у иријателском мечу ироив Румуније.* БУГ. *Каскадорската зруја на Иван Тончев направи вчера генерална рејейиција пред иредстојачојо иурне.*

2.е. „главни, најкраћи“: РУС. *В закон ујравления обычно вводиће ирејиј сигнал, к-риј иозволяет сохранять генералный курс судна ири возмущениях, имеющих иост, составляющую.* МАК. *Лейалата ијоа беа ујатени кон глабоката вселена, во генерален иравец кон ценитарој на Сончевиој систем.* СРП. *Активирањем ирвоќ, а зитим и друќоќ сиејена, ракетата усмерава бојну злаву на генерални курс, ка месту иресреќања.* БУГ. *Финалти на рејатата е след 3400 мили ио генерален курс в Пониј а Пијре, Гваделуја.*

На основу пореќења основних и секундарних значења са значењима руског модела долазимо до закључка да се бугарска и македонска контактолексема *генерален* и српска *генералан* адаптирају нултом трансемантизацијом. У оквиру полисемантичке структуре контактолексема присутна су и два супротна значења: *генерални* као *злавни, водећи, ирви* и *генерални* као *злавни, иоследњи*.

У следећој табели дат је фрагмент КСАБ-а бугарске контактолексема *генерален* који се состоји од руског модела и његових синонима, адаптиране бугарске контактолексема под руским утицајем и њених контактолошких синонима, руског синонимског низа антонима и синонимског низа КА и КоА.

Руски модел у синтагматским изразима може бити супституисан на различите начине: уп. рус. *генералное сражение* и буг. *решијелна бийка* према *решијелно сражение* и *генерално сражение*. Детаљан КСАБ би показао везе између сваког појединачног значења модела, реплике, антонима-модела и КА или КоА.

Што се пак тиче фаза адаптације, придевска контактолексема *генерален* у бугарском и македонском језику пролази фазу примарне

или секундарне адаптације у зависности да ли се ради о билингвалној или монолингвалној средини. Модел је у оба случаја одговарајућа руска лексема, а инфлуенција је руска. Инфлуенцију у монолингвалној средини фиксирају дескриптивни и контактолошки речници на основу података добијених од историјске контактологије. У билингвалној ситуацији може доћи до промене инфлуенције ако је контактолексема под утицајем другог модела, на пример, пољског модела *generalny*. Тада кажемо да бугарска и македонска контактолексема пролазе у тој конкретној ситуацији терцијарну адаптацију и да им је инфлуенција пољска.

С друге стране, српска контактолексема *џенералан* (*џенерални*) налази се у фази секундарне адаптације, модел је руска лексема *џенерален* (*џенеральный*), па самим тим је и инфлуенција руска. Али, ако у одређеној билингвалној ситуацији као модел послужи пољска лексема *generalny*, онда кажемо да се ради о терцијарној адаптацији и да у тој конкретној говорној ситуацији српска контактолексема има пољску инфлуенцију.

СИНОНИМСКИ НИЗ МОДЕЛА Руски језик	СИНОНИМСКИ НИЗ РЕПЛИКЕ Бугарски језик	СИНОНИМСКИ НИЗ МОДЕЛА АНТОНИМА	СИНОНИМСКИ НИЗ КА и КоА
<i>џенеральный</i> важнейший	<i>џенерален</i>	частичный	частичен
ведущий	-	неполный	непълен
верховный	ведущ	отдельный	отделен
всеобщий	върховен	парциальный	парциален
гвоздевой	всеобщ	раздробительный	раздробителни
главнейший	-	фрагментарный	фрагментарен
главный	-	частный	частен
капитальный	главен	детальный	детайлен
кардинальный	капитален	специальный	специален
ключевой	кардинален	особенный	особен
коренной	-	подробный	подробен
магистральный	коренен	своеобразный	своеобразен
наиважнейший	магистрален	индивидуальный	индивидуален
общезвестный	-	специфический	специфически
общепринятый	общоизвестен	личный	личен
общеупотребительный	-	второстенный	второстепенен
обшеустановленный	общоупотребителен	дополнительный	допълнителен
общий	общоустановен	неважный	неважен
определяющий	общ	вспомогательный	вспомагателен
основательный	определящ	резервный	резервен
основной	основателен	периферийный	перифериен
основополагающий	основен	избирательный	избирателен
первенствующий	основополагащи	раздельный	разделен
первостепенный	първенствуващ	необыкновенный	необикновен
первый	първостепенен		
решающий	-		
стержневой	-		
центральный	-		
	централен		

6. КА и КоА у нашем корпусу

Антонимско-синонимски низови модела и реплике у оквиру КАСБ-а нису једнаки по својој структури будући да неки чланови уопште немају супротни корелат. Та чињеница уочљива је и у нашем корпусу контактолексема и њихових модела који смо саставили на основу „Контактолошког речника словенских језика“ (Ајдуковић 2011).

Из другог тома речника ексцерпирани смо 1123 руска модела на слова Г и Д и тај корпус смо назвали “шири корпус“. Ужи корпус смо формирали тако што смо упоредили руске моделе из нашег ширег корпуса и речи из електронског „Речника антонима руског језика“ (2011). На тај начин смо дошли до 133 руска модела из нашег ширег корпуса који у овом речнику имају одговарајуће антониме. Највећи број речи из ширег корпуса има конкретно значење које искључује антониме (нпр. *џабелла, џабион, џабионада, џаџа, џаџаринији, џаџауз, џадаишель, џазаваји, џазоџиис, дирекџор, дисџорсија, дисџриктиј*), док мањи број лексема има већи број нијанси апстрактних значења који могу изражавати опозитни однос и образовати антонимски низ (нпр. *џармонический, џармония, џибель, џиџанџијскиј, џлубокий, џраџданский, џрамоџнијниј, двиџжение, деџрадаџија, деџинџијеџраџија, деџиџвиџиџельниј, деџиџельниј, динамизм, доверие, досџаиџочностџь*). Након тога смо за сваки руски модел из овако образованог ужег корпуса тражили одговарајућу контактолексема под руским утицајем у нашим контактолошким речницима бугарског, македонског и српског језика (Ајдуковић 1997, 2004б, 2010а, 2011), као и у другим речницима, и поредећи њихова квалитативна обележја са обележјима других контактолексема долазили смо до контактолошких или контактних антонима. Највећи број руских контактолексема који имају антониме у нашем корпусу су именице (71), затим по бројности долазе придеви (47), глаголи (12) и прилози (3).

Према ужем корпусу руских модела направили смо паралелни бугарски, македонски и српски корпус који се састоји од 81 бугарске, 43 македонске и 26 српских контактолексема под руским утицајем и њихових одговарајућих контактолошких и контактних антонима које смо ексцерпирани из испитиваних контактолошких речника. У бугарском корпусу преовлађују именице (45), затим придеви (32), па глаголи (4). У македонском корпусу подједнак број је именица (19) и придева (19), забележена су 4 глагола и 1 прилог. У српском корпусу посведочили смо 14 именица, 10 придева и 2 глагола. Ево неколико примера КА и КоА за сваки језик посебно. Поред сваког антонима налази се и ознака за фазу адаптације.

Бугарски језик:

бармония – дисхармония^{III} (КоА), неблагозвучие^I (КА) // безпорядък^{II} (КА), непорядък^{II} (КА), хаос^{III} (КА), хаотичност^{II} (КА) // несъгласие^{II} (КА)

бигани – карлик^{I/III} (КА), пигмей^{I/III} (КА)

блубок – плитък (КоА) // кратък (КоА), // близък (КоА) // слаб^I (КоА) // малък (КоА) // повърхностен^{II} (КА) // несериозен^{II/III} (КА) // незначителен^I (КА), несъществен^{II} (КоА)

бней – отпор^I (КоА) // свобода^{I/III} (КА) // освобождение^I (КА)

босйодсйво – подчинение^I (КА)

брамошен – неграмотен^I (КА), безграмотен^{II} (КА) // необразован^I (КА)

бромко – тихо^{I/III} (КоА)

далновиден – недалновиден^{II} (КА)

движа – тормоза^{II} (КА)

дебрадация – развитие^I (КА), сдвиг^I (КА), прогрес^{II/III} (КА) // повишаване^{II} (КоА), повишене^I (КА)

дезинйебрация – интеграция^{I/III} (КА) // единство^I (КА)

дейсйвийелносй – небитие^{II} (КА) // лъжа (КоА), дезинформация^{I/III} (КА), измама (КоА), фалш^{I/III} (КоА)

демилийаризация – вооружение^I (КА)

дешифровам – зашифровам^{II/III} (КА), закодиравам^{II/III} (КоА)

деяйелен – недеятелен^I (КА), пасивен^{II/III} (КА), вял^I (КА), инертен^{I/III} (КА)

диэюнкция – конюнкция^{II/III} (КА)

динамически – статически^{II/III} (КА), недвижим^I (КА), неподвижен^I (КА)

доказвам – опровергавам^{II} (КА)

дружески – вражески^{II} (КА), враждебен^I (КА), неприятелски^{II} (КА)

Македонски језик:

бенијалносй – бездарност^{II} (КА), ненадареност^{III} (КоА), неталентираност^{III} (КоА)

бибелен – спасителен^{I/III} (КА), спасоносен^{III} (КоА), животен^{III} (КоА) // полезен^I (КА), корисен^{III} (КоА)

биганиски – мал^{III} (КоА) // незначителен^I (КА), ништожен^{II} (КА), неважен^I (КА), несуществен^{II} (КА), маргинален^{III} (КоА), неизразит^{III} (КоА), безличен^I (КоА)

зласнос̄и – затвореност^{III} (КоА), секретност^{II} (КА), таинственост^{II} (КА), тајност^{II} (КоА)

зордее – срами^{III} (КоА) // бесчести^{III} (КоА), осрамотува (КоА), сквернави^{III} (КоА)

зрaмошeн – неграмотен^I (КА), неписмен^{III} (КоА) // непросветен^{III} (КоА), необразован^I (КА), неквалифициран^{III} (КоА)

зрoмoк – тих^{III} (КоА), бесшумен^I (КА), тивок (КоА), нечуен^{III} (КоА) // спокоен^I (КА), мирен (КоА)

дeјcтвiiвiiлнocт̄и – недејствителност^{II} (КА), нереалност^{II} (КА) // фиктивност^{II} (КоА), неистинитост^{II} (КА), мечта^I (КА)

дeјcтвiiвyвa – бездејствува^{II} (КА) // мирува (КоА), стои (КоА)

дикшiiшyрa – безвластие^I (КА) // анархија^{III} (КоА), хаос^{III} (КоА)

довoлeн – недоволен^I (КА), недостатен^{II} (КоА) // непотполн^{III} (КоА) // незадоволен^{III} (КоА)

дoйoлнiiшeлeн – главен^{I/III} (КоА), основен^{II} (КоА), најважен^{II} (КоА), централен^{III} (КА)

дocтoиncт̄ивo – недостаток^{I/III} (КА) // дефект^{III} (КоА), мана^{III} (КоА), несовершенство^{II/III} (КА), несовершенство^{II/III} (КА)

дpyжбa – непријателство^{III} (КоА), антагонизам^{III} (КоА), недружелубие^{II} (КА), недружелубивост^{II} (КоА), раздор^{III} (КоА), караница^{III} (КоА), злонамерност^{III} (КоА), злоба^{III} (КоА)

Српски језик:

зласнос̄и – затвореност (КоА) // тајност^{II} (КА)

злyиocт̄и – мудрост^{III} (КоА) // разумност^{II} (КА), разборитост (КоА)

зopдocт̄и – стид^{II} (КА), срам^{III} (КоА), срамота^{III} (КоА) // брука (КоА) // збуњеност (КоА), сметеност (КоА)

зopг – стидљив^{II} (КА), срамежљив (КоА) // понизан (КоА), кротак (КоА), покоран^{I/III} (КА), скрушен (КоА) // безначајан (КоА), незнатан^{II} (КА), небитан (КоА) // слаб^{III} (КоА), нејак (КоА), беспомоћан^{II} (КА)

зocтoдин – слуга^{I/III} (КА), сељак (КоА), кмет (КоА)

зocтoдcт̄ивoвaт̄и – подчињавати^{II} (КА), повиновати се^{III} (КоА), подређивати (КоА), покоравати^{III} (КоА)

зрoмoзлacан – тих^{III} (КоА), нечујан (КоА), безвучен^{III} (КА), безгласан^{III} (КоА), пригушен (КоА), бешуман^{II} (КА), полугласан (КоА) // миран (КоА), спокојан^{II} (КА) // спор (КоА), лаган (КоА) // прећутан (КоА)

дpзнoвeн – пажљив (КоА), обзиран (КоА), брижљив (КоА), деликатан^{III} (КоА) // обазрив (КоА), опрезан (КоА), промишљен (КоА)

// малодушан (КоА), бојажљив (КоА), плашљив (КоА), неодлучан (КоА),

довољан – незадовољан (КоА) // *недовољан*^{II} (КА), *слаб*^I (КоА) // непотпун (КоА) // *незадовољавајући* (КоА), *непрелазан* (КоА)

досџижење – неуспех^I (КоА), *пропаст*^{III} (КоА), *пораз* (КоА), *дурак* – мудрац^{III} (КоА) // *паметњаковић* (КоА)

У бугарском корпусу, затим у македонском, а најмање у српском посведочен је један број контактодеривата који потврђују руску инфлуенцију. Контактолошки антоними најчешће се образују негацијом помоћу префикса *не-* (буг. *неграмошн*, мак. *недоволен*, срп. *недовољан*) и *без-* (мак. *бездејсџивува*), префиксално-суфиксалном творбом (буг. *безграмошн*, мак. *бесшумен*), суфиксима *-ие* (буг. *неблагозвучие*, мак. *недружелубие*), *-осџи* (буг. *хаосџичносџи*, мак. *бездарност*), *-шџелен* (буџ. *незначџишџелен*), *-ение* (буџ. *џодчинение*), *-овам* (буџ. *зашифровам*), *-ски* (буџ. *вражески*), *-сџиво* (мак. *несовршенсџиво*).

7. Закључак

Као прво, у овом раду показали смо да су контактолошки антоними важно лингвистичко средство задржавања доминантног страног језичког утицаја у лексичком систему језика примаоца и идентификације контактолексема. Као друго, уколико се жели проширити одређени страни утицај у функционално-стилистичке сврхе, онда се то може постићи диференцијацијом контактолошких од контактних антонима и већом употребом ових првих.

Наш корпус је показао да су синонимски низови модела и реплике и контактолошки и контактни антонимски парови међусобно повезани полисемијом. Они образују контактолошки антонимско-синонимски блок (КАСБ) и контактолошки синонимско-антонимски блок (КСАБ) на основу заједничких и диференцијалних семантичких обележја модела и реплике.

КАСБ и КСАБ обезбеђују услове за успостављање међујезичких, у нашем случају инословенских контаката, а самим тим и високу парадигматичност синонимског низа То значи да је могуће ширење једне појаве модела на реплику у случају да барем једна од лексема у антонимском пару има свој модел и да инфлуенцију формира на супстанцијалном, семантичком и асоцијативном нивоу.

Литература:

(Ајдуковић 2007) Ј. Ајдуковић, Русизми у српскохрватским речницима. Принципи адаптације. Речник. Фото Футура, Београд, 1997.

(Ајдуковић 2004а) Ј. Ајдуковић, Увод у лексичку контактологију. Теорија адаптације русизама. Фото Футура, Београд, 2004.

(Ајдуковић 2010б) Ј. Ајдуковић, „Контактолошки синоними под руским утицајем у македонском контактолошком речнику“. XXXVI научна конференција – лингвистика. Зборник со реферати. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, 2010: 43-56.

(Вежбински 2003) Ј. Вежбински, „Теоретические проблемы антонимии (взгляд с рубежа веков)“, *Respectus Philologicus* 4, Kaunas 2003, с. 48-58.

(Иванова 1979) В. А. Иванова, Синонимо-антонимические блоки. Вопросы грамматики и лексикологии русского языка. Кишинев, 1979.

(Новиков 1972) Л.А. Новиков, Лексикология русского языка, ее основные понятия и категории. Русский язык в национальной школе. Москва, 1972, 6: 11-24.

(Новиков 1982) Л.А. Новиков Семантика русского языка. М., 1982.

(Федосов 2001) Ј.В. Федосов, Принципы построения идеографического антонимо-синонимического словаря русского языка. Волгоград: Перемена, 2001.

(Hudeček, Mihaljević 2008) L. Hudeček, M. Mihaljević, „Veznička sinonimija i antonimija u hrvatskoj leksikografiji“. *Raspr. Inst. hrvat. jez. jezikosl.*, knj. 34 (2008.), str. 167–199.

(Šarić 2007) Lj. Šarić, *Antonimija u hrvatskome jeziku: Semantički, tvorbeni i sintaktički opis*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.

Лексикографски извори:

(Ајдуковић 2004б) Ј. Ајдуковић, Контактолошки речник адаптације русизама у осам словенских језика. Фото Футура, Београд, 2004.

(Ајдуковић 2010а) Ј. Ајдуковић, Контактолошки речник словенских језика. Том 1: Речник адаптације бугарских контактолексема под руским утицајем. А-В. Фото Футура, Београд, 2010.

(Ајдуковић 2011) Ј. Ајдуковић, Контактолошки речник словенских језика. Том 2: Речник адаптације бугарских контактолексема под

руским утицајем. Г-Е. Фото Футура, Београд, 2011. (у припреми за штампу)

(АРБЕ) Речник на български език. Българска академия на науките, Институт за български език, Т.1-12, София, 1977-2004.

(АРЧД) Речник на чуждите думи. Българска академия на науките. Институт за български език, София 1982.

(БЕР) Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев, Български етимологичен речник. Том I-VI, Издателство на Българската академия на науките, София 1971-2002.

(БТС) Большой толковый словарь русского языка, под ред. С.А.Кузнецова. РАН, Санкт-Петербург, „Норит“, 1998. (авторская редакция 2009 года на сайте Грамота.ру)

(Введенская 1995) Л. А. Введенская, Словарь антонимов русского языка. Ростов-на-Дону, 1995.

(Јефремова 2000) Т. Ф. Ефремова, Современный толковый словарь русского языка. 2000, ел. извор на сајту „Академик“.

(Клајн, Шипка 2006) И. Клајн, М. Шипка, Велики речник страних речи и израза. Прометеј, Нови Сад.

(Мићуновић 1988) Љ. Мићуновић, Савремени лексикон страних речи. КЗНС, Универзитетска ријеч, 1988.

(Московљевић 1990) М. Московљевић, Речник савременог српскохрватског књижевног језика с језичким саветником. КИЗ Аполон, 1990.

(РСАНУ) Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Том 3, Београд, 1965.

(СА2011) Словарь антонимов 2011. Словари и енциклопедии на „Академик“, <http://dic.academik.ru>

(СРС1999) Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений. Под ред. Н. Абрамова. Москва: Русские словари, 1999.

(ТРМЈ) Толковен речник на македонскиот јазик. Том I, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2003.

(Фасмер 1986) М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О.Н. Трубачева, Т. I, Москва, 1986.

(Skok 1971-1973) P. Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971-1973.

Jovan Ajdukovich (Belgrade)

ABOUT A CONTACTOLOGICAL AND CONTACT ANTONYMS

(Summary)

In this paper we have shown that a contactological antonyms is an important lexical tool for the identification of lexical-contactemes and the implementation of a dominant Russian language influence on Bulgarian, Macedonian and Serbian languages. A contactological antonyms are the words that have the opposite meanings and the same contactological influence (for example, Bulgarian and Macedonian *небрежен – внимателен*). A contact antonyms are the words that have the opposite meanings, but the different contactological influence (for example, Bulgarian, Macedonian and Serbian *йрaвдa – кривдa*).

Key words: Linguistic Contactology, Russian Language Influence, Contactological Antonyms, Contact Antonyms

Јован Ајдуковиќ

КОНТАКТОЛОШКИ И КОНТАКТНИ АНТОНИМИ

(Резиме)

Во овој труд покажавме дека контактолошките антоними се значајно лингвистичко средство за идентификација на контактолексемите, како и за ширење на доминантното руско јазично влијание во македонскиот, бугарскиот и српскиот јазик. Под контактолошки антоними ги подразбираме антонимите со иста инфлуенција, додека пак, под контактни антоними ги подразбираме антонимите со различна инфлуенција.

Клучни зборови: лингвистичка контактологија, руско јазично влијание, контактолошки антоними, контактни антоними.

Силвана Симоска

МОРФОЛОШКИ НАСПРЕМА ЛЕКСИЧКИ АНТОНИМИ КАЈ ПРИДАВКИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Семантичката релација антонимија кај придавките во рамките на лексиконот на македонскиот јазик се реализира на морфолошко и на лексичко рамниште. Врз основа на дихотомијата на релативни и на апсолутни придавки се разликуваат два вида антонимија: контрарна и комплементарна. Преку извадоци од современата македонска литература и од ризницата на богатото народно наследство од македонската фразеологија наведени се примери за морфолошки и за лексички антоними, како кај контрарната така и кај комплементарната антонимија. Потенцијалната полисемија кај придавките се моносемира со помош на појдовни и на целни антоними. Паралелното постоење истокоренски т.е. морфолошки (*неубав*) и на разнокоренски, т.е. лексички антоними (*ѝрг*) на еден ист појдовен концепт-придавка (*убав*) се смета за универзално, а следствено и во македонскиот лексикон, за семантички дивергентна појава, која може во одредени ситуацијски контексти да се неутрализира преку употреба на формално „послабиот“, односно морфолошкиот („помалку е повеќе“) наспрема лексичкиот антоним. Прагматско-ситуациските импликации во одредени дискурзивни контексти се, со оглед на актуелното ниво на истражувањата во македонистиката, релативно периферно опфатени, но нудат платформа за понатамошни задлабочувања во проблематиката сврзана со прагматиката и со семантиката на придавките.

Клучни зборови: семантичка релација, контрарна и комплементарна антонимија, релативни и апсолутни придавки, морфолошки и лексички антоними, појдовен и целен антоним, семантичко и прагматско значење.

1. Вовед

Лексичките единици во менталниот лексикон не се сосема арбитрано и независно поставени, туку подлежат на одредени организациски принципи, кои ни овозможуваат полесна идентификација и подредување на лексемите во парадигми, како и асоцијација со други лексеми. Така, одредени лексеми покажуваат поголема блискост со

други лексеми во однос на одреден признак¹, на пр. придавката со којашто се означува бојата *црн* е во потесна релација со лексемата *бел*, отколку со боите *зелен*, *син* или *црвен*, иако сите наведени лексеми ѝ припаѓаат на иста парадигма и го конституираат лексичко-семантичкото поле на „бои“. Лексемите *црн* и *бел* асоцираат семантичка релација на антонимија.

Антонимијата, покрај низа други семантички релации, како што се синонимијата, хомонимијата, хиперонимијата, хипонимијата, паронимијата и др. е семантичка релација со којашто начелно се изразува спротивно значење, односно се асоцираат парови на логички спротивставени поими. Лексичката антонимијата ја развива својата вистинска семантичка димензија кај полнозначните зборови, во чија парадигма првостепено спаѓаат именките со коишто се означуваат суштествени, предметни, појавни и поимни ентитети за веднаш по нив, второто место да го заземат придавките како протитип на лексички единици коишто означуваат признаци, својства, карактеристики што им се додаваат (адјектираат) на одредени ентитети. Оваа карактеристика на придавките е особено важна во контекстот на описот на придавските антоними за коишто ќе стане подетално збор во овој прилог. Постојат повеќе видови антонимија, коишто се обусловени од различните поткласи придавки.

При поделбата на придавките во македонскиот јазик се поаѓа од првостепената дихотомија на квалитативни (описни/качествени² – димензии: *голем* – *мал*; вкус: *луѓи* – *блаѓ*; боја: *црн* – *бел*; физички и хемиски својства: *мек* – *тврѓ*; својства на личноста: *љубезен* – *дрзок* итн.) и релациски придавки (односни – материјални: *дрвен*, *сѝаклен*; присвојни: *градски*, *селски* итн.)³, а пак бројните (*ѝрв*, *вѝор*, *ѝреѝ*, *мноѓу*) и заменските придавки (*мој*, *ѝвој*, *неѓов*) конституираат посебни помали поткласи придавки. Семантичката класификација на двете, односно четирите главни класи придавки може повторно да подлежи на

¹ Етимолошка стратификација: домашниот лексички фонд наспрема туѓиот; дијахрониска стратификација: стариот наспрема современиот лексички фонд; ареална стратификација: регионалниот наспрема супрарегионалниот, односно стандардниот лексички фонд; социјална стратификација: јазикот на општествено-социјални групации (социолекти): младина, возрастни, професионалци, спортисти, занаетчии, криминалци итн.; стилистичка стратификација: поетски/висок/стандарден наспрема разговорен/жаргонски/вулгарен стил итн.

² Термините *качествени* и *квалитативни* се според Бл. Конески (1982, 299).

³ **Релациските** (односните) придавки се по својата природа секундарни лексички структури, т.е. зборообразувања, изведенки: *училишѝе* – *училишѝен*, *град* – *градски*, *безбедносѝ* – *безбедносен*, *ѝроценѝ* – *ѝроценѝуален* итн. По правило, не се степенуваат (дрвена маса, *подрвена маса), но има случаи каде што постои можност со помош на степенуваната форма да се имплицира дополнителна експресивна нота, сп. *селска куќа* vs. *Поселска куќа не сум видела!*

дополнителна супкласификација.⁴ Во германската стручна литература превладува поделба на три вида придавки: квалитативни (качествени/описни), релативни (односни) и квантитативни (количествени/бројни), како и на релативни и апсолутни придавки (сп. DUDEN 1998, Eisenberg 2004). Поделбата на релативни и на апсолутни придавки е полезна за видовите антонимија кај придавките.

Се разликуваат следниве **видови антонимија** кај придавките⁵:

1. **Контрарна антонимија**
2. **Комплементарна антонимија**

Антонимијата се реализира на два основни морфолошко-зборообразувачки начини и оттаму се разликуваат:

- а) лексички антоними** – Кај лексичката антонимија⁶ спротивното значење се конституира со различен зборовен (лексички) корен (*убав – зрѓ, низок – висок, мал – золем, јавен – ишаен* итн.).

Лексичката антонимија е често експлоатирано средство во убавата литература од прозна, од лирска и од драмска провениенција. Како маркантно стилско обележје на книжевната реч, лексичката антонимија и ден-денес се активира во современата македонска литература придонесувајќи кон своевидно заокружување на парадигматска целина, се споменуваат експлицитно крајните полови (антоними), а имплицитно се мисли на целата парадигма својства (в. долу Андоновски 2002, 13; *јавни – ишајни дела = сиие дела*), односно урамнотежување и релативизација на крајните екстремни својства со посочување на трет епитет, што се наоѓа помеѓу посочените полови (в. долу Џамбазов 2011, 381; *ишојло – ладно – доумерено*), како и посочување на или/или-ситуација во којашто ќе натежне или едниот или другиот краен пол – немање трета опција помеѓу (в. долу Џамбазов 2011, 355; *зоре – долу, лево – десно, напред – назад*).

Од севидливото око Господово не можат да се сокријат не само **јавните**, туку и **тајните** дела наши, така подеднакво и мислите наши. (Андоновски 2002, 13)

⁴ Супкласификацијата на придавките е мошне хетерогена во меѓународната литература (Troost 2006).

⁵ Поинаква класификација наоѓаме кај Вџов: контрарна и комплементарна антонимија наспрема контрадикција, односно контрадикти (Вџов 1998, 116).

⁶ Во Меѓународниот прирачник по лексикологија (Lexikologie/Lexicology 2005) се говори за *примарни антоними*; а пак Вџов ги нарекува *разнокоренски антоними* (сп. Вџов 1998, 113).

„Повекејто од нив многу **иприсвојно** го одбиваа **неиприсвојниот** **ипредлоз** и **факаа мазла**“. (Цамбазов 2011, 340)

Во македонскиот јазик антонимно значење се изразува со помош на следниве префикси:

Префикси од македонско/словенско потекло:

1) Најфреквентен е префиксот: **не-**: *одлучен – неодлучен, чесен – нечесен, добар – недобар, арен – неарен, здрав – нездрав, соодветен – несоодветен, примерен – непримерен, наметлив – ненаметлив*

1) **без-/бес-**: *одговорен – безодговорен* (синоним: неодговорен), *зрешен – беззрешен, заштитен – беззаштитен, надежен – безнадежен, обѕирен – безобѕирен; чувствителен – бесчувствителен, примерен – беспримерен, срамен – бесрамен, синоен – бесиноен, краен – бескраен* и др.

Морфолошките антоними самостојно функционираат во текстовите без да се експлицира појдовната придавка во контекстот.

Оние со кои сега се среќава се сите млади луѓе, некои скоро дечишта, гимназисти, **безгрижни** и **ненаметливи**, иронични спрема него дека не може да ја совлада слабоста да се прави важен... (Конески 1966, 31)

Имаше во тој нејзин гест, во таа **забрана** да читам љубовни **исни**, нејзе посветени [sic!] (...), имаше велама, нешто **нечовечко**, нешто **иполицко**, оти не можеш никому, со никакви, освен со средства на моќ да му забраниш да ти дава! (Андоновски 2002, 218)

Префикси од туѓо потекло:

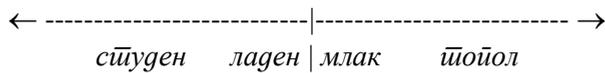
2) **а-/аб-/ан-**: *иполицен – аиполицен, морален – аморален, нормален – абнормален; алфабетски (азбучен) – аналфабетски.*

3) **ин-/им-/ил-/**: *исолвенен – инсолвенен* (неспособен да плати), *искутабилен – инискутабилен* (сигурен, несомнен), *идиректен – инидиректен, валиден – инвалиден* (оштетен, со недостаток, мана; правно: *неважечки*), *идиферентен – индиферентен, инертен* (неподвижен, немоќен, умртвен, зачмаен, мрзлив, тап); *ипоиненен – имипоиненен, иосибилен – имипосибилен, мобилен – имобилен* (неподвижен, здрвен), *морален – иморален* (неморален, нечесен, разулавен), *иматеријален – иматеријален; легален – илегален, ликвиден – иликвиден* (неликвиден, што не може да плаќа) и др. (сп. Белчев 2002)

Антонимско-негациските префикси од туѓо потекло се активираат, пред сè, во формално-писмената комуникација, односно во публицистичкиот функционален стил, а особено во новинарскиот и во монографско-публицистичкиот потстил, како и во научната литература.

1. Контрарна антонимија кај релативните придавки

Антонимијата се реализира во парови од лексеми, коишто се во значенска опозиција. Карактеристично за паровите придавки во релација на контрарна антонимија е што се означуваат спротивставени со нив поларизирани својства со можност за нивно скалирање. Половите (крајните точки) на скалата кај контрарната антонимија претставуваат всушност негативен и позитивен пол. Така барем според Лајонс (Lyons) интуитивно говорителите го восприемаат значењето на овој вид парови антоними, на пр. екстремните полови *стјуген* – *џојол* се ублажуваат со лексикализациите *млак* и *лаген* коишто се лоцираат помеѓу двата пола. На скалата на својства што означуваат температура одлево надесно би го имале следниов редослед:

Десниот краен пол, т.е. плус-полот означен на скалата со лексемата *џојол* дозволува во македонскиот, а и во низа други јазици, уште повисок степен што е лексички реализиран во зависност од својата колокација како *жежжок* (жешко време), *врел* (врела вода) (герм. *heiß*, англ. *hot*).

Условот за скалирање на својството го исполнуваат релативните придавки коишто изразуваат релативни, а не апсолутни вредности. Степенот на застапеноста на својството кај нив не е апсолутно определен, ами подлежи на споредбен сооднос со својот антоним, т.е. со значењето од спротивната страна на скалата. Оттаму, релативните придавки – од морфолошки аспект – се степенуваат и разликуваат споредбени степени (мал – позитив (основен степен), помал, најмал). Но, што е во суштина *мало* или *големо*, *високо* или *ниско*, *скајо* или *евџино* не е апсолутно регулирано, туку зависи од објектите, ентитетите со коишто ги вкрстуваме овие својства (сп. Eisenberg 2004, 240). Актуелното значење, т.е. димензијата на параметричниот предикат (предикат што може да се мери според определен параметар; Тополињска 2008, 97)), односно на придавката *мал/мала/мало* се определува контекстуално. Ова „мерење често можеме да го вршиме само преку споредба“ на особините на ентитетите според нашата субјективна норма (Тополињска 2008, 97). Во рамките на номиналните фрази *мала колиба* и *мала куќа* значењето на придавката се определува во сооднос

со други *колиби* и *куќи* со прототипска (идеално замислена просечна) димензија – што, секако, тешко може објективно да се определи. Во секој случај просечната вредност на *мал* во *мала колиба* е помала отколку во *мала куќа*. *Малайџа куќа* е во секој случај и поголема од најголемата колиба.⁹ Но истата *колиба*, односно *куќа* може да биде и *голема*, ако нема околу неа поголеми *колиби/куќи* или други големи изградени објекти (на пр. високи зданија, облакодери). При припишувањето определено својство на одреден контрарен ентитет се ориентираме од просечната вредност, којашто се наоѓа во средината од крајните спротивни полови, т.е. минус и плус-полот од скалата. Во случајот на контрарните антоними *мал* и *голем* коишто ги претставуваат крајните полови, т.е. минус и плус на скалата, тоа значи дека на сè што идентификуваме како *йомало* од просечната вредност го припишуваме својството *мал*, а сè што ја надминува големината на просечната вредност го означуваме како *големо*.

Паровите антоними кај квалитативните придавки се претставени преку различни коренски морфеме во антонимиски сооднос. Врз основа на Игор Трост (Trost 2006, 37) разликуваме појдовен антоним со одреден примарен конгломерат својства на којшто му се сопоставува целен антоним со секундарен, односно спротивставен конгломерат својства. Поради потенцијалната полисемија (повеќезначност) на лексемите, еден ист целен антоним може да биде појдовен антоним на различни појдовни концепти-придавки, а и обратно. Пример за полисемија претставува придавката *сѿар*. РМЈ разликува вкупно дванаесет семени кои според својата смисловна поврзаност можат да се компримираат на вкупно три семени. На целниот антоним *сѿар* му се сопоставуваат повеќе појдовни антоними.

појдовен антоним		повеќезначност кај целен антоним
придавка /својство		<i>сѿар</i>
млад (човек)	← ----- ----- →	1. ‘кој проживеал многу години, кој достигнал старост, <i>орр</i> . млад’ <i>сѿар човек</i>
нов (автомобил)	← ----- ----- →	2. ‘кој се јавил или суштествува одамна, одамнешен, кој е пред некого или нешто, кој е од порано,

⁹ Сп. исто така пример посочен од Моч (Motsch 2004, 166): *големо куче* е мало во споредба и со *најмалиот слон*.

		поранешен, <i>орр.</i> нов' <i>сѣпар авѣомобил</i>
модерен (костум)	← ----- ----- →	3. 'износен, ветов, демоде' <i>сѣпар косѣум</i>
свеж/пресен/тазе/топол (леб)	← ----- ----- →	4. 'бајат' <i>сѣпар леб</i>

А може и обратно, еден појдовен придавски концепт може врз основа на својата повеќезначаност да има повеќе придавки-антоними. РМЈ разликува вкупно пет семема кај придавката *лесен*, од кои петтата семема 'пргав' (тој има лесна рака) не е јасно разграничена од б. 'фиг.' (фигуративно) каде што не се даваат македонски примери, туку само српски преводни еквиваленти на 'лесен' како што се *лакоуман*, *лакомислен* итн. За разлика, Вѣтов (1998, 116) во бугарскиот јазик посочува дури до седумнаесет целни антоними во случајот на придавката, односно на концептот ЛЕСЕН во зависност од тоа во кој контекст ќе се употреби тој. Сметаме дека петте посочени семема во РМЈ не ја отсликуваат соодветно семантиката на придавката ЛЕСЕН, така што ја дополнуваме табелата со дополнителна семема со значењето 'површински' (в. долу).

повеќезначаност кај појдовен антоним		целен антоним
<i>лесен</i>		придавка / својство
1. 'по тежина' <i>лесен ѣовар</i>	← ----- ----- →	тежок (товар)
2. 'по напор' <i>лесна работѣа</i>	← ----- ----- →	напорна (работа)
3. 'по нагиб' <i>лесен наклон</i>	← ----- ----- →	стрмен (наклон, брег, пат, скали)
4. 'што не е тежок за разбирање' <i>лесно четѣиво</i> <i>лесна музика</i> ¹⁰	← ----- ----- → ← ----- ----- →	сложено/тешко (четиво) сериозна музика
5. 'несериозен,		

¹⁰ Под *лесна музика* се подразбираат шлагери, новокомпонирана фолк и поп музика. Сп. во врска со антонимијата лесна vs. интелектуална музика кај Андоновски „Со Земанек не зближи и музиката; и двајцата сакавме цез, а и по тоа се izdelувавме од другите, кои слушаа лесни новокомпонирани шлагери, фолк и поп. Ние бевме „интелектуалци“ за нив, оти несомнено е (јас тоа и денес го мислам) дека во рок, и особено во цез-музиката доминира интелектуалниот пристап кон светот.“ (Андоновски 2002, 204).

‘лекоумен’ <i>лесен живој/јрисџај</i>	← ----- ----- →	сериозен (живот/пристап)
6. ‘слаб, мал, двај забележлив’ <i>лесна болка</i>	← ----- ----- →	силна (болка)
7. ‘површински’ <i>лесен сон</i>	← ----- ----- →	длабок (сон)
8. ‘фигуративно’ <i>лесна рака</i>	← ----- ----- →	тешка рака

Контрарната лексичка антонимија се користи често како стилско средство во белетристиката. Ке посочиме неколку примери од македонската современа литература, како и од радиото:

Светлина што е убава, а убава е затоа што е убава во исто време во сите свои делови, затоа што е убава секогаш во исти односи и на ист начин, затоа што ниту настанува ниту исчезнува, ниту се зголемува ниту се смалува; затоа што не е во еден дел **убава** а во друг **грда**, ниту пак во едно време **убава** а во друго **грда**, ниту пак по однос на една ствар е **грда** а по однос на друга **убава**, ниту пак на едно место е **убава** а на друго **грда**, ниту пак за еден е **убава** а за други **грда**, туку сама по себе е убава сега, секогаш и во вечни векови, секогаш сама на себе подобна по форма, светлина што во себе го носи изворот на убавината: светлина, музика и боја. (Андоновски 2002, 17)

Во моето **мало** срце се насобра толку **голема** тага со лутина... (радиодрама, Македонско радио 11.7.2011)

Бев петокласник, „питомец“ во еден државен интернат. Носев уште **куски** панталони, донесени од дома, иако ми следуваше интернатска униформа. Да зборуваме право, за **долги** не бев ни дораснат: останав **малечок**, не по годините, **кусо петле**, и тоа претставуваше за мене извор на тешки душевни страдања (...). (Конески 1966, 47).

Духот е **силен**, но телото наше е **слабо**, ни се порачува во Евангелието по Матеја, нели? (Николова 1983)

Во рамките на контрарните антоними направени се интересни испитувања врз афазичари, лица со афазичен синдром, односно со проблеми со меморијата по разноразни хируршки интервенции. Во 1983 година Гајноти, Мичели Силвери и Вила (Gainotti, Miceli, Silveri und Villa, цитирани според Krause 2002, 61) ја тестираше продукцијата

на лексички и морфолошки антоними кај афазични лица. Се покажало дека амнестичките афазичари немаат проблеми, односно дека се во состојба да формираат морфолошки антоними како и здравите лица, додека лексичките антоними им претставувале проблем. Оваа дисоцијација покажува дека амнестичките афазичари имаат проблем со отповикување на лексеми од лексиконот, а од друга страна, дека се способни да применуваат морфолошки правила. Морфолошките антоними се, пак, по својата структура подолги од лексичките антоними (*неубав* vs. *џрг*) и од тие причини на други групи афазичари (кај оние што боледуваат од т.н. Брока и Вернике афазичари) им претставуваат поголема тешкотија од лексичките антоними. Покомплесниот морфолошки состав, односно морфолошките антоними всушност не содржат покомпримирана семантика (*неубав*) од односните примарни лексички опоненти (*џрг*). *Неубав* е семантички побледа лексичка единица отколку *џрг*, но е покомплесна во однос на морфолошкиот состав. Оттаму лексичките антоними можат да се сведат под мотото „помалку е повеќе“ (*less is more* (англ.), *weniger ist mehr* (герм.)), т. е. оној форматив што се одликува со помалку морфологија е всушност покомплесен (повеќе) по својата семантика (*убав – неубав – џрг*, *среќен – несреќен – џажен* итн). Од испитувања со лицата со афазичен синдром може да се заклучи дека на одреден тип афазичари им е полесно да формираат морфолошки антоними, односно да применуваат морфолошки правила за продукцијата на антоними, додека на друг тип афазичари продукцијата на лексички антоними им била полесна, затоа што ги црпеле соодветните антоними како готови производи (*ready-made*) од лексиконот без примена на морфолошки, односно зборообразувачки правила.

2. Комплементарна антонимија кај апсолутните придавки

Комплементарните антоними (повремено изедначувани со контрадикцијата, односно со контрадикторната антонимија) се тесно поврзани со класата на апсолутните придавки. Апсолутните придавки врз основа на својата семантичка природа не можат ни морфолошки ни лексички да се степенуваат (сп. Motsch 2004: 167) бидејќи означуваат биполарни екстремни вредности, кои не дозволуваат скалирање на својството. Видот на антонимите кај апсолутните придавки се разликува исто како и кај тие што се разликуваат од своите опонентни структури, т.е. од релативните придавки. Предуслов за формирање лексички антоними кај апсолутните придавки е да се во состојба да опишуваат парови на комплементарни односи.

Комплементарните антонимски (апсолутни) придавки се во или-или-релација¹¹; тука спаѓаат пред сè:

- девербативните придавки (глаголска придавка): *женеӣ* или *неженеӣ*, **ѝоженеӣ*, **најженеӣ*, **ѝовеке женеӣ*, **ѝомалку женеӣ*,¹²
разведен или *неразведен*, *крсӣен* или *некрсӣен* (**ѝокрсӣен*, **ѝовеке крсӣен*, **ѝомалку крсӣен*), *зайишан* – *незайишан*, *овласӣен* – *неовласӣен*, *назначен* – *неназначен* и др.
- *машко* – *женско*, *жив* – *мршов*, *ѝрироден* – *вешшачки* и др.

Дигресија: Придавката *бремена* нема ни морфолошки (*небремена) ни лексички антоним (лексичка празнина) туку се негира со помош на синтаксичката негацијата, односно со честичката *не*: *не е бремена*.

- квалитативни (описни) придавки што означуваат **боја**: *бел* – *црн*, односно *црн* или *бел*; Или е нешто *црвено* или не е. Ако не е нешто¹³ *црвено* ќе треба да се означи со некоја друга боја, но нема да биде *црвено*. Дериватите од типот *црвеникав* ги третираме како лексеми што имаат слични својства на бојата *црвен*, но тоа не значи дека објектот на којшто му се припишува својството *црвеникав* целосно се идентификува со својствата на бојата *црвен*. Семантичкиот образец на сите придавски суфиксации на *-кав/-икав/-ичок/-узлав* може да се претстави на следниов начин: ’со основни својства на базата+идиосинкратичен додаток’, *црвеникав/белузлав* ’со основни својства на црвената боја + идиосинкратичен додаток / со основни својства на белата боја + идиосинкратичен додаток’
- квалитативни (описни) придавки што означуваат **форма**: *квадравӣен*, *чейвршесӣ*, *овален*, *ѝркалезен*, *јајчесӣ* и др.;
- релациски (односни) придавки што означуваат **материјал / супстанција**: *дрвен*, *злаӣен*, *сребрен*, *сӣаклен*, *ѝласӣичен*, *челичен*, *железен*;

Наспроти погореспоменатиот хабитус дека апсолутните придавки не се степенуваат, придавките што означуваат боја и форма можат, поради континуумот на спектарот на боите, во специфични контексти да се степенуваат (сп. Eisenberg 2004, 240), сп. на пр. (боја): *Оваа кошула е*

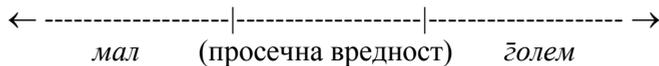
¹¹ За или-или-релација станува збор и во следниве примери за прилошки антоними: *Ама ѝоа ѝи е живоѝоѝи. Горe-долу, лево-десно, најрег-назаг. Или-или.* (Џамбазов 2011, 355).

¹² Ајзенберг (Eisenberg 2004, 240) укажува на интересен пример со степенувана апсолутна придавка *Karl is verheirateter als Fritz.* (*Карл е ѝоженеӣ од Фриц*), со кој се имплицира, според него, прототип на „да се биде женет“.

¹³ На германски се нарекуваат: Relationsadjektive / Bezugsadjektive, на француски: adjectif de relation.

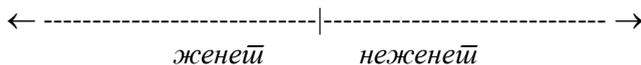
ѿобела од *друѿаѿѿа*. (Форма): *Неѿовоѿѿо* лице е *ѿоовално* од она на *ѿаѿѿко* му.

Разликата меѓу контрарните и комплементарните антоними може да се илустрира со помош на скала. Контрарните антоними секогаш ги сочинуваат крајните точки, односно полови од скалата, помеѓу кои се наоѓа значенска меѓузона, на којашто не се однесуваат крајните полови.

Она што се наоѓа во меѓузона (просечната вредност) може да се опише како: ‘не е ни мало ни големо’

Комплементарните антоними, пак, си ја делат целата скала, не постои трета опција, односно меѓузона (Lexikologie/Lexicology 2005, 518)

Кај контрарните антоними минус-полот можат подеднакво да го сочинуваат лексички и морфолошки антоними.¹⁴ Кога лексиконот на еден јазик не располага со лексички антоним, морфолошкиот антоним ја зазема позицијата на краен минус-пол (*ѿолиѿѿичен* – *аѿолиѿѿичен*, *морален* – *неморален*, *валиден* – *невалиден*). А во случајот, пак, кога паралелно постои и морфолошки и лексички антоним, природните јазици, по правило, избегнуваат јазична редуванција конституирајќи антоними што не го носат потполно истото значење. Во таквите случаи лексичкиот антоним го сочинува екстремниот, крајниот спротивставен признак (минус-пол), додека морфолошки изведениот антоним изразува помал степен на спротивставеност заземајќи го средното место во антонимската низа (придавка – морфолошки антоним – лексички антоним):

¹⁴ Морфолошките антоними од типот *арен* – *неарен*, *убав* – *неубав*, *мирен* – *немирен* итн. во литературата се посочуваат и како посебна група антоними, наречени контрадикторни антоними. Според Вѿтов (1998, 113) кај контрадиктите, *sensu stricto*, не станува збор за спротивставености (антоними) ами за противречности (контрадикции). Концепт-придавката *арен* има свој лексички (според Вѿтовата терминологија: разнокоренски) антоним: *болен*, додека *неарен* не значи *болен*; кај низата *убав* – *неубав* – *ѿрд*, *неубав* не значи *ѿрд*; *немирен* не значи *бесен*/ *ѿлав* / *разулавен* итн.

добар – недобар – лош
здрав – нездрав – болен
арен – неарен – болен
чисѝ – нечисѝ – валкан
убав – неубав – зрг

Врз основа на опишаната семантичка констелација меѓу членовите на антонимската тројка, вториот член, односно морфолошкиот антоним (со префиксот *не-*) секогаш се изведува од лево позиционираниот пол (плус-пол) на придавката, а не од десно позиционираниот (минус-пол) лексички антоним. Следствено, наспроти мислењето на К. Конески, морфолошкиот и лексичкиот антоним на една антонимиска низа начелно не ги сметаме за синоними (сп. Конески 2003, 114).

Под одредени контекстуални услови оваа семантика може и да се неутрализира, т.е. морфолошкиот и лексичкиот антоним да се доближат по своето значење (на пр. *неарен – болен. Дојчин цел ден не сѝана од креветѝ. Неарен е. Наместо: Болен е*). Морфолошките антоними во овие случаи „развиваат специфично секундарно [прагматско] значење“ (К. Конески 2003, 114) кое може да биде дури и поекспресивно од „вистинскиот“ лексички антоним, сп. *здрав – нездрав* (разговорно: луд) – *болен*. Кога ќе се каже во одреден ситуациски разговорен контекст *Ти си нездрав* имплицитно се подразбира *Ти си луд*. Избегнувањето на лексичкиот антоним во таквите контексти се претпочита поради психолошките импликации. Свесно се избегнува формата којашто го сугерира крајниот негативен пол (лексичкиот антоним: на пр. *зрг*) со цел привидно-формално да се ублажи содржината преку само негираната „позитивна“ придавка, односно морфолошкиот антоним (*неубав*). Ситуациските контексти во кои се претпочита морфолошкиот наспрема лексичкиот антоним можат да бидат од различен карактер: хумористичен, тенденциозен, еуфемистички итн. И во јазикот на политиката се инструментализира овој зборообразувачки механизам својствен за природните јазици: на пр.:

*не*сѝабилна економска сѝојба во Р. Грција vs.
*ка*тасѝрофална /лоша економска сѝојба во Р. Грција
 Тоа е *не*висѝина. vs. Тоа е *ла*жа. (примери за именска антонимија)

Анализата на дискурсот или прагматиката сè уште се наоѓа на почеток на научните истражувањата во македонистиката и во споредбените балканистички студии (Тополињска, цитирана според Фридман 2011, 100), така што може да очекуваме во иднина нови сознанија што ќе придонесат за поиздиференцирана глетка кон јазикот. Затоа што „граматиката ѝ се спротивставува на прагматиката како таква, со тоа

што правилата на граматиката се задолжителни, додека изборите на прагматиката се определени од контекстот на кажуваното и од желбите на говорителот.“ (Фридман 2011, 100).

Дека не се сите јазици во однос на семантичката релација ‘антонимија’ подеднакво организирани, укажува фактот што не располага секој јазик задолжително со лексички антоними. На пр. во вештачкиот јазик есперанто – по тоа се гледа колку се семантички покомплексни природните јазици – секој антоним, независно на која зборовна класа ѝ припаѓа, се изведува линеарно со префиксот *mal-*, лексичката антонимија не е позната:

висок – низок	alta – malalta
сака – мрази	ami – malami
благослов – клетва	beno – malbeno

(примери според Lexikologie/Lexicology 2005, 518)

3. Заклучок

Македонскиот, како природен јазик, располага со морфолошки и со лексички антоними. Морфолошките антоними се активираат за нијансирање на значењето во насока на средна вредност (*арен – неарен*), но и на камуфлирање на вистинскиот степен на застапеност на особината преку избегнување на лексичкиот антоним. Лексичките антоними се активираат во македонскиот јазик, како всушност и во другите природни јазици, во случај на интендирана експликација на екстремните, поларни својства (*гобар – лош*). Морфолошките и лексичките антоними кај придавките подеднакво се среќаваат во македонскиот јазик кај двата вида антонимија: и кај контрарната и кај комплементарната.

Користена литература:

Единици на кирилица:

- **Примарна литература:**

Андоновски, Венко (2002): *Пајокош на свејош*. (4. изд.). – Скопје: Култура.

Конески, Блаже (1966): Потез, во: *Лозје*, стр. 31-40. – Скопје: Кочо Рацин.

Македонски народни пословици (=МНП) (1991) [собрал] Апостол Поп Јовановски. – Скопје: Студентски збор.

Николова, Оливера (1983): *Тесна врайша*. – Скопје: Мисла.

Цамбазов, Игор (2011): *Прирачник за англи англиалкохоличари*. – Скопје: ФОН Универзитет.

- **Научна литература:**

Вътов, Върбан (1998): *Лексикологија на българскиот език. Лексемика, ономастика, фразеологија, лексикографија*. – Велико Търново: Абагар.

Белчев, Толе (2002): *Речник на старански зборови во македонскиот јазик*. – Скопје: УКИМ, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.

Конески, Блаже (1982): *Грамастика на македонскиот литературен јазик*. – Скопје: Култура.

Конески, Кирил (2003): *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. – 2. поправено изд. – Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Тополињска, Зузана (2008): *Полски-македонски: грамастичка конфронтиација. 8. Развојтокој на грамастичкиите категорији*. – Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Фридман, Виктор А. (2011): *Македонистички сџудии*. – Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Единици на латиница:

- **Научна литература:**

DUDEN. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Bd. 4 (1998). – Mannheim: Bibliographisches Institut.

Eisenberg, Peter (2004): *Grundriß der deutschen Grammatik. Bd. 1. Das Wort*. 2. überarb. u. aktual. Aufl. – Stuttgart/Weimar: Metzler.

Krause, Julia (2002): *Der Adjektivgebrauch bei Aphasien*. (Klinische Linguistik. Band 9.). – Münster: Lit.

Lexikologie/Lexicology. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen / An International Handbook on the Nature and Structure of Words and Vocabularies (2005). D. Alan Cruse et al. (Hrsg./Ed.), 2. Halbband/Volume 2. – Berlin/New York: de Gruyter.

Motsch, Wolfgang (2004): *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*. 2., überarb. Aufl. – Berlin/New York: de Gruyter.

Trost, Igor (2006): *Das deutsche Adjektiv*. – Hamburg: Buske.

Silvana Simoska

MORPHOLOGICAL AS OPPOSED TO LEXICAL ANTONYMS IN
ADJECTIVES IN THE MACEDONIAN LANGUAGE

(Summary)

The semantic relation in the formation of antonyms among adjectives within the Macedonian lexicon occurs both on the morphological and lexical level. On the basis of the dichotomy between relative and absolute adjectives, two types of antonyms can be differentiated: contrary and complementary. Examples of both types of antonyms are given on the morphological and lexical levels based on a corpus consisting of excerpts from contemporary Macedonian literature, as well as from the rich folklore heritage of Macedonian phraseology. The potential polysemy in the adjectives is transformed into a single meaning with the aid of initial and target antonyms. The parallel existence of a single root – morphologically, e.g. (неубав) and varied root lexical antonyms, e.g. (грд) of the same initial concept-adjective (убав) is considered to be universal. Similarly, in the Macedonian lexicon semantically divergent phenomena can be neutralized in certain situational contexts by way of using the formally “weaker”, that is the morphological antonym (‘less is more’) as opposed to the lexical antonym. Although contemporary research in Macedonian linguistics has dealt with the pragmatic implications in certain discursive contexts only on a relatively peripheral level, it nevertheless offers a platform for further delving into the issues connected to the pragmatics and semantics of adjectives.

Key words: semantic relations, contrary and complementary antonym formation, relative and absolute adjectives, morphological and lexical antonyms, initial and target antonyms, semantic and pragmatic meaning.

Елизабета Бандиловска-Ралићовска

АНТОНИМИЈАТА КАЈ ОПИСНИТЕ ПРИДАВКИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Антонимијата е еден од основните механизми во организацијата на лексичкиот систем. Основната улога на антонимите е да изразуваат спротивности по пат на поларизација на значењата на зборовите. Лексичката антонимија ја сфаќа како спротивност која истовремено се остварува независно од контекстот и внатре во контекстот. Спротивставените значења на лексемите се засноваат на различни семантички односи од кои како најважни за придавските антоними се издвојуваат односите *значителна* или *максимална заситаност/незначителна* или *минимална заситаност* на својството и *приусујво/ојусујво* на определено својство. Според структурната поделба, разликуваме енокоренски и разнокоренски антоними. Според значенската поделба, кај придавките разликуваме степенувани (градациски) и нестепенувани (неградациски) антоними.

Клучни зборови: лексичка антонимија, прави антоними, неправи антоними, антонимски пар, антонимска варијанта, степенувани и нестепенувани антоними

Во науката за јазикот антонимијата се сфаќа како еден од основните механизми во организацијата на лексичкиот систем и се потенцира нејзината тесна врска со синонимијата и со полисемијата. Истовремено, постоењето на антонимијата се третира како еден од најважните и неоспорните докази за системскиот карактер на семантичките односи помеѓу лексемите во јазикот. Основна или појдовна точка во јазичното перцепирање на антонимијата е мислењето дека таа ги одразува сличностите што постојат меѓу различностите во нејазичната стварност, односно антонимијата е јазичен сигнал што ги перцепира различностите на појавите и на поимите, но и различностите во спознавањето на тие појави и поими.

На лексичко ниво, антонимијата поврзува најмалку две лексеми со спротивни значења и создава, почесто, антонимиски парови, а понекогаш и антонимиски низи. Семантичкиот опсег на антонимиската поврзаност е прилично широк и се однесува на различни категории, области, дејности. Поимот спротивност не секогаш станува лесно препознатлив и сфатлив. Понекогаш антонимноста ја препознаваме во посочената спротивставеност што постои во нашата реалност, на пример, *живојѝ – смрѝ, ден – ноќ, стѝуд – ѝојѝлина, мек – ѝверг*; другпат произлегува од состојбите и од дејствата поврзани со човекот, на пример, *молчи – зборува, ѝлаче – се смее, здрав – болен, ѝажен – весел*; или ги покрива спротивностите што се јавуваат во временските и просторните односи, на пример, *ѝоре – долу, блиску – далеку, лев – десен, вчера – уѝре*. Појавата на спротивставување се среќава кај такви поими и појави кои се спротивставуваат како припадници на една и иста категорија претставувајќи именувани поими кои заемно се опишуваат и се исклучуваат во текот на опишувањето: *ѝолемо е ѝоа ѝѝо не е мало, мало е ѝоа ѝѝо не е ѝолемо, но ѝоа ѝѝо е ѝолемо истовремено не може да биде и мало*. Ова значи дека во антонимијата до израз доаѓаат спротивностите кои ѝ припаѓаат на една иста категорија, а антоними можат да бидат само лексемите кои ѝ припаѓаат на една иста лексичко-семантичка група на зборови. Според тоа, антонимите ги сфаќаме како јазични единици кои својата подлога ја имаат во нејзината логичка и психолошка стварност истовремено прифаќајќи ги како називи за крајните точки на една семантичка оска која претставува семантичко пространство затворено со антонимите и на тој начин претставува едно микрополе во чии рамки доаѓа до израз или станува суштествено едно или друго својство на предметите. Оттука, *анѝонимѝе ѝи дефинираме како лексеми со кои именуваме сѝроѝивсѝавени ѝоими кои си соодвеѝсѝивувааѝ еден на друѝ и во ѝој замен однос еднаѝа лексема не може да се замисли без ликоѝ на друѝаѝа, и обраѝно*. Нивните антонимиски значења се спротивни затоа што тие заемно се исклучуваат и означеното од нив не може истовремено да се содржи и во едниот и во другиот поим, на пример, човекот во исто време не може да биде и висок и низок, и глупав и паметен.

Во антонимиската анализа насочена кон описните придавки (ОП) во македонскиот јазик ќе се раководиме од критериумот дека антонимиските зборови служат за изразување на само една значенски важна определба – присуство или отсуство, минимална или максимална застапеност на поимната содржина и да ги задоволуваат двата критериума за прави антоними: спротивставувањето се остварува меѓу основните значења на ОП и меѓу нив постои семантички сооднос. На овој начин ја поставуваме целта на нашата антонимиска анализа – откри-

вање на можностите за лексичка идентификација на придавските контрасти во македонскиот јазик.

Најопшта и најчесто споменувана во лингвистичките трудови е структурната класификација според која антонимите се делат на *разнокоренски* или *лексички* и *еднокоренски* или *граматички антоними*. Разнокоренската антонимија ги опфаќа речиси сите поважни зборовни групи, а особено се среќава меѓу именките, придавките, глаголите и прилозите. Карактеристичното присуство меѓу придавските зборови, пред сè меѓу ОП, ја прави типично придавска категорија. Во продолжение ќе претставиме дел од разнокоренските антонимни парови составени од ОП што се регистрирани во ТРМЈ: *бисџар – маџен, боџаџи – сиромав, брз – бавен, бушав – чешлан, висок – низок, џолем – мал, џорен – долен, џусџи – редок, далечен – близок, дарежлив – скржав, дебел – џанок, десен – лев, глабок – џлиџок, добар – лош, долџ – краџок, жив – мрџов, здрав – болен, јавен – џаен, јак – слаб, круџен – сџиџен, мазен – раџав, осџар – џаџи, џамеџен – џлуџ(ав), џиџан – џрезен, џиџом – див, џлоден – јалов, џолн – џразен, свеж – баџаџи, свеџол – џемен, сџиџ – џлаген, скаџи – еџиџин, сџар – млад, сџуден – жежжок, сув – мокар, џврд – мек, џежжок – лесен, џоџол – лаген, убав – џрд, цврџи – ровок, широк – џесен.*

Придавската еднокоренска антонимија се остварува преку опозицијата непрефиксирана/префиксирана лексема. Допадениот префикс на зборот му дава значење спротивно од значењето на непрефиксираниот, основен збор, односно продуцирањето на антонимските лексеми се остварува со помош на префикси кои се јавуваат како основно формално средство за создавање истокоренски антоними. Во ваква улога се јавуваат повеќе префикси, туѓи и домашни, на пример, *анти-*, *ипротив-*, *конџра-*, *без-/бес-*, *а-*, *не-* и др. кои уште во самиот процес на спојување покажуваат исклучителен степен на логичност, но и извесни разлики во способноста за продуцирање спротивставени значења. Во нашата анализа внимание ќе му посветиме само на префиксот *не-* и на антонимите што тој ги продуцира не само поради значителната застапеност во нашиот јазик и практичната потврденост во ТРМЈ туку и поради нееднаквоста во семантичката продуктивност што ја остварува при допирот со придавките во процесот на антонимско поврзување.

При создавањето на префиксираните антоними кај ОП и при нивното дефинирање треба да се има предвид кое место го зафаќа префиксираниот антоним во антонимиската низа. Се забележува дека во рамките на еднокоренската придавска антонимија искажана со префиксот *не-* се создаваат два типа придавки кои продуцираат два вида антонимски односи: 1. придавки со *не-* од типот: *недобар, немирен,*

неубав, нечисѝ – немаат улога на вистински антоними кои би ги претставувале крајните точки во антонимиската низа од спротивности како гранични, поларизирани вредности на едно спротивно маркирано микрополе, туку тие се јавуваат како средни членови на една помалку или повеќе развиена антонимиска низа: *убав – убавичок – неубав – ѓрдичок – ѓрг*; и 2. придавки со *не-* од типот: *неискрен, неѝлоден, несреќен, нечесен* – се јавуваат во улога на вистински антоними кои ги опфаќаат крајните точки во антонимиската низа од спротивности претставувајќи одраз на спротивно сфатените поимни содржини што го сочинуваат едно семантичко микрополе изразувајќи квалитативно спротивни значења: *искрен – неискрен, ѝлоден – неѝлоден, среќен – несреќен*. Кај придавките од типот *добар – недобар, убав – неубав* префиксот *не-* изрекува негирање на својството и создава противречни поимни содржини т.е. не создава спротивност туку противречност, контрадикторност, а кај придавките од типот *среќен – несреќен, чесен – нечесен* префиксот *не-* изрекува вистинска спротивност што ги прави да бидат крајни членови на антонимиската низа претставувајќи ист вид спротивност како и примерите од типот *убав – ѓрг, висок – низок*.

Бројот на префиксираните придавки со *не-* кои функционираат како антоними на придавките без префикс е прилично голем – во ТРМЈ се регистрирани околу 700 префиксирани форми кои се среќаваат кај туѓите, простите, изведените и сложените ОП. Тоа значи дека македонскиот јазик недвосмислено ја користи можноста за создавање антонимски парници по пат на создавање енокоренски антоними кои можат да се јават како единствени антоними во однос на непрефиксираните лексеми, на пример, *верен – неверен, искрен – неискрен, среќен – несреќен* или пак да се јават како двојници т.е. антонимски варијанти на постојни и разнокоренски парници, на пример, *вистиниѝ – лажен/невистиниѝ, ѝочен – ѓрешен/неѝочен*.

Значенската класификација на придавките антоними ја реализираме според една од најчесто споменуваните класификации во антонимиската литература, а тоа е поделбата на степенувани (градациски) и нестепенувани (неградациски) антоними. Отривањето на можностите за лексичка идентификација на придавките контрасти го започнуваме како потрага по асоцијативно поврзаните семантички содржини на две лексеми кои се наоѓаат во однос на меѓусебна спротивставеност. Нашето внимание го насочуваме кон сродните придавски антоними кои имаат иста архисема и една иста сема во која се наоѓа основата за антонимиско спротивставување и поврзување во антонимиска двојка. Добиените антоними како резултат на антонимиската врска воспоставена според односот значителна или максимална застапеност/незначителна или минимална застапеност на својството или особината се нарекуваат

сѡејенувани (ѡрадациски) анѡнѡнѡми, а добиените антонѡнѡми како резултат на антонѡнѡмиската врска воспоставена според односот присуство/отсуство на определено својство или особина се нарекуваат *несѡејенувани (неѡрадациски) анѡнѡнѡми*.

Степенуваните (градациски) антонѡнѡми се карактеризираат со различен степен на пројавување или градација на едно исто својство или особина. Тие не поседуваат апсолутна вредност ниту пак се двете единствени лексеми со спротивни значења кои покриваат една определена семантичка област. Понекогаш се јавуваат и цели антонѡнѡмиски низи од спротивставени поимски содржини во кои само оние што ги опфаќаат крајните точки на низата ги изразуваат крајните степени на даденото својство. Ваквите крајни лексеми со пројавен максимален и минимален степен на својството се нарекуваат прави антонѡнѡми, додека сите други кои го поседуваат истото својство но во скаларна опфатеност меѓу двете крајни точки, во однос на нив или меѓу себе воспоставуваат однос на неправна антонѡнѡмија (*сѡуген – ладен – млак – ѡѡѡл – жежежок – врел*). Иако означуваат својства што можат да се степенуваат и навидум лесно може да се претпостави постоење на вакви антонѡнѡмиски низи речиси кај сите степенувани антонѡнѡми, нивното прикажување не е така често остварливо затоа што во себе ја крие опасноста од навлегување во рамките на неправата антонѡнѡмија и од ширење на границите на антонѡнѡмноста. Во продолжение следува списокот на степенувани (градациски) антонѡнѡми кој е направен врз основа на анализираните и речнички претставени ОП во ТРМЈ:

антонѡнѡмиски пар	антонѡнѡмиска варијанта	значенска димензија
бистар – матен		бистрина
богат – сиромав	богат - сиромашен	богатство
брз – бавен		брзина
бушав – чешлан		бушавост
важен – неважен		важност
весел – тажен		веселост
вешт – невешт		вештина
висок – низок		височина
вкусен – невкусен		вкус
голем – мал		големина
густ – редок		густина
далечен - близок		далечина
дарежлив – скржав	штедар – скржав	дарежливост
дебел – танок		дебелина
длабок – плиток		длабочина
добар – лош	добар – зол	добрѡна
долг – краток	долг – кус	должина

драг – недраг		драгост
зборлив - молчалив	говорлив – молчалив	зборливост
јак - слаб	силен – слаб	јачина
кадар(ен) - некадарен		кадарност
корисен – штетен	полезен – штетен	корисност/штетност
крупен – ситен	јадар – дробен	крупнина
љубезен - нељубезен		љубезност
мил – немил		милост
мрсен – посен		мрснотија
обичен – чуден		обичност
остар – тап		острина
палав – мирен		палавост
работлив - мрзлив		работливост
скап – евтин		скапотија
смел – плашлив	храбар – плашлив	смелост
стар – млад		старост
студен – жежок	студен – врел	студенило/жештина
тврд - мек		тврдост
тежок – лесен		тежина
тивок - гласен		тишина
топол – ладен		топлина
трпелив - нетрпелив		трпеливост
убав – грд	убав – грозен	убавина
умен – глуп(ав)	паметен – глуп(ав)	умност
успешен - неуспешен		успешност
учен – неучен	учен – неук	ученост
цврст – ровок	цврст – ровкав	цврстина
чист – валкан	чист – гнасен	чистота
широк – тесен		широчина

Тргувајќи од фактот дека сите ОП немаат антоними, од корпусот на анализираните и речнички обележани како стандардни форми издвоивме 46 антонимски парови кои влегуваат во групата степенувани или градациски антоними. Кај дел од антонимските парови е видливо присуството на антонимски варијанти што се должи на постоењето истозначни синоними на дадените лексеми. Во некои случаи забележавме и повеќе од две лексеми кои именуваат едно исто својство и влегуваат во антонимски однос со иста лексема, на пример: *богаји/имайиен/имашен/имашлив – сиромав/сиромашен/беген; добар – лош/зол/злобен/ојак; јак/силен/крејок – слаб; крујен/јадар – сийен/гробен; смел/храбар – илашлив/сйрашлив/бојазлив; умен/иамейен/мудар –*

џлуј(ав); сџуген – жежок/врел/врук; чистџ – валкан/џнасен. Забележливо е отсуството на еднокоренските антоними кои од семантички аспект влегуваат во групата на градациски антоними – пронајдовме десет такви парови: *важен – неважен, вешџ – невешџ, вкусен – некусен, граџ – неграџ, кадар(ен) – некадарен, џубезен – неџубезен, мил – немил, џрџелив – неџрџелив, усџешен – неусџешен, учен – неучен/неук.*

Значенската разновидност на придавските антоними и нивната категоризација посебен одраз наоѓаат во спротивноста која може да се реализира како бинарен однос и спротивставување од комплементарен карактер. Бинарниот однос го исклучува постоењето трета опција, нема среден член/членови со меѓувредност, антонимискиот опфат засега само две лексеми со спротивставени семантички содржини чија комплементарна спротивставеност се манифестира преку меѓусебното дополнување и создавање на едно референцијално поле, еден семантички простор кој целосно го покриваат двете лексеми истовремено делејќи го на два комплементарни дела. За овие антоними важно е дека не постои степенување, нема градација на својствата, а појавата на негација на една од лексемите со кои се именува еден од комплементарните поими подразбира афирмација на другата лексема. Од аспект на компонентнијалната анализа, комплементарната спротивставеност се објаснува преку присуството на една сема во семантичката содржина на едната лексема и отсуство на истата сема во семантичката содржина на другата лексема од антонимискиот пар. Меѓу нестепенуваните антонимиски парови можат да се сретнат голем број парови кај кои втората лексема е добиена по пат на негација на првата. Во продолжение следува списокот на нестепенувани (неградациски) антоними направен врз основа на анализираните и речнички претставени ОП во ТРМЈ:

антонимиски пар	антонимиска варијанта	присуство/отсуство на една сема
бел – црн		боја
бос – обуен		обувки
бричен - небричен		брада
буден – заспан		сон
ведар – облачен		облаци
верен – неверен		верност
вистинит – лажен	вистинит - неvistинит	вистина
гол – облечен		облека
горен – долен		се наоѓа на/над
десен – лев		се наоѓа десно/лево
женет – неженет		законита жена
жив – мртов	жив – умрен	живот
здрав – болен		здравје

искрен - неискрен		искреност
јавен – таен		тајност
казнет – неказнет		казна
мазен – рапав	рамен – груб	мазна површина
мокен – немокен		моќ
невин - виновен		вина
носен – носен		носена облека
пијан – трезен	пијан – трезвен	алкохол
питом – див		питомост
плоден – јалов	плоден – штир/неплоден	плодност
полн – празен		празен простор
прав – крив		права линија
преден – заден		се наоѓа напред/назад
пријатен - непријатен		чувство на пријатност
радосен - жален		радост
сакан – несакан		сакање
свеж – бајат	пресен – бајат	свежина
светол – темен	светол – мрачен	светлина
сит – гладен		чувство на глад
солен – несолен		сол
срекен – несрекен		среќа
сув – мокар	сув – воден	вода
точен – грешен	точен – неточен	точност
чесен - нечесен		чесност
шетан – нешетан		шетање

Од корпусот на анализираните ОП и речнички обележани како стандардни форми во групата нестепенувани или неградациски антоними издвоивме 38 антонимиски парови, морфолошки поврзани и неповрзани, иако оваа бројка е значително поголема ако се земат предвид сите еднокоренски образувања од типот: *варосан – неваросан, викан – невикан, врзан – неврзан, делкан – неделкан, крсѝен – некрсѝен, ѝлаѝен – неѝлаѝен, сѝриѝен – несѝриѝен, ѝресен – неѝресен* итн. кои се речнички обележани а и не мора да бидат затоа што, теоретски, вакви форми можат да се изведат речиси кај сите ОП. Кај дел од антонимиските парови е видно присуството на антонимиски варијанти што се должи на постоењето истозначни синоними на дадените лексеми: *сув – мокар/воден, мазен/рамен – рапав/груб, свеж/пресен – бајат/пресен, светол – темен/мрачен, плоден – јалов/штир*. Во одделни случаи антонимиската варијанта е добиена со додавање на префиксот *не-* кон истата лексема со која воспоставува антонимиски однос, на

пример: *висѝииниѝ* – *лажен/невисѝииниѝ*, *ѝочен* – *ѝрешен/неѝочен*, *ѝлоден* – *јалов/ѝѝир/неѝлоден*.

Во продолжение, накратко ќе се задржиме и на неправата антонимија и на нејзиниот потенцијал преку: 1. откривање на степенуваните придавски антоними што градат антонимиски низи; 2. откривање антонимиски однос меѓу основното значење на една лексема и секундарното значење на друга лексема и 3. откривање антонимиски однос меѓу секундарните значења на две лексеми.

Некои антонимиски парови имаат способност да формираат антонимиски низи што произлегува од способноста за градација и компарација на својството што го поседуваат. Антонимискиот пар ги именува двете крајности на значенската димензија, но помеѓу нив се наоѓаат меѓувредности кои не можат јасно да се изразат со ни една од двете крајни лексеми. На тој начин меѓу нив се создава неутрално подрачје кое, обично, нема свое посебно име, а честопати е покриено и со повеќе од една лексема. Меѓу степенуваните придавски антоними откривме две именувани неутрални подрачја: првото се однесува на значенската димензија температура, а носител на номинацијата е лексемата *млак* која се јавува како средна, неутрална вредност во антонимиската низа составена од следниве лексеми: *стиуден* – *стиуденикав* – *лаген* – *лагникав/лагничок* – *млак* – *ѝоѝличок* – *ѝоѝол* – *жежжок/врел/врук*; второто се однесува на значенската димензија вкус, а носител на номинацијата е лексемата *блужикав* која се јавува како средна, неутрална вредност во антонимиската двојка *вкусен* – *невкусен*. Во сите други случаи носител на номинацијата на неутралното подрачје е или префиксирана лексема образувана со префиксот *не-* или лексема образувана по пат на суфиксација со некој од суфиксите што означуваат намален степен на својството: на пример: *весел* – *невесел* – *ѝажен*, *ѝолем* – *ѝолемичок/ѝолемок* – *мал*, *далечен* – *недалечен* – *близок*, *дарежлив* – *недарежлив* – *скржав*, *дебел* – *дебеликав/дебеличок/дебелкав/дебелушкав* – *ѝанок*, *добар* – *добричок* – *недобар* – *лош*, *долѝ* – *долѝчок* – *краѝок/кус*, *јак* – *нејак* – *слаб*, *корисен* – *некорисен* – *ѝѝеѝен*, *мирен* – *немирен* – *ѝалав*, *обичен* – *необичен* – *чуден*, *оѝтар* – *оѝтричок* – *ѝаѝ*, *рамен* – *нерамен* – *раѝав*, *смел* – *несмел* – *ѝлашлив*, *ѝоѝол* – *ѝоѝличок* – *лаген*, *убав* – *убавичок* – *неубав* – *ѝрд*, *умен* – *неумен* – *ѝлужавичок* – *ѝлуж(ав)*, *чисѝ* – *нечисѝ* – *валкан*.

Иако способноста за градација и компарација е одлика на степенуваните придавски антоними, сепак ваквата можност не е исклучена ниту кај нестепенуваните придавски антоними. Ваквиот антонимиски пар иако не ги именува двете крајни вредности на значенската димензија туку искажува апсолутно присуство или отсуство на определена особина што ја маркира значенската димензија, сепак остава простор за

некаква споредба преку создавање неутрално подрачје, односно создава меѓувредност која не може јасно да се покрие со ниедна од двете апсолутни лексеми. Овде, исто така, сретнавме две именувани неутрални подрачја: првото се однесува на значенската димензија *сувосиј*, а како носители на номинацијата се јавуваат две лексеми *влажен* и *влажникав* кои поседуваат различен степен од клучната сема (вода) врз која се заснова контрастната опозиција во низата од следниве лексеми: *сув* – *сувикав/сувичок* – *влажникав* – *влажен* – *мокар/воден*; второто се однесува на значенската димензија светлина, а носител на номинацијата е лексемата *греззав* која улогата на средна, неутрална вредност во антонимиската двојка *свеиол* – *иџемен* ја остварува со своето второ, секундарно значење *одвај видлив, йолуиџемен*. Во другите случаи на споредливост носител на номинацијата на неутралното подрачје е исто така префиксирана лексема образувана со префиксот *не-* или лексема образувана по пат на суфиксација со некој од суфиксите што означуваат намален степен на својството, на пример: *џруб* – *џрубичок* – *мазен, здрав* – *здравичок* – *нездрав* – *болезлив/болешлив/болникав* – *болен, иијан* – *иивнаи* – *иџезен, йолн* – *нейолн* – *иџазен, радосен* – *нерадосен* – *жален, рамен* – *нерамен* – *рајав*.

Постојењето спротивставеност меѓу основното значење на една лексема и секундарното значење на друга лексема не само што ја открива врската меѓу полисемијата и антонимијата туку и претставува еден од начините на кој се добиваат неправи антоними во јазикот. Анализирајќи ги речнички претставените ОП и нивните значења, слободно можеме да кажеме дека можноста за продукција на ваков вид неправи антоними е голема и добро искористена, а тоа го покажува и нивната семантичка структура. Точниот број на ваквите неправи антоними тешко може да се определи со оглед на фактот дека тие заемно се спротивставуваат само во контекстот кога се однесуваат на една или повеќе сродни лексеми. Нивната употреба се карактеризира со субјективност и неограниченост во поглед на лексичкото врзување што се должи на контекстот како определена семантичка позиција т.е. место за нивна реализација. Типичен и лесно препознатлив пример за неправи антонимиски пар, со оглед на фактот дека неправата антонимиска препознатливост не е секогаш толку лесна и прецизна, е парот *зрел* – *зелен* при што се спротивставуваат првото, основно значење на придавката *зрел* = *иџио сијасал за берење, иџио узреал* и третото, секундарно значење на придавката *зелен* = *иџио е неузреан, неџиасан за јадење*. Во продолжение ќе проследиме низа од впечатливи примери за неправи антоними засновани на спротивноста што ја воспоставуваат основното значење на првата лексема и секундарното значење на втората лексема: *ведро небо* – *маиџно небо*; *влажен воздух* – *сув воздух*; *џлуџава жена* –

бисѝра жена; ѓрешна адреса – ѝрава адреса; ѓруба кожа – нежна кожа; ѓусѝа каша – ѝанка каша; креѝко здравје – нежно здравје; крив ѝаѝ – рамен ѝаѝ; лабаво јаже – цврсѝо јаже; лош каракѝер – блаѓ каракѝер; мршав човек – дебел човек; нова куќа – сѝара куќа; реѝка шума – чесѝа шума.

Реализацијата на секундарните семантички значења отвора простор и за различни антонимиски поврзувања, а како резултат на воспоставената антонимиска врска се добиваат неправи, контекстуални антоними за чија реализација е потребна определена семантичка позиција т.е. определен контекст лишен од лексички стеги и колективен узус. Во продолжение ќе претставиме само дел од богатството на неправи антоними кои можат да се пронајдат во ТРМЈ, споредувајќи ги секундарните значења на две лексеми: *блаѓа клима – осѝра клима; блиско минаѝо – далечно минаѝо; боѓаѝ рог – слаб рог; дебела жена – слаба жена; јако вино – слабо вино; јак доѝир – лесен доѝир; маѝни мисли – јасни мисли; мека зима – осѝра зима; ѝолни образи – слаби образи; рани сливи – доцни сливи; силни лекови – слаби лекови; цврсѝ каракѝер – слаб каракѝер; убав дожд – слаб дожд.*

Анализирајќи ги речнички претставените ОП и нивните дефиниции во однос на антонимиското поврзување, дојдовме до следниве заклучоци:

- За придавските антоними како најважни се издвојуваат односите *значѝѝелна* или *максимална засѝаѝеносѝ/незначѝѝелна* или *минимална засѝаѝеносѝ* на својството и *ѝрисусѝиво/оѝсусѝиво* на определено својство.
- Со додавање на префиксот *не-* кон одделна ОП може да се добие антонимиски парник на соодветната лексема (*чесен – нечесен*), антонимиска варијаната на постојан разнокоренски парник (*ѝлоден – неѝлоден/јалов*) или среден член на антонимиската низа (*убав – неубав – ѓрд*).
- Според значенската поделба, кај придавските антоними се разликуваат степенувани (градациски) и нестепенувани (неградациски) антоними.
- Меѓу ОП во македонскиот јазик издвоивме 46 степенувани (градациски) антоними од кои 10 парови претставуваат еднокоренски антоними, а 15 парови имаат и антонимиски варијанти.
- Меѓу ОП во македонскиот јазик издвоивме 38 нестепенувани (неградациски) антоними од кои 13 парови претставуваат еднокоренски антоними, а 9 парови имаат и антонимиски варијанти. Бројот на еднокоренските нестепенувани антоними не е ниту дефинитивен ниту краен со оглед на отворениот простор за вакви еднокоренски образувања кај изведените форми, пред сè кај глаголските придавки.

- Очекувано и силно изразено присуство на неправи антоними кои се јавуваат како резултат на тесната врска на антонимијата со синонимијата, полисемијата и негацијата.
- Најголема реализација на неправите антоними се остварува меѓу основното значење на една лексема и секундарното значење на друга лексема.

Користена литература:

Бандиловска-Ралповска 2010 – Бандиловска-Ралповска Е. 2010: *Еднокоренската антонимија со префиксоид не- кај ојисниите придавки во македонскиот јазик*, Македонски јазик LXI (73 – 84), Скопје.

Велковска 2008 – Велковска С. 2008: *Антонимијата во народната поезија*, Литературен збор 4-6 (9 – 21), Скопје.

Втов 1998 – Втов В. 1998: *Лексикологија на бљгарскиот јазик*, Велико Търново.

Гортан-Премк 1997 – Гортан-Премк Д. 1997: *Полисемија и организација лексичког сисџема у српском језику*, Београд.

Драгиќевиќ 2001 – Драгиќевиќ Р. 2001: *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику (творбена и семантичка анализа)*, Београд.

Драгиќевиќ 2007 – Драгиќевиќ Р. 2007: *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.

Конески 1986 – Конески Б. 1986: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

Конески 2003 – Конески К. 2003: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Корубин 1990 – Корубин Б. 1990: *На македонскограматички теми*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Кузнецова 1982 – Кузнецова Э. В. 1982: *Лексикологија руског језика*, Высшая школа, Москва.

Макаријоска, Павлеска 2006 – Макаријоска Л./Павлеска Б. 2006: *Антонимијата во македонскиот црковнословенски лексикон*, Македонски јазик LVII (85 – 95), Скопје.

Марков 1988 – Марков Б. 1988: *Образување на придавките во македонскиот јазик*, Огледало, Скопје.

Минова-Ѓуркова 2003 – Минова-Ѓуркова Л. 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*, Магор, Скопје.

Прќиќ 1997 – Prčić T. 1997: *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci-Noví Sad.

PMJ – Речник на македонскиој јазик со српскохрватски јолкувања Р-Ш, 1994, Детска радост, Скопје.

Спасов 1984 – Спасов Љ. 1984: *Глаголкајќа придавка како кондензајор*, Литературен збор 2 (17 – 20), Скопје.

ТРМЈ – Толковен речник на македонскиој јазик, том 1-4, 2003 – 2008, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

Шариќ 2007 – Šarić Lj. 2007 – *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantički, tvorbeni i sintaksički opis*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Шипка 1998 – Šipka D. 1998: *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad.

Elizabeta Bandilovska-Ralповska

L'ANTONYMIE DES ADJECTIFS QUALIFICATIFS EN MACEDONIEN

(Résumé)

L'antonymie est l'un des principaux mécanismes de l'organisation du système lexical. Le rôle essentiel des antonymes est d'exprimer des sens contraires par une polarisation de la signification des mots. Nous considérons que l'antonymie lexicale représente une contradiction réalisée simultanément et indépendamment du contexte et dans le cadre du contexte. Les significations opposées des lexèmes sont basées sur des relations sémantiques distinctes dont les plus importantes quant aux antonymes adjectivales sont les relations *présence significative* ou *maximale* / *présence insignifiante* ou *minimale* de la propriété et *la présence* / *absence* d'une certaine propriété. Selon la classification structurelle, nous identifions des antonymes d'une seule racine et des antonymes de racines multiples. D'autre part, selon la classification sémantique des adjectifs, nous identifions des antonymes scalaires (graduables) et des antonymes complémentaires (non-graduables). Notre analyse antonymique a montré une présence notable d'antonymes exacts et approximatifs au sein des adjectifs qualificatifs, ainsi que de réelles capacités de construction de suites d'antonymes de types contraire et complémentaire.

Mots-clés: l'antonymie lexicale, les antonymes exacts, les antonymes approximatifs, le paire antonymique, la variante antonymique, les antonymes graduables et non-graduables.

Лилјана Гушевска

НЕГАЦИЈАТА И АНТОНИМИЈАТА (ВРЗ ПРИМЕРИ ОД РОМАНОТ *РАЗБОЈ* ОД ВЛАДО МАЛЕСКИ)

Апстракт: Предмет на анализа во овој труд е врската помеѓу антонимијата и негацијата која се проследува врз основа на лексичкиот материјал од антологискиот роман *Разбој* на Владо Малески. Притоа, се разгледуваат антонимиските парници образувани, пред сè, со префиксите *не-* и *без-*, кои не се јавуваат казуално, туку во овој роман се употребуваат како систем, што значи дека стануваат дел од специфичниот јазик на писателот и преку нив тој создава сложени опозиции, односно антонимиски односи во слични, но и во различни контексти. Токму затоа фокусот е насочен кон контекстуалната антонимија, а не кон т.н. конвенционални или колективни антоними и антонимиски односи. Во таа смисла, без намера да се примени некаква строга класификација на антонимите според конкретниот материјал, се разгледуваат специфичностите на изведувањата со *не-* и со *без-* во однос на примарно комплементарните антоними, примерите на антонимност без директно спротивставување на зборовите во текстот, како и користењето на антонимиски изрази со познато значење, при што во преден план не е изразувањето на антонимноста, туку гласовниот и стилистичкиот ефект.

Клучни зборови: антонимија, негација, контекстуална антонимија, антонимиски парник, префикси *не-* и *без-*.

Антонимијата претставува семантички однос на лексичките единици базиран на нивното спротивно значење. Ова е многу симплифицирано дефинирање на една мошне сложена јазична појава. Нејзината сложеност произлегува токму од различното толкување на терминот *сјројивносѝ*¹ кај одделни лингвисти, и не само лингвисти², што резултира и со различното сфаќање на границите на самата појава, односно кои сè односи можат да се определат како антонимиски, како и

---

¹ D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina* (drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje), Matica srpska, Odelenje za književnost, Novi Sad, 2006, стр. 56.

² Lj. Šarić, *Antonimija u hrvatskome jeziku. Semantički, tvorbeni i sintaksički opis*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007, стр. 10-25.

со различни пристапи кон класификацијата на антонимите. Негацијата, пак (и пошироко, одрекувањето), претставува јазична универзалија, која е многу проучувана во различните хуманитарни науки, а нејзиното сфаќање во лингвистиката е определено и од одделните лингвистички школи и теории³. Таа, како и антонимијата, може да се јави на повеќе нивоа во јазикот: морфолошко, зборообразувачко, лексичко, синтаксичко.

На внатрешнојазичен план, соодносот помеѓу антонимијата и негацијата се согледува на зборообразувачко рамниште, поточно во улогата на негацијата во образувањето на антонимите, зашто привативната префиксација е особено продуктивен тип на образување на антонимите⁴.

Во оваа смисла, во македонскиот јазик се употребуваат неколку префикси од домашно и од туѓо потекло, од кои, секако, според продуктивноста се изделува пред сè префиксот *не-*, а помалку е застапен префиксот *без-*. Антонимиските парници добиени на овој начин не секогаш се и т.н. вистински антоними, односно може да се работи за лексема која според своето значење може да биде поблиска или подалечна до лексичките единици што ги означуваат крајните точки на антонимискиот однос. За ова честопати пресудна улога има и полисемијата, односно фактот дека една лексема може да има различни антонимиски парници во зависност од одделните семантички реализации.

Врската помеѓу антонимијата и негацијата во конкретниов случај ја проследуваме врз лексичкиот материјал од антологискиот роман *Разбој* на Владо Малески⁵. Тој е еден од најзначајните македонски прозаисти што се јавува во периодот по Втората светска војна, во чие творештво „е јасно забележлива врската со народната традиција, но и настојување за создавање и творечко применување на јазичната норма“⁶. Малески е автор кој со нагласена пасија работи врз јазикот⁷, а негова карактеристика се и многубројните зборообразувачки иновации, вклучувајќи ги и иновациите што се забележуваат кај образувањата со префиксите *не-* и *без-*.

³ Повеќе за ова, в.: Ж. Цветковски, „За негацијата од категоријален аспект“, во: *XVI научна дискусија*, Универзитет „Кирил и Методиј“, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1990 година, стр. 45-52.

⁴ М. Turk, A. Stojić, „Pridjevna antonimija i negacija u hrvatskome i nemačkome jeziku“, во: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike*, ur.: Badurina, L., N. Ivanetić, B. Pritchard, D. Stolac, Hrvatsko društvo za primjenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka, 1999, стр. 806.

⁵ Романот *Разбој* за првпат е објавен во 1969 г., а во овој прилог го користиме изданието од 1974 г. (Владо Малески, *Разбој*, „Култура“, Скопје, 1974).

⁶ Р. Паноска, *Јазикот на Владо Малески*, докторска дисертација (машинопис), Скопје, 1970, стр. 3.

⁷ Д-р М. Ѓурчинов, „Прозното творештво на Владо Малески“, поговор кон изданието: Владо Малески, *Разбој*, „Култура“, Скопје, 1974, стр. 539.

Општо земено, особено образувањата со *не-*, помалку со *без-*, се доста застапени во романот *Разбој* кај именките, придавките, вклучувајќи ги и глаголските придавки, глаголските именки и кај прилозите. Имајќи предвид дека секое литературно дело претставува одделен систем, така и користењето, разбирањето и толкувањето на јазичните средства во него треба да се согледува во рамките на тој систем. Ваквиот пристап подразбира и водење сметка за стилската функција на јазичните средства во текстот, како и тоа што авторот има голема слобода во поглед на употребата на јазикот⁸.

Оттука, и различните антонимски односи, или пошироко кажано, односи на спротивност што се остваруваат најчесто имаат повеќеслојно значење, така што за нивно соодветно толкување е потребно и едно подлабоко суштинско и значенско читање на текстот во целина, бидејќи во нив се имплицирани цела низа поврзани елементи: настани, преживувања, чувствувања и трансформации на ликовите и сл. На пример: *Неишиошо во глантаи беше виора радоси: само во иеи вечери две радосии: син и иисмо од маж неиуѓинец* (Разбој, 51). За да се разбере односот *иуѓинец* – *неиуѓинец*, треба да се има предвид внатрешната интимна борба на еден од главните ликови, Благуна, која мажот што ѝ го избрал татко ѝ на почетокот го чувствува како туѓинец. Во прилог на ова можеме да наведеме неколку претходни размислувања на Благуна: *...сониишаи на девојчио сииорија Несиор да биде иуѓинец во кукава, ако не беа сониишаи Несиора ке си до имаше за свој, за сииоан... сега си ириесиигодишна сииарица, разврзи се, расиуѓи до Несиора за да догледаш како ирикрейник... а ирикрейник ии иреба, само со разбој не се живее, о Благуно...* (Разбој, 44).

Исто така, треба да се истакне дека некои од антонимските парници образувани со наведените префикси не се јавуваат okazjiо-нално, туку во романот се употребуваат како систем, што значи дека овие, слободно можеме да ги наречеме, авторски неологизми стануваат дел од специфичниот јазик на писателот и преку нив тој создава сложени опозиции, односно антонимски односи во слични, но и во различни контексти, што е, пак, тесно поврзано со појавата на повеќезначност на зборовите. Токму затоа во овој прилог нашиот фокус е на нив, а не на т.н. конвенционални, или јазични⁹, или колективни, или стандарднојазични¹⁰ антоними (термините варираат кај одделни лингвисти) и антонимски односи.

⁸ Л. Минова-Гуркова, *Стилистика на современиот македонски јазик*, „Менора“, Скопје, 2003, стр. 236.

⁹ Сп. Т. Бояджијев, *Българска лексикологија*, Издателска къща „Анубис“, София, 2002, стр. 153.

¹⁰ Сп. Lj. Šarić, *Antonimija u hrvatskome jeziku*, стр. 80, 122.

Во таа смисла, без намера да примениме некаква строга класификација на антонимите според конкретниот материјал, настојуваме да ги изделиме различните видови антонимиски односи, потоа значењето и функцијата на изведувањата со *не-* и со *без-* што се јавуваат пред сè во однос на примарно комплементарните антоними. Исто така, интересни за проследување се и случаите на т.н. невестинска антонимност, каде што нема директно спротивставување на зборовите во текстот, како и користењето антонимиски изрази со познато значење, при што во преден план не е изразувањето на антонимноста, туку гласовниот и стилистичкиот ефект.

Основата на комплементарниот однос е дека негирањето на едниот член на антонимискиот пар води кон строга импликација, односно афирмација на другиот член¹¹ (оттука, на пр., *војна – невојна* → *мир*). Кај Малески во неколку наврати ја среќаваме лексемата *невојна* (*невојни*), на пр.: *А насекаде беше војна и тшој беше во војнаџа и болеше сознаниеџо дека се пресечени сџиџе џаџиџиџа кон вчераџнаџа невојна*¹². (Разбој, 76); *Заџиџо војнаџа, којзнае џо кој џаџџ, беше враџена и џак заџнездена во неџо сџоџи и заџиџо ваквџве џласови и во невојна му најкревале скислени блуџавиџи.* (Разбој, 94); *Па сеџак се смееше: не мислеше на белџрадскаџа крв, не сакаше да мисли, џџуку на Бунџуровскоџо бавчуле: му се сџџори дека виде сџџруџи моми и моџи, како џџџадамна во невојниџе, и Симона Бунџур џо виде, чинеше, а не џо виде.* (Разбој, 163); *Шџџом нокџа ке заџосџодари во Полеџо и над Езероџо, знаеше дека ке се сџџруџи една жилесџа и влакнесџа рака и ке ја џодземе и џџакви – раказарака – ке џџрџнаџи оџаде џаџџџџ џо црно џоле, џо џрева црна и ке засџанаџи зад оџромен нараџџок над замџаџа џиџо, во војни и во невојни, раџа и раџа...* (Разбој, 456). Р. Паноска констатира дека со овие форми авторот „постига економичност во изразот и поголема експресија“¹³. Но, таа експресивност и економичност произлегува од фактот што оваа лексема во романот не се јавува како комплементарен антонимиски парник на *војна*, односно како синоним на лексемата *мир*. Всушност, лексемата *невојна* носи низа комплексни значења кои се согледуваат и преку други антонимиски односи за кои зборуваме подолу во текстот, но најдобро може да се илустрира со следниов извадок. Така, по почетниот релативно „мирен“ период на војната, според сфаќањата на стружаните, едно утро по улиците го спроведуваат видливо измачуваниот селанец Темелко Кузмановски, по

¹¹ Сп. Lj. Šarić, *Antonimija u hrvatskome jeziku*, стр. 114. Слично дефинирање е дадено и кај други автори, сп.: Kostić N., „Antonimija kao sintagmatska relacija: istraživanje na korpusu savremenog srpskog jezika“, *Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku*, vol. 51, br. 1-2, Novi Sad, 2008, стр. 100.

¹² Заради подобра прегледност, деловите од текстот каде што се примерите ги даваме со здебелени букви (забел. Л. Г.).

¹³ Р. Паноска, *Јазикџи на Владо Малески*, стр. 15.

што познатите струшки мостари резигнирано заклучуваат: *Нема невојна во Струџа, сврши ѿоа.* (Разбој, 376).

Како антоним на *војна*, кај Малески ја среќаваме лексемата *мирновремје/ мирновремја*: *Гошо Рибарој, како да не чу шѿо кажа Раде, како нишѿо да не сѿанало, како да е некогашиноѿо мирновремје...* (Разбој, 190); *Коџа го видоа жениѿе вака облечен, иако нажалени куѿриѿе, одвај задржаа смеења, зашѿо Сисој Слаѿкарој нависѿина ѿрлеџаше на смешниѿиѿе од циркусиѿе кои во мирновремјата шѿаа низ Чариѿијата за да набават мушѿерии.* (Разбој, 402); *Околу војна, ѿука ѿивкоѿија, и ѿак издивна како од жал за ѿусѿо ѿурско, а жалѿа беше за ѿусѿо мирновремско¹⁴: ѿурско или каурско, сеедно!* (Разбој, 203); *Русиѿе, можеби, веќе слеџле некаде во Унџарско, ближатѿ со ѿенковиѿе славни, моќни, најмоќни, социјалистиѿички накај Војводина а ние овдека сладок сон си сонуваме ѿод јорџани, мирновремски си живееме...* (Разбој, 253).

Ова во одредена мера значи дека може да се развие дури и некаков градуален однос кај наведените лексеми (еден вид контрарност), значи: *војна – невојна – мирновремје/а*, при што *невојна* во некои контексти (поконкретно, од одделните типови ликови) различно се перцепира.

Како надоврзување на ова ќе се задржиме на лексемите *војници – невојници*. Во стандардниот јазик вообичаен е парот *војник – цивил*, што значи дека *невојник* → *цивил*. Кај Малески *невојници* се употребува во следниов пример: *Државата каѿѿѿулира ѿа нема зошѿо сеџа невојници да убиваатѿ.* (Разбој, 132). Меѓутоа, значењето на лексемата се гледа од претходниот текст. Се работи за ситуација кога Германците во знак на одмазда убиваат луѓе што случајно се затекнале на железничката станица во Рашка. Повеќето од нив се дезертери или поранешни војници на веќе распуштената и обезглавена југословенска кралска војска кои настојуваат да стигнат до своите домови. Некои се оправдуваат дека не стигнале ниту да облечат униформи, на што едниот лик коментира: *Облечен-необлечен исѿо ѿи се фаќа. Во војна секој маж е војник, ѿа шѿом државата џи крене раѿѿе уџоре, секој војник е ѿленик. Облечен-необлечен ... ѿленик! Јасно. Заѿоа излез некој да бараме.* (Разбој, 131).

¹⁴ Иако обично се нагласува дека антонимите се зборови што припаѓаат на исти зборовни групи, Љ. Шарик наведува дека во контекстот можат да се спротивставуваат не само ист вид зборови туку и глобални категории, значења искажани со зборови од различни зборовни групи. В.: Lj. Šarić, *Antonimija u hrvatskome jeziku*, стр. 125, фуснота бр. 131. Такви примери, пред сè, спротивставување зборови изведени од ист корен, но што припаѓаат на различни зборовни групи, среќаваме и кај Малески (сп. и подолу: *црно – нецрнина*). Овде можат да се споменат и примерите изведени и со други префикси, но од ист корен: *...да разжени женѿи, да рассврши свршени...* (Разбој, 220).

Ако се обидеме да дадеме толкување според контекстот, *невојник* може да има значење 'маж што не е повеќе војник; маж што не носи униформа', но *невојник* не мора да биде цивил.

Во оваа смисла ќе ги споменеме и антонимиските парови *наш, наша, наши – ненаш, ненаша, ненаши*. Малески вообичаено употребува негирани форми од присвојните заменски придавки, па во таа смисла треба да се определи карактерот на ваквите антонимиски врски. Примерите покажуваат дека негираната заменска придавка во помал број примери го носи значењето 'туѓ' (значи: *наш – ненаш* → *иџуѓ*), додека во повеќето контексти се работи за еден вид градуалност, односно контрарност (*наш – ненаш – иџуѓ*), односно, условно, можеме да зборуваме за еден вид меѓучлен.

Ваквите односи можат да се претстават низ повеќе примери. Така, кога се среќаваат Стојмир, сковецот-студент тукушто вратен од Белград, и неговиот другар од детството Ѓошо Рибарот и коментираат како низ Струга речиси и немало војна (војските само марширале), Ѓошо вели дека е најважно да се проживее. Во продолжението на дијалогот се вели следново: – *Велиш да се ѝроживее. А земјава иџио ни ја зедоа? Како да се живее во иџвоја-неиџвоја земја? (...)* – *Така како иџио живеевме до вчера... Земјаџа и вчера беше **ненаша**. На џолемџиџе беше земјаџа. (...)* – *Големџи ... Во Белџрад имаше дни коџа улиџиџе беа без џолемџи. Само обични луџе, можеби и рибари од Сава и Дунав... (...)* *А луџеџио викаа: **Наши** се улиџиџе.* (Разбој, 108-109). На овој дијалог се навраќа Ѓошо подоцна: *Три недели... дење и ноќе мислам: Мислам за марширањеџио иџио џо сиомна во сабоџаџа коџа се враџи од Белџрад и за улиџиџе мислам **наши-ненаши**...* (Разбој, 190).

Оттука, навраќајќи се на погоренаведените примери, можеме да го изведеме следново толкување: за Стојмир и за неговите истомисленици – студентите-скоевци, *невојна* не е *мировремје* зашто и тогаш воделе борба, само со поинакви средства, додека за обичните стружани *мировремје* е времето кога можело мирно (и добро) да се живее (дури и во услови на војна), а за посиромашните – едноставно да се проживее. Парот, пак, *наша – ненаша* се потпира на една внатрешна контрадикторност и слободно го објаснуваме на следниов начин: 'Нашата земја и во невојна, и во мировремја и во војна била/ е ненаша, но не и туѓа, и затоа треба повторно да ја направиме наша'.

Бележиме и други слични примери: *Зашџио џласоџи беше **ненеџов**: 'рџосан, џа џреблив.* (Разбој, 7) – *Еве сум! иџуку иџиџи некој **ненеџин** џлас, џлас на блудниџа.* (Разбој, 173) и сл. Во сите нив негираната заменска придавка по значењето не се изедначува, туку само се приближува до 'туѓ' како краен елемент во антонимискиот пар. Такви се и овие контексти: – *И во сиџруџкиоџи свеџи да заживеаџи само Мииџанки и Бојановџи! Сиџе **ненаши** чумаџа да џи чумоса.* (Разбој, 243); – *Ти си друџар иџред коџо разврзав една **ненаша** џаџа...* (Разбој,

нивното користење¹⁶. За, други, пак, изведувања што ги разгледуваме и во овој прилог Паноска посочува дека „се многу приемливи па дури и практично оправдани“¹⁷, на пр.: *Сѝрчнав облечен во водаѝа, се фрлив а беше есенско време, една ѝоѝла, несѝрууика есен и вода се изнаѝолцав и ѝо ѝушкав Езероѝо...* (Разбој, 454). Малески во рамките на целиот роман го користи антонимите *сѝрууики* – *несѝрууики* претставувајќи цела низа опозиции: *сѝрууики* означува ’она што ѝ припаѓа на Струга, што е карактеристично за Струга и за животот на нејзините жители во поширока смисла’, но многу често и ’обично, секојдневно, но и малограѓанско’, додека со негираната форма се искажува спротивното значење, на пр.: *Овдека живоѝ се живее, да знаеѝе и да ѝамеѝиѝе! Несѝрууики живоѝ се живее!* (Разбој, 244)¹⁸.

По својата експресивност се изделува и двојката *сесѝра* – *несесѝра*, кај која нема вистински антонимиски однос, туку само негативна обележаност: *Ирино, сесѝро-несесѝро, ѝиѝо сѝори, ѝиѝо ме заѝусѝи...* (Разбој, 63); (...) *будалинке, ако ѝи не си срекна, ѝариѝе ке ѝи изблујам, оѝров ке ми се ѝариѝе... разбери и разбери: јас сум ѝи била сесѝра и сум сесѝра а не несесѝра...* (Разбој, 63). Контрадикторноста е јасно изразена и кај антонимите *ѝролеѝер-неѝролеѝер*: *А во неа има ѝазарен ден во војна, како и сѝе ѝоранешни ѝазари, и има сѝрууики ѝрѓачи и рибар ѝролеѝер-неѝролеѝер.* (Разбој, 113). Во примерот: *Ке се најдаѝ селанки ѝиѝо беѝааѝ од чивѝи и од црно и ке куйаѝ. Да куйаѝ неѝрнина за лошоѝо да се виѝоса од ѝлавиѝе на желнициѝе како неа.* (Разбој, 20), спротивноста се искажува со парот *црно* – *неѝрнина*, при што *неѝрнина* не се употребува во смисла на белина, туку означува ’сето она што не е црно, што е со различни бои’ или уште ’отсуство на доминацијата на црната боја’.

Негираната форма во антонимискиот пар *сон* – *несон* се јавува како синоним на семантичкиот парник *јаве* (*сон* – *несон* → *јаве*): *Заѝѝо, малу време ѝоѝоа, сеѝа земја се заѝали и ѝлас дојде од Крушево оѝи најравиле, злаѝен ѝосѝоди, македонска држава и сѝе се ѝрашаа сон е или јаве македонскаѝа држава, едни велеа сон, а други несон и ѝиѝе ѝиѝо велеа несон објаснуваа како во книѝиѝе сѝарински било заѝиѝано ѝриѝаѝи да се задржавела земјаѝа наша...* (Разбој, 19). И покрај необичната форма, лексемите *ѝлед* – *неѝлед* регуларно се употребуваат во романот, и тоа не само во ист контекст туку и одделно¹⁹: *Тој сакаше да ја развесели соседкаѝа а чу ѝаѝа во соѝсѝвениѝе зборови*

¹⁶ Р. Паноска, *Јазикоѝ на Владо Малески*, стр. 43.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Наспроти ова, сп.: *Такви беа сѝрууикиѝе живееења во леѝоѝо на ѝреѝаѝа ѝодина војна.* (Разбој, 466).

¹⁹ За разлика од ваквата употреба на *ѝлед* – *неѝлед*, не е застапен позитивниот парник, на пример, на лексемата *невиделица*, која се јавува со синонимно значење во однос на *неѝлед*.

што истаорија во **незлегои** во приемнаи. (Разбој 29); Такви иксови имаше безброј во Рашка, ише беа сковани од по две леиви и измеикани во бодливи жици се околнаоколу **незлегои** на нокиа пред железничкаи сиианица. (Разбој, 74). Сепак, значењето на **злед** може да варира во одделни контексти, каков што е и следниов: *Но иустиие очи, иустии да би останале, до избришаа мислењето на човекои што влегол во работиие та поведоа една снага изведија што се извиваше како Дрим низ Полено, една снага што, еве, им ја одзема виделинаи на очиие, рече, зашто густ мрак му до ослепи злегои.* (Разбој, 438).

Специфичен за толкување е и парот *момци – немомци* (Разбој, 220), каде што може да се претпостави дека со именката *немомци* се означуваат сите женети мажи, но и свршените момчиња²⁰.

Делумно ослободен од антонимното значење е примерот: *И мајкие кога сиегаа иујаници и кога пракаа клеиви-неклеи.* (Разбој, 107), каде што негираната форма претставува еден вид дополнување на именуваниот поим²¹.

Изведувањата со *без-* се многу помалку²², а уште поретко среќаваме директно спротивставување на антонимите во ист контекст, на пр.: *Мешо имаше, само ред немаше. Ние сме ии безредници, иакви сме ии родени и иакви ќе си умрете. Тоа ии е. – Ќе до видиме и редои на редницие, се што има за зледање ќе видиме.* (Разбој, 127). Ваквото спротивставување може да се направи пошироко во рамките на текстот, па така на почетокот од романот бележиме еден вид контекстуална антонимија, сп.: *И иак викна, но сега на сосеикаи Блауна Дабовјанска, безмажовница²³ ама синовница.* (Разбој, 16), додека на самиот

²⁰ За илустрација на ова може да ни послужи последниот пример од фуснота бр. 14, кој се однесува на истиот настан: *...да разжени женети, да расврши свршени...* (Разбој, 220). Од тука го изведуваме значењето на именката *немомци* наспрема она што го носи *момци* во споменатиов контекст, што ни е показател за авторовата промисленост и умешност во користењето на јазичните средства (за споредба, во македонскиот јазик се користат именките *момче* во смисла на 'ерген, неженет маж' и *свршеник* (*вереник*), но само синтагмата (*о*)женети маж или супстантивизираната придавка (*о*)женети; за антонимскиот пар *женети – неженети*, в. Е. Бандиловска-Ралповска, „Еднокоренската антонимија со префиксот *не-* кај описните придавки во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, година LXI, Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков“, Скопје, 2010, стр. 82).

²¹ Ова значење можеме да го протолкуваме на следниов начин 'клетви што, во суштина, не се тоа'.

²² Во романот *Разбој* има повеќе изведувања со *без-* кои се многу експресивни и успешни, на пр.: (*рускије*) *безбрежја* (Разбој, 259), *безветерен* (*жабурник*) (Разбој, 252), *безреница* (Разбој, 87), *бездеиница* (Разбој, 204), *бесцветница* (Разбој, 261) и др. Но во нашата анализа беа земени предвид само оние што имаат и позитивен антонимски парник.

²³ Антонимскиот парник *мажовница* го среќаваме во еден поинаков контекст: *...иокриј си ии долоиие со врбицава, Калино Брашарова! не ии прилега на мажовница да блазни иуѓи мажи...* (Разбој, 222). Ова само оди во прилог на нашето согледување дека овие форми не се употребуваат случајно во романот, туку претставуваат дел од еден

крај се доаѓа до израз антонимноста, сп.: *Дали Блаѓуна Дабовјанска, безмажовницаџа, а сеџа и бессиновница и безнадежница, дали одбрадена џоџраќа клеџиви џо неџо, Гоцеџа, заради синоџи шџо џе зеде на душа?* (Разбој, 519)²⁴.

Да ги споменеме и примерите кога, условно, антонимиските парови се пред сѐ во функција на еден вид гласовно сликање²⁵: – *Шџо било важно џибнаџа-неџибнаџа?* (Разбој, 235); *Војнаџа не одбира деца-недеца.* (Разбој, 417); *Оџкако се замолив, нема леунка во Сџруџа џри која не сум оџишла со виџе, рог-нерог ... одев и ми кажувале и знам.* (Разбој, 337); *А Сџојмир беше вџледан во водџше, водџше нешџо кажуваа, но не можеше да чуе зашџо берокукнициџе од соседнаџа маса џреџласно се расџраваа за некојси Лоџи и керкиџе неџови и за свеџо-несвеџо џишување, џа не џо разбра Дрим.* (Разбој, 184); *Учен-неучен, без верување нема живеење.* (Разбој, 164); *И никоџаш не сџанувало збор за верување-неверување.* (Разбој, 80); *Е џа, шџоа е исџо, закоџан-незакоџан, но умрен.* (Разбој, 151) и др.

Иако интересот во овој прилог ни беше ограничен на еден сегмент од антонимијата како јазична појава, треба да нагласиме дека Малески ја користи и многу пошироко, на пример: *Суденикоџи може да биде сџроен мусџаќлија или џрчаво џуземаџе, веселник или намур-џенко, боџдуша или џосџодибрани, зборлија или немџур, свезгаллија или клаџуш, меѓ да налева од усџаџа или да блуе зелени џушџери.* (Разбој, 40-41). Одговорот на прашањето, пак, за тоа дали и колку се оправдани или изнасилени определени примери, зашто на Малески понекогаш му се забележува дека „неретко ја затрупува реченицата со еден словесен барок“²⁶, ќе зависи и од субјективниот суд и вкус на читателот.

систем. Од друга страна, покрај *безмажовница* ја среќаваме и придавката *безмажна* не само со значење 'жена без маж' туку и 'жена која го изгубила мажот, вдовица', зашто се однесува на вдовицата Митанка Калиштанска. Сп. го контекстот: *Жими душава моја безмажна, џе чекавме! Заради Блаѓуна, вдовицаџа, црнаџа кукавица како мене.* (Разбој, 104).

²⁴ Во конкретниов пример, со употребата на формите со *без-* се остварува и еден градациски однос (*безмажовица, бессиновица* → *безнадежница*).

²⁵ Р. Паноска, *Јазикот на Владо Малески*, стр. 34-35.

²⁶ Д-р М. Ѓурчинов, „Прозното творештво на Владо Малески“, стр. 539.

Литература:

Бандиловска-Ралповска Е., „Еднокоренската антонимија со префиксот *не-* кај описните придавки во македонскиот јазик“, *Македонски јазик*, година LXI, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2010

Бояджиев Т., *Бългáрска лексикологија*, Издателска къща „Анубис“, София, 2002

Ѓурчинов д-р М., „Прозното творештво на Владо Малески“, поговор кон изданието: Владо Малески, *Разбој*, „Култура“, Скопје, 1974

Минова-Ѓуркова Л., *Стилска анализа на современиот македонски јазик*, „Менора“, Скопје, 2003

Паноска Р., *Јазикот на Владо Малески*, докторска дисертација (машинопис), Скопје, 1970

Цветковски Ж., „За негацијата од категоријален аспект“, во: *XVI научна дискусија*, Универзитет „Кирил и Методиј“, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 1990, стр. 45-52

Kostić N., „Antonimija kao sintagmatska relacija: istraživanje na korpusu savremenog srpskog jezika“, *Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku*, vol. 51, br. 1-2, Novi Sad, 2008, стр. 99-117

Turk M., Stojić A., „Pridjevska antonimija i negacija u hrvatskome i nemačkome jeziku“, во: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike*, ur.: Badurina, L., N. Ivanetić, B. Pritchard, D. Stolac, Hrvatsko društvo za primjenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka, 1999

Šarić Lj., *Antonimija u hrvatskome jeziku. Semantički, tvorbeni i sintaksički opis*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007

Šipka D., *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina* (drugo, izmjenjeno i dopunjeno izdanje), Matica srpska, Odeljenje za književnost, Novi Sad, 2006

Liljana Gushevska

NEGATION AND ANTONYMY (THROUGH EXAMPLES
TAKEN FROM THE NOVEL *RAZBOJ* BY VLADO MALESKI)

(Summary)

This article discusses the relation between antonymy and negation based on the lexical material taken from the seminal novel *Razboj* by Vlado Maleski (published in 1969). He is one of the most important Macedonian prose-writers who emerged in the period following the World War II, and his style is characterised by numerous word formation innovations, including those where words are formed by adding the prefixes *ne-* (non-) and *bez-* (without-).

At the same time, it should be pointed out that some of the antonymous pairs formed by the said prefixes do not occur occasionally but are rather used as a system in the novel, which means that these authorial neologisms become part of the specific language of the writer and he, by using them, creates complex oppositions. This is the reason why they are the subject of this analysis and not the so called conventional or language antonyms and antonymous relations.

In that respect, what is discussed are examples where the complementary antonyms such as *war – peace*, *soldiers – civilians*, *our – foreign* etc. acquire a kind of intermediate member (i.e. a relation of contrariness is developed) (*nevojna* /nonwar/, *nevojnici* /nonsoldiers/, *nenash* /nonour/).

With respect to the derivatives formed with the prefix *ne-*, those formed with *bez-* are rare, and can be found in the same context even more rarely. They can be found spread out throughout the text of the novel (*sinovica* /mother-of-a-son/ – *bessinovica* /mother-without-a-son/).

With some of the pairs, there is no real antonymous relation but rather an added negative connotation instead (*sestra* /sister/ – *nesestra* /nonsister/), or they are a kind of verbal depiction even (*rod* /kin/ – *nerod* /nonkin/, *deca* /children/ – *nedeca* /nonchildren/, *sveto* /holy/ – *nesveto* /nonholy/, *uchen* /learned/ – *neuchen* /nonlearned/ etc.).

Key words: antonymy, negation, contextual antonymy, antonymous pair, prefixes *ne-* and *bez-*.

Валентина Несџор

АНТОНИМИЈАТА КАЈ НЕФРАЗЕОЛОШКИТЕ И ФРАЗЕОЛОШКИТЕ ИЗРАЗИ

Апстракт: Во македонскиот јазик, освен антонимите на зборовите, се среќаваат и антоними кај фразеолошките изрази (*ја доведе злавата – зо скрши враќош*), како и кај нефразеолошките стабилни изрази (*мило ми е – жал ми е*). Фразеолошките изрази кои им се противставуваат еден на друг може да бидат: а) фразеолошки спојки (*му леџа умош – му дојде умош, ми сџе умош – не ми сџе умош*), б) фразеолошки единици: (*ни враќош не му ја врви – лебош од усџа му зо земааш*).

Како што се менува карактерот на антонимијата и степенот на спротивставување помеѓу значењата на зборовите, исто така, се менува и карактерот и степенот на спротивставување на значењето на фразеолошките или на нефразеолошки изрази.

Колку подобро се познава фразеологијата, толку полесен и подобар би бил изборот на употребата на антонимијата во фразеологијата, како средство за да ѝ се даде на мислата коректност и изразна моќ.

Клучни зборови: антоними, фразеолошки изрази, идиоми, фразеолошки единици

Помеѓу проблемите кои се појавуваат при разгледувањето на антонимијата во јазикот е и откривањето на антонимниот карактер на семантичкото значење на зборовите или на зборовните единици.

Според основната дефиниција од која поаѓаат сите автори при проучувањето на појавата антонимија, е и лексичко-семантичката категорија што се темели врз спротивните значења на две единици. (Минова –Гуркова, 2003: 186)

Овде ќе се задржиме кај антонимите на еден поширок семантичко-синтаксички план: антонимите како дел од слободните и фразеолошките изрази, како и нивните односи со другите елементи во изразот.

Зборовите создаваат различни комбинации на поврзување еден со друг. На семантичко-синтаксички план овие врски можат да бидат слободни или стабилни. Во системските релации појасно се изразува значењето на зборовите и често се реализира и нивното спротивставување. Од една страна, според одликите на овие врски, зависи и реализирањето на значењето и спротивставувањето на зборовите, од друга страна, од лексичкото значење на антонимните зборови, според местото кое го зазема нивното значење во семантичкиот систем на зборот, зависи и можноста на поврзување на тие зборови со другите.

Со други зборови да го објасниме ова:

При антонимните релации на лексемите: *голем – мал, лош – добар, висок – низок, ошвора – зашвора, тежок – лесен* со другите зборови во изразите: *голема соба – мала соба, лош човек – добар човек, висока зграда – ниска зграда, ошвора враиша – зашвора враиша, тежок товар – лесен товар*, се реализира и значењето и нивното спротивставување. Но, спротивставувањето на антонимите не се извршува при секое поврзување со истиот збор, како на пример, иако спротивставувањето на антонимите *ошворен – зашворен* се реализира во нивните релации со лексемата *враиша* (отворена врата – затворена врата), *рана* (отворена рана – затворена рана), *писмо, сметка* (отворено писмо, отворена сметка – затворено писмо, затворена сметка) итн. Лексемата *зашворен* во релацијата *зашворен живој*, се употребува за живот кој се прави внатре во четири ѕидови, кој е изолиран од надворешниот свет, не може да им се спротивстави на ниедно од значењата на лексемата *ошворен*; релацијата *ошворен живој* е невозможна. Значи можноста за поврзување на антонимните лексеми *ошворен – зашворен* со истиот збор, не е рамноправна. Тоа зависи од лексичкото значење на тие зборови.

Антонимните релации може да се појават помеѓу зборовите со основно или со преносно значење. Кога антонимијата се појавува помеѓу зборовите со основно значење, со право може да говориме за *позитивни антонимни лексеми*. Во овие случаи, бројот на лексемите кои се поврзуваат со овие антоними е доста голем. Така, на пример, антонимните лексеми: *лесен – тежок* може да се поврзат со лексеми кои означуваат:

а) *мера* (тежок камен – лесен камен, тежок стол – лесен стол итн.)

б) во зборови кои покажуваат *дејствија*, кои се вршат со леснина или тешкотии (тешка работа – лесна работа, тешка лекција – лесна лекција идр.) како и со зборовите *болест, сон* итн.

Бројот на зборовите кои се поврзуваат со овие антоними со основно значење кое има: *мала мера, која тежи малку* и *голема мера, која тежи многу* е поголем. Тие може да се поврзат скоро со сите

зборови кои означуваат предмети со мера, отколку со лексеми со преносно значење, *кое е лесно да се изврши* и *кое минува со тешкојш*. Во овие значења релациите може да се постават само со зборови кои означуваат одредена *работа*, *лекција*, *проблем* и др. Антонимните односи помеѓу значењата на зборовите *тешок* – *лесен*, кои се реализираат во релациите *лесна работа* и *тешка работа*, се скоро исти со антонимните односи помеѓу зборовите *лесен* – *тврден*, кои се реализираат во релациите *лесна работа* и *тврдна работа*, бидејќи зборовите *тешок* и *тврден* се употребуваат во овој случај според значењето, како доста блиски синоними. Но, покрај скоро истите синонимни односи помеѓу овие зборови, можноста за поврзување на зборот *тврден* со своето основно значење и на зборот *тешок* со своето преносно значење не е исто. Ова покажува дека синонимните односи помеѓу значењата на овие две лексеми не се совпаѓаат потполно. Значи, погледот на синонимите на семантичко-синтаксички план и во однос на антонимите помага за едно поправедно одредување на карактерот на синонимијата на зборовите.

Колку подалеку од своето основно или преносно значење да биде значењето на еден збор, толку повеќе се ограничува или се стеснува областа на поврзување со други зборови. Бројот на лексемите кои се поврзуваат со антонимите со преносно значење станува сè помал, како на пр. може да се постават релациите на антонимите *лесен* – *тешок* со лексемата *рака* (*Си имал лесна рака*, за медицинска сестра или лекар) за кои може да се рече дека имаат *тешка* или *лесна* рака, но сепак, можни се релациите на зборот *тешок* со лексемата *најтврдар*, *тешок најтврдар* во фудбал како и *сенка*, како и со зборот *меч*, *сонце*: *тешко сонце*. Овие врски не се можни со лексемата *лесен*. Во овие случаи, карактерот на поврзување на антонимите со други зборови се разликува. Се преминува од слободна врска во стабилна врска. Таква е и врквата на антонимите *влеѓува* – *излеѓува* или *тиска* – *вади* со лексемата *сџрав* во изразите *му влеѓува сџравој* (= се плаши) – *му излеѓува сџравој*, и *му тиска сџрав* (го плаши) – *му го изваде сџравој*. Тесната врска на зборовите, како составен елемент во овие изрази, не е случајна, не се прави во моментот кога зборуваме, како кај слободните изрази, но овде таа е *поставена историски* и поради честото повторување таа станува непроменлива и стабилна. Значењето на овие изрази не се појавува од зборот на посебното значење на зборовите. Значењето на елементите кои ги создаваат овие изрази е припоено и дава едно посебно значење.

Според степенот на стабилноста на врквата меѓу елементите кои го создаваат стабилниот израз, зависи и нивниот карактер, според кој се прави и класификацијата на стабилни фразеолошки и нефразео-

лошки изрази. Стабилните фразеолошки изрази се карактеризираат со повисок степен на стабилност. Други нивни одлики се мотивацијата или немотивацијата, формалното срастување, отсуството на изразообразувачкиот модел итн. Освен тоа, тие може да имаат емоционално семантичка обоеност и значење или семантички нијанси, кои не можат да се бележат со прости зборовни единици.

Ние ќе ја разгледаме антонимијата помеѓу таквите фразеолошки изрази. Учеството, поврзувањето на антонимните зборови во овие изрази, не е можно секогаш. Во фразеолошките изрази, *ми излезе сѝравоѝ – ви влезе сѝравоѝ* (до коски), *ми излезе од срце – ми влезе в срце*, антонимите *излезе – влезе*, често учествуваат како дел од елементите на изразот со преносно значење, а лексемата *излезе* во изразот *ми излезе соноѝ* се поврзува со зборот *сон*, додека овде не се поврзува со оваа лексема и антонимот *влезе*. Во изразот *ми излезе соноѝ*, преносното значење на зборот *излезе* е доста оддалечено од првото конкретно значење. Ова значење е натамошен развој на првичното значење. И во оваа врска, која не е случајна, но историски поставена, тоа е скоро припоено со значењето на другиот збор (*сон*) и дава едно единствено фразеолошко значење (= се буди), чиј антоним е фразеолошкото значење *ме фаќа соноѝ*.

Додека пак за изразите: *крева ѓлава*, *крева раце* ако се потрудиме да побараме антоним за овие изрази во македонскиот јазик, како: *сѝушѝа ѓлава*, *ѝушѝа раце* тие би биле артифицијални, непостоечки. Исто се случува и со изразот *црн ѝазар*, бидејќи не евозможен изразот *бел ѝазар*.

Се појавува прашањето: кои се начините на извршување на антонимијата помеѓу значењата на фразеолошките изрази? Како се изразуваат спротивставените односи помеѓу фразеолошките изрази и кој е карактерот на нивното спротивставување во македонскиот јазик?

1. Значењето на еден фразеолошки израз може да се спротивстави со значењето само на еден збор, како на пример: *зеде крај* (работата) – *зайочне*, *фаѝи корен* – *оѝкорене*, *гаде надеж* – *обезнадежи*, *удри накусо* – *здолжи*, *кожа и коски се најрави* – *здебеле*, итн.

Ова е доста вообичаено спротивставување како во секојдневниот говор, така и во публицистичкиот стил, кое според карактерот е скоро исто со спротивставувањето помеѓу разнокоренските антонимни зборови. Такво е и спротивставувањето помеѓу стабилните изрази: *му фрли мерак* – *одмеракоса*, *му влезе ѓрижа* – *одѓрижа*, *гаде верба* – *изневери*, *гаде ѝраво* – *обесѝрави*, *гаде надеж* – *обезнадежи*, *дава ѓајреѝ* – *обесхрабрува*.

Антонимијата на овие изрази се изразува:

а) со спротивставување на две сосема различни значења: (*зеде крај – зайочнува*) и

б) со спротивставување на две значења, од кои едното го спречува другото (*џага ме фаџи – оџажи, гаде верба – изневери*).

2. Значењето на фразеолошкиот израз може да се спротивстави со значењето на друг фразеолошки израз, но со сосема различен корен, како на пр.: *ја доведе џлаваџа – си џо скрши џилоџи / си џо скина враџоџи, огаџи мед и млеко – огаџи ко мачкаџа со џлушецоџи, леџнува со кокошкиџе – сџанува со џеџлиџе, (рече) заџ зрб – од очи в очи*.

Во овие антонимни парови, семантичкото значење на изразите го создаваат антонимните лексеми од екстремните парови. Антонимниот карактер на значењето на овие фразеолошки изрази е исто со тоа на значењето на стабилните изрази: *аливан му џагна – доџде на свесџи*.

3. Може да се спротивстават едно со друго значењата на фразеолошките изрази, кои во нивниот состав имаат антонимни зборови. Присуството на антонимните лексеми (во изразите) игра голема улога во спротивставувањето на значењата во изразите, како на пр.: *џи зайвора очџе – џи оџвора очџе, ја урива оџашкаџа – крева (џиџа) оџашкаџа, крева (џиџа) носоџи – урива носоџи, крева џлава – урива џлава, џолн му е џебоџи – џразен му е џебоџи, му џо оџрни живоџоџи (образоџи) – му џо обели живоџоџи (образоџи), ми замрзла крвџа – ми одмрзла крвџа, си џо заџуби умоџи – си џо најде умоџи, џи сџиска џариџе – џи фрла/кошка џариџе*.

Во овие изрази поврзувањето на антонимите како нивни елемент се прави со истиот збор, но оваа врска не е секогаш можна. Исто со ова спротивставување е и спротивставувањето помеѓу стабилните изрази: *за среќа – за несреќа, болесџи га џо изеде – га му даџ џосџод здравје* итн.

4. Во македонскиот јазик антонимијата се изразува и помеѓу значењата на фразеолошките изрази, кои имаат заеднички елемент, било каков збор, но другите елементи не се антонимни зборови, или барем нивните основни значења не се антоними, како на пр.: *му џаџа в рака – му избеџа од рака, со џолна усџа – со џола усџа, џагна в сџаџица – излезе од сџаџица, со џолно срце – со скршено срце, му се крена умоџи – џо засџа умоџи, му се вџори крвџа – му се смири крвџа* итн.

Спротивставувањето на значењата на овие изрази, скоро е исто со тоа од типот 1 б. (*гаде надеж – обезнадежи* и *гаде надеж – зеде надеж*) и тие од типот 3. (спореди *му се вџори крвџа – му се смири крвџа* и *вџори крвџа – зџасна крвџа*). Како за изразите од типот 3, така и за типот 4, при спротивставувањето антонимната улога ја игра елементот од изразот кој се менува, којшто не е заеднички. Исто со ова

спротивставување е и спротивставувањето на значењата на стабилните изрази: *џо држи збороӣ – излезе од збороӣ*.

Во сите претставени парови, антонимијата е доста јасна, таа се изразува со посочување на две значења сосема спротивни со фразеолошките или стабилните изрази.

5. Значењето на еден фразеолошки израз може да се спротивстави и со негирање на нејзиното значење со негацијата *не*. Пред сè, овие негации не влегуваат во структурата на изразот, тие може да стојат слободни, нивното значење не се спојува со значењето на нејзините компоненти, кои ги создаваат изразите. Тие не го негираат само значењето на елементот кој се наоѓа непосредно до него, но значењето на целиот израз, како на пр.: *му ја има земено ракаџа* (на една работа) – (сè уште) *не му ја има земено ракаџа, му фаќа ракаџа – не му фаќа ракаџа, ме фаќа соноџ – не ме фаќа соноџ, земи џо со арно* (детето) – *не џо земај со арно, му џо расијува кејфоџ – не му џо расијува кејфоџ, му сече умоџ – не му сече умоџ, земајќи џо џревид – не земајќи џо џревид* итн.

Каков карактер има оваа антонимија? За да се сфати подобро карактерот на оваа антонимија, ќе ја споредиме со антонимијата на погорните типови. Ако значењето на фразеолошките или стабилните изрази од типот 1, 2, 3, 4 би се негирале со негација (и ова е скоро секогаш можно и вообичаено во македонскиот јазик) би создале антоними, но нивниот карактер би се променил, антонимијата се ослабнува, на пр.: антонимниот карактер на значењата на изразите *ме фаќа соноџ – не ме фаќа соноџ*, како и *ме фаќа соноџ – ми излежува соноџ*, не е ист, *не ме фаќа соноџ* не значи *ми излежува соноџ*.

Во првиот пар се спротивставува исказот на семантичкото значење на изразот со своето негирање, додека во вториот пар се спротивставуваат два сосема различни искази. Исто како и спротивставувањето помеѓу значењата на зборовите, основано врз негирање и спротивставувањето помеѓу значењата на фразеолошките или стабилните изрази, исто така, основано врз негирање, останува на еден доста слаб степен, тоа е делумно. Ова антонимија почесто се употребува, или само тогаш, кога спротивставувањето не може да се изрази само со еден збор или само со еден друг стабилен израз.

Затоа за спротивставувањето на исказните значења на изразите: *ми џо фаџи окоџо* (= видов), *му џо оџвора срцеџо* (= искрено зборува), *џрѓа рака* (= се повлекува), *му џо најолни умоџ* (= убеди) итн., се употребуваат и нивните негирани форми: *не ми џо фаџи окоџо, не му џо оџвора срцеџо, не џрѓа рака, не му џо најолни умоџ* и др.

Во фразеолошките изрази кои се употребуваат само со негирано значење, како: *не ми влежува в очи* (= поради разочарана положба, се

чувствувам ладнокрвно кон тоа што се случува околу мене; *окоито не ми се йлаши, око не ми йпрейнува* (= не се плашам), *не йти йие вода* (= не вреди), *ни врадои не му ја врви* (= е премногу способен), *не си ја сйава водаи на оџнои* (= не се секира за ништо) и др. Негаците се нивни составен дел, тие се вклучуваат во структурата на изразите. Бидејќи употребата во исказната форма на овие изрази е можна само во прашално-извичните реченици, кои имаат за цел, крајно, да негираат едно мислење придружено со интонација. Овде не може да се говори за антонимни односи помеѓу изразот со таа частица и без таа негирана частица. Спротивни единици со овој вид изрази може да бидат изразите кои имаат други делови, како на пр.: *не си ја цейи џлаваи, не си ја маии водаи, в нозе му осйана* и др.

6. На значењата на одредени изрази може да им се спротивстават значењата на изразите кои имаат како дел антонимен збор со префиксирана негација не-, како на пр.: *земајќи џи йредвид – неземајќи џи йредвид, вршејќи йроверка – невршејќи йроверка, давајќи осйавка – недавајќи осйавка, вршејќи смејќа – невршејќи смејќа* итн.

Од ваков тип е и спротивставувањето кое се реализира и помеѓу стабилните изрази, како: *земање мерки – неземање меки, сйавајќи во инвенйар – несйавајќи во инвенйар* итн. Во овие случаи, антонимите како составен дел на изразите, било овие именки, глаголски прилози или супстантивизирани придавки, чуваат некои глаголски одлики. Така, на пример, изразот: *земање учесйво* (= учествување) е еден вид именски фразеологизам од глаголскиот фразеолошки израз *зема учесйво*, на кој може да им се спротивстави *не зема учесйво*. Карактерот на спротивставување основан врз негирање *зема учесйво – не зема учесйво* е ист со карактерот на спротивставување, исто така, со негирана основа *земање учесйво – неземање учесйво*. Антонимните зборови со негиран префикс кои се составен дел на овие изрази играат главна улога во спротивставувањето на значењата на овие изрази.

Од горенаведеното произлегува дека во македонскиот јазик, освен антонимите на зборовите, се среќаваат и антоними на стабилните фразеолошки изрази (*ја доведе џлаваи – џо скриши врайои*), како и кај стабилните нефразеолошки изрази (*мило ми е – жал ми е*). Оваа антонимија се извршува помеѓу фразеолошките или стабилните изрази, кои се рамномерни со еден обележителен збор и кои вршат во реченицата независна улога. Фразеолошките изрази кои им се спротивставуваат еден на друг може да бидат: а) фразеолошки срастувања (*му лейна умои – му дојде умои, ми сйие умои – не ми сйие умои*), б) фразеолошки единици: *ни врадои не му ја врви – лебои од усйа му џо земаи* или фразеолошки спојки (*џо држи зборои – џо џази зборои, земајќи йредвид – не земајќи йредвид*).

Како што се менува карактерот на антонимијата и степенот на спротивставување помеѓу значењата на зборовите, исто така се менува и карактерот и степенот на спротивставување на значењето на фразеолошките или на нефразеолошки изрази.

Големиот број антоними кои се појавуваат при стабилните или фразеолошките изрази во јазикот, говори за богатството на нашата фразеологија, којашто ја прави поконкретна, поизразита и поубава. Колку подобро се познава фразеологијата, толку полесен и подобар би бил изборот на употребата на антонимијата во фразеологијата, како средство за да ѝ се даде на мислата коректност и изразна моќ што би помогнало во проблематиката на семантиката на зборот и фразеологијата.

Литература:

Андријевска 2003: Андријевска, Н., *Преводоѝ на ѓрчкоѝо ѝри-ваѝѝвно алфа во сѝариѝѝе македонски ѝексѝѝови*, Скопје, 2003.

Макаријоска 2002: Макаријоска, Л., *Девербаѝѝивниѝѝе именки во македонскиѝѝе црковнословенски ракоѝѝиси од XII-XVI век*, Скопје, 2002.

Минова-Ѓуркова 2003: Минова-Ѓуркова, Л., *Сѝилисѝѝика на современиоѝѝ македонски јазик*, Скопје, 2003.

Самара 1998: Самара, М., *Shfaqje të antonimisë në gjuhën shqipe*, Tiranë 1998.

Valentina Nestor

THE ANTONYMY IN NON PHRASEOLOGICAL
AND PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS

(Summary)

In the Macedonian language, except antonyms of words, are found and antonyms in phraseological expressions (*ја говеде злавајќа – зо скрше врајојќи*), and in non phraseological stable expressions (*мило ми е – жал ми е*). Phraseological expressions that are opposing each other can be: a) phraseological unions (*му лејќа умој – му дојде умој, ми сѝие умој – не ми сѝие умој*), b) idioms: *ни вражојќи не му ја врви – лебојќи од усѝа му зо земаајќи*).

Just as changes the antonyms character and the level of opposition between the meaning of words, also changes and character and the level of opposition to the meaning of phraseological and non phraseological expressions.

How best we know the phraseological expressions, so easy and better would be the choice and the use of antonyms in idioms, as a tool to give the sentence correctness and expressive power.

Keywords: antonyms, phraseological expressions, idioms, phraseological units

Марија Томанова

АНТОНИМИЈА ВО КОНВЕРЗАЦИСКИОТ СОВРЕМЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Антонимите се лексеми со спротивно значење. Две лексеми со спротивно значење претставуваат антонимен пар. Тие изразуваат спротивставени, но, сепак, поврзани поими. Лексичко-семантичкиот феномени на семантичкиот контраст помеѓу две лексеми се нарекува антонимија.

Антонимијата е особеност, пред сè, на именките, ама и на придавките, глаголите, прилозите и предлозите. Од гледна точка на семантиката, лексемите можат да бидат спротивставени според степен, спротивност (според особини, дејност, состојба, време или количина) и бинарни. Етимолошки можат да бидат различни по потекло: прави (разнокоренски или примарни) и еднокоренски (формативни), при што најголем дел од нив е настанат со префиксација. Разликуваме повеќезначни антоними од парцијални. Кога станува збор за тоа колку антонимите се распространети, од една страна постојат општојазични антоними, а од друга индивидуални (контекстуални) који се спротивставени само во одредени контексти и претставуваат креативност на еден писател.

Клучни зборови: антонимија, антоними, македонски јазик, етимологија, лексичко-семантичко значење.

Терминот антоним прв пат е употребен во XIX век од страна на Смит (С. J. Smith)¹ којшто сакаше да укаже на спротивни значења, како термин потполно различен во однос со терминот синоним. И овие два термина имаат спротивставено значење во одредена семантичка смисла (Lyons 1977). Од ова произлегува дека во една поширока смисла сè што не е слично, треба да биде спротивно. Меѓутоа, благодарјќи на практични огледи во современиот јазик и на поранешните текстови работени на оваа тема, не зборуваме од таа гледна точка. Целта на трудот е да ја набљудуваме антонимијата како практичен и

---

¹ Антонимија као синтагматска релација, истражување на корпусу савременог српског језика, Наташа Костиќ, Подгорица, стр. 1

лингвистичко-семантички феномен во современиот конверзациски македонски јазик.

Според Лионс (1977), антонимијата се однесува пред сè на парови на спротивност кои можат да се споредат, што е најчесто кај придавките. Можноста на споредба е една од најважните својства на придавките, а бидејќи истите најчесто се наведуваат како примери во антонимија, во литературата е воведена разлика помеѓу *сѝеѝенувани* и *несѝеѝенувани аниѝонимски ѝарови* со спротивни значења. Степен на антонимите подразбира дека можат да се споредат особини помеѓу два поима, а при тоа првиот член на компарација потполно да не ја исклучува содржината на вториот. Вклучува постоење на споредба, кога се споредуваат два или повеќе поими:

мал (помал, најмал) – голем (поголем, најголем)

брз – спор, сирот – богат, низок – висок, топол – ладен, убаво – грдно, добро – лошо

евтин – скап, топол – ладен, арен – лош, бел – црн, благ – лут, бистар – матен итн.

Исто е и кај прилозите:

горе – доле, блиску – далеку, лесно – тешко, ретко – често, многу – малку итн.

Сите претставени примери можат да се споредат, како меѓу себе, така и преку нивните компаративни и суперлативни форми. Овие антонимни парови еден наспроти друг од една страна се противречни, ама во исто време се и комплементарни.

Зборовите може да се спротивставуваат на повеќе начини:

1. според приznakот на предметот:

1. Колку постариот син беше *чувсѝвѝиѝелен*, толку помалиот е *бесчувсѝвѝиѝелен* – како да не се браќа.
2. Колку првата жена на татко ми беше *добра* и *убава*, толку последната беше и *лоша* и *ѝрда*, а сепак најголем дел од животот го помина со неа.
3. Ако си *чесен* човек не значи дека ќе ги преправиш *нечесниѝе* околу себе.
4. Кога *боѝаѝиѝиѝе* водат војна - *сиромашниѝе* умираат.
5. Од *ѝлиѝоќ* памет не излегува *длабока* мисла.
6. *Песимисѝоѝи* гледа проблем во секоја можност, а *оѝѝимисѝоѝи* можност во секој проблем.
7. Поделената *радосѝи* е двојна радост, а поделената *ѝаѝа* е пола тага.

Во наведените примери: чувствителен – бесчувствителен, добар – лош, убав – грд, чесен – нечесен, богат – сиромашен, длабок – плиток, јасно се гледа дека сите се употребени како поблиска одредница на именката

покрај која стојат или покрај поименичени конкретни поими. И во македонскиот јазик, како и во другите словенски јазици, именките се најчесто во функција на субјект. Така во дадени реченици прикажани се во антонимна спротивставеност: песимист – оптимист и радост – тага;

2. според дејностите или состојбите на некого или на нешто:

Кога се работи за глаголи, нивните антонимни форми покажуваат спротивставени дејности или состојби во кои субјектот се наоѓа.

1. *Победувај* без да се фалиш, *џуби* без да се оправдуваш.
2. Најтешко е да се *зборува*, тогаш кога е срамно да се *молчи*.
3. Љубовта *доаѓа* без да ја *довикуваш*, но *заминува* и без да ѝ *дозволуваш*.
4. Ако си направил добро, *сокриј*, ако ти направиле добро – *раскажи*.
5. Никого не можеш повеќе да *мразиш* од тој што некогаш си го *сакала*.

3. според време:

1. *Вчера* збори едно, *денеска* работи обратно.
2. Да ми е оваа памет од *сега*, ќе знаев што да направам *тогаш*.
3. Се молеше за својата желба и *наутро* и *навечер*.

вчера – денеска, сега – тогаш, навечер – наутро

4. според количество:

1. Ако сакаш *сè*, можеш да останеш и без *ништо*.
2. Кога ќе размислам, *сè* во неговиот живот беше прст на судбината, а тој сам не можеше скоро *ништо* да направи.
3. *Многу* работи започнува, ама *малку* постигнува.
4. Тој човек секогаш имаше *многу*, ама даваше *малку*.
5. Мислев дека *многу* долго ќе чекам, ама по *малку* време мојата целта се оствари.

Наведените примери прикажуваат спротивставеност помеѓу два поима во реченицата. За примерите *сè* – *ништо*, можеме да забележиме дека во првиот случај покажуваат спротивставеност помеѓу количество на материјалното или нештата што се видливи. Во другата реченица семантичката функција на антонимите е сосем поинаква. Така даденото *ништо*, може да се замени и со *еџен малку*.

И примерите со многу – малку се семантички различни. Така покажуваат: голем/мал степен, голема/мала количина или временски долг/краток период.²

² Антонимија во македонскиот јазик со руски еквиваленти, Роза Тасевска, Скопје, 2011, стр. 202

Нестепенуван антонимни парови со спротивно значење, поради семантичките значења уште се нарекуваат и контрадикторни. Разликата меѓу самите термини комплементарни (контрарни) и противречни (контрадикторни, обратни) се поклопува со овие два вида и од гледна точка на логиката. Нестепенувани антоними:

1. Немаш врска колку времето е *ладно*, иако цел ден беше *жешко*.
2. Мора да се знае кој е *машко*, а кој *женско* во куќата.
3. Кога го најдов мачето, беше ни *живо*, ни *мриво*.

Во прикажаните примери се гледа дека овие антоними вообичаено не се степенуваат, за разлика од антонимите што веќе ги прикажавме. Антонимите можат да бидат со различен (ладно-жешко, машко-женско, живо-мртво) или со ист корен. Кога се образувани со ист корен (основа), се користат претставки со спротивно значење. Поголем број на нестепенувани антоними се еднокоренски:

вистинит – неvistинит, точен – неточен, здрав – нездрав, виновен – невиновен.

Кога станува збор за именки како нестепенувани антонимни парови, состојбата во современиот македонски јазик нема да биде иста. Поголем број се разнокоренски во споредба со еднокоренски. Така, наоѓаме во разговорниот јазик:

ден – ноќ, утро – вечер, близина – далечина, ведар – мрачен, великодушен – себичен, дочек – испраќање и тн.

Бинарни антоними се оние кај кои содржината на првата лексема во потполност ја исклучува содржината на втората:

жив – мртов, вистина – лага, здравје – болест, рај – пекол.

Евидентно е дека сите споменати антонимни парови се парцијални. Голем број вакви антонимни парови во поголем број се наоѓаат во идиомијата на македонското говорно подрачје. Се разбира дека во обзир се земени предвид и разнокоренски и еднокоренски лексеми. Вакви парцијални антонимни парови се карактеристика на повеќе словенски јазици. Повеќето од нив се наоѓаат и во српскиот јазик.

Од друга страна, парцијалните антоними се евидентирани и во другите несловенски јазици. Според становиштето на логиката, тоа е очекувано бидејќи во најголем број јазици постојат антиподи, па така и парцијални антоними.

Повеќекратните антоними (повеќезначните зборови) се зборови каде што еден член од антонимскиот пар е спротивставен со своето значење на повеќе спротивни различни лексеми. Тоа се секако синонимни зборови, па затоа и ги нарекуваме повеќекратни. Такви зборови се:

слаб – јак

стар – млад

слаб – дебел

стар – нов

слаб – силен (психолошки)

стар – модерен

писмено – усно
 писмено – неписмено
 писмено – лично (обраќање)

реалност – илузија
 реалност – нереалност
 реалност – сон, фантазија

Општојазични антоними се оние што во секојдневна конверзација ги употребуваат поголем број зборувачи. Тука спаѓаат сите антоними, без разлика дали се еднокоренски или не, и воопшто без разлика на другите поделби.

Индивидуални или контекстуални антоними се оние што се спротивставени само во творештвото на еден писател и тоа во одреден контекст. Вакви антоними можат да бидат различни за различни говорни подрачја и секако во идиомот на секој писател.

Сите спомнати антоними се во одредена смисла традиционални во македонскиот современ јазик, иако се фреквентни во денешна употреба.

Кога зборуваме за антонимијата во корпусот на современиот македонски јазик, треба да речеме дека првата статија е објавена 1991. (Јустесон и Кац). Анализата на однесувањето има покажано дека спротивставени антонимни парови се наоѓаат и заедно во истата реченица, така што можеме да кажеме дека антонимијата е една синтагматско – парадигматска појава воопшто во словенските јазици и некои несловенски, па така и во македонскиот јазик. Во согласност со правилото на Бибер, за современиот јазик не зборуваме сакајќи да го смениме со традиционалното, туку како дополнување и надградба кога е во прашање современиот македонски јазик.

Со поединечна анализа на речениците, можеме да ги утврдиме причините за употреба на одредени антонимни парови, нивната функција во контекстот, значење на антонимиска фраза и нејзиното лексичко и семантичко окружие. На тој начин забележуваме одредени значења и улоги кои се во врска со адекватната лексичка и семантичка функција.

1. Не ни треба *војна*, туку *мир*.
2. Сè додека вистината ми е најдобар *иријател*, знам дека ќе имам многу *неиријатели*.
3. *Победувај* без да се фалиш, *џуби* без да се оправдуваш.
4. Немој да бидиш *добар*, биди *џубре*.
5. Умниот купува *виџора* крава од тоа што го издоил од *иравџа*.
6. Не се жали што *не добиваш* сè што ќе посакаш, туку биди благодарен што *добиваш* сè што не заслужуваш.
7. Алчноста е најголема *сиромаштија*, а задоволството од тоа што го имаш – најголемо *богаштво*.
8. *Не е лошо* што нè лажат ... *лошо* е што им веруваме.
9. Трагично е што *џлујациите* се толку сигурни, а *мудриите* полни со сомнеж.

10. Љубов е она што ти *īpиoĝa* кога целиот свет те *наīушīīa*.

11. Љубовта е *најĝoлeмaйīa* величина на светот, а светот сепак ја собира и во *најмaлoйīo* срце.

Како генерален заклучок на трудот можеме да кажеме дека во поголем број на случаи е употребен контраст, споредба, така што антонимите ги набљудуваме во контрастен однос а во функција на нагласување на разлики. Во другите случаи антонимијата е во функција на негацијата.

Антонимите најчесто се употребуваат како едноставен контраст. Доколку набљудуваме бинарна антонимија врз основа на анализа на реченица ќе забележиме дека е употребена на два начина: во прв план е заедничката основа, а во втор спротивставеност на полови или обратно. Уште еден типичен начин на реализација на антонимијата е да се нагласат разликите (во прв план нивната спротивност) и на крај антонимијата како составен дел на негацијата (кога во прв план се наоѓа првиот член којшто му се спротивставува на вториот со потенцирање на спротивноста со вториот член).

Антонимијата во македонскиот јазик е една од најкомплексните и најинтересните теми. Примерите од трудот се од секојдневната комуникација со различни социјални групи луѓе или мудри мисли во македонскиот јазик коишто се пренесуваат од колено на колено. За изработка на трудот користена е литература во врска со антонимијата на српски, македонски, руски и англиски јазик, зошто примарната цел ми беше да најдам сличности и разлики, пред сè, помеѓу антонимијата во македонскиот конверзациски јазик и другите словенските јазици, како и допири со антонимијата во несловенските јазици. На крајот на трудот сакам да кажам дека сметам дека семантичко-лингвистичкото опишување на антонимијата се од големо значење. Негацијата е нужно присутна во повеќе антонимски парови и кај степенуваните и кај нестепенуваните антоними. Меѓутоа, исто така негацијата не мора да биде присутна во самите форми, туку само во семантичка смисла, која всушност е најбитна за македонскиот јазик и литература.

Библиографија:

Bošković Radosav, *Osnovi uporedne gramatike*, 2000, Beograd
Grickat Irena, 1961—1962. O antonimiji. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, IV—V, 87—90.

Klajn Ivan, *Lingvističke studije*, 2000.

Конески Блаже, Граматика на македонскиот литературен јазик, 1952 и 1954.

Kostić Nataša, *Antonimija kao sintagmatska relacija: istraživanje na korpusu savremenog srpskog jezika 1*, Podgorica.

Тасеска Роза, Антонимите во македонскиот јазик со руски еквиваленти, 2011, Скопје .

Šipka Milan, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, 1998, Novi Sad.

Marija Tomanova

ANTONIMY IN CONTRATEMPORARY CONVERSATIONAL
MACEDONIAN LANGUAGE

(Summary)

Antonyms have opposite meanings of lexemes. Two such lexemes are antonym pair. They expressing contradictory, but, nevertheless, associated terms. The phenomenon lexical -semantic of contrasts between the two lexemes called is antonyms. Antonymy in the Macedonian language are characteristics of nouns, adjectives, verbs, adverbs and proposals. Seen from the standpoint of semantics, lexemes can be opposed by degree, by contrary (the properties, actions, or condition, time, quantity) and by binary. Etymologically may be different by origin: the real (different root , primary) and formative (istokorenski), which arised mostly of prefix. The antonyms with ambiguous meaning are different of partial antonyms. Speaking on the prevalence of antonymy, on the one hand, there are general-language antonyms, and the other individual (contextual) that are mutually contradictory only in a particular context or creation of a one writer.

Key words: antonymy, antonyms, the Macedonian language, etymology, lexical andsemantic significance.

Катица Трајкова

ЗА ГЛАГОЛСКАТА АНТОНИМИЈА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКВНОСЛОВЕНСКИ РАКОПИСИ

Апстракт: Во трудот е анализирана префиксната глаголска антонимија во македонските црковнословенски текстови каде што, всушност антонимското значење произлегува од врската на значенски спротивставените префикси што се додаваат на основниот збор, така што едниот член на парот добива спротивно значење во однос на другиот член.

Клучни зборови: антоними, префиксирани глаголи, црковнословенски ракописи

Лексичко-семантичката категорија антонимија претставува јазична проекција на терминот спротивност на значењата на два члена. Спротивноста се однесува на некоја особеност или спротивставена насоченост, определена со родски поим (Минова-Ѓуркова, 2003: 186). Семантиката на антонимските двојки се анализира преку сопоставување на семантичките признаци што го формираат лексичкото значење на двата члена. И двата члена од парот содржат еден заеднички признак што ги обединува во иста граматичка и лексичко-семантичка група, но, истовремено, содржат и еден диференцијален признак што ги прави двата збора спротивставени по значење (Драгиќевиќ, 2007: 266).

Во суштина, во трудовите посветени на оваа појава, без оглед дали на антонимијата се гледа во пошироки рамки или пак се внимава на критериумите за вистинска (права) антонимија, антонимите главно се делат на: семантички (значенски) антоними засновани на содржината што ја имаат спротивставените зборови; и структурни антоними каде што преку морфолошкиот показател се спротивставуваат значењата. Кај структурните антоними се разликуваат разнокоренски и истокоренски антоними. Спротивставеното значење кај разнокоренската антонимија се определува од смисловната структура на зборовите со различни корени, додека кај истокоренските антоними спротивното значење не го изразува коренот на зборот, туку префиксот.

Во ова излагање ќе се осврнеме на префиксната глаголска антонимија во македонските црковнословенски текстови¹. Всушност, ќе се задржиме на т.н. векторска спротивност (според Новиков) или реверзивна антонимија (според Прќиќ), односно на антонимите што покажуваат спротивна насоченост на дејството или вршење на глаголското дејство во одредена насока, при што настанува очигледна промена на состојбата, на пр. доити 'дојде' : отити 'отиде'. Кај овој тип антоними антонимиското значење произлегува од врската на значенски спротивставените префикси што се придодаваат на основниот збор, така што едниот член на парот добива спротивно значење во однос на другиот член².

Анализирајќи го материјалот забележавме дека во антонимиски однос влегуваат следниве префикси: *вз-*, *взз-*, *до-*, *за-*, *из-*, *на-*, *низз-*, *отз-*, *по-*, *подз-*, *при-*, *раз-*, *сз-* и *оу-*.

1.1. Глаголите со префиксот *вз-* најчесто означуваат 'насоченост на дејството навнатре, во внатрешноста на нешто (во конкретна или во апстрактна смисла)', додека префиксот *из-* во глаголите го внесува значењето 'насоченост на дејството нанадвор'. Такви се примерите *взвести*¹ 'овеведе, внесе во' : *извести* 'изведе, изнесе од'; *взводити* 'внесува, воведува во' : *изводити* 'изнесува, изведува од'; *взлиати* 'влева' : *излиати* 'излева'; *взлити* 'влее' : *излити* 'излее'; *взнести* 'внесе' : *изнести* 'изнесе'; *взселити са* 'се всели' : *иселити са* 'се исели'; *взкоренити са* 'се вкорени' : *искоренити са* 'се искорени'. (Пр. *взиде* въ црѣжѣвъ 103v7 Les : *изиде* изъ чрътога своѣго 115r15Les; и штавь на зарѣть пришедь *взсели са* въ капернаоумъ въ поморіе Mt4,13 Mk : *адамъ исъсели са* изъ єдема 20r20 Bit.)

1.2. Насоченост на дејството навнатре, односно нанадвор среќаваме и кај глаголските парови *взселити са* 'се всели' : *отзселити са* 'се отсели'; *взвести*¹ 'доведе' : *отзвести* 'одведе', каде што значењето на префиксот *вз-* е спротивно со значењето на префиксот *отз-*. (Пр. *взсели са* аврамъ и пришедь *взсели са* при дѣвѣ мзвѣриѣ Gn13,18 Grig; сзтвори ноє єдинъ ковчегъ великыи и *взведе* въ нь женѣ свою и сзвраніе его

¹ Материјалот во овој прилог е ексцерпиран од базата на проектот *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* што се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

² За префиксите и нивното значење се користени трудовите на: Радмила Угринова-Скаловска, *Значењата на глаголските префикси во македонскиот јазик*, Скопје 1960 и на Наталија Андријевска, *Зборобразувањето во Кринскиот гамаскин*, Скопје 2009.

взсе 35v7 Kpn : разоумѣвше же братиѣ отъведеошъ и въ кесарихъ A9,30 Slep.)

1.3. Со префиксот въз- се образуваат и глаголи со кои се означува внесување во нешто или внесување меѓу делови на некој процес, на пр. глаголот възписати 'запише'. Со спротивно значење го бележиме глаголот отъписати 'отпише', каде што значењето на префиксот отъ- одбележува спротивно дејство од она што го покажува глаголот во основата. (Пр. господи исхоуохристѣ *въпиши* ма грѣгрѣшнаго! раба твоего имакоумъ въ книги животныа 62v5Rdm : да *отпишетъ* нас ѿ дѣволскаго подложениа 15v26 Kpn.)

1.4. Во примерот възвлѣши 'вовлече' : възвлѣши 'извлече', следиме ретка потврденост на спротивни значења на префиксите въз- и въз-. Префиксот въз- го внесува значењето 'насоченост на дејството навнатре', додека со префиксот въз- во посочениот глагол се означува 'управување на дејството во обратна насока' (сп. Угринова-Скаловска: 1960, 51). (Пр. тѣ же потоплени възшъ бѣсове и *въвлѣчени* възшъ яко възрѣкѣ сомЕх15,4St Воп : ажгы же нѣкоа разоумѣвше имаѣшъ краи въ наже хотѣхъ аще бѣдѣ могли *възвлѣши* корабль A27,39 Kap.)

2.1. Основното значење на префиксот въз- е 'насоченост, управеност на дејството нагоре или над одреден објект'. Спротивно значење на посоченото среќаваме кај глаголите образувани со префиксот низъ- што го внесува во глаголите значењето 'насоченост, управеност на дејството надолу'. Овие значења ги нотиравме кај глаголите възвести 'поведе нагоре' : низвести 'поведе надолу, спушти'; възходити 'се качува, оди горе' : низходити 'слегува, оди долу'; възити 'се искачи' : низити 'слезе'; възводити 'води нагоре' : низводити 'води надолу'. (Пр. тѣгда *възиде* на амвонъ блаженныи патриархъ ѳроуокаллимьскыи и въздвиже кръсть 14v20 Stan : ашъ *низидѣ* въз адз тоу еси Ps138,8 Pog; свѣтѣи агаѳоникъ аггѣлы *възиде* на соушоу 53v15 Stan : *низиде* же моиси съ горзи къ людемъ Ex19,14 Grig.)

2.2. Со ова значење 'насоченост, управеност на дејството нагоре' префиксот въз- е антонимен со едно од значењата на префиксот съ- 'движење одозгора надолу', на пр. во глаголските парови: възити 'се искачи' : сзнити 'слезе'; възвести, възнести 'изведе нагоре' : сзвести, сзнести 'симне'. (Пр. сзвнзъ съ шцемъ сзшѣд бо на земля не оскврзни са нь якоже *сиде* тако и *въиде* соmPs17,24 Воп.)

3. Префиксот до- во глаголите го внесува значењето 'достигнување до определена крајна цел', на пр. кај глаголите *добѣгнати* 'добега, дојде', *донти* 'дојде'; или се среќава со значењето 'движење на некој објект вршејќи го дејството на основниот глагол и доведувајќи го тој објект до себе, до некого или до одредено место', на пр. кај глаголите *довести* 'доведе'; *донести* 'донесе'; *доплоути* 'доплови'. Со спротивно значење, односно 'одделување на нешто од некоја средина или целина' ги среќаваме глаголите: *отзвѣгнати* 'отиде, се оддалечи', *отити* 'отиде'; *отзвести* 'одведе'; *отзнести* 'однесе'; *отзплоути* 'отплови', образувани со префиксот *отз-*. (Пр. *дондошж* и до мѣста иподрома 258r15 Les : шстави њпксскопина своа и *штиде* въ ѡрсуꙋсѡлѡмъ 82r24 Stan; и тако бысѣтъ всѣмъ *доплоути* до краѣ и спѡсени бывше A27,44 Kapr : въсѣдше же въ корабль адрамаѡтиски хота *шплоути* въ асинска мѣста A27,2 Kapr.)

4.1. Префиксот за- во глаголите *заградити* са 'се загради', *закривати* 'покрива', *закрѣити* 'покрие' го внесува значењето 'поставување на некој предмет зад нешто, зад некаква граница'. Со спротивно значење во анализираниот материјал ги сретнавме глаголите: *отзградити* 'одгради', *отзкривати* 'открива', *отзкрѣити* 'открие' образувани со префиксот *отз-* што означува 'извршување на дејство во обратен правец или правење спротивно (обратно) дејство од она изразено со префиксот *за-*' (Угринова-Скаловска 1960, 83). (Пр. *плащаницеж ѡистож обьвивъ въ новѣмъ гробѣ положи въ *закривъ* и потѡмъ стихѡлогисамъ* 122r30 Hlud : блѡженъ еси ты симѡне събне ишнин ѡко плзт и крзвз не *штры* теѣтъ нь шѣѡцъ мон съ ѡебесѡ 140r2 Kgn.)

4.2. Во анализираниот материјал може да се согледа антонимски однос и помеѓу парот *записати* 'запише' : *отзписати* 'отпише' иако префиксот *отз-* означува 'дејство спротивно на дејството на глаголот од основата'. (Пр. а *земля маика ѡгѡгѡство грѣси *записа* се сѣа книга ѡгда идоше тѡрци на цариградъ* 225v4 Vtš : *шписаше* сѡ ипогда съ старѣем ишсѡмъ 91b5 Vtš.)

5.1. Префиксот на- во глаголите *навести* 'доведе', *наводити* 'доведува' го внесува значењето 'вршење на дејството на основниот глагол во насока на некоја средина или во насока на нешто'. Со спротивно значење ги бележиме глаголите *отзвести* 'одведе', *отзводити* 'одведува' каде што префиксот *отз-* го внесува значењето 'одделување на нешто од некоја средина'. (пр. ты лѣниши са ѡто оубо *призываети*

законодавца јако *навел* ти *жесть* смърть нерадащъ ти 133v25 Les : царъ же повелѣ *отвѣсти* въ тѣмницю свѣтѣаго 185r26 Kpn.)

5.2. На префиксираниот глагол *написати* са 'се запише', каде што префиксот *на-* означува 'вршење на дејството на/врз одредена површина', со спротивно значење го бележиме глаголот *отзписати* са 'се отпише', образуван со префиксот *отз-*. (Пр. *ѡписаше* сѣ людиѣ повелѣнїа кесарева *написахомъ* сѣ вѣрны имени божественомъ 95a20 Vtš.)

6. Префиксот *по-* го внесува значењето 'извршување на дејството врз нешто' без определување на конкретна насоченост, на пр. кај глаголот *покрзѣти* 'покрие'. Со спротивно значење 'открие' го бележиме глаголот *отзкрзѣти*. (Пр. *александръ* же *нѣкто ѡ свѣтѣаго шткръвенниа ангѣльска вшедь въ блждинѣ хыжѣ* и *покры* ѣ ризоѣ своѣѣ и *изведь* и *поустѣ* ѣ 241r16 Stan : гласъ господенъ съвръшааштааго елени и *отзкрзѣтъ* дѣрвази Ps28,9 Bon.)

7. Префиксот *подз-* во глаголот *подзписати* са 'се запише, се потпише' го внесува значењето 'извршување на дејството со управеност надолу, под нешто'. Со спротивно значење го посочуваме глаголот *отзписати* са 'се отпише', образуван со префиксот *отз-*. (Пр. *подписа* сѣ и *христоу*с *августемъ* повелѣнїемъ *ради двоихъ* вшеи *едино* же *да нам покажеть* *да имамы* *покоренїе* *господамъ* *нашимъ* 15v15 Kpn : *ѡписаше* сѣ *иногда* съ *старцемъ* *иоуифомъ* 91b5 Vtš.)

8. Префиксот *при-* кај глаголите го внесува пространственото значење 'приближување до нешто'. Спротивно значење на ова е 'оддалечување од нешто' што во глаголите го внесуваат префиксите *отз-* и *оу-*. Со ова значење ги бележиме глаголите: *привести* 'приведе, доведе' : *отзвести* 'одведе'; *прилѣпити* са 'се прилепи' : *отзлѣпити* са 'се одлепи'; *привлѣчити* 'привлекува' : *отзвлѣчити* 'одвлекува'; *привлѣщи* 'привлече' : *отзвлѣщи* 'одвлече'; *приводити* 'приведува, доведува' : *отзводити* 'одведува'; *приклонити* 'добижи' : *оуклонити* са 'се оддалечи', *привѣжати* 'приближи, добижи' : *оувѣжати* 'избега'. (Пр. *тогда* *поеше* свѣтѣаго *воинны* и *приведоше* его въ *жртвыще* *шное* 182v21 Kpn : царъ же повелѣ *отвѣсти* въ тѣмницю свѣтѣаго 185r26 Kpn.)

9.1. Едно од значењата на префиксот *раз-* е означување на 'дејство спротивно на дејството на друг префиксиран глагол', како во примерот *разгнѣти* 'развитка, отвори' : *сгнѣти* 'свитка, затвори'. (Пр. и *подаше* *ѣмоу* *книгы* *исаиѣ* *пророка* и *разгноуе* шѣртѣе мѣсто *идѣже*

вѣ написано 2r11Stan : *сѣгноуѣвъ* книги и въдасть слоуѣѣ и сѣде и наоучи и яко дѣньс испльни се писаниѣ въ оушию вашею 2r17 Stan.)

9.2. Со значењето 'дејство насочено на разни страни' префиксот *раз-* е антонимен со префиксот *сз-* што во глаголите го внесува значењето 'соединување до една заедничка точка', на пр. кај глаголите *разлиѣти* са 'се разлее' : *сзлиѣти* са 'се слее, се соедини'; *разити* са 'се разотиде' : *сзнити* са 'се собере'; *расходити* 'се шири, се растура' : *сзходити* 'се собира'. (Пр. се градеѣ година и кѣнѣ приде да *разидеѣ* са кѣдо в своа си J16,32 Rad : и *сзндошѣ* са кѣ немоу вѣси архіереѣ Mc14,53 Mkd.)

Кај префиксираните глаголи со спротивно значење се воочува дека поголемиот број примери укажуваат дека антонимијата е карактеристична за глаголите на движење каде што општиот признак е 'движењето', а спротивноста е во насоката на движењето. Такви се префиксите: *вз-* : *из-/отз-/взз-* кои укажуваат на семантичката опозиција движење на дејството нанадвор, односно навнатре; *взз-* : *низ-* каде што диференцијалниот признак на насоката на движење на дејството е нагоре, односно надолу; ваква опозиција, нагоре–надолу бележиме и кај префиксите *взз-* : *сз-*; пространствено значење 'приближување, односно оддалечување од нешто' бележиме кај глаголите образувани со префиксите *до-/на-* : *отз-* и префиксот *при-* наспроти префиксите *отз-* и *оу-*.

Поограничени се антонимните глаголи што се спротивставуваат не по насока на движење, туку по некоја друга содржина на дејството. На пример во парот *написати* : *отзписати*, глаголите не означуваат движење, но спротивноста е заснована на различната насоченост на глаголското дејство кое го означуваат префиксите *на-* и *отз-*. Глаголите образувани со префиксот *зл-* наспроти глаголите образувани со префиксот *отз-* укажуваат на различни дејства спротивни по насоченост, односно на дејство спротивно на првото; дејство спротивно на дејството на друг префиксиран глагол бележиме во примерите со префиксот *раз-* наспроти префиксот *сз-* (*разгнѣти* : *сзгнѣти*) ; соединување до една заедничка точка, односно разединување бележиме кај префиксите *сз-*:*раз-*. Спротивни дејства означуваат и префиксите *вз-* : *отз-* во примерот *взписати* : *отзписати*; *вз-* : *подз-* во парот *подзписати* : *отзписати*; *по-* : *отз-* во *покрзити* : *отзкрзити*.

Глаголската антонимија нуди можности за повеќестрана обработка. Во овој прилог посветен на префиксната глаголска антонимија во македонските црковнословенски ракописи опфативме само еден

модел на структурните антоними каде што и двата глаголи се префиксирани. Во анализата делумно беа вклучени и некои префиксирани глаголи кај кои префиксот всушност означува дејство спротивно на дејството на основниот глагол, на пр. отъписати е спротивен на писати, но кои споредени со други префиксирани глаголи со иста основа укажуваат на воспоставување на антонимиски однос.

Литература:

Андријевска Н., *Зборобразувањето во Крнинскиот дамаскин*, Скопје 2009.

Драгиќевиќ 2007: Драгиќевиќ Р., *Лексикологија српског језика*, Београд.

Калдиева-Захаријева С., *Словообразување и антонимия*, ГСУ, т. 74,3, София 1980, стр. 261–268.

Минова-Гуркова, 2003: *Стилистика на современиот македонски јазик*, Скопје.

Мршевиќ-Радовиќ Д., *Глаголи сујројног значења*, Књижевност и језик, бр. 2–3, Београд 1977.

Новиков Л. А., *Антонимия в русском языке (Теория. Семантический анализ. Классификация антонимов)*, автореферат дисертации, Москва 1974.

Тошовиќ Б., *Глаголка антонимија у руском и српскохрватском језику*, Зборник матице српске за славистику, 43, Београд 1993, стр. 89–95.

Угринова-Скаловска 1960: Угринова-Скаловска Р., *Значењата на глаголскиот префикс во македонскиот јазик*, Скопје.

Prčić T., *Semantika i pragmatika reči*, Novi Sad 1997.

Šarić Lj., *Antonimija u hrvatskome jeziku: semantika, tvorbeni i sintaksički opis*, Zagreb 2007.

Katica Trajkova

VERBAL ANTONYMY IN MACEDONIAN
CHURCH SLAVONIC TEXTS

(Summary)

The paper is devoted to prefixed verbal antonymy in Macedonian Church Slavonic texts. The analysis leads to conclusion that antonyms are characteristic of the verbs of motion where the general semantic is 'motion', and the antonymous meaning is 'in the direction of motion'. Such are the prefixes *вз-* : *из-/отъ-/възъ-* with the semantic opposition: motion 'activity outwards' or 'activity inside'; *възъ-*: *низъ-* where the differential sign of the direction of motion is 'upwards' or 'downwards'; such opposition upwards vs. downwards are marked with the prefixes *възъ-* : *съ-*; spatial meaning 'approaching' or 'departing from something' found in verbs formed with the prefixes *до-/на-* : *отъ-* and prefix *при-* opposite the prefixes *отъ-* and *оу-*. There are limited prefixed verbal antonyms where the contrast is not expressed concerning the direction of motion, but is related to some other subject or activity. Ex. *написати* : *отъписати*, *разгънѣти* : *съгънѣти*; *въписати* : *отъписати*; *подъписати* : *отъписати*; *покрѣити* : *отъкрѣити*.

Key words: antonymy, verbal antonymy, Macedonian Church Slavonic texts.

Борис Марков

ВИДОВИ ЗАЕМКИ И КАЛКИ ВО ПЕЧАТОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Меѓу повеќето слоеви од лексиката на даден литературен јазик важно место има националниот дел, со кој секој литературен јазик, повеќе или помалку, се разликува од сродните јазици. Сепак, споменатиот слој ги нема потребните елементи да ги врши и да ги задоволува сите функции на литературниот јазик. Особен третман во разгледувањето на лексичките слоеви, бездруго, бараат заемките и калките (кованиците). Нивната застапност игра значителна улога за изгледот на лексичкиот фонд на секој литературен јазик. Од овие причини, и најдоследното запазување на дадени национални лексички особености не може наполно да ја намали важноста од присуството на извесни заемки и кованаци.

Односот кон заемките и калките е специфичен за секој литературен јазик. Во некои периоди од развитокот на одделните литературни јазици, меѓутоа, се појавуваат дилеми во поглед на прифаќањето на извесни заемки и калки од даден јазик. Проблем, бездруго, претставува потребната критичност во прифаќањето на споменатиот вид лексика. Имено, недоволната критичност во преземањето на таквите зборови во низа случаи не само што не води кон вистинско збогатување, туку, напротив, во голема мера ја слаби своеобразноста на даден литературен јазик.

Инаку, прифаќањето извесни заемки и калки во одделните јазици варира и зависи од повеќе фактори. Во поново време ставовите на врвни лингвисти од низа земји се заострени во однос на преземањето извесни англицизми. За да се избегне видливата стихијност во гласежот и употребата, т. е. да се внесе ред во нивното преземање, во некои книжевни центри се практикува давање предлози за можен избор. Илустративен е случајот со хрватскиот книжевен центар Загреб, каде што во текот на годината се прак-

тикува и објавување конкурс за избор на најдобри нови хрватски литературни зборови. Сп. :

„Поверенство за избор најбољих нових хрватских речи, на чијем је челу хрватски лингвиста академик Стјепан Бабиќ, објавило је резултате конкурса за најбоље хрватске речи за протеклу годину (2 007):

Овај пут обogaћивању хрватског језика допринео је Вилим Пантлик из Загреба, чија реч „наплатница“ би требало да замени „рачун“.

Втората награда ја добил Славко Перковиќ од Валпово за зборот „опуштање“ (место заемката **велнес** (= англ. **wellness**), чијашто распространетост денес придобила својство на бренд за врвен производ.

Третата награда ѝ припаднала на Љиљана Свобода ... за зборот **боркиња** со значењето <жена борец> (Политика, април, 2008).

Гледано отстрана, одбраните најдобри хрватски зборови, можеби, не се наполно совршени или еднакво прифатливи. Импомира, меѓутоа, изразената масовност и стремежот во изборот на најдобри нови хрватски литературни зборови да учествуваат толку широк круг луѓе од хрватското подрачје. Очигледно е дека се води сериозна грижа за хрватскиот литературен јазик. Имено, се тргнува од фактот дека сè во светот се менува, така што и јазикот и правописот со текот на времето се подложни на промени и усовршување.

Грижата за чистотата на јазикот е присутна и во другите литературни јазици, но таа нееднакво се пројавува во секој од нив, сп.: „Србија је заиста постала најпогодније тло за увођење туѓих језичких конструкција. Обилату услугу увођења и утемељења таквих језичких конструкција пружа наша ТВ и дневна штампа: **конгресменка** (: congress women) место **чланица конгреса** (Политика). -- „Нипошто се не учите матерњем говору са телевизиских екрана: **хвала, пуно, пуно**“ (фр. **merci beaucoup**, герм. ...). Академикот Иван Клајн обрнува внимание на неправилно транскрибирање на извесни географски називи и лични имиња во преводи и филмови, прикажани на одделни телевизиски канали. Посочени се примери со преземен американски изговор на француски географски називи и лица од типот: **Провенс** место **Прованса** (фр. **Provence**); **Кастилион** (место **Кастијон**); **бар Матју** (место **Метје**); **Ен-мари** (место **Ан-Мари**); **Жозеф Сџалин** наместо **Јосиф Сталин**; или **дежа ву** место **дежа ви** (фр. **deja vue**). Во ПМЛЈ зборот не е

обележен, но во печатот се среќава со неколку варијанти: слеано и одвоено пишување на **дежаву**, составот **дежаву ситуација**, покрај гласежот **дежави** и преводот (**веќе видено**).

Во споредба со низа јазици, грижата за чистотата на литературниот јазик кај нас е далеку послабо изразена, притоа како во поглед на лексичкиот фонд така и во однос на правописот, бидејќи долг период остануваат речиси негибнати. Дека извесни исправки се неопходни, укажува и нашиот познат деец Тодор Димитровски: „авторите на Македонскиот правопис направија една грешка која може да биде исправена, ако не од мене, тогаш од оние што доаѓаат по мене... А тоа е дека ние дозволивме во Правописот двојно читање, и класично и традиционално”: Есхил и Ајсхил, Хоратиј и Хораџиј, Цицерон и Кикерон, ... но само Едип, Езоп, езоповски јазик”. За жал, споменатата грешка останува не само неисправена, туку се среќаваат и нови примери: „Аенид е Енеида (Ајнеида), Хорас е Хораџиј” (Дневник, април 2010). Во Правописот и во РМЈ, освен тоа, наидуваме и на низа други недогледувања и пропусти. Особено загрижува фактот дека во печатот врие од правописни неправилности и отстапувања од литературните норми, кодифицирани во тритомниот речник *_(РМЈ)* и во правописот (ПМЛЈ, сп. : „се место сè“, слеано пишување: „**сеуште** (м. сè уште), **неможе; истотака; или превземат...**”. Се наметнува и прашањето дали и тритомниот речник е сосем без пропусти, пред сè во поглед на извесни заемки и кованици.

Проблемот на заемките и калките во македонскиот јазик, сепак, не е нов. За одделни такви примери мислења изнесувале повеќе лица од науката. Но, и покрај тој факт, во преземањето немал број примери се открива стихижност во употребата. Тука ќе се ограничиме на два вида примери од: а) западноевропско и б) српскохрватско потекло, чијашто употреба отстапува од литературните норми, регистрирани во РМЈ и ПМЛЈ.

а) Заемки и калки од западноевропско јојекло. Употребата на извесни такви примери е оправдана во области, како што се правото, економијата, филозофијата и др. делови од науката и уметноста, но за широкиот круг читатели во печатот тие се слабопознати или сосем непознати:

перципира, срп. **перципирати** < герм. *perzipieren* от лат. *percipio*; **перципран** <сфатен. разбран>: „Аларова жали што е погрешно **йерцијирана** во јавноста” (Утр. в.) = сфатена, разбрана;

превенира (лат. *praevenire*): „Ова општествено зло треба да се **йревенира** и да се санкционира” (Утр. в.) < предупреди, спречи >;

лер (герм. leer < празен >: „Пазарот во Шутка *лер*” (Утр. в.); **штанца, штанцање** (герм. stanzen < фабрикува, вади на површина >): „Владата *штанца*” неупотребливи книги” (Време). Европските закони се **штанцаат** како на фабричка лента”; **штанцањето** закони ...” (НМ);

tet-a-tet (фр. tête-à-tête < таен состанок, разговор во четири очи >: „раскажуваат рекреативци со ролерки кои имале *тет-а-тет* средби со влекачите” (Утр. в.).

Еден дел од посочените и др. примери всушност спаѓаат во индивидуални творби, сп.: **дунстерај**: „Освен ако ... заради образовен *дунстерај* си ја флекосуваат својата пропаганда”; **швиндлерај** (НМ); **фингерајка** (: лат. fingere): „Доста е бре од фабрики, симулации и *фингерајки*” <измислици > (НМ, 7 мај 2010, 17); „**Overdoze**” (наслов во Утр. в.).

Составен дел од западноевропската лексика се и европеизмите со троен гласеж во одделните словенски јазици: **-ita (-ta)**, **-itet (-tet)** и слов. **-iteta (-teta)**, од кои најголем ареал на употреба има суфиксот **-иџеџ**, којшто како најраспространет се среќава во српскиот и хрватскиот јазик. Имено, во RWS се регистрирани преку с т о такви примери, дел од кои, сепак, спаѓаат во архаизми и историзми. Од друга страна, еден дел од таквите примери се употребуваат и напоредно со суфиксите **-осџ**, **-сџво** и **-ија**, коишто во однос на суфиксот **-иџеџ** честопати имаат и предност во употребата. Во ОРМЈ се регистрирани 47 европеизми, но, под влијание на низа примери од српскиот јазик, нивниот број денес е далеку поголем, притоа, со забележлива тенденција и понатаму да се зголемува. Патем одбележуваме дека најмал број европеизми со **-itet** се регистрирани во полскиот јазик, чијшто Обратен речник содржи сè на сè 13 примери. Нивниот број е нешто поголем во рускиот јазик (во ГСРЉ се одбележени 23 примери), со забелешка дека дел од нив во двата јазика претставуваат ретки архаизми и историзми. Нови такви примери притоа во споменатите јазици не се регистрирани, бидејќи **-иџеџ** се заменува со домашен суфикс или дадениот европеизам се изразува со полна кованица.

Меѓу заемките од западноевропско потекло посебно изделување и третман бараат оние од англо-американско потекло, коишто се застапени во најразлични области од лексиката. Нивното прекумерно навлегување и ширење претставува сериозен проблем, којшто го согледуваат мнозина лингвисти од повеќе земји. Приливот на англицизмите во македонскиот јазик е особено голем во медиумите, од кои сè повеќе минуваат и во разговорниот

јазик (пред сè кај лица од помладите поколенија). Така, покрај заемки од поодамна навлезени, сп.: спортски термини: **ринг, тренинг; корнер, аут, голман**; зборови од типот: **гудбај, океј, ...** во поново време широка употреба придобиле заемки од типот: **мини маркет, маркетинг, шопинг; дилер, нарко-бос, брифинг; тренд, ...** Зачестена употреба имаат исто така англицизмите со напоредна употреба на домашниот збор, сп.: **тинејџер** место *младинец, малолетник, фан(ови)* место *навивач(и); фармери* наместо *сџочари, земјоделци*. Без некоја посебна потреба во печатот се среќаваат и низа други примери, сп. :

дил (deal < договор >): Падна **дил** меѓу Трифун Костовски и Мишо Поповиќ (наслов на напис во Утр. в.). - „кој го советувал архиепископот да влегува во **ваков дил**”с (Утр. в.);

лајт (leigt < слаб, ослабен >): „Од демократија **лајт** до демократија **зеро**” (наслов во Утр. в.) = Од **ослабена** демократија до демократија **нула**. Првата од двете заемки спаѓа во англицизми, а втората е регистрирана во речници на странски зборови, и изразт, сп. **зеро** (фр. zèro), **нула, ништица** (В); слов. *ni~la*.

лупинг (: англ. **looping** < една од најсмелите и најстрашни воздушни акробации > (В): „ама **луџинзиџе**, на прв поглед, се толку тешки што не му прилегаат ниту на почетник” (Утр. в.);

сенс (англ. **sense** < чувство; свест; интелгентност, памет > : „ако премиерот Груевски „нема **сенс**” за барањето на Албанците...” (Време).

Посочивме само дел од примерите со спорна употреба, чијшто број притоа постојано се зголемува. Низа понови примери од англиско потекло, сепак, немаат соодветна замена, сп. : **дилер; маркетинг; шоу, бренд, сџоџи; онлајн, сајџи**; „Најновиот **сајџи** за дружење „Фејсбук”; **он лајџи, ол сџар**”.

б) Заемки и калки од српско и хрватско џоџекло. Присутството на примери од овој вид во македонскиот јазик, како што знаеме, се должи, на долгиот меѓусебен контакт од времето на Првата и Втората Југославија, во која општењето преку српско-хрватскиот државен јазик беше интензивно, коешто и денес не е наполно прекинато. Од овие причини, разбирливо е дека заедничкиот живот во една држава обусловил низа заемки и калки. Еден дел од нив обично немаат замена, така што претставуваат составен дел од лексиката на македонскиот литературен јазик.

Се судруваваме со фактот, притоа, дека бројот на таквите примери, со и без фонетско и морфолошко приспособување, не само што е значителен, туку сè уште непотребно се зголемува, со

што значително се нарушува посебноста и угледот на македонскиот литературен јазик. Така, и покрај веќе од порано затврдени заемки и калки, се преземаат и примери за кои најчесто имаме домашен еквивалент (многупати пораспространет и поприфатлив од дадената заемка). Спротивно на тој факт, во печатот и на некои од телевизиските канали непотребно се посегнува токму по соодветниот странски збор или израз. Нашите согледувања за дискутабилното посегнување по даден странски збор тука се опираат на толкувања изнесени во РМЈ, во СМР и во ПМЛЈ.

Одбележување бара пред сè употребата на именските суфикси **-ак** место **-ец**, **-њак** место **-арник**, **-лук** место **-лак**, **-оќа** наместо **-осиџ**. Во печатот се среќаат примери од типот:

-ак: *селџак*, *селџачишиџе* (: *seljak* <селанец>) : „Сме станале *селџачишиџа* сите до еден” (НМ); сп. и глаголот *се џоселџачи* (: *poseļjačiti se*) : „Е сега да се *џоселџачиме*” (Дневник) -- во СМР и РМЈ не се обележени;

-њак: *баџремњак* (*bagremnjak*) м. *багремарник*: „низ густиот *ба-џремњак*” (НМ);

-лук: *безобразлук*, покрај *безобразлак*, *безобразие*; сп. : „Дефинирање на *безобразлукоџ*” (НМ); *кукавичлук*: „меѓу двете неможности или двата *кукавичлука*” (Утр. в.); *орџаклук*: „Тоа е како човек, кој се претставува за чесен да склопи *орџаклук* со арамија” (НМ); *џазарлук* (НМ); *крканлук*: „Ти нудат најубави можни *крканлуџи*” (НМ); сп. и *зависл’к*: „љубоморство и *зависл’к*” (Утр в.).

-оќа: *џвердоќа* (: *tvrdoc̑a* <тврдост> СМР): „Ова најново глумење „*џвердоќа*” по прашањето за името ...” (Љ. Фрчкоски, НМ.); -- *каквоќа* (: *kakvoća*): „Зошто имаат против да се утврди *каквоќаџа* на професорскиот кадар?” (НМ); *финоќа* (: *finoća* <финост, убавина>): „но надвор од *финоќаџа* на дипломатското општење” (НМ); или:

даска в. штица – во изразот: *џас до даска* (: *gas do daske*): „Прво, продолжување на реформите со *џас до даска*” (Шпиц); или *оџскочна даска*;

дворишиџе (: *dvoriste* <двор>) СМР: „и седнаа немо да гледаат сеир во сопственото *дворишиџе*” (Утр. в). Во РМЈ е обележен со „аугм. од двор“;

ивиџа (: *ivica* <раб, ивиџа> СМР; во РМЈ не е обележен, сп. : „Во петокот ... бев на *ивиџа* на ...” (Утр. в.);

корџа (: *korpa* <кошница>); сп. и *кошничар*. Во РМЈ не е регистриран, но, сп.: „Беспарицата го намали прометот. Нема *џолни корџи* пред касите на големите маркети” (Утр. в.). –

„Панчев ѝ *удри корѝа* на ФФМ” (НМ); покрај *кошница*: „Вредноста на *ѝоѝрошувачкаѝа кошница* во март – 12. 336 денари“ (Дневник); или: „сиркањето во месечната *ѝоѝрошувачка кошничка*“ (НМ);

лонец (: *lonac* <длабоко тенцере > СМР): „Србија нè вовлекува во косов-скиот *лонец*“ (наслов на напис во „Време“; сп. и „*ѝи измешавме лончињаѝа*“ (Утр. в.);

разлоѝ (: *razlog*) в. причина” (РМЈ, СМР);

уѝакмица (: *utakmica* <натпревар > (СМР, РМЈ): „Ќе трае и кога ќе се играат некои *валкани уѝакмици*“ (Шпиц); или:

бави се (: *baviti se* <се занимава; престојува; ... >) : „компанијата МСИ, која *се бави* (= се занимава) со инвестирање во спорт и ...“ (Утр. в.). – „Организаторите *се бават* (<се зафатени >) со последните подготовки“ (Утр. в.). Во РМЈ зборот *бави се* е регистриран со наполно подруго значење: „I zadržavati, odugovlačiti. II zadržavati se, biti spor, zakašnjavati“;

ѝаи (: *gajiti*) <одгледува; воспитува; има > (СМР); во РМЈ е отсутен, но сп. : „*ѝаиме надеж* (= имаме надеж) дека нешто ново и вредно ќе се случи“ (Шпиц, Трибина);

заѝреѝасѝи (: *zaprepastiti* <се зачуди, се вчудоневиди, -ува > (СМР); во РМЈ не е обележен, но сп. и изведенката *заѝреѝасѝиен* (: *zaprepasčen*): „Многу бев *заѝреѝасѝиен* од една моја дискусија со бизнисмен“ (Утр. в.). „Проф. Гејтс изјави дека *бил заѝреѝасѝиен*“ (НМ);

лебди (: *lebdeti* трепери, виси во воздухот; се вие, СМР); во РМЈ не се среќава; но, сп. : „Ова се само неколкуте дилеми што *лебдаѝ* во јавноста ...“ (Утр. в.);

мокри, мокрење (: *mokriti, mokrenje* <моча, мочање > СМР; сп. и *моч, мочка, мокраќа* (РМЈ): „Недостаток на антидиуретскиот хормон поттикнува на обилно *мокрење*“ (24 часа, здравје). „Печење *ѝри мокрење*“ (телевизиска емисија за простатата од 14 септ. 2009), при што од двете присутни лекарки едната се служи со зборот *мокри, -ње*, а другата со домашниот еквивалент *моча, -ње* (Утр. в.); сп. и: „Леман *мокреше* среде меч“ (НМ). – „Деноноќни маки *со мокрењеѝо*“ (24 часа Здравје); но „Во Скопје нема каде да *се моча*“ (Утр. в). Впрочем, во истиот напис е употребен и домашниот збор”: „*мочен меур*, млазот *на мочѝа*“; *мочна цевка* (уретра);

осврне се (: *osvrnuti se*) <се обспне, се обрне > СМР; во РМЈ ја има ознаката *knjiž*, ... : „Дури потоа ќе можеме подетално да *се осврнеме* на тоа...“ (Утр. в.);

ѿоѿрими (: *poprimiti*) < има, се здобие со; прифати > (во РМЈ и СМР не е обележен), но, сп.: „луѓето го **ѿоѿримија** (= прифатија) западниот стил на живеење“ (Утр. в.);

ѿоремѿи (: *poremeliti*) < наруши, растрои >; **poremeliti stomak** < расипе стомак > СМР (во РМЈ не е обележен); **ѿоремѿување**: „претставува знак на сериозно **ѿоремѿување**...“ (Утр. в.) = нарушување; - „**ѿоремѿена** национална хемија“ (Утр. в.);

ѿремаши (: *premašiti*) < надмине, префрли > СМР; „го **ѿремаши** планот“ (Утр. в.); во РМЈ не е регистриран;

ѿромаши (: *promašiti*) < промаши, не погоди > (СМР), покрај **уѿне**; во РМЈ останал необележен, но: „Дали лустрацијата ќе ја **ѿромаши** целта“ (Утр. в.). - „Роналдо **ѿромаши** мечтопка“ (Време); „што не доликува на пратеник, ја **ѿромаши** темата“ (Дневник); **ѿромашен**: „**Промашени** цели (Утр. в.); но, „Матераци се извини за **уѿнаѿиоѿ гол**“ (Време). Еквивалентите **не ѿоѓоди, уѿне; уѿнаѿи** би требало да имаат предност;

расѿерѿи, -ува, расѿерѿување, расѿерѿен (: *rasteretiti, rasterecen*) < растовари; симне товар; олесни; растоварен (-ост) > СМР. Во РМЈ не се обележени, но, сп.: „Сакам победа за да влезме **ѿорасѿерѿени** во реваншот“ (Утр. в.); „кај луѓето наоѓаат **расѿерѿување**“ (Капитал);

смеѿа (: *smetati*) < пречи, додева > (СМР): „Но на сараевчани не им **смеѿаѿи** (= не им пречат) неговите 73 години“ (Утр. в.); „тие најчесто му **смеѿаѿи** на болниот“ (Здравје). Во РМЈ зборот **смеѿа** ги има ознаките I и II, при што е предаден со друго значење: „računati; smatrati, misliti“;

уѿори, уѿорува, -ње (: *usporiti, usporavati, -nje*) < забави > СМР; сп. и **сѿоросѿи** < бавност >. Во РМЈ не е обележен, но сп.: „со оценка дека глобал-ната активност се **уѿорува**“ (Време); или:

доѿичен (: *dotični*) < односен, соодветен > СМР: „односите меѓу двете земји се сериозно затегнати поради **доѿичнаѿа** криза во Грција“ (Утр. в.). Во РМЈ не е обележен;

оѿѿрилка (: *od prilike*): „**оѿѿрилка** ко Муса Кесеѿија и Црна Арапина“ (НМ);

ѿосле = ѿо (: *posle*): „**ѿосле извесно време**...“ (Утр. в.);

ѿоѿѿолн (: *potpun*): *knjiž.* ретко в. полно, целосен (РМЈ); **ѿоѿѿолно** „(*knjiž.* retko) в. напдно“ (РМЈ); потполно, напдно, целосно (СМР): „со еден збор, навистина, доста **ѿоѿѿолно** да ја растури македонската заедница“ (Утр. в.).

Калки (кованици) и полукалки. Појавата калкирање е од поодамна позната. Во рускиот јазик кон неа се

прибегнувало уште во 19 век, за што се посочува германскиот збор Humanität, чијшто суфикс **-ität** Белински го предал со суфиксот **-остя** (**гуманноста** <хуманост>), а по пат на превод на основата **human-** е добиена полна калка **человечноста**. Слично на заемките, еден дел од калките (полни или делумни) немаат домашна замена, така што нивната употреба е неопходна, сп. :

влоџ (: срп. и хрв. **ulog**); - **шведен влоџ**; - „Мирните избори се **влоџ** во иднината на Македонија“ (Утр. в.); „**Влоџоџ** е навистина голем“ (Утр. в.);

исчекор (: **iskorak**), сп. „Голем **исчекор** во Ремедика“ (Шпиц);

џриврзок (: **privezak**): „Антикорупциска е само **џриврзок**“ (Утр. в.); во СМР и РМЈ не е одбележен; или:

воочи (: **uočiti** <уочи, забележи, согледа> СМР); **воочен** (: **uočen**): „промената беше веднаш **воочена** (= согледана) од гледачите“ (Време); **соочи**; -**вразуми** (: **urazumiti**): „Црвенковски се **вразуми**, Груевски тера по своето“ (Шпиц) и др.

Покрај посочените и др. неопходни калки, сепак, не се ретки и низа примери за кои имаме домашен збор, на пр.:

џродолжеџок, -**џи** (**produžetak**, -**ci** <продолжение>); во РМЈ и СМР не е обежен, но сп. „со што би издејствувале **џродолжеџоџи** во кои би ја барале нашата шанса“ (Утр. в.);

одолџовлекува, **одолџовлекување** (: **odugovlačiti**, **odugovlačenje** <одолжи, одолжување; бави се, бавење; се влечка, влечкање>). Посочениот глагол во СМР и РМЈ не е регистриран, но сп.: „нема да **одолџовлекуваме** со неговата продажба“ (Утр. в.); „работите се **одолџовлекле** поради предвремените парламентарни избори“ (Време); или: „покрај тешкотиите да се најде лабораторија ... е причината за **одолжувањеџо** на целата постапка“ (НМ); или:

воколку (: **ukoliko**) : „**Воколку** глибекламид се дава на пациенти...“ (медиц. упатство) в. доколку и до колку (ПМЛЈ);

џредоџна (: **prekasno**) „**knjiž.** ретко - премногу доџна“ (РМЈ); „последна шанса ... ако не е веќе **џредоџна**“ (Утр. в.);

џред месеџ дана (: **pre mesec dana**) = <пред еден месец>.

За некритичниот однос кон заемките и кованиците во печатот се изнесени и критични забелешки од типот „Сленгот го нокаутира јазикот во попмузиката“ (Дневник); или „Повеќе од половината од називи за дуќани, угостителски објекти, фабрики и претпријатија се на странски јазици и со латиничко писмо“ (В. Дамчевска и М. Петревска – Георгиева, НМ); или: „Во емисиите на некои телевизии канали“: „Јазикот е сè друго само не маке-

донски и литературен, таква каша од странски зборови, термини и кованици може да се чита и во некои од печатените медиуми, ... “ (Утр. в.).

Во излагањето посочивме само дел од собраниот материјал во печатот и во некои телевизиски канали. Се надевам, сепак, дека од изнесеното се гледа големиот број на навлезени странски видови лексика и дека тие во македонскиот јазик сè уште непотребно се зголемуваат, макар што за низа такви примери најчесто имаме домашен збор, којшто би требало да има предност пред соодветната заемка или калка. Сето тоа покажува дека е потребна поголема грижа во однос на пропагирањето на литературните норми во македонскиот јазик. Укажувањата за непотребната употреба на низа заемки и кованици, меѓутоа, во голема мера ќе останат наша пушта желба да се намали нивниот број во македонскиот литературен јазик, до колку не бидат прифатени пред сè од оние што често посетуваат по нив, а тоа се во прв ред некои од претставниците на печатот и еден дел од телевизиските канали.

Скратеници:

В ..... *М. Вујаклија*, Лексикон страних речи и изрази, Београд, 1961.

ГСРБ ..... *А. Зализњк*. Грамматический словарь русского языка, Москва, 1977.

ОРМЈ ..... Обратен речник на македонскиот јазик, Скопје, 1967.

ПМЈЈ ..... Правопис на македонскиот литературен јазик, Скопје, 1970.

РМЈ ..... Речник на македонскиот јазик I, II, III.

СМР ..... Српскохрватско-македонски речник, Скопје – Цетиње, 1964.

RWS ..... *Matešić*, Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen, Wiesbaden, 1965 – 1967.

Драѓи Сџефанија

КОНФЛИКТ НА РОДОТ КАЈ ИМЕНКИТЕ

(Лабава страна на граматичкиот род)

Апстракт: Во трудот се разгледуваат именките кои само заради граматиката го добиле формалниот граматички род кој често не се поклопува со природниот род. Бидејќи досега во македонските граматика и предговорите кон речниците не е спомнат родот на географските називи кај нас и во светот, во трудот е предложена шема за нивниот род.

Клучни зборови: род, именки, природен род, граматички род

1.

Читајќи една од многуте книги на д-р Никола Бошале, поточно длабоката социолошка анализа на луѓето во скопскиот земјотрес, ме сепна следнава реченица: „И старите скопјани со задоволство се сеќаваат кога **Скопје било мал град** (потцртаното е мое)“. Да ги земеме последниве последниве четири збора **Скопје било мал град**. Од каде сега **мал град** со **било** кога логиката, променувајќи го редот на зборовите не тера да речеме *Скопје бил мал град* со граматичка конгруенција логична на природната: град е од машки род и во констелација со името на градот го создава родот. Во случајов *град* како елемент на согласувањето со родот на името пред името *Скопје* не е важно. Ако го промениме името со други градови, на пример со Битола, Охрид ќе изгледа вака: *Битола била мал град*, односно *Охрид бил мал град*! Најлогично е првоо родовско усогласување: мал град бил Охрид, ама мал град била Битола или мал град било Скопје. Охрид е од машки род (еден Охрид, тој Охрид, мил Охрид). Кај Битола не е така: Битола е од женски род (таа Битола, бабан Битола, убава Битола е од женски род! Била исто така е глаголсака л-форма од ж.р. мал е придавка од м. р. како и град. Следејќи ги примериве се гледа дека сè се врти околу глаголот **бил**: бил Охрид, била Битола, било

Скопје. И тука само се поставува прашањето за имињата на градови, села, држави, географски имиња: реки, езера, мориња, океани, планини, низини, пустини и слично. Зошто именките Охрид, Прилеп, Штип се од машки род, Битола, Струмица, Струга се од женски род, а Куманово, Тетово, Кичево или Скопје, Свети Николе, Кочани, Кавадарци се од среден род? Која е логиката за родот кај оваа широка група зборови за иста географска определба да се има различен род. Ако се оди по совпаѓаењето на природниот со граматичкиот род, логиката и тука попушта. Зарем Охрид или Прилеп се поголеми мажи од Битола или Струмица, кои според граматичката логика се од женски род. А изгледа како Куманово или Кавадарци да се деца родени од брачната можеби и вонбрачната врска на Прилеп со Битола или Охрид со Струга?! Така е и со имињата на села од ж. р. Белчишта, Требеништа, Лева Река, од м.р. Косел, Ботун, Кленоец или со оние од ср.р. Зелениково, Лагово, Радиовце, Цепиште или имиња на држави: Кина, Јапонија, Русија, Германија (ж.р.), Исланд, Иран, Виетнам (м.р.), Конго, Мароко, Чиле, Зимбабве (ср.р.). Зошто Атлански Океан или Тихи Океан се од м.р., а Средоземно Море или Бајкалско Езеро се од среден род? Кај имињата на планините, како да е доминантна големината и речиси секогаш се во множина: Хималаи, Карпати, Анди, Алпи. Никој не би рекол: Ханибал ја преминал Алпата, туку Алпите. Но тука е множината на именката. Можеби за тоа решава фактот што спомнативе масиви се сплет на бескрајно долги низ високи планини и како да им нема крај. Ако е така тогаш зошто океаните се врзани за еднинска форма, иако се знае дека ним им нема крај или ако се плови по нив одвај се стигнува до некој брег. И реките имаат интересен род. Се вели еден Дунав, еден Јенисеј, една Волга, една Амазонка, едно Мексико, едно Рио Гранде.

2.

„Именките од туѓо потекло се подведуваат под соодветната категорија на родот главно според својот завршеток“ – заклучува Блаже Конески.¹ Така е за сите географски имиња кои свршуваат или на А, или на консонсонт, или на О, Е и И. Според завршетокот автоматски го добиваат граматичкиот род. Можеби, каков што е м.р. кај судија, владика, ага. Порано судија не можела да биде жена. Денес сè е можно. Но и денес жена не може да биде владика. Зошто е армија од женски род кога порано ниту во една војска немало ни една жена, е прашање што го објаснува граматичкиот

¹ Граматика на македонскиот литературен јазик, дел 1. и 2., Скопје 1966, с. 139.

род. Така, именката армија останува машка привилегија иако со граматички женски фустан.

Град е именка од машки род како родот кај градовите *Охрид, Штитиј, Прилеп*. Градови се и *Битола, Струмица, Гевгелија, Стружа* и сите се од женски род. Градови се и *Скопје, Свети Николе, Делчево, Тетово*, ама се од среден род. Се поставува прашање дали сите градови како урбани целини треба да го носат обележјето на поимот град или заради наставките на А, О, Е, И и со нулта Ø, треба да се подведат под диктатот на граматичкиот род. Тоа е само граматичка, а не природна логика. А тоа истовремено значи дека за секоја ваква именка треба стриктно да се определи родот, како што е многу успешно решено во неопходниот речник на современиот македонски јазик од Зозе Мурговски.² Само со покажување на родот на секој географски поим, кај кој е многу тешко да се определи природниот род, можат оние што го изучуваат нашиот јазик да го научат родот. Инаку ќе слушаме како кај нашите македонски Турци, главно необразовани: *Го видов онај женана; Го познајв мајка ѝи: Да го поздравии на баба ѝи* итн. Но таквиот изговор е поврзан и со фактот дека во турскиот, инаку богат јазик, нема категорија на род и сите зборовни групи се само од еден род. Каков комфор! Со родот во вакви ситуации се сретнуваат сите словенски јазици, но не и сите европски. Така, на пример, во италијанскиот јазик СИТЕ именки на градовите, пред коишто стои заменка со придавка (*la mia bella*) се од женски род и се вика не само „*la mia bella Roma*“, туку и „*la mia bella Milano*“, „*la mia bella Belgrado*“, „*la mia bella Parigi*“ итн.”³

Моето размислување погоре е во таа насока. Јас така мислев и пред да се консултирам со професорот Иван Клајн. Но кај нас ситуацијата е поинаква, слична какви што се решенијата во другите словенски јазици. Прашање кое треба да се разгледа е дали во латинскиот и во грчкиот јазик е еднакво како во италијанскиот: сите географски имиња ако пред нив се стави држава, град, покраина се од женски род.

3.

Категоријата *граматички род* кај именките се покажува преку разликувањето на половите во природата. Така би било кога граматичкиот род е еднаков со природниот. На тој начин се добиваат:

²Речник на македонскиот јазик, Скопје 2005, 948 страници.

³ Според српскиот лингвист Иван Клајн, преку електронска комуникација, за што му изразувам посебна благодарност.

1. – именки од машки (maskulinum) род: *браќи, син, војник, елен*. Сите и во природата се машки суштества и завршуваат на консонант, значи имаат „нулта наставка” - **Ø**;
2. – именки од женски (femininum) род: *мајка, баба, татка, мачка*. Сите и во природата се женски суштества и завршуваат на - **а**;
3. – именки од среден (neutrum) род: момиче, куче, око, ухо. Сите се од среден род на консонантите -**е** и -**о**. Така е за малите суштества, би рекле децата на машкиот и женскиот род со недоволно развиени посебности на едниот или на другиот пол.
4. – Би додале уште и повеќеполови именки како *вечер* (добар вечер, добра вечер и добро вечер, каде функционираат и трите рода), *ден* (добар ден, добра ден во Прилеп, м. и ж. р.), *сол- солѝа* (ж.р.) – *солѝи* (м.р.), *жед – жедѝи* (м.р.) – *жедѝа* (ж.р.).
5. – Во оваа група спаѓаат именки од м. ж. и с. р. кои по форма се од еден род, а природно се во друг: *судија, владика, аѓа* формата им е од ж. р., ама се кораво машки професии и родот во граматиката им е машки. Се вели: *Овој судија е добар; Тој владика имаше добар глас или Тој аѓа беше лош човек*. Никако не може да се рече: *ѝаа владика* или *ѝаа судија, ѝаа аѓа*. Освен за потсмев или како стилистичка посебност!
6. – Во посебна група би ги сместиле именките на планети, континенти, држави, покраини, низини, пустини, реки, езера, мориња, океани, гори, планини. За среќа сите се географски именки со карактеристики на лични имиња, коишто имаат само единствена, непроменлива форма и не подлегнуваат на правилата како обичните именки кои имаат и број и член. Освен во стилистички варијации, кога граматичката логика е заборавена и сè е препуштено на експресијата. Тогаш се слушаат форми како кај Анте Попоски во песната „Самуил” кога зборува за охриди и преспи.⁴

---

⁴ ...Или пак елате

Објалции опинчари рибари

Брсјаци мијаци

Елате

по сите **ориди** и сите **преспи**

Да тргнеме

Да се изброиме

Малку ли сме

Многу ли сме...

7. – Тука би ги ставиле именките кои имаат форма само:

а) во еднина (*singularia tantum*), како апстрактните: *феудализам, климакџериум, јудеизам* (м.р.); *глобализација, инфлација* (ж.р.); *христијанство, брајство* (с.р.).

б) Именките само во множина (*pluraria tantum*) како: *јанџолони, ѓаќи, ѓради* и така немаат значење за родот, бидејќи таа форма не разликува род. Тој таму е единствен.

Бидејќи досега во македонските граматика и предговори кон речници не е спомнат родот на географски називи кај нас и во светот предлагам ваква шема за нивниот род. Родот не е природен, туку граматички.

а) Именки на континенти, држави, покраини, планини, острови, реки што завршуваат на **а** се од женски род: Африка, Австралија, Русија, Индија, Војводина, Витоша, Бигла, Камчатка, Волга, Струма и други се од **женски род**.

б) Таквите именки што завршуваат на **согласка** како: Авганистан, Иран, Сенегал, Атлас, Палмир, Вардар, Дрим, Вис, Тасос, како и имиња на океани Атлант (Атлантски Океан), Пацифик (Тихи Океан) се од **машки род**.

в) Спомнатите географски именки што завршуваат на **о** и **е** како: Мексико, Мароко, Чиле, Средоземно Море, Охридско Езеро, Ориноко се од **среден род**.

г) Географските имиња со множински наставки: Алпи, Хималаи, Анди, но и Мисисипи, Мисури, важи ознаката дека се **pluraria tantum**. Тие немаат род, бидејќи во множина сите родови се стопуваат во еден. Меѓутоа, македонските имиња на градови и села како: *Кавадарци, Кочани, Пештани* (*Пешчани*, според локалниот изговор), *Вевчани, Селци* предизвикуваат двоумење за родот. Се двоумам да речам: *едно Кавадарци, едно Кочани* или *едно Пештани, едно Вевчани*, зашто граматичкиот род ме тера да речам: *едни/ Кавадарци, Кочани, Пештани*. Зошто да не во множина како туѓите географски имиња, за коишто нема двоумење. Тие се големи, не се наши и можат да имаат множина. Ама за *Пештани* и *Кочани*? Иако, можеби Пештани го добило името по многуте пештери околу, а Кочани, не може да биде еден кочан пченка, туку многу кочани на нива! Освен ако се значи дека тие се именки само во множина. Во секој случај тука има колебање за родот кај домородните имиња на **и**. Малку шега не пречи никому. Ама од каков род се именките на држави како *Бурунди, Бахами, Брунеи, Цибуји, Филипини*: едно, еден или едни

Бахами, Цибути? Уште покарактеристичен и тешко доловлив е родот кај имињата на туѓи држави што свршуваат на у како *Перу, Вануаџу, Науру, Тувалу* (во Океанија). Каде да се стават, во кој род? Да пробаме со неопходниот број пред именката: еден, една, едно, едни? Дали е еден Перу, едно Перу, едни Перу?! Би се колебал што да ставам. Тоа е, како што наведува Б. Конески „колебање на родовата определба на туѓите именки“ (140) и продолжува, за слични ситуации на истата страна: „сето ова е доста неудобна задача што се поставува за решавање пред јазикот, со неговите установени граматички белези, во допирот со нов јазичен материјал.“ Ако ја парафразирам понатамошната мисла на Б. Конески, тогаш имињата на државите што завршуваат на глас што го нема во нашиот уставен систем за такви географски определби, се чувствува големо неудобство. Како да сме затекнати во небрано лозје, во кое не сме пробале ни зрно грозје, ама факт е: таму сме среде лозје, лози и грозје. проблемот не е нерешлив и мислам, треба да се решава со контрастивен приод.

4.

Родот е збор што произлегува од *родено*, близок на крвната врска – *роднина*⁵ и како граматичка категорија се јавува не само кај именки туку и кај заменки, придавки, броеви и глаголи. Тој има главна улога не само во македонскиот туку и кај сите словенски и многу несловенски европски јазици. Формално се разликуваат два рода: природен (*sex gender* на лат.) и граматички (*genus verborum*) или формален род. Родот кај именките на машки и женски потекнува од старото сфаќање на живо : неживо. На тој начин можеме да ја објасниме или да ја прифатиме барем инконгруенцијата на апстрактни именки: армија, радост, жалост, слуга, пијаница, кукавица. Се вели: *силна армија, голема џојлава, но верен слуѓа, голем џијаница*. Тоа е она што ги бунува и туѓинците да го научат родот во македонскиот јазик. И не само во него! Родот како и акцентот се учат долги години. Тие се јазичниот код кој го имаат само родени говорители според кој се легитимира секој што го научил дополнително јазикот. Каква ли асоцијација ни предизвикува кога ќе речеме *Сахара* (таа е една Сахара и една од најголемите пустини во светот) или *Каракум* (тој е еден Каракум, една од најпознатите пустини во Азија). И двете се пустини. Голема Сахара е од женски род, а помалиот Каракум е помала пустина е од машки

⁵ Ričard Simeon, *Evciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb 1969, стр. 313.

род. И тоа само заради граматиката го добиле формалниот граматички род. Иако природно нема врска со природниот род на едната или другата пустина, тие им се потчинуваат на формалната логика на граматиката. Тука граматиката, иако како наука е многу прецизна, таа поткликнува на сопствената основна дефиниција и станува роб на своите поставки. Зашто замислените природни појави немаат како земја, река, град, држава немаат генетски туку граматички, апстрактен род. Тоа се гледа и од фактот што во многу јазици за иста именка, родот е различен.

Dragi Stefanija

CONFLICT OF GENDER OF NOUNS

(Summary)

The gender as a grammatical category appears not only in nouns, but in pronouns, adjectives, numbers and verbs also. The gender has the most important role not only in the Macedonian language but in all Slavic and non-Slavic European languages. Formally we different two genders: natural (sex gender) and grammatical (genus verborum). The gender in nouns of male and female originates of the old cognitions of life and inanimates. In this way we can explain or at least except the discrepancy of abstract nouns: army, happiness, sadness, servant, and drinker.

Key words: gender, nouns, natural gender, gramatical gender.

Жарко Бошњакowiћ, Иван Књиџар

ЗНАЧАЈ ИНТЕГРАТИВНЕ И ИНСТРУМЕНТАЛНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ ПРИ ИЗБОРУ МАКЕДОНСКОГ КАО СТРАНОГ

Сажетак: У овом раду разматрају се из социо-психолошке перспективе разлози студената за избор македонског језика као страног, које између осталог могу бити интегративне и инструменталне природе. У анализи грађе настоји се проверити хипотеза да ли постоје разлике у природи разлога за учење македонског језика међу испитаницима различитог пола и места студирања. С обзиром на то да је испитивање оваквог типа веома важно за прављење стратегије промовисања македонског језика и модификовање саме наставе, посебно место у овоме раду имаће такав примењенолингвистички приступ. Поред тога, задатак нам је да проверимо статус језика бивше Југославије у свести студената и испитамо који је језик популарнији међу студентима различитог пола и места студирања у Србији – македонски или словеначки.

Кључне речи: интегративна оријентација, инструментална оријентација, македонски као страни, језици бивше Југославије

1. Увод

1.1. Интегративна и инструментална оријентација – теоријски оквир

У последњих неколико деценија мотивација има централну улогу у емпиријским истраживањима и теоријском раду у оквиру контекста учења страног језика. Мотивација представља једну од најкомплекснијих варијабли коришћених за осветљавање индивидуланих разлика у учењу и избору страног језика (Vaezi 2008: 54).

Врло значајну улогу у истраживању мотивације у учењу другог језика има Гарднерова теорија мотивације. Прегледавши литературу доступну у области мотивације ученика за учењем страног језика, уочили смо да многе студије управо користе Гарднеров социоедукативни концепт, што поткрепљује значај његовог рада у овој области.

Ми ћемо се у нашем раду фокусирати само на једну варијаблу из Гарднеровог социоедукативног модела. Наиме, усредредићемо се на оријентацију тј. разлоге студената при избору језика као страног језика, у нашем случају македонског. Дакле, то је један фактор у његовом моделу који утиче на мотивацију студената за учење једног језика и, у крајњем, на сам успех у његовом савладавању. Остале варијабле које утичу на мотивацију, а које нећемо узети у обзир у овом истраживању, јесу ставови према околностима учења, таленат, стратегије у учењу језика, нелагодност, самопоуздање итд.

Према Гарднеровој теорији, разлози за учење страног језика могу бити инструменталне или интегративне природе.

Интегративна оријентација одсликава истинско интересовање за учење другог језика ради приближавања другој језичкој заједници. Ово подразумева поштовање и отвореност према другим културним групама и начинима живота. Код екстремних случајева долази чак и до потпуне идентификације са одређеном говорном заједницом. Будући да интегративност укључује емоционалну идентификацију са другом културном групом, она се у социоедукативном моделу рефлектује у интегративној оријентацији према учењу другог језика, тј. позитивном ставу према одређеној језичкој заједници и уопште отворености према осталим групама (тј. одсуству етноцентризма) (Gardner 2001: 4).

Инструментална оријентација рефлектује прагматичке, утилитарне мотиве за учење неког страног језика. Она се одликује жељом да се оствари друштвено признање или економски напредак путем знања страног језика. Инструментални разлози за учење страних језика могу бити, на пример, бољи посао, бољи статус, лични успех, добијање стипендије, лични напредак или основна сигурност и опстанак (Baker 1992: 32).

Дакле, интегративна оријентација представља разлоге за учење другог језика у којима је истакнута идентификација са одређеном заједницом, а инструментална оријентација, с друге стране, представља практичне разлоге за учење језика, где не постоји интерес за социјалним приближавањем језичкој заједници (Masgoret и Gardner 2003: 174 – 175).

Оријентације не морају нужно бити повезане са мотивацијом. Наиме, неко може бити интегративно оријентисан али не мора бити мотивисан да учи страни језик. Слична је ситуација и са онима који су инструментално оријентисани. У Гарднеровом моделу, фактор који је директно повезан са успехом јесте мотивација (Masgoret и Gardner 2003: 175). Дакле, оријентације могу евентуално само допринети мотивацији ученика да учи један језик.

Бејкер наводи да већина истраживача која је мерила инструменталну и интегративну оријентацију сматра да су интегративно ори-

јентисани ученици успешнији у учењу страног језика од оних инструментално оријентисаних (Baker 1993: 33 – 34).

Ваљано је још напоменути да интегративна и инструментална оријентација нису неопходно међусобно искључиве. Постоји могућност постојања обе оријентације у исто време. Једна особа може бити мотивисана обема оријентацијама различитим интензитетом.

На пример, ако неко учи језик са примарним циљем да постане део групе која тај језик говори, може такође веровати да ће интеграција у нову групу допринети његовом личном напретку или ће му чак помоћи да се уздигне на друштвеној лествици. Дакле, постоји тенденција да су резултати који се тичу интегративне оријентације у значајној корелацији са резултатима инструменталне оријентације (Gardner 2001: 8). Сигурно је разумљиво да ће појединци који су мислили да су интегративни разлози релевантни за њихово учење македонског, такође и инструменталне разлоге узети у обзир. И, с друге стране, појединци који сматрају да им није важно учење македонског из инструменталних разлога, исто осећају о интегративним разлозима. Висок степен корелације између ове две класе разлога једноставно указује на то да ни једна класа разлога није независна.

1.2. Предмет и задаци истраживања

Ово истраживање окренуто је ка испитивању разлога студената за избор македонског језика као страног и њиховом односу према језицима бивше Југославије.

Примарни циљ ове студије јесте да се измери интегративна и инструментална оријентација студената при избору македонског као страног. У анализи грађе настоји се проверити хипотеза да ли постоје разлике у природи разлога за учење македонског језика међу испитаницима различитог пола и места студирања. С обзиром на то да је испитивање оваког типа веома важно за прављење стратегије промовисања македонског језика и модификовање саме наставе, посебно место у овоме раду имаће такав примењенолингвистички приступ.

Поред тога, задатак нам је да проверимо статус језика бивше Југославије у свести студената и испитамо који је језик популарнији међу студентима у Србији – македонски или словеначки, као једина два структурно различита језика од српског. Код испитивања популарности ова два језика проверили смо да ли постоји разлике у избору језика међу информаторима различитог пола и места студирања.

1.3. Метод, корпус и испитаници

За релевантност и поузданост самог истраживања од пресудне су важности испитаници, тачније критеријум њихове селекције. У овом раду испитују се оријентације 188 студената језика из Новог Сада и Београда. Како би се добили релевантни подаци о њиховим ставовима,

у истраживање су укључени информатори различитог пола. У студији се користи упитник, у који је укључено 15 питања о ставовима према језицима некадашње Југославије. Будући да је наш задатак испитивање избора страног језика и разлога за такав избор, овде ћемо се фокусирати само на питања која се тога тичу. Дакле, од 15 питања предмет наше пажње биће само 3, која се тичу избора страног језика и разлога такве одлуке. Анализирана питања су отворена и затворена. Отворена питања су са слободним одговорима, док затворена питања постоје у две варијанте, дихотомна и питања са вишеструким одговором.

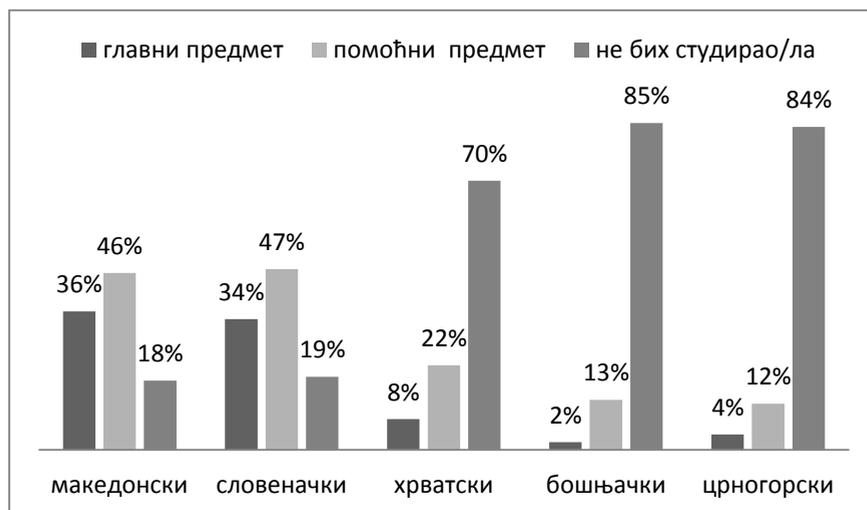
Полазећи од претпоставке да ће одговори испитаника зависити од њихових индивидуалних карактеристика као што су пол и место студирања, два питања (избор између словеначког и македонског и разлози за избор македонског) ћемо анализирати користећи ове два параметра. Одговоре на сва три питања анализирали смо техником израчунавања процента, а резултате дијаграмски представили.

2. Резултати истраживања

2.1. *Ст̄а̄ит̄ус̄ језика бивше Јӯгославије у свес̄т̄и ст̄иудена̄ӣа*

Студенти су имали следећи задатак: Од понуђених језика нулом (0) означите језике које никада не бисте студирали, јединицом (1) језик који бисте радо студирали као главни предмет и двојком (2) језик који бисте студирали као други/помоћни: ___ бошњачки, ___ македонски, ___ словеначки, ___ хрватски, ___ црногорски.

4.2.1. У дијаграму 1 представљени су резултати односа студената према учењу језика некадашње Југославије. У Дијаграму је представљено пет језика у оквиру којих се налазе проценти студената који би сваки од језика изабрали као главни предмет, потом као помоћни и, на крају, проценти студената који одређени језик никада не би студирали. При анализи овог питања резултате нисмо укрестили с параметрим пола и места студирања испитаника, будући да су ти резултати у анализи овог питања ирелевантни.

Дијаграм 1. Однос студената према учењу језика бивше Југославије

Кренућемо од словеначког и македонског, који представљају једина два структурно различита језика у односу на српски. Дакле, од укупног броја испитаника 36% студирало би македонски као главни предмет а 34% словеначки, 47% би студирало словеначки као помоћни а 46% македонски, док 19% никад не би студирало словеначки а 18% македонски.

Поред српског, хрватски, бошњачки и, одскора, црногорски, јесу језици који су настали као резултат распада СФРЈ. Што се тиче саме структуре наведених језика они представљају један језик, који се у јединственој држави звао српскохрватским. Распадом СФРЈ и формирањем посебних држава, српскохрватски се разлаже не четири језика, српски, хрватски, бошњачки и црногорски. Овакво стање можемо описати као настојање националних језичких политика четири државе да формирају оделите језике, упркос структурној једнакости. Другим речима, из лингвистичке перспективе то је и даље један језик, док из политичке то представља 4 језика.

Резултати у погледу ових језика су следећи: као главни предмет 8% је изабрало хрватски, 2% бошњачки и 4% црногорски. Као помоћни предмет, од укупног броја испитаника хрватски би студирало 22%, бошњачки 13% и црногорски 12%. Процент партиципаната који никада не би студирали хрватски износи 70, док је тај проценат код бошњачког (85%) и црногорског (84%) скоро једнак.

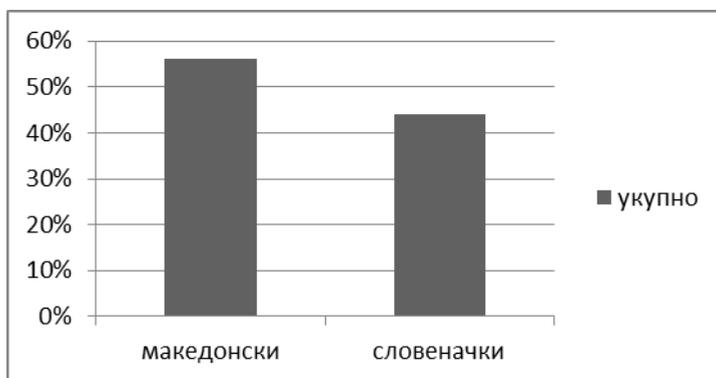
Резултати добијени у упитнику потврдили су наша очекивања. Наиме, највећа заинтересованост међу информаторима постоји за словеначки и македонски, што је разумљиво будући да их они сматрају

другачијим од српског језика, те су им они стога привлачнији за учење. Још један разлог се може сматрати релевантним, а то је изостанак директних сукоба између Србије, с једне стране, и Македоније и Словеније, с друге, током југословенског грађанског рата у последњој деценији XX века, па не постоји анимозитет према народу и њиховој култури, у оквиру које спада и језик. С друге стране, у свести студената хрватски, бошњачки и црногорски не представљају посебне језике, те се зато велик проценат испитаника не одлучује за њих. Бесмислено је студирати језик који знаш, који није толико диференциран да завређује пажњу. Међутим, то не подразумева да они те језике сматрају српским. У случају најпре хрватског, али и бошњачког језика слабој заинтересованости доприносе и сећања на сукобе из грађанског рата, јер не постоји историјска дистанца.

2.2. Словеначки или македонски

Код питања Између македонског и словеначког ви бисте се одлучили за студије _____. испитаници треба да се одреде за један од двају понуђених језика. Дакле, да се одлуче који би језик студирали – македонски или словеначки. Питање је у овом случају само хипотетичко, будући да су партиципанти већ студенти неког језика.

Пре него што укрстимо податке о избору језика са полом и местом студирања, изнећемо резултате одговора свих испитаника (дијаграм 2). Иако процентуална разлика није толико драстична, она није занемарљива. Наиме, резултати показују да је већи проценат студената изабрао македонски (56%).

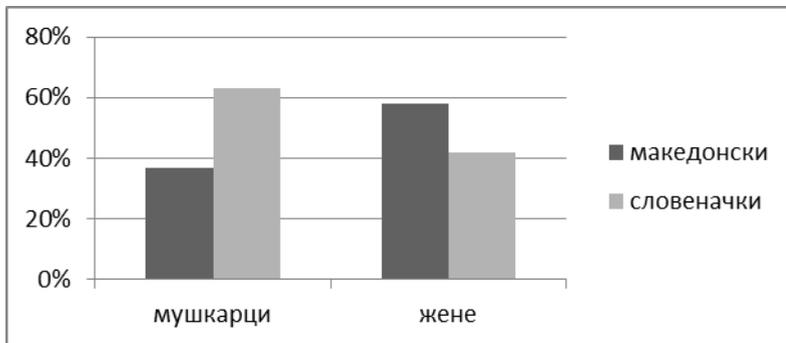

Дијаграм 2. Избор језика међу свим студентима

У полној варијацији постоји статистички значајна диференцијација између мушке и женске групе у погледу језичке преференције. Наиме, мушкарци су се у већој мери определили за словеначки (63%)

него за македонски (37%), док, с друге стране, жене пре бирају македонски (58%).

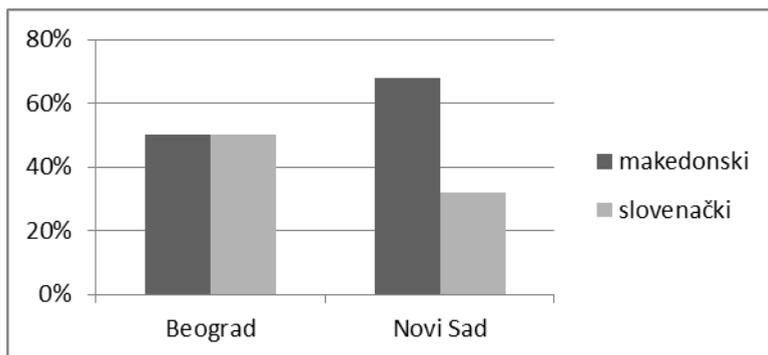
Овакво разилажење мушког и женског пола у погледу преференције језика могли бисмо повезати са медијском преваленцијом заступника македонске културе, коју углавном чине певачи популарне музике. У музичком репертоару македонских извођача преовладава љубавна тематика, која је, генерално говорећи, ближа женском делу популације, те је разумљиво што је македонски језик међу женским испитаницима популарнији. Штавише, македонски промотори популарне музике и физички су присутни у Србији, организујући концерте и гостујући у ноћним клубовима. Поред тога, није редак случај миграција македонских музичара из своје матичне земље у Србију (тачније Београд) у потрази за бољом зарадом, која произилази из већег српског тржишта.

Дијаграм 3. Избор језика у корелацији са полом

У погледу места студирања постоји статистички релевантна разлика, при чему београдски студенти у једнакој мери бирају и македонски и словеначки, док су у Новом Саду резултати у корист македонског далеко већи (68%) од резултата словеначког.

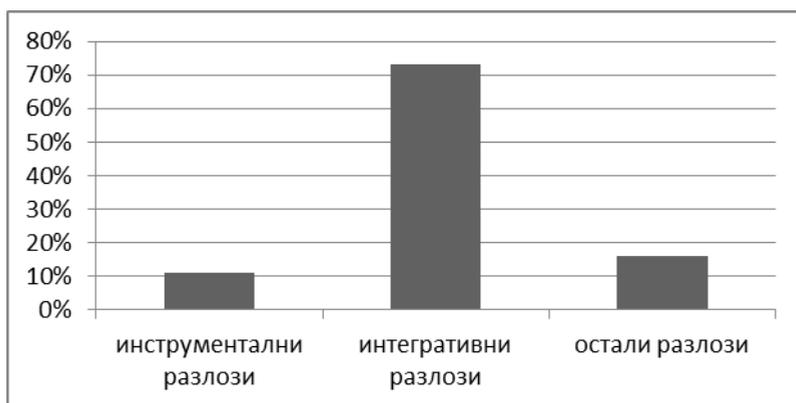
Навешћемо неке факторе који могу утицати на овакво диференцирано стање у погледу језичке преференције на различитим универзитетима. Наиме, на избор језика, између осталог, може утицати стручност и заинтересованост професора одређеног језика за његово популарисање, опремљеност учионице у којој се изводи настава, структуре студената и др.

Дијаграм 4. Избор језика у корелацији с местом студирања студената

2.3. *Интегративни или инструментални разлог*

Питање *Зашто бисте студирали баш њај језик?* повезано је са претходним. Дакле, одлучивши се за један од ових двају језика, што је био задатак у претходном питању, испитаници сад имају задатак да дају разлоге свога избора. Будући да нас овом приликом занима само македонски језик, занемарићемо одговоре који се тичу словеначког.

Дијаграм 5. Оријантисаност испитаника обе полне групе и оба факултета који су се определили за студирање македонског

2.3.1 Одговоре партиципаната у погледу разлога за избор учења македонског језика систематизовали смо у 2 велике категорије, интегративна и инструментална, док смо у трећу сврстали остале разлоге (нпр. блискост језика, лакоћа учења, ранији контакти са језиком, без посебног разлога), који нису предмет нашег интересовања. Анализирајући одговоре свих испитаника, без обзира на пол и место студирања, добили смо податак да је највећи број студената (73%) интегративно оријентисан, потом следе они инструментално оријентисани (11%), док

16% испитаника наводи остале разлоге свог избора. Резултати показују да је највећи број испитаника или интегративно или инструментално поларисан, што је потврдило наше претпоставке везане за разлоге за избор неког језика.

Код припадника обе полне групе постоји уједначеност код интегративно и инструментално оријентисаних одговора, те у овим случајевим нећемо давати графички приказ и коментар за сваку појединачну варијаблу. Код самог формулисање своје оријентисаности, такође, нисмо приметили разлику између мушкараца и жена.

Анализиравши одговоре такође нисмо уочили диференцирање у погледу места студирања, тако да ни ту нисмо укључили дијаграм и подробнију анализу. Факултет са којег студенти потичу није био релевантан ни у погледу формулисања ставова информатора.

Одговоре које смо окарактерисали као интегративно оријентисане можемо сврстати у 4 групе, које одликује различит степен општости: (1) љубав према земљи (*Јер волим Македонију.*), (2) љубав према народу (*Јер волим Македонце...; Због самог народа.*), (3) љубав према култури (*Због музике македонске; Због лепоше... културе;*), (4) љубав према језику (*Због лепоше језика; Лепо звучи; Зато што ми се допада како звучи;*)

Инструментално оријентисане одговоре можемо такође поделити у неколико различитих група: (1) однос Македоније према Србији (*Због боље односа према држави према Србији.*), (2) родбина и пријатељи у Македонији (*Због пријатеља из Македоније.*), (3) разумевање песама, читање књига на македонском и контакта са Македонцима (*Да би разумео Македонце на Енглишу; Често долазим у контакт са Македонцима.*).

Разлоге за учење македонског језика које не можемо окарактерисати нити као интегративне нити као инструменталне можемо поделити у 4 групе: (1) блискост језика (*Због блискости са српским језиком; Зато што има заједничке особине са призренско-шумочким дијалектом.*), (2) постојање / непостојање ранијих контаката са македонским (*Зато што... /џа/ не разумем много, па ми је због тога занимљиво; Зато што сам добро упознала са њим већ; Због ранијих контаката које сам имала са њим језиком.*), (3) једноставност усвајања језика (*Мислим да је лакше научити...;*) (4) без дефинисаног разлога (*Нема посебног разлога.*)

2.3.2. Према добијеним резултатима највећи број студената наводи интегративне разлоге за учење македонског језика. Ови разлози су социјалне и интерперсоналне природе и имају концептуалну везу са потребом за припадањем. Интегративна оријентација може подразумевати приврженост или идентификацију са језичком заједницом и њеним културним активностима (Baker1992: 32). Од интегративних

разлога највећи је број оних који се тичу љубави према језику и култури.

Дакле, учење македонског у Србији негује посебан тип интегративне оријентације, где је учење иницирано првенствено отвореношћу и емоционалном идентификацијом са македонском културном групом. Сходно томе, језичка политика Македоније треба да узме у обзир овакав вид интегративне мотивације студената при промоцији свога језика у Србији.

Такође, овакво стање одређује и избор посебних стратегија у настави. Наиме, препознавањем интегративних разлога студената, у наставу би требало укључити информације о култури македонске језичке заједнице, о њиховом начину живота, географији, књижевности и сл. путем визуеланих, писаних и аудио форми. Међутим, будући да су студенти углавном усмерени на културу и лепоту језика народа, истински напредак у познавању језика може изостати. Према томе, прикладним конципирањем наставе може се супротставити негативним последицама интегративне мотивације. То је веома изазован посао, који може бити извршен применом праве стратегије. У даљем излагању даћемо сугестије, које могу ублажити негативне последице интегративне оријентације (Vaezi 2008: 59).

Прво, важно је да наставник помогне студентима да увиде да изучавање као културе тако и језика може само повећати њихову перцепцију и разумевање македонске културе (Vaezi 2008: 59).

Друго, врло је значајно подизање интересовања студената за припремање испита и усавршавање практичних вештина. На факултетском нивоу требало би упутити студенте са програмима размене са македонским универзитетима, што би помогло мотивисаности студената за побољшавање познавања циљаног језика. Охрабривање студената да постану активни партиципанти у настави такође им може помоћи да схвате сврху поправљања својих комуникативних вештина (Vaezi 2008: 59).

Такође, технолошки подржана настава, дефинитивно олакшава активно учење. Тако ученици могу електронским путем пратити свој процес усвајања језика, градити самопоуздање у учењу и бити мотивисан за усавршавање свога знања, те смањити негативне ефекте интегративне оријентације (Xu 2008: 11).

3. Закључак

3.1. На крају, изнећемо закључаке о анализи одговара студената о избору језика за студирање бивше Југославије, као и закључке у вези са преференцијом македонског/словеначког и разлосима (оријентацијама) при избору македонског језика међу студентима из Србије, као и условљености њихових одговора са полом и местом студирања

3.2. Прво, између свих језика бивше Југославије највећа заинтересованост међу српским студентима постоји за словеначки и македонски. Разлози који се могу сматрати релевантним за овакав резултат јесте структурна дистанцираност и привлачност, изостанак директних сукоба у грађанском раду с краја двадесетог века и непостојање нетрпељивости према тим народима и култури.

3.3. У погледу избора македонског или словеначког језика као предмета студирања, међу студентима постоји диференцирање у погледу пола и места студирања.

Наиме, македонски језик је популарнији међу женама, што можемо повезати с доминацијом македонске културе, односно популарне музике у српским медијима, где преовладава љубавна тематика, која је, генерално, ближа женском делу популације. С друге стране, можемо рећи да је утицај овакве природе код мушкараца мањег интензитета.

Резултати преломљени са параметром места студирања показују да код београдских студената нема разлике у избору македонског и словеначког, што није случај са студентима из Новог Сада, где постоји већа наклоњеност македонском.

Овакво стање може бити резултат утицаја различитих фактора, као што су стручност и заинтересованост професора одређеног језика за његово популарисање, опремљеност учионице у којој се изводи настава, саме структуре студената и сл.

3.4. И, на крају, испитани студенти у Србији у већој мери су интегративно оријентисани при избору македонског језика. Језичка политика Македоније треба да узме у обзир интегративне разлоге студената при промоцији свога језика у Србији. Исто тако, будући да постоје и негативне стране интегративне оријентације за учење македонског језика, мора постојати права стратегија при конципирању наставе. Сврсисходна и технолошки подржана настава, дефинитивно олакшава активно учење. Поред тога, наставник мора скренути пажњу студентима да усавршавање језика може повећати њихову перцепцију и разумевање македонске културе. Он би, такође, требало да их информише о програмима размене студената са македонским универзитетима и да их охрабри да постану активни учесници у настави како би унапредили своје комуникативно знање.

Литература:

Collin Baker, 1992: *The Origin of Language Attitudes*. Attitude and Language. Multilingual matters. 22 – 47

Robert C. Gardner, 2001: *Integrative motivation and second language learning*. U Z. Dornyei and R. Schmidt (urednici), Motivation and second language acquisition. Honolulu: University of Hawai'i, Second Language Teaching and Curriculum Center. 1 – 19

Anne-Marie Masgoret i Robert C. Gardner, 2003: *Attitudes, Motivation, and Second Language Learning: A Meta-Analysis of Studies Conducted by Gardner and Associates*. Language learning. 123 – 163

Zahra Vaezi, 2008: *Language Learning Motivation among Iranian Undergraduate Students*. World Applied Sciences Journal 5 (1). IDOSI Publications. 54 – 61

Xing Xu, 2008: *Influence of Instrumental Motivation on EFL Learners in China and Its Implication on TEFL Instructional Design*. www.usask.ca/education/coursework/802papers/xu/index.htm

Žarko Bošnjaković, Ivan Knjižar

THE RELEVANCE OF INTEGRATIVE
AND INSTRUMENTAL ORIENTATION IN CHOOSING
MACEDONIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

(Summary)

This paper discusses, from the socio-psychological perspective, the reasons for the selection of students of Macedonian as a foreign language, which can be, among others, integrative and instrumental nature. In the analysis of material we are trying to verify the hypothesis if there are differences in the nature of reasons for learning Slovenian language among respondents of different gender and place of study. In addition, the task is to check the status of the languages of the former Yugoslavia in the minds of students and check which language is more popular among students of different gender and place of study in Serbia - Macedonian or Slovenian. After analyzing students' answers, we get a clearer picture of students' reasons for selection of the Macedonian language and concluded that sex and the place of studying have lesser influence on informants answers. Also, the results of our study can serve as a guideline in creating strategies to promote the Macedonian language and modification of the instruction. So, a special place in this paper will have that applied linguistics approach. Beside that,

we see that the most students choose Macedonian and Slovenian among the languages of the former Yugoslavia for studying. We also see that Macedonian is more popular among female students and Slovenian among male students, and that that at Belgrade students there is no difference in the choice of the Macedonian and Slovenian, which is not the case with students from Novi Sad, where there is a greater preference of Macedonian.

Key words: integrative orientation, instrumental orientation, macedonian as a foreign language, languages from former Yugoslavia.

Жарко Бошњаковиќ, Иван Књиџар

ЗНАЧЕЊЕТО НА ИНТЕГРАТИВНАТА
И ИНСТРУМЕНТАЛНАТА ОРИЕНТАЦИЈА ПРИ ИЗБОРОТ
НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО СТРАНСКИ

(Резиме)

Во овој прилог од социолингвистичка перспектива се разгледуваат причините на студентите што го избрале македонскиот јазик како странски, кои, меѓу другото, може да бидат од интегративна или од инструментална природа. Преку анализа се проверува хипотезата дали постојат разлики во природата на причините за учење на македонскиот јазик меѓу испитаниците од различен пол и од различно место на студирање. Со оглед на фактот дека овој тип на анализа е мошне важен за создавање стратегија за промовирање на македонскиот јазик и модифицирање на наставата, во овој прилог посебен акцент е ставен на применетолингвистичкиот пристап. Освен тоа, преку оваа анализа сакавме да го провериме статусот на јазиците од поранешна Југославија во свеста на студентите, и да испитаме кој јазик е попопуларен кај студентите, со различен пол и место на студирање во Србија, македонскиот или словенечкиот јазик.

Клучни зборови: интегративна ориентација, инструментална ориентација, македонски како странски, јазиците на бивша Југославија.

*Бранко Тошовиќ, Емилија Бојковска,
Димитијар Појоски, Арно Вонииш*

МАКЕДОНСКИ ГРАЛИС-КОРПУС (ГРАЛИС-МАК)

Апстракт: Во овој текст е претставен македонскиот Гралис-корпус (Гралис-мак), кој се развива во рамките на соработката меѓу Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје и Институтот за славистика на Универзитетот „Карл Франц“ во Грац, Австрија

Клучни зборови: македонскиот јазик, корпус Гралис, Блаже Конески

Во следниве три реферати ќе ви ги претставиме основните резултати и перспективи за развојот на еднојазичниот и на повеќејазичниот (паралелен) корпус за проучување на македонскиот јазик, кој го подготвуваме во рамките на договорот потпишан во 2008 година меѓу Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје и Институтот за славистика во Грац. Со оглед на тоа што во вчера промовираниот Зборник од минатогодишната XXXVII меѓународна конференција во Охрид беше објаснета основната концепција, во трите заеднички реферати ќе ви го претставиме она што е значајно за развојот, функционирањето и поширокото користење на корпусот Гралис.

Во п р в и о т р е ф е р а т би сакале да ви го претставиме (а) она што го сработивме меѓу двете конференции во Охрид, значи во периодот од јули 2010 до јули 2011 и (б) планот на активности за периодот до следната конференција во јули 2012 година.

Во в т о р и о т р е ф е р а т ќе го изнесеме нашето гледиште за значењето на овој корпус за проучување на македонскиот јазик во однос на другите словенски и несловенски јазици, а во т р е т и о т , ќе укажеме (а) на нашата ориентација за да создаеме избалансиран корпус, кој ќе ја одразува вкупната функционалностилска диференцијација на македонскиот јазик, и (б) со какви проблеми се соочуваме при почитувањето на авторските права.

Беше предвидено овде да изложиме уште еден, ч е т в р т , р е ф е р а т , кој врз основа на една граматичка категорија (заменките) требаше директно да демонстрира како може да се користи овој корпус

во контрастивните истражувања. Меѓутоа, колегата Вониш, за жал, не беше во можност да допатува бидејќи е во завршната фаза од изработката на дисертацијата.

I

За оние што прв пат имаат можност да дознаат нешто за македонскиот корпус Гралис, би сакале да дадеме неколку основни информации.

Македонскиот корпус Гралис претставува информациски и аналитички комплекс за собирање, обработка и евалуација на пишувани текстови на македонски јазик, на говорени текстови и на визуелни информации за систематско истражување на тој јазик, меѓу другото, и во споредба со сите словенски јазици и со германскиот јазик. Корпусот Гралис-мак е достапен на адресата:

http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html

Тој се состои од два дела: од текстуален и од говорен корпус. Текстуалниот корпус претставува збирка од непаралелни и од паралелни македонско-словенски и македонско-германски текстови. Во наредниот период имаме намера да развиеме и говорен корпус. Создавањето говорени корпуси е мошне скапо и сложено, па затоа се тие доста ретки. Дури и многу големите национални корпуси немаат поткорпус за устен, разговорен јазик. За среќа, корпусот Гралис има така наречен Speech-корпус, барем за српскиот, хрватскиот и бошњачкиот. Неговата инфраструктура може да се искористи и за евентуална изработка на повеќејазичен македонски говорен корпус.

Целта на проектот Гралис-мак е да се создаде комплексна платформа за истражување на македонскиот јазик и на неговите врски со сите словенски литературни јазици и со германскиот јазик.

Гралис-мак се подготвува во соработка меѓу Институтот за славистика во Грац, Центарот за моделирање на информации при Универзитетот во Грац и Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Тој се реализира во периодот од 2009 до 2016 година. Договорот за австриско-македонскиот научноистражувачки проект „Монолингвален и мултилингвален електронски корпус на македонскиот јазик“ беше потпишан на 18 декември 2008 година, а неговата цел е истражување, едукација и популаризирање на македонскиот јазик.

Гралис-мак е составен од два типа текстови: 1) текстови за проучување, презентирање и популаризирање на македонскиот јазик (монолингвален корпус на македонскиот јазик), 2) текстови за контрастно истражување на македонскиот јазик во однос на (а) другите словенски јазици, (б) германскиот јазик (мултилингвален корпус на македонскиот јазик).

При пребарувањето постојат две можности: а) да се бара одреден збор во контекст од една реченица или б) да се добие список со сите форми од некој збор. Резултатот на пребарувањето се дава во два формата: 1. за речениците – во html-формат, а за списокот – во html-формат и во excel-формат.

Сите резултати добиени при пребарувањето ја следат метаинформацијата: 1. кој е авторот, 2. кога и каде е издадена публикацијата, 3. колку страници има, 4. на кој функционален стил и жанр им припаѓа итн.

Овој проект е важен за македонистиката затоа што, според нашите сознанија, не постои таков комплексен еднојазичен и паралелен, повеќејазичен корпус за македонскиот јазик. Со помош на корпусот Гралис ќе биде можно да се изучува тој јазик и да се иследува во неговите (а) внатрешни односи, (б) во словенските интеркорелации, супракорелации, суперкорелации и екстракорелации и (в) во македонско-несловенските (германските) екстракорелации. Тој корпус ќе биде особено релевантен во рамките на интеркорелацииските односи (меѓу македонскиот и бугарскиот јазик) и на супракорелацииските односи (меѓу македонскиот и српскиот, хрватскиот и бошњачкиот јазик). На суперкорелацииското рамниште доминира врската меѓу македонскиот и најголемиот словенски јазик – рускиот, како и полскиот.

Корпусот Гралис-мак го подготвува австриско-македонски тим составен од соработниците од Грац (Бранко Тошовиќ и Арно Вониш) и од Скопје (Емилија Бојковска и Димитар Попоски). Работата на овој корпус посебно се интензивира со вклучувањето на Емилија Бојковска, која во текот на минатата година даде голем придонес со подготовката на македонските текстови, особено со нивната паралелизација. Во периодот меѓу двете конференции, и Димитар Попоски дигитализира и подготви низа текстови. Овде не можеме да не му изразиме благодарност и на деканот на Филолошкиот факултет, колегата Максим Каранфиловски, кој според своите можности на таа функција, помогна да се засилат активностите. Посебна благодарност ѝ должиме на Олга Пањкина од Москва, која даде согласност да се внесат во корпусот Гралис-мак два нејзини зборника: едниот – со македонски драми, а другиот – со македонски раскази преведени на руски јазик. И не само тоа: колешката ни ги испрати и електронските верзии така што не мораме да го дигитализираме рускиот превод. Сега чекаме да ги добиеме македонските еквиваленти и да ги паралелизираме двете јазични верзии.

Заради изработка на корпусот Гралис-мак, Универзитетот во Грац одобри средства за тридневно гостување на Емилија Бојковска во Грац, и тоа во зимскиот семестар (од 6 до 8 декември 2010) и во летниот семестар (од 20 до 23 јуни 2011). Во декември, Емилија Бојковска одржа предавање на Институтот за славистика на тема: GRAMMATISCHE

MAKEDONISCH-DEUTSCHE GRAMMATISCHE DIVERGENZEN¹, а во јуни имаше излагање под наслов NUMERUS- UND PLURALKLASSEN IM NOMINALEN BEREICH IM MAKEDONISCHEN UND IM DEUTSCHEN². Во април оваа година во Грац престојуваше и Димитар Попоски во рамките на едномесечна стипендија на ЦЕЕПУС и работеше на натамошното пополнување на корпусот Гралис-мак. Тој исто така им одржа на студентите и на наставниците по славистика предавање на 12 април 2011 на тема: МАКЕДОНСКИОТ ГРАЛИС-КОРПУС: НАУЧНИТЕ ТЕКСТОВИ И АВТОРСКИТЕ ПРАВА (CREATIVE COMMONS).³ Истот ден колегата од Филолошкиот факултет Борче Арсов имаше предавање, но не во рамките на изработката на корпусот Гралис-мак: МАКЕДОНСКАТА АЗБУКА И КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ (1852)⁴. Кај нас гостуваше и деканот Максим Каранфиловски во октомври 2009 године, кога исто така разговаравме и се договаравме во врска со корпусот Гралис-мак. Тогаш тој учествуваше на нашиот симпозиум *Andričev grački opus: kulturno-istorijski, književni i jezički aspekti* (Андричевиот корпус од Грац: културно-историски, книжевни и јазични аспекти) и на 9 октомври 2009 поднесе (или: држеше) реферат под наслов: НЕКОИ АСПЕКТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ ПРЕВОДИ НА ГРАЦКИОТ ОПУС НА АНДРИЧ.

Значи, само во последниве две години во Грац престојуваша низа колеги од Македонија, што мошне позитивно влијаеше на натамошната работа на корпусот Гралис-мак.

Што се однесува до конкретната работа и до резултатите, би го споменале следново.

Емилија Бојковска изврши електронска обработка, а кај двојазичните текстови – и паралелизација на следниве дела:

Еднојазичен корпус:

Конески, Б.: (1967): Лозје. ЛОЗЈЕ. Скопје: Култура (= Блаже Конески: *Избрани дела во седум книџи*), стр. 5–9 (прво издание: Лозје 1955).

Конески, Б. (1967): Потез. ЛОЗЈЕ. Скопје: Култура (= Блаже Конески: *Избрани дела во седум книџи*), стр. 31–40 (прво издание: ЛОЗЈЕ 1955).

Конески, Б. (1967): Песна. ЛОЗЈЕ. Скопје: Култура (= Блаже Конески: *Избрани дела во седум книџи*), стр. стр. 41–46 (прво издание: Лозје 1955).

Конески, Б. (1967): Љубов. ЛОЗЈЕ. Скопје: Култура (= Блаже Конески: *Избрани дела во седум книџи*), стр. 62–85 (прво издание: ЛОЗЈЕ 1955)

македонските верзии од двојазичниот корпус

¹ http://www-gewi.kfunigrac.ac.at/gralis/gralisarium/2010/2010_emilija_bojkovska.html

² http://www-gewi.kfunigrac.ac.at/gralis/gralisarium/2011/2011_Emilija_Bojkovska.html

³ http://www-gewi.kfunigrac.ac.at/gralis/gralisarium/2011/2011_Dimitar_Poposki.html

⁴ http://www-gewi.kfunigrac.ac.at/gralis/gralisarium/2011/2011_Borce_Arsov.html

Двојазичен корпус:

Македонско-германски корпус

Котеска, Ј.: КОМУНИСТИЧКА МЕМОРИЈА (текст од Интернет, август 2010) Конески, Б. (1967): ПЕСНА. <i>Лозје</i>. Скопје: Култура (= Блаже Конески: <i>Избрани дела во седум книжи</i>), стр. 41–46 (прво издание: <i>Лозје</i> 1955).	Koteska, J.: KOMMUNISTISCHES GEDÄCHTNIS. Übers.: Alexander Sitzmann (текст од Интернет август 2010) Koneski, B. (1972): PETRES LIED. In: Jähnichen, M. (Hrsg.): Petres Lied. Jugoslawische Erzählungen. Übers.: A. Philippson. Leipzig: Philipp (= Reclams Universal-Bibliothek, Bd. 507)

Германско-македонски корпус

Hesse, H.: DER STEPPENWOLF. (во тек)	Хесе, Х.: СТЕПСКИОТ ВОЛК. Превод.: Емилија Бојковска. Скопје: Табернакул 2007 (извадок)

Во работата на Димитар Попоски треба особено да се истакне скенирањето и дигитализацијата (или приспособувањето на електронската верзија од Интернет) на следниве текстови:

Конески, Б.: ЛОЗЈЕ, ЛЉУБОВ, ПЕСНА, ПОТЕЗ, – Јаневски, С: ENKEL, – Конески, Б.: PETRES LIED, – Јаневски: EIN PFERD, MÄCHTIG WIE DAS SCHICKSAL, – Андоновски, В.: DER NABEL DER WELT. Ein Auszug. (извадок), – Андоновски, В.: ПАПОКОТ НА СВЕТОТ (извадок), – Старова, Л.: ВРЕМЕТО НА КОЗИТЕ (приспособено од Интернет), – Starova, L: ZEIT DER ZIEGEN; Georgievski: *Schwarze Saat*, – MODERNE ERZÄHLER DER WELT: MAKEDONIEN. Übers.: M. Bronisch. Tübingen/Basel: Erdmann (= Buchreihe Geistige Begegnung des Instituts für Auslandsbeziehungen, Stuttgart, Bd. 53)

каде што се содржани расказите:

Koneski: WEINGARTEN; DER ZUG; Arsovski: DIE GROBE BLAUE BROSCHE; Boskovski: DER MANN AUF DEM DACH; Časule: NACHT DES KONSULS; Čingo: WIE ICH MEINEN KAMERADEN TÖTETE; Georgievski: VERRÜCKTE MORGENDLICHE PFERDE; Ivanov: ROTES RONDO; Janevski: DER ALTE CLOWN UND DER LÖWE; EINES NACHMITTAGS; Višinski: WARTEN AM DONNERSTAG; BLICK ZUM BLAUEN HIMMEL; Maleski: DIPTYCHON; Momirovski: ER KAM IN DER ABENDDAEMMERUNG; Nedelkovski: LEICHE OHNE BESITZER; Pavlovski: GENADI DER GEQUAELTE; Pendovski: TANZ; Širilov: HOCHZEIT AM PRESPASEE; Solev: HIMMELSSCHLUESSEN IM PARK;

KREISFÖRMIGER WEG DES SCHATTENS; Uroševik: DIE PUPPE; EINE ERZÄHLUNG DARÜBER, WIE MAN ERZÄHLUNGEN SCHREIBT.
1000 ЗОШТО, 1000 ЗАТОА

Во овој момент (6. 1. 2012), Гралис-мак содржи 53 текста со 204.083 одредници (токен), од кои 114.684 се на македонски, 69.471 се на германски, 17.456 се на руски, 1770 на српски јазик и 702 на украински. Тоа се следниве текстови:

На македонски:

Оригинали:

1. Котеска, Ј.: КОМУНИСТИЧКА МЕМОРИЈА
2. Конески, Б.: ЛОЗЈЕ, ПОТЕЗ, ПЕСНА, ЉУБОВ, ЧЕВЛИ, ЕДЕН ОПИТ, ИДНИНАТА ПА ПОЕЗИЈА, ИЗЛОЖБА, КРЧМИТЕ, ПРЕЧЕК, ПРОЧКА, СРЕДБА ВО РАЈОТ, ТИХИОТ ДОН, ЗА ОТРКИВАЊЕТО НА ПЕСМАТА, ЗА ТРАДИЦИЈАТА И ИНОВАЦИТЕ, ЗАКЛАНО КРУВЧЕ, ПРОПАТУВАЊА НИЗ ПРИКАЗНИТЕ НА ПРВА БОРБЕНА ЛИНИЈА, ОД АГЕНДАТА НА КАЛИНА КАЛИН

Превод:

Хесе, Х.: СТЕПСКИОТ ВОЛК. Превод: Емилија Бојковска (извадок)

На германски:

1. KOMMUNISTISCHES GEDÄCHTNIS Übers.: Alexander Sitzmann (текст од Интернет)
2. Janevski, S. (1976): DER ENKEL. *Moderne jugoslawische Prosa*. Übers.: B. Sparing. Berlin (DDR): Volk und Welt.
3. *Moderne Erzähler der Welt: Makedonien*. Übers.: M. Bronisch. Tübingen/Basel: Erdmann (= Buchreihe Geistige Begegnung des Instituts für Auslandsbeziehungen, Stuttgart, Bd. 53)

каде што се содржани расказите:

Arsovski: DIE GROÙE BLAUE BROSCHE, Boskovski: MANN AUF DEM DACH, Ćasule: NACHT DES KONSULS, Ćingo: WIE ICH MEINEN KAMERADEN TÖTETE, Georgievski: VERRÜCKTE PFERDE, Ivanov: ROTES RONDO, Janevski: DER ALTE CLOWN UND DER LÖWE; EINES NACHMITTAGS, Koneski: WEINGARTEN; DER ZUG, Maleski: DIPTYCHON, Momirovski: ER KAM IN DER ABENDDÄEMMERUNG, Nedelkovski: LEICHE OHNE BESITZER, Pavlovski: GENADI DER GEQUAELTE, Pendovski: TANZ, Širilov: HOCHZEIT AM PRESPASEE, Solev: HIMMELSSCHLUESSCHEN IM PARK; KREISFÖRMIGER WEG DES SCHATTENS, Uroševic: DIE PUPPE; EINE ERZÄHLUNG DARÜBER, WIE MAN ERZÄHLUNGEN SCHREIB, Višinski: BLICK ZUM BLAUEN HIMMEL; WARTEN AM DONNERSTAG

4. Koneski, Blaže (1972): Peters Lied. PETRES LIED. *Jugoslawische Erzählungen*. Übers.: A. Philippsen. Leipzig: Philipp Reclam (= Reclams Universal-Bibliothek), S. 302-307.

На руски:

БЛАЖЕ И ДОСТА, ВИНОГРАДНИК, ВСТРЕЧА, ВСТРЕЧА В РАЮ, ЗАПРЕТНАЯ КОМНАТА, КРАСНЫЕ ДОРОЖКИ, ПЕРВАЯ НОЧЬ, ПРОЩЕНОЕ ВОСКРЕСЕНЬЕ, РАЗМИНУЛИСЬ, ТИХИЙ ДОН, УЛЫБЧИВЫЙ ДЕНЬ, УТОПЛЕННИК, ЧАПА, ШЕПОТ В ЛЕТНЮЮ НОЧЬ

На српски:

SUSRET U RAJU, ТИНИ DON, МИМОИЛАЗЕЊЕ

На украински:

ЗУСТРІЧ У РАЮ

II

Во периодот до следната охридска конференција во 2012 година, ги планираме следниве активности.

1. Во Охрид во 8 јули 2011 беше потпишан документ за продолжување на договорот меѓу Факултетот во Скопје и Институтот за славистика во Грац за следните четири години.

2. Најзначајна активност ќе претставува првиот меѓународен симпозиум посветен на корпусот Гралис-мак, кој ќе се одржи во март 2012 година во Грац. Бидејќи оваа година се одбележува јубилејот на Блаже Конески (90 години од раѓањето), планираме да ги насочиме овоогодишните активности кон внесување текстови од овој голем македонски научник, писател и публицист. Ако е можно, тука би ја вклучиле и неговата најзначајна преписка. Со тоа, во рамките на корпусот Гралис-мак би се формирал посебен поткорпус по истиот принцип по кој е веќе изработен корпусот со текстови на Иво Андриќ. Значи, имаме намера до крајот на 2011 година да внесеме колку што е можно повеќе текстови на Блаже Конески од колку што е можно повеќе функционални стилови, а потоа тие текстови да се анализираат на симпозиумот во Грац во март 2012, чија тема би била: ПОЕТИКАТА, СТИЛИСТИКАТА И ЛИНГВИСТИКАТА НА ТЕКСТОВИТЕ ОД БЛАЖЕ КОНЕСКИ ВО КОРПУСОТ ГРАЛИС. Тоа значи дека би се проучувале исклучиво оние текстови кои се внесени во корпусот Гралис и кои би им биле достапни на сите учесници на симпозиумот – да ги пребаруваат автоматски според поими, зборови и изрази, да наоѓаат соодветни одговори и да ги копираат. Колку што ни е познато, тоа би бил првиот македонски научен собир заснован исклучиво врз анализа на еден електронски корпус, од три аспекта: книжевен, стилски и лингвистички и во три контексти: македонски, македонско-словенски и македонско-германски. Ако ако не се добие согласност од носителите на авторските права, корпусот ќе биде им достапен под шифра исклучиво на предавачите. Тоа значи дека

со ограничувањето на пристапот со посебна шифра само за предавачите на симпозиумот, ќе се постигне заштита од можните правни проблеми и последици.

Организацијата на овој собир е експлицирана во новиот договор со Филолошкиот факултет во Скопје. Австриската страна ќе ја преземе обврската да ги покрие трошоците за тридневен престој на десетмина македонски учесници во Грац, и тоа на седуммина од Филолошкиот факултет и на тројца од Институтот за македонски јазик. На овој собир ќе бидат присутни и најпознатите македонисти во светот, но не е сигурно дали организаторот ќе добие финансиска поддршка од Универзитетот во Грац за покривање и на нивните трошоци за престој. Со оглед на тоа што корпусот Гралис-мак не е само еднојазичен (исклучиво македонски), туку е и паралелен – македонско-словенски и македонско-германски, би било мошне важно до јануари 2012 да ги добиеме и да ги внесеме во корпусот електронските верзии на преводите на други словенски јазици и на германски јазик, со цел на симпозиумот да можеме да ги анализираме словенската и германската димензија на творештвото на Блаже Конески. Филолошкиот факултет и Институтот за македонски јазик ќе се обидат да обезбедат средства за печатење на зборник на трудови од овој собир. Институтот за македонски јазик изрази и интерес да се вклучи во овие активности, па во врска со тоа овде во Охрид се вршат консултации.

На Семинарот за македонски јазик и литература (Охрид, јули 2011) го извршивме првиот експеримент во изработката на корпусот на Блаже Конески и тој опит директно го поврзавме со што туку завршениот XLIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Имено, во текот на семинарот работеше преведувачка работилница, која ја водеше Роза Тасевска. Оттаму произлегоа три руски колективни преводи и три српски индивидуални преводи (Бранко Тошовиќ) на расказите на Блаже Конески: СРЕДБА ВО РАЈОТ (*Susret u raji*), РАЗМИНУВАЊЕ (*Mimoilaženje*) и ТИХИ ДОН (*Tihi Don*), а Арно Вониш истовремено во Грац ги преведе сите три текста на германски јазик. Тие пет јазични верзии (македонската, германската, руската, српската и украинската) сега се наоѓаат во корпусот Гралис-мак и врз основа на нив можат да се вршат контрастивни истражувања. Освен тоа, во Гралис веќе се на располагање уште 15 текстови на Блаже Конески: ЕДЕН ОПИТ, ЗА ОТРКИВАЊЕТО НА ПЕСМАТА, ЗА ТРАДИЦИЈАТА И ИНОВАЦИТЕ, ЗАКЛАНО КРУВЧЕ, ИДНИНАТА ПА ПОЕЗИЈА, ИЗЛОЖБА, КРМЧИТЕ, ЛОЗЈЕ, ЛЈУБОВ, ПЕСНА, ПОТЕЗ, НА ПРВА БОРБЕНА ЛИНИЈА, ПРОЧКА, СРЕДБА ВО РАЈОТ, ТИХИОТ ДОН, ЧЕВЛИ.

До крајот на јануари 2012 би сакале да добиеме што повеќе текстови на другите словенски јазици, а особено на руски, полски и бугарски.

За реализацијата на нашите планови, а особено за изработката на корпусот на Блаже Конески, од голема корист ќе биде престојот на Емилија Бојсковска, која би требало да престојува во Грац во текот на април 2012 во рамките на стипендија на ЦЕЕПУС.

III

И на крајот. Сите овие активности можат да бидат полезни не само за остварувањето на целите за кои говоревме, туку можат да послужат и како значајна основа за излезот на македонистиката во светот, за јакнењето на престижот и на местото на македонскиот јазик на германското и на словенското јазично подрачје. Таквата ориентација е целосно компатибилна со едно од главните тежишта на Универзитетот во Грац, кое не го среќаваме во ни една друга австриска или германска високошколска установа – југоисточна Европа.

Раководителот на корпусот Гралис-мак (Бранко Тошовиќ) во повеќе наврати во Институтот изразуваше интерес да се комплетираат јужнословенските јазици со македонскиот јазик бидејќи студиски јазици сега се само БКС (бошњачкиот, хрватскиот и српскиот), а бугарскиот е на ниво на курсеви. Затоа тој презеде и конкретни чекори, па на пример во рамките на евалуацијата на лингвистиката на Институтот во ноември 2010 предложи да влезе македонскиот јазик во наставата. За да проверат што мислат студентите за тоа, Бранко Тошовиќ и Арно Вониш непосредно пред почетокот на оваа конференција извршија анонимно ~~on-line~~ анкетање на студентите на Интернет преку посебната програма на Гралис – Анкетариум. Добија одговори од 37 студенти. Од нив 87% (32) позитивно одговорија на прашањето:

Würden Sie es begrüßen, wenn das Angebot an südslawischen Philologien durch eine Aufnahme des Mazedonischen komplettiert werden könnte?

Дали би ја појздравиле можноста да се комплетира понудата на јужнословенски филологи со вклучување на македонскиот јазик?

а само петмина се изјаснија против. Ако се земе предвид фактот дека на Институтот има околу 200 активни студенти, бројот на учесниците во анкетата може да се смета за репрезентативен примерок. На прашањето:

Wenn Ihre Antwort ja lautet – in welcher Form könnten Sie sich das Mazedonisch-Angebot vorstellen?

Ако Вашоот одговор гласи да, во каква форма би можеле да си ја замислите понудата на македонскиот јазик?

беа добиени вакви одговори во проценти:

Одговор	Број	%
Курсеви	27	72.97%
Визитинг-професури	8	21.62%
Лекторат	5	13.51%
Јазик на студиска насока	9	24.32%
Друго	2	5.41%

Во анкетата учествуваа студенти што ги изучуваат сите три студиски јазика, а за македонскиот најзаинтересирани се студентите по БКС (бошњачки, српски и хрватски).

Одговор	Број	%
ру	13	35.14%
бкс	16	43.24%
сло	9	24.32%

Што се однесува до семестрите во кои се наоѓаат студентите, најмногубројни се оние што се во 6. и во 8. семестар. Превладува возраста од 18 до 23 години (40,54%) и од 24. до 30 години (35,14%). Според полот, доминираат жените (81,098%)

Во врска со анкетата го добивме следниов коментар од еден студент:

Das Institut soll mehr Geld in die schon vorhandenen Studienrichtungen mehr stecken, nicht neue suchen.

Институтиот треба да вложува повеќе пари во веќе постојните студиски насоки, а не да бара нови.

и предлогот:

Exkursion in albanisch-mazedonische Ortschaften!!!

Екскурзија во албанско-македонски градови и села!!!

Литература:

Tošović 2008a: Tošović, Branko. Das Gralis-Korpus. In: *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen* – Graz: Lit. С. 724–827.

Tošović 2008b: Тошович Бранко. Сопоставително изучение славјанских јазыков при помоши многоязычног „Гралис-Корпуса“. In:

Izučavanje slovenskih jezika, književnosti i kultura kao inoslovenskih i stranih – Beograd: Slavističko društvo Srbije. С. 336–340.

Tošović 2010: Тошовић, Бранко. Gralis: Das linguistische Slawistik-Portal der Karl-Franzens-Universität Graz (2000–2010). – Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität. 74 с.

Тошовиќ 2011: Тошовиќ, Бранко. Корпусот на македонски јазик во рамките на Корпусот Гралис / Редакциски одбор: Влоѓимјеж Пјанка и др. In: *XXXVII научна конференција на меѓународен семинар за македонски јазик, ливерајтура и култура: Линѓвисџика* – Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. С. 281–290.

Branko Tošović, Emilija Bojkovska, Dimitar Poposki, Arno Wonisch

MAZEDONISCHES GRALIS-KORPUS (GRALIS-MAK)

(Summary)

Bei vorliegendem Text handelt es sich um einen Überblick über die Entstehung und die Anfangsphase des Projektes „Mono- und multilinguales elektronisches Korpus der mazedonischen Sprache“ (Gralis Mak-Korpus), das seit 1. Jänner 2009 in einer Kooperation zwischen der Philologischen Fakultät „Blaže Koneski“ der III. Kyrill- und Method-Universität Skopje und dem Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz durchgeführt wird. Im ersten Teil des Beitrages erfolgt eine kurze Vorstellung dieses Korpus und der wesentlichen Aktivitäten im Rahmen der mazedonisch-österreichischen Kooperation (gegenseitige Gastvorträge, Konferenzen, Konsultationen u. a.). Teil zwei ist den geplanten Aktivitäten gewidmet, ehe schließlich im dritten Teil die Möglichkeiten über eine Einbindung der mazedonischen Sprache in die Lehre an der Karl-Franzens-Universität erörtert werden (diesbezüglich werden die Ergebnisse einer am Institut für Slawistik durchgeführten Umfrage präsentiert).

*Емилија Бојковска, Бранко Тошовиќ,
Арно Вошиш, Димитијар Појоски*

ЗНАЧЕЊЕТО И ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА МАКЕДОНСКОЈАЗИЧНОТ ПОТКОРПУС „ГРАЛИС-МАК“ ВО РАМКИТЕ НА КОРПУСОТ „ГРАЛИС“

Апстракт: Во овој труд се претставени процесот и досегашните резултати на изработка на еднојазичниот и повеќејазичниот поткорпус „Гралис-мак“ во рамките на проектот за изготвување електронски корпус на словенските јазици и на германскиот јазик, кој под раководство на проф. д-р Бранко Тошовиќ, го спроведува Институтот за славистика при Универзитетот „Карл Франц“ во Грац, Австрија, во соработка со Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Концепцијата на Гралис-мак“ опфаќа текстови од уметничколитературниот, научниот, новинарско-публицистичкиот, административниот и разговорниот стил. Корпусот е наменет за монолингвистички и контрастивнолингвистички проучувања, за транслатолошки студии и за изучување на македонскиот јазик, со што значително придонесува за неговата афирмација и популаризација.

Клучни зборови: македонскојазичен корпус, „Гралис-мак“, „Гралис“, функционални стилови, лингвистика, методика, транслатологија

Ова предавање спаѓа во блокот посветен на корпусот „Гралис“, кој е проект на Институтот за славистика при Универзитетот „Карл Франц“ од Грац, Австрија. Корпусот содржи оригинални и преведени дела на словенските јазици и на германски јазик и е достапен на адресата: <http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/>

Од особено значење за македонистиката е фактот што македонскиот јазик е застапен со оригинални текстови и со преводи во поткорпусот наречен „Гралис-мак“.

Македонски партнер е Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Потписници на договорот за соработка, врз чија основа се изготвува „Гралис-мак“, се проф. д-р Бранко Тошовиќ од Институтот за славистика во Грац во својство на раководител на проектот и проф. д-р Максим Каранфиловски во својство на декан на Филолош-

киот факултет во Скопје. Од македонска страна, проф. д-р Емилија Бојковска ги координира проектните активности, пред сè во врска со изборот на текстовите, нивната електронска обработка за поставување на серверот, паралелизацијата на оригиналите и на преводите, како и контактите со авторите, а м-р Димитар Попоски ја врши техничката координација, водејќи грижа за скенирањето, дигитализацијата и правниот аспект од користењето на текстовите во корпусот. Од австриска страна, координатор на проектните активности е м-р Арно Вониш. Поткорпусот „Гралис-мак“ е достапен на адресата:

<http://glyph.uni-graz.at/cocoon/gralis/>

Целта на проектот „Гралис-мак“, наведена во договорот за соработка, гласи: „истражување, изучување и популаризација на македонскиот јазик“. Поткорпусот за македонскиот јазик може да се користи како еднојазична и како повеќејазична збирка текстови. Еднојазичниот поткорпус опфаќа дела на македонски јазик, кои претставуваат основа за неговото проучување и изучување. Повеќејазичниот корпус се состои од два дела: во првиот дел се застапени оригинални дела на македонски јазик и нивни преводи на другите словенски јазици (македонско-словенски поткорпус) и на германски јазик (македонско-германски поткорпус). Вториот дел, пак, содржи оригинални дела на словенските јазици различни од македонскиот и оригинални дела на германски јазик, како и нивни преводи на македонски јазик (словенско-македонски поткорпус и германско-македонски поткорпус). Повеќејазичниот поткорпус „Гралис-мак“ служи за контрастивни проучувања на македонскиот јазик во однос на другите словенски јазици и во однос на германскиот јазик. Според тоа, во првиот дел од повеќејазичниот поткорпус „Гралис-мак“ можат да се вршат истражувања во македонско-руска, македонско-словенска насока и кон други словенски јазици, како и кон германскиот јазик, а во вториот дел може да се истражува во обратната насока: од словенските јазици и од германскиот кон македонскиот јазик.

Концепцијата на поткорпусот „Гралис-мак“ се темели врз репрезентативност за македонскиот јазик од три аспекта: временски, просторен и функционалностилски. Во првата фаза од изработката на „Гралис-мак“ се предвидени претежно оригинални дела на македонски јазик од неговата кодификација до денес. Тоа временско подрачје е поделено на децении, кои служат како основа за избор на текстови според годината на првото издание. Во првата фаза, просторната димензија опфаќа дела објавени во Република Македонија. Во следната фаза е можна диференцијација во однос на регионалните јазични варијанти. Функционалностилската репрезентативност се протега на пет функционални стила: уметничколитературниот, научниот, новинарско-публицистичкиот, административниот и разговорниот стил. Во рамките на првиот стил се застапени прозата и драмата (во натамошниот развој

и поезијата), а во рамките на секој книжевен род се опфатени различни видови. Во фокусот на првата фаза е уметничколитературниот стил, и тоа прозата, претставена со романи и со раскази.

„Гралис-мак“ се однесува на пишуваниот и на говорениот јазик. Пишуваниот јазик е застапен пред сè во првите четири наведени стила (уметничколитературниот, научниот, новинарско-публицистичкиот и административниот), а говорениот – во прв ред во разговорниот стил. Оваа околност изискува повеќемедијален пристап при обработката и користењето на корпусот.

Во досегашната изработка на „Гралис-мак“ се вклучени текстови од македонско-германскиот, од германско-македонскиот, од македонско-рускиот, македонско-српскиот и македонско-украинскиот поткорпус. Во натамошниот развој на проектот е предвидено вклучување на другите словенски јазици во релација со македонскиот јазик.

„Гралис-мак“ овозможува лесно пребарување на зададен елемент, при што корисникот ја добива околината од бараниот елемент во најголем обем од тековната реченица, со што не се повредуваат авторските права. Пребарувањето е организирано така што корисникот не мора да пребарува конкретен лексем, туку може да зададе само еден негов дел, при што ќе ги добие сите зборови и збороформи што го содржат тој дел. За таа цел, корисникот треба да вметне ѕвездичка зад односниот дел од лексемот. Така на пример, ако зададе *seg**, корисникот ќе ги добие елементите *седиме*, *седат*, *седнувале*, *седниште* итн., како и сите други елементи што го содржат зададениот дел (*седум* итн.). Ова претставува голема предност со оглед на тоа што корисникот за кратко време може да стекне увид во дистрибуцијата не само на зададен лексем, туку на сите негови зборообразувачки и флексиски единици.

Од друга страна, како што беше кажано, корисникот ја добива тековната реченица како најголема околина. Пробното користење на „Гралис-мак“ од страна на проектниот тим, покажа дека во одредени случаи тековната реченица не е доволна околина за истражувањето, на пример, во однос на временската димензија на глаголските времиња образувани со глаголската *л*-форма, кои изразуваат минати, а при прекажаност, и сегашни дејства. Слична е ситуацијата и со значењата на минатото-идно време, кое изразува услов, претпоставка, намера итн. Затоа проектниот тим реши да воспостави релација меѓу корпусот и интегралниот текст. Зад секоја реченица во аглести загради стои бројот на страницата каде што се наоѓа односната реченица, а во метаподатоците ќе се наведе изданието што е користено за внесувањето на текстот во корпусот. Значи, ако корисникот, покрај корпусот, сака да го користи и интегралниот текст, тој ќе може лесно да ја пронајде односната реченица во поширокиот контекст. Така се надминува ограничувањето во однос на контекстот, кое произлегува од правната димензија при

користењето на авторизираните текстови. Според тоа, корпусот и интегралниот текст претставуваат комплементарни основи за истражување, со што уште повеќе се зголемува практичната вредност на „Гралис-мак“ за научни и образовни истражувања.

Во текот на изработката на „Гралис-мак“, проектниот тим се соочи и се соочува со низа предизвици. Првиот предизвик се однесува на придружувањето на текстовите кон функционалните стилови. Така на пример, во некои текстови од уметничколитературниот стил се среќаваат елементи од разговорниот јазик. Ова доведува до потреба од поткласификација на уметничколитературниот стил, со оглед на тоа што кај другите текстови од истиот стил се забележува изразита употреба на стандардниот јазик. Разговорните елементи се јавуваат пред сè на лексичко и на граматичко ниво. Оваа околност го натера проектниот тим да размислува за евентуално обележување на отстапувањата од стандарднојазичната норма. Обележувањето е особено значајно при употребата на поткорпусот заради изучување, но и заради истражување од страна на лица со мајчин јазик различен од македонскиот. Корисникот на „Гралис-мак“ би имал двојна полза од забелешките: прво, би стекнал информација дека односната конструкција му припаѓа на разговорниот стил, и второ, би ја дознал и соодветната стандарднојазична конструкција. Натамошното следење на оваа идеја доведе до прашањето во каква форма да се вметнат забелешките. Тие треба да бидат лесно воочливи, но ненаметливи за корисникот, а пред сè не смеат да го „засенат“ авторовиот јазичен израз. Вметнувањето фусноти отпаѓа затоа што софтверот не допушта таква можност. Поставувањето забелешка зад односната реченица или зад односниот пасус, општо земено, е прифатливо решение, но постои извесна опасност од нарушување на континуитетот на текстот и од отежнување на читањето. Затоа проектниот тим реши да побара ново софтверско решение: на местото каде што има потреба од забелешка да се јави кратенката „Заб.“ (герм. *Anm.* за *Anmerkung* = ‚забелешка‘), а корисникот да може по желба да ја отвори или да ја занемари. На овој начин би се постигнала соодветната мера на исцрпно информирање на корисникот и на ненаметливост. Спроведувањето на оваа идеја зависи од консултациите на австриската страна со Центарот за моделирање на информации при Универзитетот во Грац.

Забелешките за отстапувањата од стандарднојазичната норма кај пократките текстови (кај некои раскази) можат да се пишуваат паралелно со електронската обработка, но кај подолгите текстови (романите) тие изискуваат посебен ангажман, кој не може да се спроведе во првата фаза од проектот, кога нагласката е ставена на внесувањето на текстовите во „Гралис-мак“. Оваа првична и нужна „недоследност“ може да го збуни корисникот, па тој нема да знае дали забелешките не се потребни зашто односната конструкција е стандарднојазична или

дали односниот текст сè уште не обработен од аспект на совпаѓањето со стандарднојазичната норма. Затоа во метаподатоците за текстовите ќе се вметне нова позиција со информацијата дали проектниот тим го обработил текстот од наведениот аспект.

Сличен предизвик претставува односот меѓу оригиналот и преводот, пред сè во поглед на значенското и стилското соодветство. И овде се наметнаа слични прашања: дали да се информира корисникот дека конструкцијата од преводот не одговара на оригиналот и на кој начин. На првото прашање, проектниот тим даде потврден одговор, а за второто прашање важи истиот одговор како во врска со односот на текстовите спрема стандарднојазичната норма. Значи, корисникот треба да се информира за отстапувањата на преводот од оригиналот, и тоа со истиот технички пристап како во врска со отстапувањата од стандарднојазичната норма.

Во однос на забелешките при отстапувањата на текстовите од стандарднојазичната норма и при отстапувањата на преводот од оригиналот, проектниот тим се наоѓа пред тешко решение да утврди во кој обем ќе ги бележи отстапувањата. Прекумерното бележење на отстапувањата би можело да најде на отпор кај авторите и кај преведувачите и да го отежне читањето и покрај тежнението за дискретно поставување на забелешките. Проектниот тим е на становиште дека кај отстапувањата од стандарднојазичната норма треба да се бележат тие од граматичка и од лексичка природа, а дека кај преводите треба да се бележат во прв ред содржинските, стилските и културолошките отстапувања (на пример, невоочено идиоматското значење на некоја конструкција или предизвикување различни асоцијации во културата на јазикот-цел). При тоа треба да се нагласи дека забелешките се вредносно неутрални и дека кај преводите се формулирани како предлози за инаков преводен еквивалент. Значи, тие не содржат вредносен суд, туку имаат чисто информативен и образовен карактер.

Со цел да се оствари контакт со корисниците и да ги дознае нивните реакции, што би ја унапредило изработката на „Гралис-мак“, проектниот тим ја нуди електронскопоштенската адреса на координаторката на проектот (bojkovska@ukim.edu.mk), на која можат да се обратат корисниците со свои коментари.

„Гралис-мак“ има повеќекратна намена: тој служи за монолингвистички и контрастивнолингвистички, за транслатолошки и за јазичнообразовни цели.

Монолингвистичките истражувања на македонскиот јазик можат да се вршат пред сè врз основа на оригиналните текстови на македонски јазик. Меѓутоа, како што беше кажано, „Гралис-мак“ содржи и преводи на македонски јазик. Оваа околност овозможува едно интересно контрастивно истражување на македонскиот јазик како појдовен и како јазик-цел. Еднојазичните контрастивни испитувања можат да се

вршат и во однос на функционалностилските рамништа (на пример, контрастирање на уметничколитературниот и на административниот стил). Повеќејазичните контрастивни истражувања можат да се спроведуваат од македонскиот како појдовен јазик кон другите словенски јазици и кон германскиот, како и во обратната насока. Резултатите од научните истражувања можат да се користат за дидактички цели.

Од особена важност се транслатолошките испитувања, кои како и контрастивнолингвистичките, можат да се однесуваат на македонскиот јазик како појдовен и како јазик-цел. Транслатолошките истражувања опфаќаат низа рамништа: денотативното, граматичкото, текстуално-нормативното, прагматското, интеркултурното и стилско-естетското. Ова има дотолку поголемо значење што на Филолошкиот факултет повеќе од една деценија работи Катедрата за преведување и толкување, која, покрај транслатолошките насоки на некои катедри на Филолошкиот факултет, обучува транслатори за македонски и, меѓу другото, за германски јазик.

Изучувањето и популаризацијата на македонскиот јазик надвор од границите на Република Македонија претставува исто толку значајна цел како претходните. Со оглед на тоа што „Гралис-мак“ нуди текстови од различни функционални стилови и со различно ниво на комплексност, тој може да се искористи во наставата по македонски како странски јазик и при автодидактичката наобразба.

И во оваа почетна фаза од изработката, кога „Гралис-мак“ сè уште не послужил како емпириска основа за научни истражувања или за образовни цели, тој придонесува за изучувањето и за популаризацијата на македонскиот јазик надвор од Република Македонија со можноста за гостувањата на македонски стручни лица со предавања на Институтот за славистика во Грац. Тамошните студенти по славистика веќе имаа можност да слушнат предавања за македонскиот јазик, што го поттикнува нивниот интерес за неговото изучување.

Во периодот до 2012 година интензивно ќе се внесуваат делата на Блаже Конески, со што „Гралис-мак“ ќе се стави во функција на одбележувањето на 90-годишнината од раѓањето на Блаже Конески. Така, од почетокот не следната година, „Гралис-мак“ веќе ќе може да послужи како емпириска основа за научни истражувања, кои ќе му бидат посветени пред сè на делото на Блаже Конески. За таа цел, во организација на Институтот за славистика во Грац, Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје и Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, на 30 и 31 март 2012 на Универзитетот „Карл Франц“ во Грац ќе се одржи меѓународен симпозиум на тема: *Поетиката, стилстиката и лингвистиката на Ѓексџовиќ од Блаже Конески во корџусот „Гралис“*. За изготвувањето на рефератите, на учесниците ќе им биде понуден електронскиот корпус на адресата:

<http://glyph.uni-graz.at/cocoon/gralis/>

Со оглед на тоа што „Гралис-мак“ ги надминува рамките на чисто научните (лингвистички и транслатолошки) истражувања и служи за популаризација на македонскиот јазик надвор од државните граници, тој може да се означи како проект од национален интерес.

Литература:

Tošović, Branko (2002): *Funkcionalni stilovi. Funktionale Stile*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität.

Тошовиќ, Бранко (2011): Корпусот на македонски јазик во рамките на Корпусот Гралис / Редакциски одбор: Влоѓимјеж Пјанка и др. Во: *XXXVII научна конференција на XLIII меѓународен семи-нар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 15-16 јули 2010, Лингвистика – Скопје*: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, стр. 281–290.

Извори:

http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html

<http://glyph.uni-graz.at/cocoon/gralis/>

<http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/>

Emilija Bojkovska, Branko Tošović, Arno Voniš, Dimitar Poposki

GELTUNG UND HERAUSFORDERUNGEN
DES MAKEDONISCHSPRACHIGEN SUBKORPUS
GRALIS-MAK IM RAHMEN DES GRALIS-KORPUS

(Summary)

Im vorliegenden Text sind der Prozess und die bisherigen Ergebnisse der Ausarbeitung des einsprachigen und des mehrsprachigen Subkorpus "Gralis-mak" im Rahmen des Projektes zur Entwicklung eines elektronischen Korpus der slawischen Sprachen und der deutschen Sprache dargestellt, das unter Leitung von O. Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović vom Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz in Zusammenarbeit mit der Philologischen Fakultät Blaže Koneski Skopje umgesetzt wird. Die Projektkonzeption umfasst Texte des literarischen, des wissenschaftlichen, des publizistischen, des administrativen sowie des umgangssprachlichen Stils. Das Korpus dient zur mono- und kontrastivlinguistischen Untersuchungen, translationswissenschaftlichen Studien sowie zur Erlernung der mazedonischen Sprache, wodurch es zu deren Förderung und Popularisierung erheblich beiträgt.

Schlüsselwörter: mazedonisches Sprachkorpus, "Gralis-mak", "Gralis", funktionale Stile, Linguistik, Fremdsprachenerlernung, Translationswissenschaft

*Димитър Појоски, Емилија Бојковска,
Бранко Тошовиќ, Арно Вонии*

СОЗДАВАЊЕ НА ТЕКСТОВИ ВО СИТЕ ФУНКЦИОНАЛНИ СТИЛОВИ И НИВНИТЕ АВТОРСКИ ПРАВА ЗА МАКЕДОНСКИОТ ГРАЛИС-КОРПУС („ГРАЛИС-МАК“)

Апстракт: ГРАЛИС-МАК лингвистичкиот корпус воопшто не се занимава со проблемот на авторски права кои се прилагодени на електронското издаваштво и заради тоа неговата содржина е затворена за истражувачите од целиот свет. Статијата дава краток преглед на Криејтив Комонс авторските лиценци кои треба да се искористат при објавувањето на текстови во сите функционални стилови кои потоа би биле составен дел од ГРАЛИС-МАК корпусот преку отворен пристап.

Клучни зборови: *авторски права, отворен пристап, македонски јазик, криејтив комонс*

Гралис корпусот претставува онлајн колекција на паралелни текстови на различни словенски јазици кои се достапни преку Федора Комонс (FedoraCommons) софтверска платформа со отворен код. Гралис мак претставува онлајн колекција на текстови на македонски јазик до која **пристапуваат** истражувачите преку порталот на Гралис со лозинка која претходно се добива од администраторот на корпусот. Отворениот пристап на Гралис Мак корпусот зависи исклучиво од авторите на текстовите кои ги отстапуваат авторските права со потпишување на согласноста во која се потенцирани некомерцијалниот пристап и научната компонента.

Добивањето на авторските права и нивното прецизирање е еден од главните проблеми со кои се соочуваме во процесот на дигитализација и вметнувањето на текстови во Гралис-мак. Имајќи ја во предвид онлајн платформата на Гралис-мак корпусот споредлувањето на текстуални содржини преку интернет претставува предизвик за фер употреба и почитување на авторските права од страна на сите корисници. Интернетот претставува процесна платформа која е насочена кон

вредностите на взаемна иновација и креативност, кои, за жал, се во процес на нивно уништување (Lessig, 2001). Се повеќе се движиме кон режим кој ги уништува можностите за иновација само заради фаворизирањето на приватната контрола (Lessig, 2001). Можноста да се излезе од рамките на приватната контрола над содржините кои се достапни со затворен пристап ја враќа во прв ред идејата за иновација и научна комуникација преку регулирање на авторските права каде корисникот сам го одбира начинот и условите под кои го споделува своето авторско дело. За таа цел, во САД во 2001 година беше создадена непрофитната организација Криејтив Комонс (Creative Commons) која има за цел да понуди нов тип на авторски лиценци овозможувајќи флексибилност и контрола над содржината споделена на интернет при тоа регулирајќи ја употребата на авторското дело. Терминот Криејтив Комонс ги означува авторските лиценци кои за прв пат беа презентирани во 2002 година. Овие лиценци се однесуваат на приватните авторски дела и имаат за цел од нив да создадат јавни добра кои би им овозможиле на авторите да ги заштитат своите права и истовремено да ги поттикнат корисниците да ја искористат правната платформа за нивна понатамошна употреба на различни начини кои би соодветствувале со однапред одредената дозвола за користење.

Основачот на Криејтив Комонс, Професорот Лоренс Лесиг најдобро ја објаснува суштината на споделувањето на авторското дело со авторски лиценци: „Секоја лиценца на Криејтив комонс се темели на законот за авторски права. Ако авторот сака неговата книга да се дистрибуира бесплатно преку интернет, таа сè уште со заштитени авторски права, само се дозволени определени видови употреба - бесплатно. Ако некој ги прекрши условите на лиценцата, тогаш таа личност го крши и законот за авторски права и врз таквиот прекршител може да се применат истите мерки кои го штитат и, на пример, Мајкрософт кога некој ги пиратизира нивните продукти.“ (Bardil, Jashari, 2007)

Криејтив Комонс има за цел да му понуди на авторот да го сподели своето дело со јавноста овозможувајќи со тоа да се задржат некои права како што се:

Наведи извор. *Авторот им дозволува на други да го копираат, прикажуваат и изведуваат неговото дело за коешто тој ги поседува авторските права, како и да прават агајтирани дела базирани врз него, но само ако одгадат признание на начин баран од авторот.*

Некомерцијално. *Авторот им дозволува на други да го копираат, дистрибуираат, прикажуваат и изведуваат неговото дело, и агајтираниите дела базирани врз него, но само во некомерцијални цели.*

Без агајџирани дела. Авџорой им дозволува на друџи да койџирааџи, дисџирџбуџирааџи, џрикаџувааџи и изведувааџи само веродосџојни койџи од делоџо, а не агајџирани дела базирани врз неџо.

Сџодели џод истиџи услови. Авџорой им дозволува на друџи да дисџирџбуџирааџи агајџирани дела само џод лиценџа иденџична на онаа џод коџа е лиценџирано неџовоџо дело.

Со комбинаџија на горенаведените услови Криејтив Комонс нуди 11 различни лиценџи под кое можете да го споделите/заштитите своето авторско дело од кои тука ќе презентираме неколку (Ito Joi, 2011).

**Attribution
CC BY**

Оваа лиценџа на корисниците им дава за право да дисџирџбуџираат, ремиксуваат, подесуваат и градат врз вашата работа, дури икомерџијално, се додека тие ви оддадат признање за оригинална креација. Ова е наџакомоџираџката лиценџа коџа се нуди. Се препорачува за максимално ширење и користење на лиценџирани материјали.

**Attribution-ShareAlike
CC BY-SA**

Оваа лиценџа Ви овозможува другите да ремиксуваат, подесуваат и градат врз вашата работа дури и за комерџијални цели, се додека тие ви оддадат признање и ги лиценџираат своите нови креации под идентични услови. Таа честопати се споредува со слободен "copyleft" и со лиценџите на софтвер со отворен код. Сите нови дела врз основа на вашето ќе ја носат истата лиценџа, и сите деривативи, исто така, ќе им овозможат комерџијална употреба на понатамошните корисници. Ова е лиценџата коџа се користи од страна на Википедија а се препорачува за материјали кои ќе имаат корист од инкорпорирање на содржина од Википедија и слично лиценџирани проекти.

**Attribution-NoDerivs
CC BY-ND**

Оваа лиценџа Ви овозможува комерџијална и некомерџијална редисџтрибуџија, се додека се пренесува заедно непроменета и во целина, со оддавање на признање за вас.

Attribution-NonCommercial CC BY-NC

Оваа лиценца им овозможува на другите да ремиксуваат, подесуваат и да се надградуваат врз вашата работа некомерцијално, и иако нивните нови дела, исто така, мора да ви оддадат признание и да се некомерцијални, тие не мора да ги лиценцираат своите адаптирани дела под истите услови.

Attribution-NonCommercial-ShareAlike CC BY-NC-SA

Оваа лиценца им овозможува на другите да ремиксуваат, подесуваат и да се надградуваат врз вашата работа не-комерцијално, се додека тие ви оддадат признание и ги лиценцираат своите нови креации под идентични услови.

Attribution-NonCommercial-NoDerivs CC BY-NC-ND

Оваа лиценца е најрестриктивната од нашите шест главни лиценци, давајќи им за право на другите да ги преземат вашите дела и да ги споделат со другите се додека тие ви оддадат признание, но тие не можат да ги променат правата на каков било начин или да ги користат за комерцијални цели.

Гралис-Мак корпусот во недостаток на текстови за кои се регулирани авторските права треба да ја искористи можноста од веќе достапните онлајн текстови кои се регулирани со Криејтив Комонс лиценци како би можел да ја отвори својата содржина за сите заинтересирани за македонскиот јазик и корпусната лингвистика. Имајќи за цел да ја избалансира својата структура помеѓу 5-те стилови: литературниот, публицистичкиот, научниот, административниот и разговорниот, максимално треба да се искористи можноста за инкорпорирање на онлајн содржините на македонски јазик кои се нудат на Македонскиот портал за авторски содржини www.cc.org.mk, исто така достапен и преку адресата www.creativecommons.org.mk. Порталот нуди дела кои се регулирани со Криејтив комонс авторските лиценци меѓу кои само ќе ги напоменеме драмите на Вилијам Шекспир во превод на Драги Михајловски објавени под лиценцата Криејтив комонс Наведи извор-Некомерцијално-Без адаптирани дела. 2.5 Македонија. Ваквиот тип на текстови се одлична содржина за надополнување на литературниот стил во Гралис-Мак, додека пак славистичко списание од областа на хуманитарните науки „Филолошки студии“ (<http://philologicalstudies.org/>) објавено под лиценцата Наведи извор – Некомерцијално – Без

адаптирани дела 3.0 е одлична можност за вметнување на текстови кои би ја исполнувале потребата за текстови од научниот стил. Уште еден од ваквите слични примери за достапност на литературни текстови е порталот Wikibooks достапен на <http://mk.wikibooks.org> кој нуди фрагменти од литературни дела на Петре М. Андреевски (Пиреј) и Божин Павловски (Подвижни гробови) под лиценцата НаведиИзвор-Сподели ПодИстиУслови 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) како и бројни други дела од познати македонски поети меѓу кои Кочо Рацин, Јован Котески, Ацо Шопов итн.

Употребата на Криејтив комонс авторските лиценци при публикувањето на научни трудови кои се однесуваат на Гралис-Мак и имаат за цел да го изучуваат македонскиот јазик и литература ќе овозможи нивно интегрирање во корпусот без предходна дозвола за авторски права на делата. Со тоа се овозможува создавање на една нова генерација на публицисти и книжевници чии споделени содржини со однапред одредени авторски права доведуваат до поголема интеграција на македонскиот јазик во лингвистичките корпуси. Креативното користење на современите софтвери со отворен код (Федора Комонс) и употребата на (Криејтив Комонс) авторските лиценци претставуваат клучен дел од отворениот пристап кон образовните содржини на интернет. Електронското учење и отворените образовни ресурси се неминовен чекор напред кон користењето на веќе востановени дигитални складишта чија цел е дигиталното архивирање, споделување, споредување и изучување на словенските јазици меѓу кои спаѓа и македонскиот.

Библиографија:

Bardil, Jashari, Ф. М. (2007). *Како функционира Криејтив комонс* (p. 34). Фондација Метаморфозис. Retrieved from http://cc.org.mk/index.php?option=com_docman&task=doc_details&Itemid=32&gid=27. Пристапено на 23.01.2012

Ito Joi, С. С. (2011). *The Power of Open. Power* (p. 47). Creative Commons. Retrieved from <http://thepowerofopen.org/>. Пристапено на 23.01.2012

Lessig, L. (2001). *The future of ideas* (First Edit., p. 368). Random House. Retrieved from <http://www.the-future-of-ideas.com/download/>. Пристапено на 23.01.2012

Dimitar Poposki, Emilija Bojkovska,
Branko Tošović, Arno Voniš

CREATION OF TEXTS IN ALL FUNCTIONAL STYLES
FOR THE MACEDONIAN GRALIS-CORPORA
(GRALIS-MAK) AND THEIR COPYRIGHTS

(Abstract)

The linguistic corpus GRALIS-MAK does not tackle the problem of authorship which is adjusted for the e-publishing and therefore its content is closed for the global research community. This article gives a short overview of the Creative Commons licenses which need to be used for the publishing of scientific texts later to be an integral part of GRALIS-MAK linguistic corpus via open access.

Keywords: copyrights, open access, Macedonian language, Creative Commons

Бранислав Геразов¹, Зоран Ивановски²

АНАЛИЗА НА ИНТОНАЦИСКАТА СТРУКТУРА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК НА НИВО НА ИНТОНАЦИСКИ ФРАЗИ

Апстракт: Во овој реферат се изложени резултати добиени од анализа на интонацијата во македонскиот јазик на ниво на интонациски целини (ИЦ). За целите на истражувањето беше направен корпус од снимки составена од вкупно 255 ИЦ изговорени од 7 говорници. Анализата беше спроведена во две етапи. Во првата беа генерирани просечни спектрограми по говорник, по тип на ИЦ, за да се согледаат основните интонациски трендови. Во втората етапа беа екстрахирани кривите на основниот хармоник (f_0) и нормализирани во однос на најчестата f_0 за тој говорник и тој тип на ИЦ. Нормализираните контури на f_0 беа групирани основа на полот на говорникот и типот на ИЦ. За овие групи беа генерирани вектори на просечната нормализирана f_0 и гранични вектори на опсегот на движење на нормализираната f_0 . Овие вектори послужија за генерирање на 8 линеарно-сегментни модели на интонацијата на македонскиот јазик на ниво на ИЦ. Моделите беа основа врз која беше изграден алгоритмот за автоматско генерирање на интонација во системот за синтеза на говор од текст „Зборувај македонски“.

Клучни зборови: интонација, анализа, интонациска целини, корпус, модел

1. Вовед

Просодијата, која во себе ги вклучува интонацијата, интензитетот и ритмот, претставува една од најважните карактеристики на човековиот говор. Преку неа се врши пренос на дополнителна информација за дискурсот: неговата функција (разликуваме расказни, прашални, извични реченици), важноста на одредени негови делови (нагласување одредени значајни зборови), како и чувствата и ставот на

---

¹ Демонстратор, Институт за електроника, Факултет за електротехника и информациски технологии, Скопје, Р. Македонија, *e-mail: gerazov@feit.ukim.edu.mk*

² Професор, Институт за електроника, Факултет за електротехника и информациски технологии, Скопје, Р. Македонија

говорникот (среќа, изненадување, сомнеж итн.), [1 – 4]. Поради неможноста комплетно да се запише, просодијата и информацијата која таа ја пренесува е една од суштинските разлики кои го двојат говорениот од пишаниот јазик. Уште повеќе, таа е до толку вткаена во говорениот јазик, што во недостиг на соодветна просодија станува сосема неприроден и тежок за следење. Затоа во системите за синтеза на говор од текст (ГОТ), алгоритмите за генерирање на природна интонација во синтетизираниот говор се од големо значење, [5]. Ова е особено точно во врвните ГОТ системи денес, кои стремат не само да звучат природно туку и да покажат чувства, [6 – 8], поради што генерирањето на природна просодија останува да биде една од најгорливите теми за истражување во оваа област, [9].

За да се направи висококвалитетен модул за генерирање на просодија во ГОТ системите потребно е да се изработи модел на просодиската структура на јазикот за кој се наменети. Притоа, не постои општоприфатен консензус во научната јавност за опишување на кој било нејзин аспект. Постои низа на теории и модели за таа цел, повеќето од нив фокусирани само на интонацијата. Автосегментно-метричката (анг. *Autosegmental-Metrical* – AM) школа е автор на можеби најпознатиот ToBI (анг. *Tone and Break Indices*) модел [10, 11], кој ја опишува интонацијата употребувајќи апстрактни ознаки од типот на високи (H) и ниски (L) тонови. Познатиот модел на Фуцисаки, базиран на моделирање на физиолошките механизми за генерирање на просодијата, нуди математички апарат за моделирање на интонациските криви со голема точност, [12]. Конечно, Тилт моделот, развиен за чисто инженерски цели, ја опишува интонацијата преку низа од настани, од кои секој е опишан од група континуирани параметри, [13].

Постојат голем број варијации и адаптации на овие модели за целите на одреден јазик; најмногу за ToBI моделот. Некои од попознатите се J_ToBI за јапонскиот, [14], GToBI за германскиот, ToDI за холандскиот, Sp-ToBI за шпанскиот, дури и SCToBI за српскохрватскиот јазик. Една од варијациите на моделот на Фуцисаки е моделот на Миксдорф-Фуцисаки за интонацијата на германскиот јазик (анг. *Mixdorff-Fujisaki model of German Intonation* – MFGI), [15].

Новите генерации просодиски модели, како Stem-ML (анг. *Soft TEmplate Mark-up Language*) моделот, нудат зголемена прецизност во репродукција на движењата на интонацијата, како и поддршка за повеќе јазици, [16]. Stem-ML моделот дозволува генерирање просодија во текстови кои се мешавина од повеќе јазици, на пример, кинески текст во кој се содржани англиски имиња, што е особено привлечно за светските ГОТ системи. Моделот, исто така, нуди внесување варијации во интонацијата за различни видови дискурс, емоции и говорни стилови.

Некои од ГОТ системите во целост го избегнуваат моделирањето на просодијата. Наместо тоа, тие употребуваат база на снимени

реченици од кои ја екстрахираат просодиската структура, на пример интонацијата, и ја накалемуваат на влезниот текст. Овој пристап и покрај едноставноста, покажува добри резултати споредени со системите базирани на правила, [17].

Во науката постојат голем број истражувања фокусирани на просодијата на светските јазици, од кои најпознати се истражувањата на Пиерхумберт за англискиот јазик [10], Миксдорф за германскиот, [15], Алминана за шпанскиот, [18], Вегнадуцо за италијанскиот итн. Според сознанијата на авторите, постојат малку истражувања за просодијата на македонскиот јазик, особено од аспект на синтезата на говор од текст. Првото концепт-решение за ГОТ систем за синтеза на македонски јазик не вклучува во себе модул за предвидување на просодијата, [19]. Посериозен поглед врз македонската просодија е направен во [20], како за нормален така и за емоционален говор. Зрмановска користи просодиско накалемување (трансплантација) од база на просодиски структури екстрахирани од снимен говорен материјал. Системот е повеќе од експериментално значење, поради тоа што должината на интонациските целини во просодиската база е ограничена на еден збор, што повлекува дека системот може да се употреби за генерирање на просодијата за одделни зборови, а не за цели реченици. Најновиот ГОТ систем TTS-MK, воопшто не вклучува модул за генерирање и имплементација на просодија во излезниот говор, [21].

Поради забележениот недостиг на истражувачки резултати на полето на анализата и моделирањето на македонската просодија, како и поради навлегувањето во завршните фази на дизајнирањето и реализацијата на ГОТ системот за македонски „Зборувај македонски“, [22], авторите самите започнаа подробна работа на ова поле. Нивниот труд досега се фокусира на анализа на интонациските структури во македонскиот јазик на ниво на интонациски целини (ИЦ), [23 – 25]. Анализата е спроведена во две етапи. Во првата беа генерирани просечни спектрограми по говорник, по тип на ИЦ, за да се согледаат основните интонациски трендови. Во втората етапа беа екстрахирани и нормализирани кривите на основниот хармоник (f_0). Нормализираните контури на f_0 беа групирани по основа на полот на говорникот и типот на ИЦ. За овие групи беа генерирани вектори на просечната нормализирана f_0 и гранични вектори на опсегот на движење на нормализираната f_0 . Овие вектори послужија за генерирање на линеарно-сегментни модели на интонацијата на македонскиот јазик на ниво на ИЦ, [25]. Моделите беа основа врз која беше изграден алгоритмот за автоматско генерирање на интонација во системот за синтеза на говор од текст „Зборувај македонски“, [26].

2. Основни поими во интонацијата

Под поимот интонација се подразбира движењето на основниот хармоник, висина, на гласот на говорникот, вообичаено означен со f_0 , за време на изговорот на дадена говорна содржина. Во таа смисла, говорот може да се набљудува како низа од интонациски целини (ИЦ), односно интонациски фрази, кои често, но не секогаш, соодветствуваат на синтактичката структура на говорната содржина. Имено, кратките реченици вообичаено соодветствуваат на поединечни ИЦ, додека долгите реченици вообичаено се составени од неколку вакви ИЦ, кои може, а и не мора, да се разделени со запирки при запишувањето. Поради ова наједноставната поделба на влезниот текст на интонациски целини во ГОТ системите, се базира само на неговата интерпункција. Ова е добро познатиот DP (анг. *Deterministic punctuation*) метод на сегментација, кој поставува крај на тековната ИЦ на секој интерпункциски знак. Постојат и други методи кои можат да се базираат на правила, или пак да користат алгоритми за машинска интелигенција со претходно обработени текстови за тренирање, [9].

Во секоја ИЦ некои од зборовите, вообичаено се работи за содржинските зборови (именки, глаголи, придавки и повеќето прилози), можат да бидат нагласени повеќе од останатите. Во лингвистиката оваа појава е позната под името тоничен акцент (анг. *pitch accent*) поради тоа што вообичаено се реализира преку движења на основниот хармоник f_0 на говорникот. Тоничниот акцент паѓа на акцентираниот слог од нагласениот збор. Во една ИЦ, иако поретко, можат да се јават повеќе тонични акценти, при што последниот од нив ја игра улогата на главен и се нарекува и нуклеарен акцент. Главниот тоничен акцент служи за покажување на тоа кој од зборовите во реченицата е во центарот на вниманието. Па, една од целите на модулите за синтеза на просодија во ГОТ системите, е и да се одреди на кој збор паѓа главниот тоничен акцент во дадената ИЦ. И тука постојат едноставни и сложени детерминистички алгоритми, како и алгоритми базирани на машинска интелигенција. Едно едноставно правило за поставување на главниот тоничен акцент е тој да се постави според веројатноста на појавување на зборовите во таа ИЦ, т.е. главниот тоничен акцент да падне на зборот кој има најмала веројатност на појавување, [27]. Ова се употребува и во ГОТ системот „Зборувај македонски“, [28]. Веројатноста на појавување на зборовите, којашто ја користи системот „Зборувај македонски“, е екстрахирана од анализата на гласовната структура на македонскиот јазик презентирани во [29]. Освен тоничниот акцент постои и таканаречениот фразен акцент (анг. *phrase accent*) кој се јавува веднаш по последниот, односно главниот, тоничен акцент, а пред крајот на ИЦ.

Начинот на реализација на тоничниот акцент преку интонацијата воопшто не е едноставен. Иако вообичаено тој се реализира преку извишување во интонациската крива, може и да биде пренесен преку пад во интонацијата, а често еден ист тоничен акцент во истата ИЦ и на истата позиција може да биде реализиран на различни начини. Со соодветни промени во f_0 се реализира и фразниот акцент, а пад и пораст во интонацијата вообичаено се јавува и на крајот од интонациските целини. За опишување на овие движења во интонацијата, како што беше спомнато во воведот, во употреба се повеќе модели, од кои еден од најпознатите е ToBI моделот. Бидејќи во презентацијата на резултатите некои дискусии се дадени во согласност со овој модел, накратко ќе разгледаме некои негови карактеристики.

ToBI моделот, [10, 11], се базира на употребата на апстрактни ознаки за низок L (анг. *low*) и висок H (анг. *high*) тон за да се претстави релативното движење на основниот хармоник f_0 во моментите на тоничните акценти (ако ги има повеќе), фразниот акцент и на крајот од интонациската целина. За да се даде до знаење за кој акцент се однесува дадената ознака, таа се придружува со следните три симболи: * (ако се работи за тоничен акцент), – (фразен акцент) и % (крај на целината). Дополнително во некои случаи може да се употреби и ознаката %H која се однесува на почетната интонација во ИЦ, но вообичаено таа се избегнува при маркирањето. Пример за целосно ToBI маркирање на една ИЦ е даден во дискусијата за типичната и нетипична интонација кај прашалните ИЦ. Така интонацијата на ИЦ прикажана на сликата 5 (лево) според ToBI моделот би била маркирана како: L*+H L– H%, додека интонацијата на ИЦ прикажана на сликата 5 (десно) би била: H* L– L%.

3. Претходни познавања за интонацијата на македонскиот јазик

На почеток од истражувањето авторите можеа да најдат оскудни информации за интонацијата во македонскиот јазик, [30]. Овие беа дека во расказните реченици интонацијата започнува ниско па полека се повишува за на крајот повторно да се намали. Кај прашањата пак, интонацијата повторно почнува ниско па се повишува до крајот без да се намали. Во [31] дополнително е посочено дека прашањата бележат пораст во интонацијата на глаголот, односно на зборот кој е во фокусот на прашањето. Исто така, авторот ја потенцира важноста на интонацијата за одредување на фокусот во реченицата.

Олеснителна околност во моделирањето на интонацијата на македонскиот јазик е фактот што акцентот е од експираторен (динамичен) вид, односно се реализира преку зголемена енергија на носечката самогласка во говорниот сигнал, [30]. Тоа значи дека акцентот не

се надодава врз интонациската крива како во јазиците со тоничен, односно музички, акцент (различен од претходно опишаниот тоничен акцент поврзан со значајноста на одредени зборови во интонациската целина).

4. Корпус на снимен говорен материјал

Основната замисла беше анализата на македонската интонација да се направи врз говорен материјал снимен од група на професионални говорници со висок квалитет. Поради недостигот на ресурси, беше решено да се снимат аудио материјал директно од програмата на Македонското радио и од него да се издвои потребниот говорен материјал за нашата анализа. По повеќедневното снимање беше собрано големото количество на аудио материјал, од кое вкупно беа издвоени 4 и пол часа говор. Од овој говорен материјал беа избрани пет говорници, двајца мажи и три жени, за кои беше утврдено дека имаат интонација поволна за анализа. Имено, некои од отфрлените снимени говорници правеа реченици во постојана низа, надоврзувајќи ги интонациски една на друга, други зборуваа пребрзо итн. Поради недостигот на прашања и извични реченици дополнително беа снимени уште два говорника што го зголеми вкупниот број на говорници во корпусот на седум. Целиот снимен материјал е направен со надворешен аудио интерфејс со професионални AD конвертори и дигитализација со резолуција од 24 битови на фреквенција на семплирање од 44,1 kHz. Аудиоматеријалот е постојано рекулантизиран на резолуција од 16 битови за да се заштеди на меморија. Додатните говорници се снимени со обичен микрофон за широка употреба.

Од ситот говорен материјал беа екстрахирани 255 интонациски целини со вкупно времетраење од 09 m 34 s. Корпусот содржи вкупно 205 ИЦ издвоени од расказни реченици, а поделени на почетни, средни и завршни ИЦ, 31 ИЦ издвоени од прашања (прашални ИЦ) и 19 ИЦ издвоени од извични реченици и наредби (извични ИЦ), Табела I.

Табела 1. Состав на корџусој од снимен говорен материјал ујошребен во анализата на македонската интонација

Говорник		Должина на материјалот		Расказни ИЦ			Прашални ИЦ	Извични ИЦ
Ознака	Пол	Време	ИЦ	Почетни	Средишни	Завршни		
VF	м	1m 25s	35	10	13	12	/	/
MB	м	1m 59s	51	14	19	18	/	/
BG	м	1m 16s	47	8	1	12	14	12
MV	ж	1m 08s	26	8	11	7	/	/
ZK	ж	1m 56s	39	12	13	14	/	/
TA	ж	1m 33s	50	11	9	13	10	7
LU	ж	0m 15s	7	/	/	/	7	/
Вкупно		9m 34s	255	63	66	76	31	19

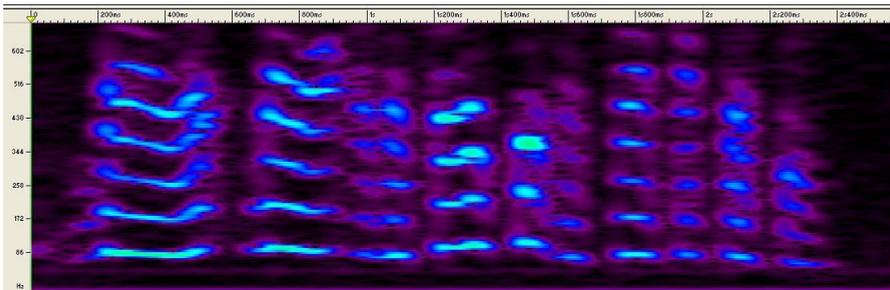
5. Анализа на интонацијата на македонскиот јазик – I етапа: Анализа на просечни спектрограми

Во првата етапа на истражувањето беа анализирани просечните спектрограми по говорник за петте типови ИЦ: расказни почетни, средишни и завршни и прашални и извични. Групата на извични ИЦ ги понесе и наредбите поради тоа што тие не се разликуваат по употребената интерпункција во македонската правопис, поради што нашиот ГОТ систем не би можел да ги разликува.

5. 1. Методологија

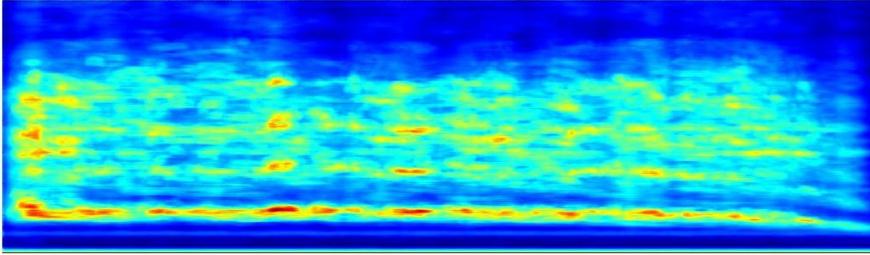
За добивање на просечните спектрограми беше употребена следната методологија. Најпрвин за секоја анализирана ИЦ беше генериран спектрограм со употреба на STFT (анг. *Short-time Fourier Transform*) анализата, односно со употреба на стандардната Фуриева анализа и методот на прозорци. Должината на употребениот прозорец беше 8192 примероци што соодветствува на резолуција од 186 ms, односно 5 Hz при употребената фреквенција на семплирање од 44,1 kHz. При исцртувањето на спектрограмите, за минимално ниво на спектарот беше избрано нивото од -80 dB, а беше избран фреквенцискиот опсег од 0 до 650 Hz, со цел да се добие јасен приказ на основниот хармоник f_0 и барем два од нејзините хармоници. На Сл. 1 е прикажан спектрограм на расказна завршна ИЦ од говорникот MB. На апсцисата е нанесено времето, а на ординатата – фреквенцијата. Амплитудата на спектарот во даден временски момент на дадена фреквенција е прикажана со употреба на различните бои. Така, точките од спектрограмот со светло-сина боја соодветствуваат на повисоки

амплитуди во спектарот на говорниот сигнал, додека со црно се означени деловите кои во себе содржат мала енергија. На спектрограмот јасно се забележува текот на интонациската крива преку движењата на основниот хармоник f_0 на овој говорник, претставена со најниската од неколкуте паралелни светлосини криви. Спектрограмот, исто така, јасно ги покажува и вишите хармоници кои овозможуваат појасно согледување на динамиката на f_0 поради ефектот на мултиплицирање на нејзината динамика кај нив, односно линеарноста на фреквенциската оска, а и самата Фуриева трансформација.

Сл. 1 – Спектрограм на една интонациска целина завршеток на расказна реченица составена од повеќе интонациски целини од говорникот МВ.

Во следниот чекор беше направено усреднување на спектрограмите по говорник за различните типови на ИЦ. Еден пример на вака добиените „просечни“ спектрограми е даден на Сл. 2. Прикажано е усреднување на спектрограмите на расказните завршни ИЦ кај говорникот МВ. За добивање на овој просечен спектрограм беа анализирани 18 поединечни спектрограми за овој тип на ИЦ на овој говорник, согласно со Табелата 1. Најпрвин сите спектрограми се приспособени така што нивната широчина точно ја покрива целата интонациска крива на ИЦ. Потоа, сите спектрограми се развлечени до единствена ширина избрана да биде поголема од максималната во групата. Вака унифицираните спектрограми се трансформирани во црно-бели слики кои се додадени една на друга за да се добие просечниот спектрограм. На крајот се прави амплитудна нормализација што на вкупниот спектрограм му го дава конечниот изглед.

Сл. 2 – Просечен спектрограм добиен со усреднување на 18 спектрограми на расказни завршни ИЦ од говорникот MB.

5. 2. Резултати

Во овој дел се презентирани резултатите добиени од I етапа на анализата на интонацијата на македонскиот јазик. Дискутирани се интонациските трендови увидени во пресметаните просечни спектрограми за различните типови на ИЦ и различните говорници.

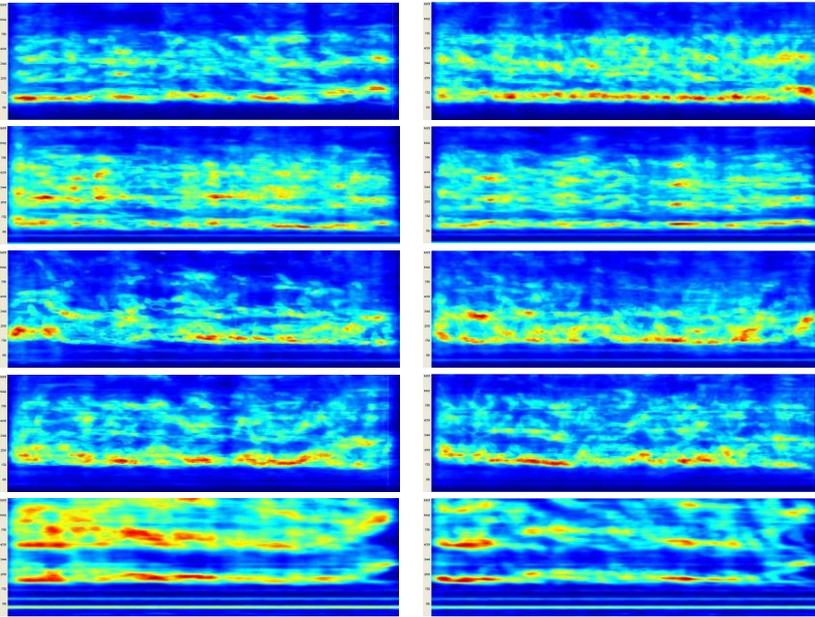
А. Расказни ИЦ

Расказните реченици се поделени на интонациски прости и сложени по бројот на интонациски целини кои ги содржат. Во снимениот радиоговорен материјал најчесто се среќаваат сложени расказни реченици. ИЦ на сложените расказни реченици беа поделени во три групи: почетни, средишни и завршни. Расказните реченици составени од една интонациска целина беа вклучени или во групите со почетни и завршни ИЦ, или во групите средишни и завршни ИЦ во зависност од тоа дали реченицата се надоврзува интонациски на претходната или не. Ова е причината зад дискрепанцата во броевите во табелата 1.

А. 1. Почетни ИЦ

Беа анализирани вкупно 55 почетни интонациски целини за следните говорници: VF, MB, MV, ZK и TA. Да споменеме дека говорникот VG беше снимен и додаден во корпусот во текот на втората етапа од анализата. Добиените просечни спектрограми се дадени на Сл. 3. Може да се забележи дека не постои тенденција интонацијата да започне од фреквенција различна од просечната f_0 за тој говорник. Исто така, може да се забележи дека постои благ L–H% пораст на f_0 близу крајот на ИЦ. Ова е поради тоа што повеќето од почетните ИЦ претходат на други целини од сложената расказна реченица. Поради

ова, L–Н% порастот може да се поврзе со запирката како интерпункциски знак, односно некој сврзник како „и“, „или“ итн.

Сл. 3 – Просечни спектрограми за почетните ИЦ на говорниците: VF, MB, MV,

Сл. 4 – Просечни спектрограми за средишните ИЦ кај говорниците: VF, MB, MV, ZK и TA

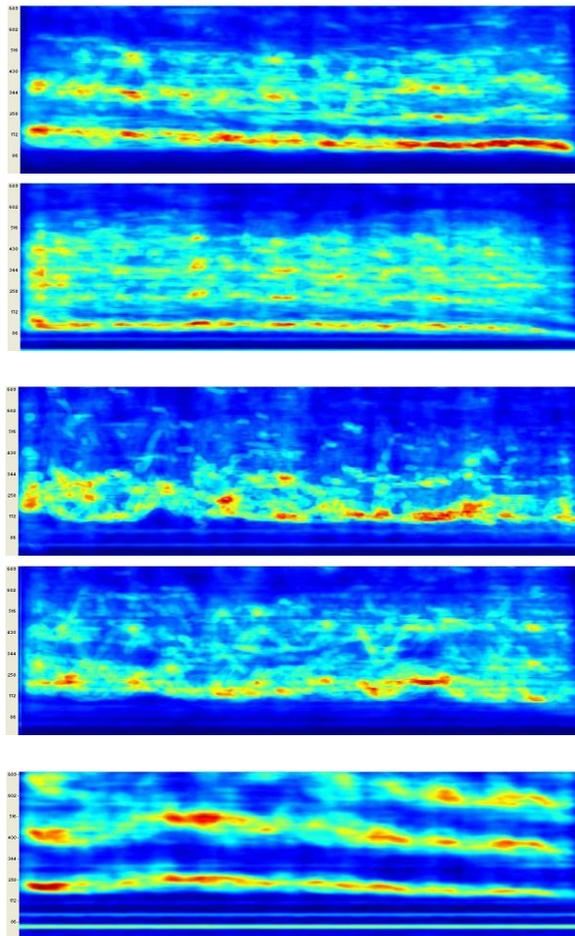
А. 2. Средишни ИЦ

Просечните спектрограми за средишните ИЦ за истите говорници се дадени на Сл. 4. На нив јасно може да се види L–Н% (Н–Н%) пораст на крајот од целините во очекување на следната интонациска целина. Исто така, кај говорниците MV и ZK, може да се забележи %Н повишување на f_0 во почетоците на интонациската контура, што може да се опише како движење на интонацијата по интерпункцискиот знак запирка. Бидејќи ова движење на интонацијата не беше јасно видливо на останатите просечни спектрограми, истото беше занемарено во втората етапа на анализата и при изготвувањето на линеарно-сегментните модели.

А. 3. Завршни ИЦ

Просечните спектрограми за завршните ИЦ за истите говорници се дадени на Сл. 5. Во секој од нив може јасно да се забележи L–L%

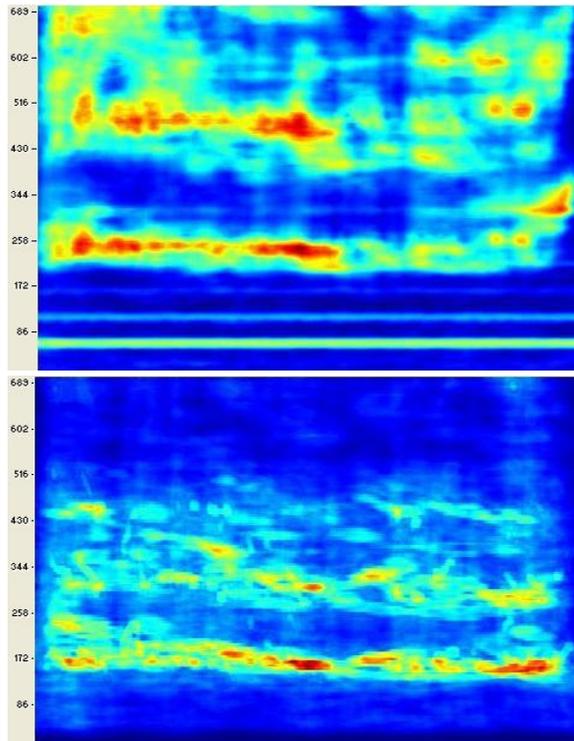
пад во интонацијата. Падот е постепен и распределен низ целите интонациски контури кај говорниците VF, MV и ZK, додека кај говорниците MB и TA може да се забележи стабилно плато во средината. Кај TA дури може да се забележи и краток пораст проследен со пад, што веројатно е добиен поради корелираноста на тоничните акценти кај завршните ИЦ снимени од оваа говорничка.

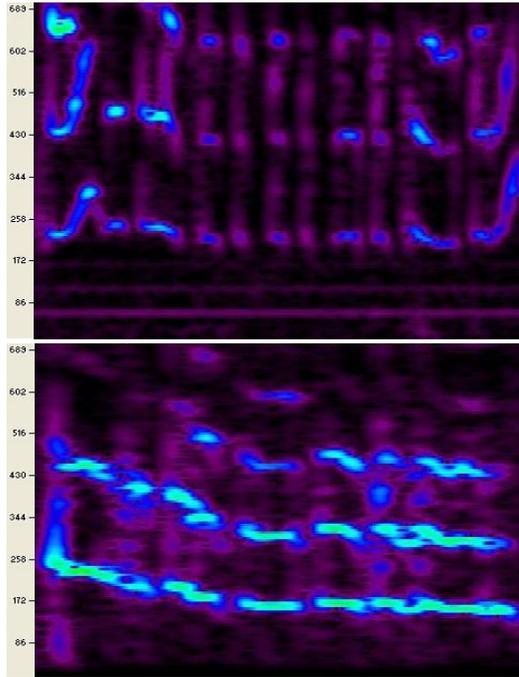
Сл. 5 – Просечни спектрограми за завршните ИЦ кај говорниците: VF, MV, MB, ZK и TA (од лево надесно, од горе надолу)

Б. Прашални ИЦ

Вкупно 17 спектрограми на прашални ИЦ беа анализирани од две говорнички – TA и LU. Добиените просечни спектрограми се дадени на Сл. 6. Иако може да се забележи јасен L–H% (а не H–H%) пораст кај TA (како и остатоци од корелирани тонични акценти), ова не е случај кај LU. Ова се должи на непостоењето на овој пораст кај речиси половина од прашањата (кај 3 од седумтте) снимени од оваа говорничка. Може да направиме контраст помеѓу типичната прашална интонациска контура на TA со една од нетипичните на LU на Сл. 7.

Сл. 6 – Просечни спектрограми за прашални интонациски целини за говорниците TA (лево) и LU (десно).

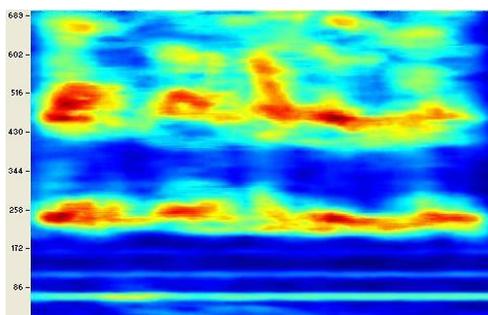
Сл. 7 – Типична (ТА– лево) наспроти нетипична (LU – десно) прашална интонациска целина:
 „Дали беше на прошетка со твоите пријатели?“ (лево),
 „Што би им препорачал на твоите другари?“ (десно).

Во типичната интонациска контура може да видиме L*+H тоничен акцент, следен од долг L- фразен акцент и на крајот H% повишување. Од друга страна, во интонациската контура, земена како пример од LU, имаме H* тоничен акцент кој продолжува во L- фразен акцент, за на крајот да заврши со L% пад. Двете прашања се разликуваат во тоа што првото е прашање кое се одговара со „да“ или „не“, а второто не е. Ова може да биде образложение за суштински различната интонација, како што и е предложено од лингвистите кои го проучуваат англискиот јазик. Сепак, по разгледување на останатите прашања од анализата беше утврдено дека оваа разлика не е пресудна за тоа кој облик ќе го земе интонациската крива. Имено, прашањата со L-H% и H-H% повишувања вклучуваа прашања кои не беа од типот да-или-не, а во исто време прашањата со L-L% пад вклучуваа и прашања од овој тип.

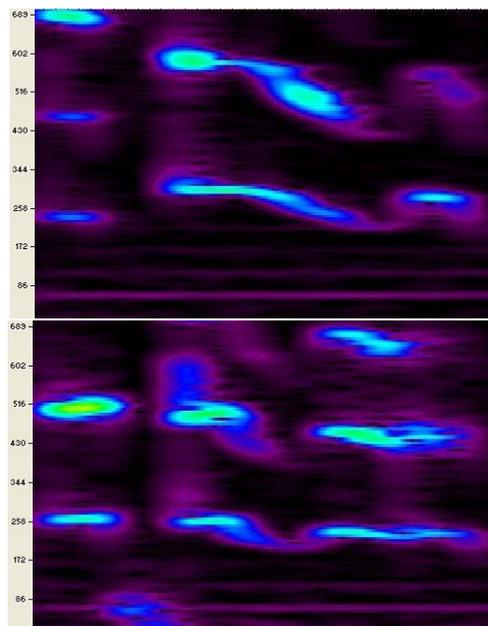
Вреди да се спомене дека речиси сите тонични акценти (нуклеарни акценти) во анализираните прашања беа поставени на првиот збор во прашањето којшто вообичаено беше прашалниот збор. Ова може да се земе предвид во алгоритмот за автоматско генерирање на интонациски контури.

В. Извични ИЦ

Во оваа група беа анализирани спектрограмите на седумте извични ИЦ снимени од говорничката ТА. Ова е поради целосниот недостиг на извични реченици во снимената радиопрограма. Добиениот просечен спектрограм е даден на Сл. 8. Како што може да се види – постои само минимален Н–Н% пораст на крајот од ИЦ. Повторно ова се должи на два различни изговори на извичните ИЦ, кои беа класифицирани како типични и нетипични. Типичниот изговор виден кај повеќето од снимените ИЦ (5 од 7^{те}), е спореден со нетипичниот на Сл. 9.

Сл. 8 – Просечни спектрограми за извични ИЦ од говорничката ТА.

Сл. 9 – Типичен (лево) наспроти нетипичен (десно) изговор на извичните ИЦ: „Татко ми е жив!“ (лево), „Доста збориш!“ (десно).

Кај типичниот изговор интонациската крива покажува L^*+H тоничен акцент, проследен од $L-$ ($H-$) фразен акцент кој завршува со $H\%$ пораст. Од друга страна, интонациската крива на нетипичниот изговор започнува со H^* тоничен акцент кој продолжува во $H-$ ($L-$) фразен акцент кој завршува со $L\%$ пад. Можната причина за ова е тоа што првата реченица е обична извична реченица додека втората претставува наредба.

Може да се забележи дека ToBI транскрипцијата на интонацијата кај типичните и нетипичните изговори на прашалните и извичните ИЦ се поклопува во потполност. Ако ги разгледаме самите спектрограми може да забележиме дека кај прашањата постои пострмно повишување на крајот од ИЦ, како и дека извичните реченици тежат кон високо ($H-$) плато.

6. Анализа на интонацијата на македонскиот јазик – II етапа: Анализа на нормализирани контури на f_0

Првата етапа од анализата на интонацијата во македонскиот јазик даде квантитативен опис на некои трендови во неговата интонациска структура. Втората етапа на анализата имаше за цел квантитативно да ги опише овие трендови, со цел да биде извршено нивно моделирање. Во рамките на оваа етапа беше направена екстракција и нормализација на интонациските криви од дел од ИЦ од аудиокорпусот. Ова овозможи здружена анализа и приказ на интонациските контури од повеќе говорници, со што се постигна дополнително усреднување на интонациските трендови. Беа направени 6 групи на интонациски контури, и тоа за трите најзначајни типови на ИЦ: расказни завршни, прашални и извични ИЦ, за двата пола. За овие групи беа пресметани просечните интонациски контури и опсези, коишто послужаја во генерирањето на линеарно-сегментни модели на македонската интонација на ниво на ИЦ. Овие модели се во основата на алгоритмот за автоматско генерирање на просодијата во системот за синтеза на говор од текст „Зборувај македонски“.

6. 1. Методологија

За реализација на втората етапа, најпрвин беше потребно да се екстрахираат интонациските криви од снимениот говорен материјал во вид на вектори од основниот хармоник f_0 . Екстракцијата на основниот хармоник f_0 од снимениот говорен материјал беше направена со варијација на класичниот алгоритам за екстракција на f_0 со употреба на автокорелацијата на говорниот сигнал, [32]. Промената на f_0 беше пресметувана со чекор од 20 ms, што резултираше со фреквенција на семплирање за екстрахираните вектори на f_0 од 50 Hz. Вкупниот број на

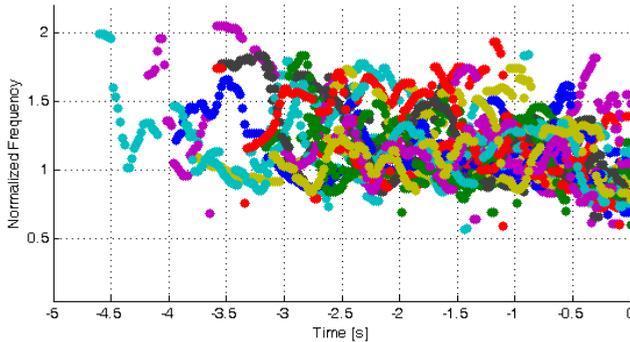
екстрахирани интонациски контури употребени во вториот дел на анализата беше 125, Табела II.

Во следниот чекор, секоја од контурите на f_0 беше нормализирана според најчестата f_0 за тој говорник за дадениот тип на ИЦ. Најчестата f_0 беше добиена при статистичката анализа на динамиката на интонацијата за секој од говорниците и за трите типови на ИЦ, [24]. Со оваа нормализација се овозможи групирање контури на f_0 од различни говорници и нивна здружена анализа. Тие беа групирани според типот на ИЦ, но и според полот на говорникот, поради очекуваните разлики во степенот на употреба на интонацијата кај двата пола. Групата прашални ИЦ беше понатаму поделена на прашања со Н% пораст и прашања со L% пад (типичен и нетипичен изговор), што направи конечниот број групи да биде осум; прикажани во Табела II.

Табела II. Осумтте групи на нормализирани контури на f_0 анализирани во вториот дел на анализата

Група говорници	Тип на интонациски целини				Вк.
	Расказни завршни	Прашални		Извични	
		пораст	пад		
мажи	41	10	4	12	67
жени	34	8	9	7	58
Вкупно					125

За секоја од групите, нормализираните векторите на f_0 беа зачувани во вид на матрица со нивно израмнување во десно, што значи дека беа поместени така што нивните краеви ќе бидат преклопени во време. Ова беше потребно поради различната должина на контурите на f_0 и поради тоа што центарот на вниманието беше врз интонациските трендови на крајот од ИЦ. Вака поместени, контурите на f_0 беа исцртани на здружен график со маркери во различни бои, Сл. 10. На сликата е прикажан график направен со исцртување на 34 нормализирани контури на f_0 на завршни ИЦ земени од групата на говорнички. На апсцисата е нанесено времето во секунди сметано од крајот на ИЦ (означен со 0), а на ординатата е нанесена нормализираната фреквенција.

Сл. 10 – График на кој се прикажани 34 нормализирани контури на f_0 екстрахирани од завршните ИЦ за групата на говорнички.

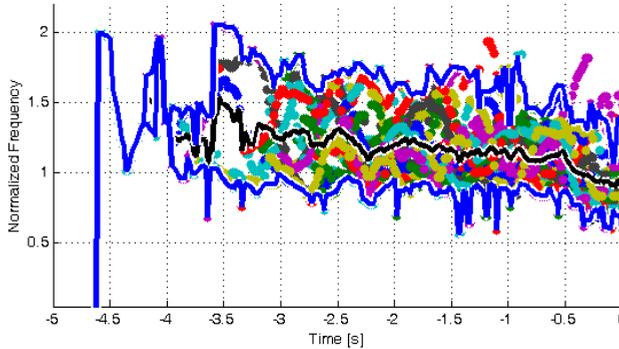
Може да се забележи дека кривите на нормализираната f_0 најгусто го покриваат подрачјето околу нормализираната фреквенција 1, што и можеше да се очекува поради употребата на најчестата f_0 за нивна нормализација. Исто така, тие имаат тенденција да направат скок нагоре повишувајќи се и враќајќи се назад околу 1, што всушност претставуваат тоничните акценти во различните контури на f_0 .

На крајот, за секоја од осумте групи на нормализирани контури на f_0 , беа пресметани вектори на просечната нормализирана f_0 и горната и долната граница на опсегот на нејзиното движење. Најпрвин просечната нормализирана f_0 и нејзините гранични вредности беа пресметани за секој временски момент според следниот алгоритам:

- 1° Земи ги сите вредности за нормализираната f_0 од матрицата за временски момент i и зачувај ги во еден вектор.
- 2° Пресметај ја просечната нормализирана f_0 , m , за векторот.
- 3° Пресметај ја стандардната девијација σ на нормализираната f_0 во векторот.
- 4° Најди ја највисоката вредност на нормализираната f_0 , b_{max} , таква што:
$$b_{max} \leq m + 3 \cdot \sigma.$$
- 5° Најди ја најниската вредност на нормализираната f_0 , b_{min} , таква што:
$$b_{min} \geq m - 3 \cdot \sigma.$$
- 6° Инкрементирај го i .
- 7° Ако $i <$ крај, оди на 1°.
- 8° Крај.

За пресметување на граничните вредности на опсегот на нормализираната f_0 , b_{max} и b_{min} , беше употребена статистичка анализа со цел да се елиминираат повремените грешки на алгоритмот за екстракција на f_0 . Имено, опсегот од $3 \cdot \sigma$ ги содржи 99,7% од вредностите на нормализираната f_0 во дадениот временски момент, што беше земено за соод-

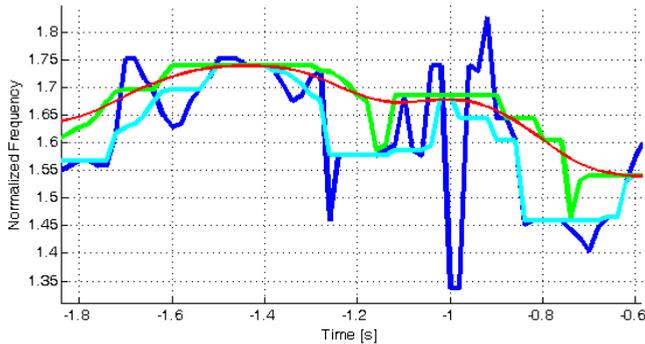
ветно во пресметката. На Сл. 11 може да се види графички приказ на добиените вредности за m , b_{max} и b_{min} , добиени со алгоритмот за контурите на f_0 групата на завршни ИЦ на говорничките.

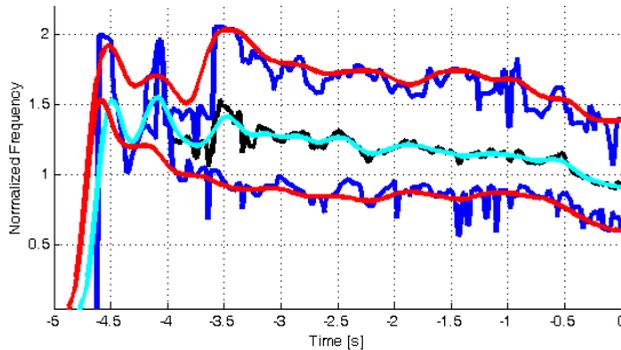
Сл. 11 – Средна нормализирана f_0 (црно) и горна и долна граница на нормализираната f_0 (сино) по временски момент за завршетоци на расказни реченици за говорниците жени.

Иако границата од 3σ послужи за елиминирање дел од импулсниот шум присутен во контурите на f_0 , може да се забележи од Сл. 2 дека во добиените вектори тој сè уште е присутен. Поради ова, тие се филтрираат со медијански филтер од 5^{ти} ред што соодветствува на прозорец од 100 ms при фреквенција на семплирање од 50 Hz. По филтрирањето се пресметуваат анвелопите на двата гранични вектори. За горната граница, анвелопата се пресметува со замена на моментната вредност на b_{max} со максималната во интервал од 200 ms околу неа. За пресметување на анвелопата на долната граница беше употребена минималната вредност во истиот интервал.

На крајот, трите вектори беа филтрирани со Ханов нископропусен филтер со гранична фреквенција од 1 Hz преку примена на методот на филтрирање со нулта фаза. Употребената граничната фреквенција од 1 Hz врши измазнување на облик на векторите, притоа дозволувајќи им динамика доволна за да го следат текот на интонациската структура. Оваа обработка на векторите е прикажана за краток исечок од векторот на горната граница на Сл. 12. Конечниот облик на векторите на просечната нормализирана f_0 и границите на нејзиниот опсег е исцртан на Сл. 13 врз првично добиените вектори.

Сл. 12 – Векторот на горната граница на опсегот на движење на f_0 : пресметан по временски момент (сино), по медијанското филтрирање (светло сино), пресметаната анвелоба (зелено) и конечниот негов облик (црвено).

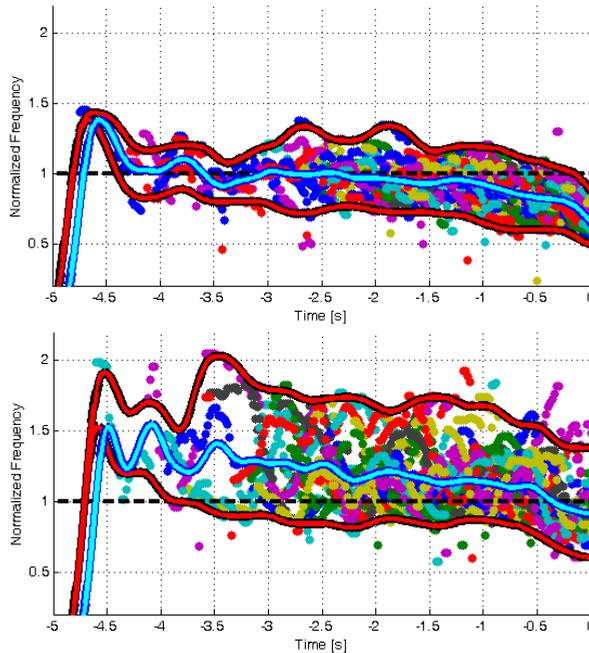
Сл. 13 – Конечен облик на просечната нормализирана f_0 (светло-сино) и двете граници (црвено) наспроти тие пресметани по временски момент (црно и сино, соодветно).

6. 2. Резултати

Во овој дел ќе бидат претставени добиените збирни граfiци за осумте анализирани групи на ИЦ во втората етапа на анализата на македонската интонација. На граfiците се претставени и пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 и долната и горната граница на нејзиното движење. На секој граfiк различните контури на нормализираната f_0 се дадени преку маркери во различни бои, додека со светлосината и двете црвени криви се дадени споменатите вектори. Како референца, на граfiците со испрекината црна линија е дадена вредноста 1 на нормализираната фреквенција, што е најчестата f_0 за секој говорник за тој тип на ИЦ.

А. Расказни завршни ИЦ

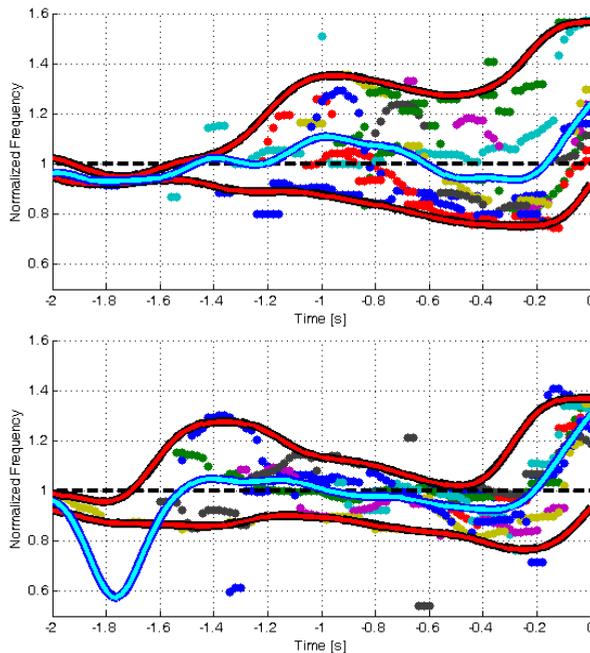
На Сл. 14 се прикажани графици на завршните ИЦ на расказните реченици за машките и женските говорници. Евидентен е L-L% ToBI падот кој испливува од збирот на контури на нормализираната f_0 . Исто така, може да се забележи дека женските говорници тежат кон поголема употреба на интонацијата во зборувањето, што соодветствува на претходните истражувања на динамиката во македонската интонација, [24]. Може да се види дека кај машките говорници се јавува стабилно плато кое води кон постепен пад на f_0 почнувајќи од $-1,25$ s, кој потоа ја зголемува својата стрмнина во $-0,2$ s од крајот. За женските говорници постои постепен пад во просечната нормализирана f_0 низ целиот тек на контурите со забрзан пад почнувајќи од $-0,5$ s од крајот.

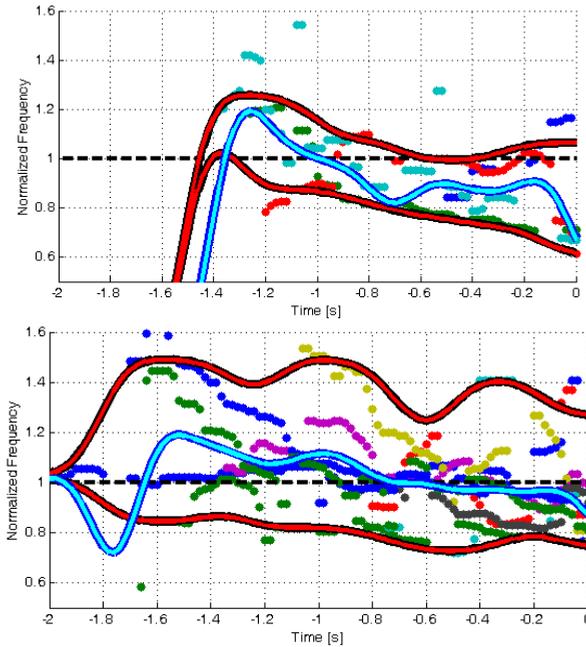
Сл. 14 – Збирни графици на контурите на нормализираната f_0 и пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 и границите на нејзиниот опсег за завршни ИЦ на расказните реченици за машки (лево) и женски (десно) говорници.

Б. Прашални ИЦ

Збирни графици на контурите на нормализирана f_0 и генерирани вектори за просечната нормализирана f_0 и границите на нејзиниот опсег за прашалните ИЦ се дадени на Сл. 15 и Сл. 16. Како што беше кажано претходно, интонациските контури кај прашалните ИЦ можат да се поделат на две групи: интонациски контури со L–H% пораст (Сл. 15) и тие со L–L% пад (Сл. 16). Поделбата на контурите во овие две групи беше направено автоматски, а употребениот критериум беше дали контурата на нормализирана f_0 завршува над или под 1. На Сл. 15 може јасно да се види L–H% повишувањето, кое почнува од $-0,2$ s од крајот и кај машките и кај женските говорници.

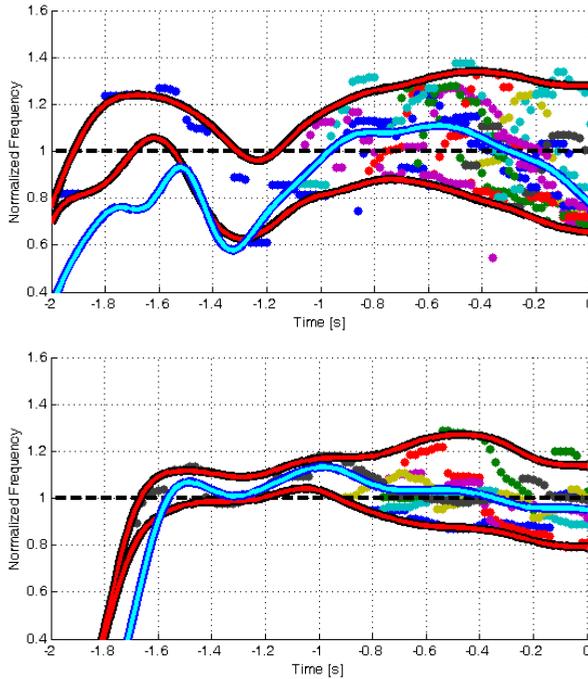
Сл. 15 – Збирни графици на контурите на нормализирана f_0 и пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 и границите на нејзиниот опсег за прашални ИЦ со H% повишување на крајот за машки (лево) и женски (десно) говорници.

Сл. 16 – Збирни графици на контурите на нормализирана f_0 и пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 и границите на нејзиниот опсег за прашални ИЦ со L% пад на крајот за машки (лево) и женски (десно) говорници.

В. Извични ИЦ

Збирните графици и пресметаните вектори за извичните ИЦ се прикажани на Сл. 17. При нормализирањето на контурите на f_0 кај машките говорници беше употребена нивната средна f_0 наместо најчестата f_0 , поради невообичаено високите вредности за најчестата f_0 добиени во анализата на динамиката на f_0 , [24]. Може да видиме дека поради поголемиот број извични ИЦ со L% пад во интонацијата на нивните краеве, пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 во двата случаја завршуваат со L% пад, како и кај расказните завршни ИЦ. Разликата кај извичните ИЦ е во тоа што средната и најчестата f_0 се повисоки од оние кај расказните ИЦ за сите говорници. На сликата може да се види дека падот на f_0 започнува од -0.5 s од крајот кај машките говорници, а кај женските постои постепено опаѓање низ целиот тек на векторот.

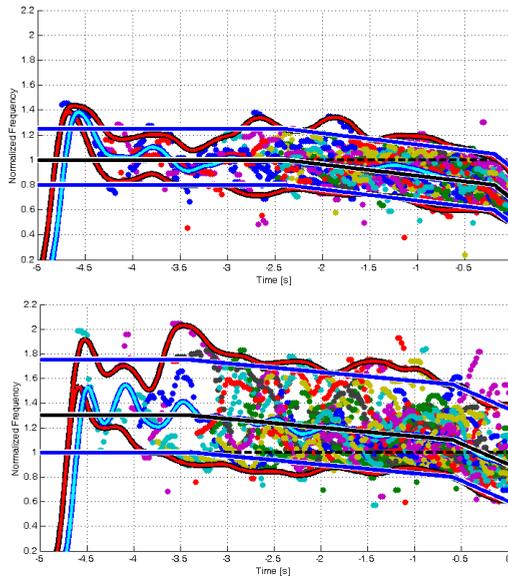
Сл. 17 – Збирни графици на контурите на нормализирана f_0 и пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 и границите на нејзиниот опсег за извични ИЦ за машки (лево) и женски (десно) говорници.

7. Линеарно-сегментни модели на македонската интонација на ниво на интонациска целина

Пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 за различните типови на интонациски целини за двете групи говорници, понатаму беа искористени за генерирање на поедноставени линеарно-сегментни модели на македонската интонација на ниво на интонациска целина во зависност од полот на говорникот. Моделите се направени така што со употреба на минимален број сегменти да се добие доволно блиска слика за движењето на контурите на просечната нормализирана f_0 . За горната и долната граница на опсегот на движење на нормализираната f_0 не беа дефинирани засебни модели, туку беше најдено потребното поместување на моделот на просечната нормализирана f_0 за тој да се поклопи со пресметаните вектори на границите. Вкупно 8 модели беа генерирани: за почетните, средишните и завршните ИЦ на расказните реченици, за прашалните ИЦ со Н% пораст и за извичните ИЦ, за секој од половите. Во продолжение се презентирани генерираните модели.

А. Расказни завршни ИЦ

На Сл. 18 се прикажани линеарно-сегментните модели за просечната нормализирана f_0 (црно) и горната и долната граница (сино) за завршните ИЦ на расказните реченици. Може да се види дека моделите имаат постепено опаѓање на f_0 низ целиот тек што се зголемува во временските моменти $-0,2$ s и $-0,6$ s од крајот на контурите за машките и за женските говорници. Во двата модела се употребени по три сегменти. Во Табелата III се дадени карактеристичните точки на двата модела на просечната нормализирана f_0 како и поместувањата потребни за добивање на моделите за границите.

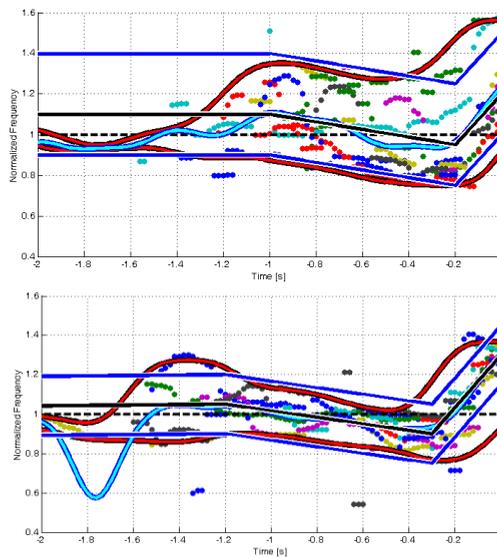
Сл. 18 – Линеарно-сегментни модели за просечната нормализирана f_0 (црно) и горната и долна граница (сино) на завршните ИЦ за машки (лево) и женски (десно) говорници.

Табела III. Карактеристични точки на интонацискиите модели за завршни ИЦ кај машки и женски говорници со поместувањата за добивање на моделите на двете граници.

Група говорници		Карактеристична точка			Поместување за границата	
		1	2	3	горна	долна
мажи	време [s]	-2,4	-0,2	0		
	нормализирана фреквенција	1	0,8	0,68	0,25	0,2
жени	време [s]	-3,4	-0,6	0		
	нормализирана фреквенција	1,3	1,1	0,9	0,45	0,3

Б. Прашални ИЦ

Линеарно-сегментните модели на интонацијата кај прашалните ИЦ заедно со поместувањата за добивање на горната и долната граница за двата пола се дадени на Сл. 19. Поради тоа што не беше утврден начин за одредување на кој од двата различни изговори на прашалните ИЦ одговара конкретно прашање, моделот е направен само за прашалните ИЦ со типичниот L–H% пораст на крајот. Во моделот може да се види постепено опаѓање на f_0 кај двете групи низ целиот тек на контурите со повишување во f_0 почнувајќи од $-0,2$ s и $-0,3$ s од крајот. Карактеристичните точки на овие два модела како и поместувањата за моделирање на границите се дадени во Табелата IV.

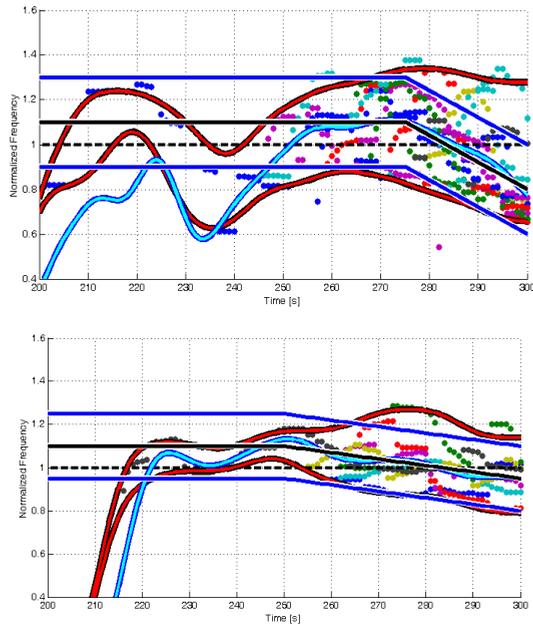
Сл. 19 – Линеарно-сегментни модели за просечната нормализирана f_0 (црно) и горната и долна граница (сино) на прашални ИЦ со L–H% повишување за машки (лево) и женски (десно) говорници.

Табела IV. Карактеристични точки на интонациските модели на прашални ИЦ со L–H% повишување кај машки и женски говорници со поместувањата за добивање на моделите на двете граници

Група говорници		Карактеристична точка			Поместување за границата	
		1	2	3	горна	долна
мажи	време [s]	-1	-0,2	0		
	нормализирана фреквенција	1,1	0,95	1,2	0,3	0,2
жени	време [s]	-1,2	-0,3	0		
	нормализирана фреквенција	1,05	0,9	1,3	0,15	0,15

В. Извични ИЦ

Линеарно-сегментните модели за извичните ИЦ се дадени на Сл. 20. Нивните карактеристични точки се дадени во Табелата V. Двата модела се составени од два сегмента, а притоа доволно добро го следат текот на просечната нормализирана f_0 . Кај двата модела може да се види постепено опаѓање на интонацијата коешто не забрзува на крајот како кај расказните реченици.

Сл. 20 – Линеарно-сегментни модели за просечната нормализирана f_0 (црно) и горната и долна граница (сина) на извични ИЦ за машки (лево) и женски (десно) говорници.

Табела V. Карактеристични точки на интонациските модели на извични ИЦ кај машки и женски говорници со поместувањата за добивање на моделите на двете граници

Група говорници		Карактеристична точка			Поместување за границата	
		1	2	3	горна	долна
мажи	време [s]	-0,5	0	/		
	нормализирана фреквенција	1,1	0,8	/	0,2	0,2
жени	време [s]	-1	0	/		
	нормализирана фреквенција	1,1	0,95	/	0,15	0,15

Г. Расказни почетни и средишни ИЦ

Да споменеме дека, иако во втората етапа на анализата не беа директно разгледани почетните и средишните ИЦ во расказните реченици со забележаниот L–H% пораст на крајот, модели за нив сепак беа направени. Моделите се базираат на моделите за завршните ИЦ со мала модификација во вредноста на нормализираната f_0 во последната (третата) карактеристична точка на моделот. Имено, со внесување на почетната нормализирана f_0 во оваа точка, беше моделиран H% пораст на местото на L% падот. Карактеристичните точки на овие два модела се дадени во Табелата VI.

Табела VI. Карактеристични точки на интонацискиите модели за почетните и средишните ИЦ кај мажи и женски говорници со поместувањата за добивање на моделите на двете зраници

Група говорници		Карактеристична точка			Поместување за границата	
		1	2	3	горна	долна
мажи	време [s]	-2,4	-0,2	0		
	нормализирана фреквенција	1	0,8	1	0,25	0,2
жени	време [s]	-3,4	-0,6	0		
	нормализирана фреквенција	1,3	1,1	1,3	0,45	0,3

8. Заклучок

Во трудов се презентирани резултатите на анализата на македонската интонација на ниво на интонациска целина. Фокусот на анализата беа просечните интонациски контури за различните типови на интонациски целини кои се поврзани со употребената интерпункција: почетни, средишни и завршни ИЦ на расказни реченици, прашални ИЦ и извични ИЦ. За целите на анализата беше подготвен корпус на снимен говорен материјал кој во својата конечна верзија броеше вкупно 255 ИЦ со вкупно времетраење од 9 m и 34 s изговорени од седум говорници од кои пет спикери во Македонското радио. Анализата беше спроведена во две етапи. Во првата беа изработени просечни спектрограми по говорник и по тип на ИЦ. Од овие просечни спектрограми можеа квалитативно да се видат одредени трендови во интонациските движења.

За квантитативен опис на овие трендови требаше да се издвојат вектори на движењата на основниот хармоник f_0 од аудиоматеријалот.

Ова беше направено во втората етапа од анализата. Издвоените вектори на f_0 беа нормализирани и потоа групирани по пол и по тип на ИЦ. За овие групи беа изработени здружени графици и беа пресметани вектори на просечната нормализирана f_0 и горната и долната граница на нејзиното движење. Пресметаните вектори беа искористени за генерирање шест линеарно-сегментни модели за трите основни типови ИЦ: расказни завршни, прашални и извични ИЦ, за двата пола на говорници. Дополнителни два модела за почетните, односно средишните ИЦ беа изработени за двата пола на говорници со адаптација на моделите за завршни ИЦ.

Резултати од двете етапи на анализата доведоа до потврдување на некои веќе познати сознанија за интонацијата во говорениот македонски јазик, но и до добивање нови. Беше потврдено дека на крајот од расказните ИЦ се јавува L% пад во интонацијата, додека на крајот од прашалните ИЦ H% покачување. Дополнително беше утврдено дека кај прашалните и извичните ИЦ постојат два типа изговор чија интонација се разликува. Првиот тип го сочинуваат интонациските контури кои завршуваат со H% пораст, додека вториот оние со L% пад (како расказните ИЦ). Раслојувањето на двата типа изговор кај прашалните ИЦ можеби се должи на типот на прашањето, односно дали станува збор за да-или-не прашање. Кај извичните ИЦ пак, можната причина е тоа дали се работи за наредба или не. Точната причина не беше утврдена и потребна е дополнителна анализа. Бидејќи кај прашалните реченици преовлада по застапеност првиот тип на интонациски контури, а кај извичните ИЦ вториот, како и поради сложените услови на раслојување, овие изговори беа земени за единствени типови на интонациски контури за овие ИЦ и за нив беа изработени модели. Во таа смисла, разликата помеѓу интонацијата на извичните ИЦ и расказните ИЦ е во задржувањето на повисоко H- плато во средината на контурите, како и нивната повисока најчеста f_0 . Дополнително беше забележано дека тоничниот акцент кај прашањата најчесто паѓа на прашалниот збор.

Генерираните линеарно-сегментни модели послужија како основа на алгоритмот за автоматско генерирање на интонациски контури за системот за вештачка синтеза на говор од текст „Зборувај македонски“. Се надеваме дека презентираниите резултати ќе бидат од интерес и за македонската лингвистичка наука.

Литература:

Jurafsky D., J. H. Martin, *Speech and Language Processing: An introduction to natural language processing, computational linguistics, and speech recognition*, 2 ed., Prentice Hall, May 2008.

N. Campbell, "Developments in Corpus-Based Speech Synthesis: Approaching Natural Conversational Speech," *IEICE Trans. Inf. & Syst.*, vol.E88-D, No.3 march 2005.

D. O'Shaughnessy, "Modern Methods of Speech Synthesis," *IEEE Circuits and Systems Magazine*, vol. 7, No 3, 3rd Quarter 2007, pp. 6 – 23.

Bilibajkić R., "Analysis of Prosodic Features in Speech Expressions of Attitudes", *TELFOR 2005*, Belgrade, Serbia, 22 – 24 Nov 2005

Dutoit T., "An Introduction to Text-to-Speech Synthesis", Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Apr 1997.

Tatham M., K. Morton, *Developments in Speech Synthesis*, John Wiley & Sons, Ltd, 2005

Pitrelli J., R. Bakis, E. Eide, R. Fernandez, W. Hamza, M. Picheny, "The IBM expressive Text-to-Speech synthesis system for American English," *TSAP*, vol. 14, no. 4, pp. 1301 – 1312, Jul. 2006.

Bulut M., S. Narayanan, "Expressive speech synthesis using a concatenative synthesizer", *ICSLP 2002*, Denver, Colorado, USA, Sep 16–20, 2002.

Taylor P., *Text-to-Speech Synthesis*, Cambridge University Press, 2009

Pierrehumbert J., *The phonology and phonetics of English intonation*, PhD thesis, MIT, 1980.

Silverman, K., Beckman, M. E., Pitrelli, J., Ostendorf, M., Wightman, C., Price, P., Pierrehumbert, J., and Hirschberg, J., "ToBI: a standard for labelling English prosody", *ICSLP-92*, Vol. 2, pp. 867–870, 1992.

Fujisaki H., K. Hirose, "Analysis of voice fundamental frequency contours for declarative sentences of Japanese", in *Journal of the Acoustical Society of Japan* (E), 5 (4), 233–241, 1984.

Taylor, P., "Analysis and synthesis of intonation using the Tilt model" in *Journal of the Acoustical Society of America*, 107(3), 1697–1714, 2000.

Venditti, J., "Japanese ToBI Labeling Guidelines", *OSU Working Papers in Linguistics*, 50, 127–162, 1997.

Mixdorff H., *Intonation Patterns of German – Quantitative Analysis and Synthesis of F0 Countours*, PhD. Thesis, Dresden University of Technology, 1998.

Kochanski G., C. Shih, , "Prosody Modeling with Soft Templates," *Speech Communication* 39(3–4), pp. 311–352, Feb 2003

Nemeth G., M. Fek, T. G. Csapo, “Increasing Prosodic Variability of Text-to-Speech Synthesizers”, INTERSPEECH 2007, Antwerp, Belgium, Aug 27–31, 2007.

Alminana, J. (1996) Modelling Spanish Intonation for Text-to-Speech Applications. PhD thesis, Facultat de Lletres, Universitat Autònoma de Barcelona, May 1996

Josifovski L., D. Mihajlov, D. Gorgevik, “Speech Synthesizer Based on Time Domain Syllable Concatenation”, SPECOM '97 Cluj-Napoca, October 27–30 1997 (in Macedonian).

Зрмановска М., *Sinteza na makedonski govor vrz baza na tekst so proizvodija*, Магистерска теза, Електротехнички Факултет, Скопје, 2005.

Чунгурски С., *Govorni sintetizatori za makedonski*, Докторска дисертација, Факултет за електротехника и информациски технологии, Скопје, Македонија, 2009.

Gerazov B., G. Shutinoski, and G. Arsov, “A Novel Quasi-Diphone Inventory Approach to Text-To-Speech Synthesis”, MELECON '08, Ajaccio, France, May 5 – 7, 2008.

Gerazov B., Z. Ivanovski, “Analysis of Intonation in the Macedonian Language for the Purpose of Text-to-Speech Synthesis”, EAA EUROREGIO 2010, Ljubljana, Slovenia, 15 – 18 Sep, 2010.

Gerazov B., Z. Ivanovski, “Analysis of Intonation Dynamics in Macedonian for the Purpose of Text to Speech Synthesis“, TELFOR 2010, Belgrade, Serbia, November 23 – 25, 2010

Gerazov B., Z. Ivanovski, and R. Bilibajkić, “Modeling Macedonian Intonation for Text-to-Speech Synthesis”, DOGS 2010, Iriski Venac, Serbia, Dec 16 – 18, 2010

Gerazov B., Z. Ivanovski, “Generation of Pitch Curves for Macedonian Text-to-Speech Synthesis”, 6th Forum Acusticum, Aalborg, Denmark, Jun 26 – Jul 01, 2011

Pan S., J. Hirschberg, “Modeling local context for pitch accent prediction”. In *Proceedings of ACL-00*, Hong Kong, pp. 233–240, 2000.

Gerazov B., Z. Ivanovski, “Prosody Generation Module for Macedonian Text-to-Speech Synthesis”, AES 130th Convention, London, UK, 13 – 16 May, 2011.

Геразов Б., З. Ивановски, „Статистичка анализа на гласовната структура на македонскиот јазик“, XLII Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, Македонија, август 10 – 27, 2009

С. Бојковска, Л. Минова-Ѓуркова, Д. Пандев и Ж. Цветковски, *Опширна граматика на македонскиот Јазик*, Просветно дело, 2008.

Friedman V., “Macedonian”, SEELRC, Chapel Hill, USA, August 1–10, 2001.

Rabiner L.R., R.W. Schafer, *Digital Processing of Speech Signals*, Prentice Hall, 1978

Branislav Gerazov, Zoran Ivanovski

ANALYSIS OF INTONATION PATTERNS
AT THE LEVEL OF INTONATION PHRASES
IN THE MACEDONIAN LANGUAGE

(Summary)

The paper presents the results obtained from the analysis of intonation patterns at the level of intonation phrases (IPs) in the Macedonian language. A corpus of 255 IPs spoken by 7 native speakers, was recorded for the purposes of the analysis. The analysis was completed in two stages. In the first stage, average spectrograms were generated for each IP type, from which basic tendencies were analyzed. In the second stage pitch contours were extracted and normalized to the average pitch for the appropriate speaker and IP type. The normalized contours were then grouped according to speaker sex and IP type, and for each group vectors for the average normalized pitch, and upper and lower bounds of its range were generated. This vectors were used to create 8 distinct linear-segment models for intonation patterns in Macedonian at the level of IPs. The models served as the basis of the automatic intonation curve generation algorithm used in the text-to-speech synthesis system “Speak Macedonian”.

Key words: intonation, analysis, intonation phrase, corpus, model

СОДРЖИНА

БЛАЖЕ КОНЕСКИ И РАЗВОЈОТ НА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Блажица Пејковска

ПРИЛОГОТ НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ
ЗА МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК ВО XIX ВЕК 7

Виолејќа Николовска

ОСВРТ НА ЛЕКСИЧКИОТ ФОНД ВО „ГРАМАТИКАТА
НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК“ ОД Б. КОНЕСКИ 15

Лилјана Макаријоска, Еленка Сџоевска-Денчова

БЛАЖЕ КОНЕСКИ ЗА ЗБОГАТУВАЊЕТО НА ЛЕКСИЧКИОТ
ФОНД НА МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК 23

Билјана Ивановска

„ИСТОРИСКА ФОНОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК“
НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ КАКО МОСТ МЕГУ ГЕРМАНСКАТА
И МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРА 33

Марија Леонџиќ

БЛАЖЕ КОНЕСКИ И НЕГОВИОТ ОДНОС КОН
ТУРЦИЗМИТЕ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК 39

ОПРЕДЕЛЕНОСТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК, СЕМАНТИКА И ФОРМИ

Најталија Бороникова

СЕМАНТИКА НА ДИСТАНЦИРАНОСТ
ВО ДЕИКТИЧКИОТ СИСТЕМ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК 55

Веселинка Лаброска, Зоран Радически

ИМЕНСКИТЕ СИНТАГМИ СО НЕИДЕНТИФИКУВАН РЕФЕРЕНТ
ВО ЗАПАДНОТО МАКЕДОНСКО НАРЕЧЈЕ, СЕМАНТИКА И ФОРМИ .. 65

Бранимир Сџанковиќ ТОПИКОТ/ФОКУСОТ, ОПРЕДЕЛИТЕЛНОСТА, СПЕЦИФИЧНОСТА И ЧЛЕНОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	77
---	----

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК НАСПРОТИ ДРУГИТЕ ЈАЗИЦИ. МОДАЛНОСТА ВО ЈАЗИКОТ

Елена Верижникова АДМИРАТИВНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	93
---	----

Елена Пејроска, Сџанислава-Сџаша Тофоска МОРА - ЕПИСТЕМИЧКАТА МОДАЛНОСТ И ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	111
---	-----

Емилија Бојковска ДЕОНТИЧКАТА УПОТРЕБА НА МОДАЛНИТЕ ГЛАГОЛИ ВО ГЕРМАНСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	119
---	-----

Радица Никодиновска ГЛАГОЛОТ <i>DOVERE</i> И НЕГОВИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	141
--	-----

АНТОНИМИЈАТА ВО ЈАЗИКОТ

Лидија Танићуровска ЗА АНТОНИМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	151
---	-----

Јан Соколовски ОКОЛУ АНТОНИМИЈАТА ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ПОЛСКИОТ ЈАЗИК	161
--	-----

Макеј Кавка ЗА ПОЕТСКИТЕ АНТОНИМИ ВО ПЕСНАТА <i>ОГНОТ НЕ ЗНАЕ</i> . <i>ПЕПЕЛТА НЕ ЗНАЕ</i> ОД ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ	171
--	-----

Звонко Никодиновски АНТОНИМИЈАТА ВО ЈАЗИКОТ И ВО ГОВОРОТ	177
--	-----

Димитјар Пандев БЕЛИ ПАРИ ЗА ЦРНИ ДНИ	195
---	-----

Елка Јачева-Улчар АНТОНИМИЈАТА ВО МАКЕДОНСКАТА ТОПОНИМИЈА	199
---	-----

Јордана Марковић АНТОНИМИ У СРПСКОЈ И МАКЕДОНСКОЈ ТОПОНИМИЈИ	207
Емил Ниами ГРАНИЦИ НА АНТОНИМИЈАТА	225
Гордана Штјасни ГРАДУЕЛНОСТ И АНТОНИМИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	239
Јован Ајдуковић КОНТАКТОЛОШКИ И КОНТАКТНИ АНТОНИМИ	253
Силвана Симоска МОРФОЛОШКИ НАСПРЕМА ЛЕКСИЧКИ АНТОНИМИ КАЈ ПРИДАВКИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	271
Елизабета Бандиловска-Ралићовска АНТОНИМИЈАТА КАЈ ОПИСНИТЕ ПРИДАВКИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	287
Лилјана Гушевска НЕГАЦИЈАТА И АНТОНИМИЈАТА (ВРЗ ПРИМЕРИ ОД РОМАНОТ <i>РАЗБОЈ</i> ОД ВЛАДО МАЛЕСКИ)	301
Валентина Нестор АНТОНИМИЈАТА КАЈ НЕФРАЗЕОЛОШКИТЕ И ФРАЗЕОЛОШКИТЕ ИЗРАЗИ	313
Марија Томанова АНТОНИМИЈА ВО КОНВЕРЗАЦИСКИОТ СОВРЕМЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	323
Катица Трајкова ЗА ГЛАГОЛСКАТА АНТОНИМИЈА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИ РАКОПИСИ	331
Борис Марков ВИДОВИ ЗАЕМКИ И КАЛКИ ВО ПЕЧАТОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	339
Драги Стефанија КОНФЛИКТ НА РОДОТ КАЈ ИМЕНКИТЕ	349
Жарко Бошњакковић, Иван Књиџар ЗНАЧАЈ ИНТЕГРАТИВНЕ И ИНСТРУМЕНТАЛНЕ ОРИЕНТАЦИЈЕ ПРИ ИЗБОРУ МАКЕДОНСКОГ КАО СТРАНОГ	357

**Бранко Тошовиќ, Емилија Бојковска,
Димитијар Појоски, Арно Вонииш**
МАКЕДОНСКИ ГРАЛИС-КОРПУС (ГРАЛИС-МАК) 371

**Емилија Бојковска, Бранко Тошовиќ,
Арно Вонииш, Димитијар Појоски**
ЗНАЧЕЊЕТО И ПРЕДИЗВИЦИТЕ
НА МАКЕДОНСКОЈАЗИЧНОТ ПОТКОРПУС „ГРАЛИС-МАК“
ВО РАМКИТЕ НА КОРПУСОТ „ГРАЛИС“ 383

**Димитијар Појоски, Емилија Бојковска,
Бранко Тошовиќ, Арно Вонииш**
СОЗДАВАЊЕ НА ТЕКСТОВИ ВО СИТЕ ФУНКЦИОНАЛНИ СТИЛОВИ
И НИВНИТЕ АВТОРСКИ ПРАВА ЗА МАКЕДОНСКИОТ
ГРАЛИС-КОРПУС („ГРАЛИС-МАК“) 391

Бранислав Геразов, Зоран Ивановски
АНАЛИЗА НА ИНТОНАЦИСКАТА СТРУКТУРА НА МАКЕДОНСКИОТ
ЈАЗИК НА НИВО НА ИНТОНАЦИСКИ ФРАЗИ 397